colecția social - po

TRAIECTORII POSTSOCIALISTE

D. Stark, L. Bruszt

TRANSFORMAREA POLITICII ŞI A PROPRIETĂŢII ÎN EUROPA CENTRALĂ ŞI DE EST

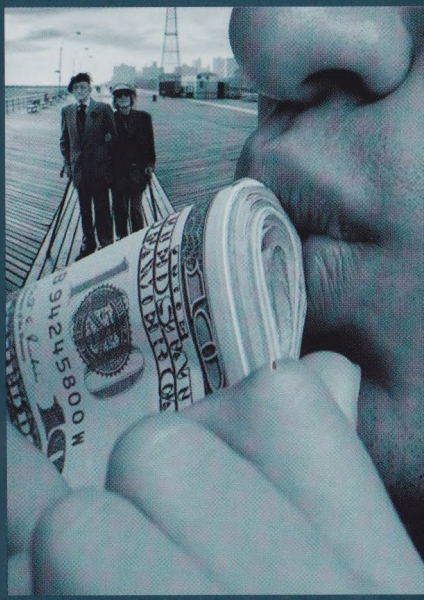

editura ZIUA

TRAIECTORII
POSTSOCIALISTE

David Stark, László Bruszt

TRAIECTORII POSTSOCIALISTE

Transformarea politicii şi a proprietăţii în Europa Centrală şi de Est

În româneşte de
Romana Careja

Prefaţă de
Ionel Nicu Sava

EDITURA ZIUA

Bucureşti, 2002

Editura ZIUA, Colecţia „Social-Politic", Bucureşti, 2002
Coordonatorul colecţiei: Ionel Nicu Sava

Redactor literar: Aurelia Năstase
Tehnoredactor: Dragoş Alexandru Burcea
Coperta: Dragoş Alexandru Burcea

Stark, David & Bruszt, László
Postsocialist Pathways. Transforming Politics and Property in East Central Europe,
Cambridge University Press, New York, 1998
Copyright © 1998 by Cambridge University Press

© 2002 Editura ZIUA pentru versiunea în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
STARK, DAVID
Traiectorii postsocialiste. Transformarea politicii şi a proprietăţii în Europa Centrală şi de Est
/ David Stark, László Bruszt – Bucureşti: Editura ZIUA, 2002

p. 336; cm 20,5 x 14,5 (Social-Politic: 2)
Bibliografie
ISBN 973-85614-0-X

I. Bruszt, László
II. Careja, Romana (trad.)

94(4-11)

Printed in Romania

Pentru copiii noştri

Agnes şi Dorottya
Alexandra şi Benjamin

CUPRINS

Prefață IX

Cuvânt înainte şi mulțumiri 1
Introducere 5

Partea I. Desprinderea de socialismul de stat
1. Refacerea câmpului politic. Interacțiuni strategice şi alegeri posibile 25

Partea a II-a. Transformarea
2. Dezbaterea asupra privatizării. De la plan la piață sau de la plan la clan? ... 71
3. *Dependența de cale* şi strategiile de privatizare 107

Partea a III-a. Asocierea deliberativă
4. Piețe, state şi asocieri deliberative 145
5. Restructurarea rețelelor economice în capitalismul est-european 187
6. Încurajarea constrângerilor. Surse instituționale ale coerenței politicilor ... 225
7. Răspunderea extinsă 259

Bibliografie 279

Comentariu
D. Stark, L. Bruszt, *O singură cale sau căi multiple? Pentru o sociologie comparativă a capitalismului est-european* 309

Prefață

Cartea ***Traiectorii postsocialiste*** *– în original* ***Postsocialist Pathways****, titlu în limba engleză mai greu de tradus în limba română – propune o perspectivă inovatoare asupra tranziției în Europa de Est. David Stark și László Bruszt urmăresc cu atenție ceea ce s-a întâmplat în cele două domenii fundamentale ale transformării postsocialiste: politica și proprietatea. Ei analizează evoluția procesului democratic și a procesului de privatizare pentru a desprinde concluzii relative la tipul de capitalism pe cale de a se instaura în țările est-europene. Este o perspectivă legată de calea urmată de tranziție în diferite țări, cale definită în funcție de modul de desprindere de comunism. Tocmai de aceea modelul a fost denumit și „dependența de cale" („path dependency"). Este deci o abordare a parcursului tranziției și o adaptare a modului de a privi tranziția în funcție nu doar de ceea ce „se vede", ci mai ales de ceea ce „nu se vede". Pentru Stark și Bruszt, instaurarea statului democratic și crearea economiei de piață reprezintă numai vârful aisbergului, ceea ce se observă „de aproape". În adâncurile tranziției au loc procese sociale de profunzime, pentru care este nevoie de ochelari „de distanță".*

Ipotezele de lucru și, mai ales, concluziile de ordin teoretic plasează ***Traiectorii postsocialiste*** *în categoria alternativelor teoretice ale procesului de tranziție. În comparație cu* ***Capitalism fără capitaliști*** *(G. Eyal, I. Szelényi, E. Townsley, „Capitalism fără capitaliști. Noua elită conducătoare din Europa de Est", Editura Omega, București, 2001), este în mod clar o alternativă, pentru că propune un punct de vedere nu numai diferit, ci chiar opus. Pentru Eyal și colaboratorii săi, importanți sunt agenții (elitele) care construiesc noul capitalism est-european. Pentru Stark și Bruszt, esențiale sunt instituțiile cu care se construiește acest nou capitalism. Simplificând lucrurile, pentru Eyal și colaboratorii săi chestiunea este: spune-mi care este etosul politic al elitei ca să îți spun ce fel de capitalism se construiește. Pentru Stark și Bruszt chestiunea*

este: spune-mi cum s-a destructurat ieri comunismul ca să îți pot spune cum se structurează astăzi capitalismul. În 1999, pentru cartea lor, Stark și Bruszt au primit Premiul pentru economie politică acordat de World System Book.

Deși sarcina principală a tranziției este „democratizarea" și „introducerea principiilor economiei de piață", lucrarea pornește de la premisa că nici statul democratic (politica) și nici economia de piață (piața) nu epuizează chestiunea tranziției. Înlocuirea planificării centralizate cu piața liberă nu generează în mod necesar efecte pozitive. În 1989, multe țări nu erau pregătite pentru acest pas. Motiv pentru care, în anumite condiții și pentru anumite țări, rețeta pur liberală este o cale sigură către eșecul tranziției, adică a eșecului democrației și economiei de piață. În această situație, în care nu se poate reveni la statul atotputernic socialist, iar piața, abia instalată, nu generează de la bun început și pe termen scurt rezultatele așteptate, nu mai este mare lucru de făcut la „suprafață", iar soluția trebuie căutată în „profunzimile" societății. Trebuie să recunoaștem că soluția propusă de Stark și Bruzst este deosebit de ingenioasă cu atât mai mult cu cât se sprijină pe numeroase date empirice (extinderea structurilor asociative ale societății și creșterea puterii lor deliberative).

Ipoteza principală a cărții este că atât statul cât și piața sunt cuprinse într-un context mai larg de „rețele sociale". (Vezi în acest sens și Ondrej Cisar, „Transition and Strategies of Policy Formation", în East Central Europe, vol. 27, partea 1, Budapesta, 2000, p. 173-179. A se vedea, de asemenea, comentariile din ***Capitalism fără capitaliști****, p. 307-347.) Între stat și piață se poate naște o prăpastie: un stat slab nu poate controla o piață anarhică, iar forțele negative ale unei piețe insuficient dezvoltate pot atenta la statul democratic. Pericolul este acela al apariției statului mafiot („mafia-state") cum ar fi, poate, cazul unor state din Balcani, sau a statului capturat („capture-state"), caz identificat de unii cercetători cu Ucraina. De aceea, între stat și piață trebuie interpuse structuri asociative sub forma unor rețele sociale de tip „combinativ". Instituționalizarea acestor „rețele sociale" deschide posibilitatea de a se obține resurse suplimentare (profesionale, de afaceri, sociale, umanitare, intelectuale) ce pot fi angajate în procesul de reforme. Pentru cititorul interesat de problematica tranziției, paradigma de descifrare a acestei teorii este de tip neodurkheimist. Viziunea neocorporatistă este prezentă în întreaga lucrare, deși autorii nu fac referințe în mod explicit.*

Pentru a pune în evidență ceea ce este diferit în teoria lor, Stark și Bruszt descriu mai întâi modelele teoretice disponibile pentru analiza tranziției est-europene, simplificându-le pentru a fi mai ușor de înțeles. Astfel, modelul preferat îndeosebi la începutul anilor '90 a fost cel neoliberal. Pentru liberalii noului val, viitorul este cel ce contează. Ceea ce se întâmplă în prezent are valoare numai dacă folosește contrucției viitorului, în sensul că tranziția are un

singur obiectiv principal – trecerea de la ordinea socialistă a economiei de comandă la ordinea capitalismului de piaţă – motiv pentru care prezentul trebuie sacrificat acestui obiectiv. Din punct de vedere practic, reformiştii est-europeni nu au altceva de făcut decât să imite Vestul, să aplice ad litteram prescripţiile economice occidentale şi să aştepte (de exemplu Polonia în timpul „terapiei de şoc"). Dacă ceva nu merge bine, acest lucru nu se întâmplă pentru că teoria este greşită, ci pentru că nu este aplicată corespunzător.

Spre deosebire de acest punct de vedere optimist, orientat spre viitor, care se aseamănă izbitor cu zilele de început ale construirii socialismului şi cu „heirupismul" acelei epoci, punctul de vedere pesimist pune accentul pe „moştenirea grea" a trecutului. Datorită stagnării din perioada comunistă, decalajul faţă de economiile avansate din Vest este atât de mare încât numai o dezvoltare controlată de stat îl poate reduce într-un interval de timp rezonabil. Moştenirea dificilă implică şi faptul că unele ţări nu erau pregătite pentru schimbarea din 1989. Dacă statul nu va interveni, tranziţia nu va genera decât efecte negative pe termen mediu şi, eventual, va duce la catastrofă pe termen lung. Acest punct de vedere este împărtăşit îndeosebi în ţările în care primele experienţe reformatoare liberale au eşuat (de exemplu Rusia).

Strategia de continuare a tranziţiei pentru aceste ţări este un fel de „leninism de piaţă", ancorat în experienţa socialistă anterioară, dar bine împănat cu elemente capitaliste asiatice (sud-coreene îndeosebi). Pentru liberalii repliaţi această strategie de reformă reprezintă tot dezastrul pe termen lung, pentru că ar fi un fel de „a treia cale" între capitalism şi socialism, calea cea mai sigură către lumea a treia etc. Pentru aceste motive, cele două perspective sunt ireconciliabile. (Am putea astfel explica mai bine „dispariţia" reformatorilor ruşi şi eclipsa liberalilor în majoritatea ţărilor care se confruntă cu probleme în timpul tranziţiei, precum şi ascensiunea liderilor cu carismă din generaţia lui Vladimir Putin. De asemenea, putem percepe mai bine cazul românesc, respectiv dispariţia CDR de pe scena politică şi revenirea spectaculoasă a PDSR în noiembrie 2000.)

Calea aleasă de Stark şi Bruszt nu are în vedere trecutul şi nici viitorul în mod exclusiv. Este o abordare centrată pe ceea ce se întâmplă în prezent şi pe ceea ce reprezintă prezentul pentru viitor. Tranziţia este un proces care a debutat cu ieşirea din comunism şi, imediat după, a continuat cu construirea unei fundaţii peste care s-a adăugat treptat întreaga suprastructură a tranziţiei. Cu cât mai repede şi mai temeinic s-a construit această fundaţie la începutul anilor '90, cu atât s-a putut edifica mai bine ulterior. Dacă la început construcţia putea susţine o diversitate de soluţii de „arhitectură" a tranziţiei, pe măsură ce timpul a înaintat alternativele de evoluţie (şi de aici ideea de traiectorii) s-au redus. La început, numărul căilor („paths") era suficient de mare pentru a permite o

selecție. Ulterior, pe măsură ce timpul s-a scurs, alternativele s-au împuținat până la dispariție. Traiectoria unei țări („pathway") ar putea fi astfel trasată prin analiza fundației pe care s-a realizat desprinderea de comunism și a arhitecturii de contrucție a tranziției la capitalism (baza instituțională peste care s-au suprapus reformele economice și s-au adăugat schimbările de mentalitate etc.). În acest mod, evoluția postsocialistă a unei țări este dependentă de cale.

Pentru Stark și Bruszt, transformarea nu se produce nici după regulile imitației și nici după cele ale involuției. Este mai degrabă o combinație între elemente ale prezentului, care provin, cele mai multe, din trecutul imediat, adică din istoria recentă. Autorii numesc acest fenomen recombinare, pentru că este vorba despre elemente ale trecutului socialist care se rearanjează în cadrul structurii instituționale postsocialiste, tranziția fiind astfel caracterizată atât de elemente evolutive cât și involutive. Combinația involuție-evoluție asigură înaintarea ori, dimpotrivă, stagnarea sau reversul reformelor.

Aplicarea acestui model la cazul țărilor central-europene, cum ar fi Germania de Est, Ungaria și Cehia, presupune că modul diferit de desprindere („extrication") de comunism a generat traiectorii diferite de evoluție postcomunistă. Ceea ce înseamnă că nu există o singură tranziție de la socialism la capitalism, ci mai degrabă căi sau traiectorii multiple ale tranziției, diferite de la o țară la alta în funcție de aranjamentul instituțional postsocialist. Analogia cu improvizația – noua situație derivă din recombinarea vechilor elemente – este mai mult decât sugestivă.

Poate că partea cea mai interesantă a acestei cărți este cea intitulată „Asocierile deliberative" („Deliberative Associations"). Ea este, de altfel, scrisă mai recent. Dacă există o contradicție relativă în ceea ce privește, pe de o parte, instaurarea democrației și, pe de altă parte, crearea economiei de piață, Stark și Bruszt încearcă să o depășească folosind un al treilea punct de sprijin – societatea civilă sau rețelele sociale. Am reținut caracterul ideologic al societății civile în cartea lui Eyal și colaboratorii, ***Capitalism fără capitaliști****. Acolo, societatea civilă este o derivație (ideologie sau mentalitate de guvernare), folosită de elita reformatoare postcomunistă (intelectualii foști disidenți și foștii tehnocrați comuniști) pentru a-și legitima noul tip de dominație simbolică și pentru „a reeduca" foștii clienți ai statului socialist (cetățenii). Să urmărim acum regimul funcțional al ideii societății civile la Stark și Bruszt. Pentru liberali, piața întruchipează soluția pe termen lung în Europa de Est. Însă, o dată cu eșecul terapiei de șoc, a apărut problema nu a unei alternative la piață, ci a unei alternative la liberalism. Situație în care, după 1992-1993, s-a născut un pseudoetatism. Stark și Bruszt afirmă: „Pentru a crea piețe nu te poți baza pe piețe. Lecția economiilor din Asia de Est este că, pentru a întări piața, mai întâi trebuie întărit statul."*

Totuşi, aşa cum nu se potriveşte soluţia neoliberală occidentală, nici soluţia neoetatistă asiatică nu poate funcţiona în cazul tranziţiei ţărilor Europei Centrale şi de Est. În primul caz, forţele pieţei sunt insuficient dezvoltate, în timp ce în al doilea statul este prea slab, iar cetăţenii prea puţin dispuşi să renunţe la drepturile abia câştigate. În această situaţie, pentru a împinge reformele înainte, Stark şi Bruszt propun utilizarea „capacităţii transformaţionale a reţelelor sociale". Elementul de specificitate al tranziţiei la democraţie şi la economia de piaţă în Europa de Est este, deci, reprezentat de aceste reţele sociale şi de ceea ce ele reprezintă, ca potenţial de schimbare, în câmpul reformei.

Să urmărim expunerea autorilor care este, trebuie să mărturism, extrem de ingenioasă. Dacă puterea banului (piaţa) şi autoritatea guvernului (ierarhia) nu sunt suficiente pentru a reorganiza (recombina) forţele sociale în timpul tranziţiei, atunci, într-o veritabilă tradiţie durkheimistă, trebuie utilizată puterea rezultată din asocierea pe orizontală a cetăţenilor (societatea civilă). Redefinirea politicului în Europa de Est se supune aşadar imperativului redefinirii locului cetăţenilor: consideraţi individual, cetăţenii pot deveni masa de manevră a noilor ideologi; consideraţi în forme asociative, cetăţenii pot participa la viaţa politică în funcţie de potenţialul şi de interesele lor faţă de noul proiect social. La Stark şi Bruszt, ideea de societate civilă nu este utilizată ideologic (pentru a justifica dominaţia noului grup de putere), ci sociologic (pentru a redefini spaţiul social): reţelele sociale sunt asociative pentru că au „evidente proprietăţi de reţea" în spaţiul social şi sunt deliberative pentru că au „evidente proprietăţi discursive".

*Ondřej Císař consideră că, în construirea perspectivelor teoretice, Stark şi Bruszt s-au inspirat din lucrările lui Peter Evans (P. Evans, **Embedded Autonomy**, Princeton University Press, 1995), în special prin utilizarea conceptelor de „autonomie dependentă" („embedded autonomy") şi „asocieri de dezvoltare" („developmental associations"), concepte centrale viziunii neoetatiste (vezi Ondřej Císař, op. cit., p. 175-176). În înţelesul lui Stark şi Bruszt, aceste concepte pun în evidenţă rolul de intermediere al formelor de organizare socială între stat şi societate (îndeosebi al celor nonpolitice, nonguvernamentale, profesionale, culturale, de afaceri etc.). Cu alte cuvinte, redefinirea (şi deci recombinarea elementelor prezente ale) noii societăţi nu trebuie lăsată exclusiv la îndemâna organizaţiilor de tip politic. Tendinţei hegemonice a reţelelor politice (reţele recombinate, după cei doi autori, din fondurile vechi în forme noi) trebuie să i se opună reţelele sociale (în majoritatea lor recent constituite) active în diferite domenii. Alături de „reţelele elitei" politice şi administrative, celelalte reţele sociale, cum ar fi reţelele de afaceri din economie, „pot fi o sursă fundamentală de restructurare economică". Implicarea reţelelor sociale în derularea proceselor de reformă creează un control social*

extins sau ceea ce Stark şi Bruszt numesc responsabilitatea extinsă („extended accountability") a guvernanţilor. Sistemul politic creat după 1990 ar fi aşadar prea restrâns şi cu caracter hegemonic pentru a putea rezolva exact complicata ecuaţie socială a tranziţiei.

Trebuie precizat aici că fundalul teoriei elaborate de Stark şi Bruszt exprimă o vizibilă neîncredere în elitele postsocialiste şi deci în sistemul politic. În scrierile sale anterioare (vezi bibliografia anexată), David Stark a pornit de la ideea că „tranziţia postsocialistă nu este de la plan la piaţă, ci de la plan la clan". Cu alte cuvinte, elitele tranziţiei au tendinţa de a transforma vechile privilegii comuniste în beneficii postsocialiste, îndeosebi prin transferul fostei proprietăţi de stat socialiste în proprietate privată capitalistă.

De asemenea, recombinarea politică a vechii nomenclaturi nu se face după criterii ideologice (liberalism, social-democraţie, creştin-democraţie, naţionalism), ci după oportunităţi de clan. La nivelul opiniei publice, liberalii sunt percepuţi ca artificiali, social-democraţii sunt criptocomunişti, creştin-democraţii sunt lipsiţi de substanţă, iar naţionaliştii sunt demagogi. De aici deducem că lupta partidelor este, de fapt, lupta dintre clanuri. Pentru a preveni şi pentru a limita acest fenomen, Stark şi Bruszt propun implicarea în deliberările politice (publice) a diferitelor asociaţii ale actorilor sociali, instrument prin intermediul căruia deciziile elitei politice pot fi „monitorizate". În contextul eşuării liberalismului şi al audienţei crescânde în rândul opiniei publice a unui mesaj autoritar (iar aici analogia cu situaţia României după alegerile din noiembrie 2000 confirmă, din nou, ipoteza autorilor), elitele postcomuniste au tendinţa de a se orienta către soluţii (neo)etatiste inspirate din experienţa statelor asiatice. Încă o dată, remediul unei astfel de situaţii îl reprezintă utilizarea extinsă a „reţelelor de dezvoltare" socială pentru a menţine controlul statului şi deci controlul tranziţiei prin intermediul unei varietăţi de actori sociali. Scopul social mai larg este de a preveni în acest fel derapajul tranziţiei şi reversul reformelor, şi anume hegemonia politicului, ruinarea fostei proprietăţi socialiste, disoluţia instituţiilor, corupţia etc.

Aplicarea acestui model teoretic la cazurile concrete ale Republicii Cehe, Ungariei şi Germaniei de Est subliniază o serie de argumente ale autorilor şi pune în evidenţă detalii importante pentru cititor. Acţiunile guvernului Ungariei imediat după alegerile din 1990 sunt influenţate de grupurile de intelectuali preocupaţi de politica externă, politica de privatizare a guvernului Cehiei ţine seamă de interesele financiare ale băncilor, în timp ce în Germania de Est organizarea industrială pe baze corporatiste asigură o implicare directă a corporaţiilor vest-germane în privatizarea şi retehnologizarea economiei est-germane. După Stark şi Bruszt, în cazul Cehiei, de exemplu, realizarea consensului în ceea ce priveşte paşii tranziţiei a fost urmarea unui pact tripartit

între guvern, parlamentul politic şi „parlamentul" social (societatea civilă). În acest mod, guvernul a fost ţinut în limitele „responsabilităţii", responsabilitate definită nu în sens juridic, ci social. Politicul poate fi astfel controlat prin intermediul unor largi reţele sociale, create prin libera asociere a cetăţenilor, cel puţin atâta timp cât statul şi piaţa nu sunt suficient consolidate.

Utilizând această metodă de cercetare, concentrată asupra a ceea ce „nu se vede", adică asupra reţelelor sociale, atât de diverse şi complicate încât sunt anonime, cercetătorii pot percepe mai bine procesul tranziţiei est-europene, trecând dincolo de suprafaţa acesteia. Pentru sociologi, paralela cu modelul corporatist al lui Durkheim este evidentă. Este însă mai puţin evidentă referinţa explicită a lui Stark şi Bruszt la teoriile corporatismului modern. Ceea ce nu scade însă din valoarea lucrării ***Traiectorii postsocialiste****.*

Ionel Nicu Sava
Bucureşti, ianuarie 2002

CUVÂNT ÎNAINTE ŞI MULŢUMIRI

În această carte examinăm caracterul inovator, născut din necesitate, al instituţiilor postsocialiste din Europa Centrală şi de Est, unde actorii recombină resursele economice şi redefinesc resursele politice. Caracterul inovator al acestei cărţi este nu mai puţin recombinativ, căci se bazează pe o colaborare de durată, începută la mijlocul anilor '80, cu mult înainte de prăbuşirea comunismului, colaborare prin care noi, un sociolog american specialist în probleme economice şi un politolog maghiar, ne-am redefinit reciproc agenda de cercetare şi categoriile de analiză.

În ancheta noastră asupra contextelor politice şi economice din Europa de Est contemporană, am observat forme de coordonare economică care erau alternative atât ale pieţelor, cât şi ale structurilor ierarhice. În cadrul acestor *asocieri deliberative*, actorii interconecţi stabilesc pacte cu caracter obligatoriu. Cartea noastră nu este mai puţin deliberativă, căci facem parte din reţele de răspundere care ne-au împiedicat să formulăm judecăţi precipitate şi ne-au ajutat să modelăm un argument mai coerent. Legăturile asociative în care suntem prinşi reprezintă aceste constrângeri benefice. Suntem îndatoraţi în primul rând faţă de reţelele colegiale în care am fost integraţi în cadrul universităţilor noastre, Cornell University din SUA şi Central European University de la Budapesta. Ron Breiger, Béla Greskovits, Peter Katzenstein, Victor Nee, Jonas Pontusson şi Sidney Tarrow au făcut comentarii deosebit de pertinente asupra diferitelor capitole şi au fost interlocutori foarte stimulativi pe tot parcursul proiectului.

Am fost de asemenea cuprinşi în reţele mai largi de răspundere extinsă atunci când am beneficiat de criticile şi sugestiile comentatorilor asupra variantelor iniţiale ale capitolelor acestei cărţi prezentate la diferite conferinţe şi seminarii. Mulţumirile noastre se îndreaptă în special către Ivan Berend, Grzegorz Ekiert, Gary Gereffi, Giemot Grabher, János Mátyás Kovács, Jan Kubik, Tony Levitas, Claus Offe, Ákos Róna-Tas, Andrej Rychard, Philippe Schmitter şi Ivan Szelényi. Deoarece putem

conta pe ea ca pe cel mai persistent critic al nostru, i-am dat lui Ellen Commiso mai multe „părți în lucru" ale acestei lucrări decât ar vrea să își amintească. Este în afară de orice îndoială că Ellen a citit fiecare paragraf al cărții mai mult decât o singură dată și, mulțumită ei, multe din ele au fost șterse. Îi suntem recunoscători pentru sprijinul intelectual consistent și pentru încurajarea ei prietenoasă.

Pentru comentarii și sugestii asupra variantelor inițiale ale capitolelor, le mulțumim lui Luc Boltanski, Rogers Brubaker, Janusz Dabrowski, Larry Diamond, Ilona Erös, Michal Federowicz, János Kornai, János Kóllo, Peter Gedeon, Gerald McDermott, Sophie Muetzel, Peter Murrell, Guillermo O'Donnell, Peter Rutland, Arlene Saxonhouse, Mark Selden, Jan Szomburg, Marton Tardos și Eva Voszka. Îi suntem deosebit de recunoscători lui Gernor Grabher și lui Wolfgang Seibel pentru sugestiile lor generoase asupra unora dintre capitole. În ciuda prieteniei care ne apropie, Geoff Fougere a reușit întotdeauna să mențină distanța corectă față de orice formulare și, în ciuda distanței fizice, a izbutit întotdeauna să rămână cu un pas înaintea argumentului.

Avem de asemenea o datorie veche față de János Lukács și László Neumann, colaboratori ai lui David Stark în cercetarea empirică. Observațiile lor fine referitoare la funcționarea întreprinderilor din Ungaria și adânca lor înțelegere asupra politicii postsocialiste se regăsesc în fiecare din capitolele acestei cărți. István Gábor a fost un ghid permanent în fiecare stadiu al acestui proiect. Acele observații care nu au luat naștere la masa din bucătăria sa au fost, cu siguranță, șlefuite și reconceptualizate acolo. Monique Djokic ne-a arătat noi legături din linia de argumentare, uneori ascunse și adesea nu foarte bine conectate. Critici pertinente, sugestii utile, încurajări consistente – toate acestea nu surprind această asociere unică, deoarece Monique a fost aliatul nostru intelectual cel mai puternic.

Acest proiect nu ar fi fost posibil fără sprijinul generos acordat de numeroase instituții și de donatori. Cercetarea noastră a fost susținută de burse venite din partea *National Science Foundation* și *National Council for Soviet and East European Research.* Pe parcursul cercetării și redactării, Stark a primit două burse de cercetare de la *Joint Committee on Eastern Europe* de la *American Council for Learned Societies/Social Science Research Council.* Întregul domeniu al studiilor est-europene îi este îndatorat lui Jason Parker din partea ACLS, iar pentru sprijinul său continuu oferit acestui proiect îi suntem în mod deosebit recunoscători.

Câteva instituții ne-au oferit posibilitatea de a ne îndepărta de obligațiile academice cotidiene și ne-au invitat să ne alăturăm altor oameni de știință care lucrează pe teme înrudite. László Bruszt a participat la *Democratization Seminar* pe parcursul unui an sabatic la *Wissenschaftskolleg*-Berlin și este recunoscător pentru primirea călduroasă și stimularea intelectuală din partea comunității celor

care studiază America Latină la *Hellen Kellogg Institute for International Studies* de la Universitatea Notre Dame. Aprecierea noastră deosebită pentru Guillermo O'Donnell, director al Institutului Kellogg, pentru că a fost un izvor de inspirație intelectuală și încurajare personală pentru noi amândoi. David Stark este recunoscător pentru bursele acordate de *Cornell University's Society for the Humanities, l'École des Hautes Études en Sciences Sociales* din Paris și *Institute for Advanced Study/Collegium Budapest*. În calitate de model de integritate intelectuală, János Kornai, cercetător permanent la *Collegium Budapest*, ne-a dat încrederea de a continua acest proiect, apreciind munca noastră chiar și atunci când nu era de acord cu unele părți ale argumentului. O mare parte din redactarea acestei cărți a fost realizată – în ciuda eforturilor contrare ale lui Bob Scott și ale echipei de volei – în timp ce Stark era cercetător la *Center for Advanced Study in the Behavioral Science* de la Palo Alto, beneficiind de ajutorul financiar acordat de *National Science Foundation Grant nr. SES-9022192* și de Departamentul de Stat al SUA, Titlul VIII Fonduri Grant nr. 1006-304101. Prezența calmă a lui Neil Smelser aduce la acest centru atmosfera pașnică de camaraderie intelectuală pe care am apreciat-o.

Le suntem recunoscători lui Szabolcs Kemény și lui Jonathan Uphoff pentru asistența exemplară în cercetare precum și lui Mary Ahl, Leslie Lindzey și Debra Smith pentru profesionalismul lor prietenos în pregătirea manuscrisului.

Cartea noastră, *Traiectorii postsocialiste*, a avut propra sa traiectorie. Câteva dintre capitolele sale au apărut mai devreme în publicații centrate pe această zonă. Am operat revizuiri extensive ale acestor capitole în lumina evenimentelor care au avut loc în cele patru țări care constituie cazurile noastre. Însă am decis să păstrăm acele studii intacte în cea mai mare parte, în principal datorită faptului că timpul și forma lor surprindeau posibilitățile și incertitudinile cu care societățile și politicienii din Europa de Est se confruntau în primii ani ai perioadei postsocialiste. Pentru a vedea ce se întâmplă în capitolele următoare, cititorii pot astfel să schițeze propriile noastre trasee analitice în timp ce urmăresc traseele deciziilor politice.

Suntem recunoscători următoarelor edituri universitare pentru permisiunea de a retipări articole sau capitole, în întregime sau parțial:

Cornell University Press, pentru capitolul nostru din *Eastern Europe in Revolution*, editat de Ivo Banac, 1992, p. 13-55;

University of California Press, pentru articolele lui David Stark din *East European Politics and Societies*, vol. 4, nr. 3, 1992, p. 251-392, și vol. 6, nr. 1, 1992, p. 17-53;

University of Chicago Press pentru mai multe pagini și scheme dintr-un articol al lui Stark din *The American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996, p. 993-1027. © 1996 University of Chicago

INTRODUCERE

SIMULTANEITATE

Se pot oare obține simultan transformarea regimurilor de proprietate și extinderea drepturilor cetățenești? Aceasta este provocarea postsocialistă. Pot oare guvernele Europei de Est postsocialiste să continue cu succes reforma economică, în timp ce populația, care suportă costurile, dobândește mijloacele de a-i înlocui pe deținătorii puterii politice și de a alege între programe politice concurente? Acesta este experimentul postsocialist. În plus, transformarea simultană a proprietății și a politicii în societățile postcomuniste are loc în contextul unei economii globale care se contractă și, prin urmare, sarcinile sociale cauzate de restructurarea economică sunt extrem de greu de suportat. Apariția simultană a claselor împroprietărite și a grupurilor subordonate care au dobândit o serie de drepturi politice generează problema postsocialistă centrală. Aceasta poate fi rezumată astfel: cum trebuie restructurate economiile în condițiile în care cei ce își simt propriile interese amenințate de schimbarea economică au capacitatea de a bloca aplicarea și consolidarea reformelor?

Expansiunea concomitentă a drepturilor de proprietate și a drepturilor cetățenești necesită o dublă cercetare. Acest volum prezintă rezultatele colaborării noastre, un sociolog american specializat în probleme economice și un politolog maghiar, în efortul de a studia transformările duale ale sistemelor politice și ale economiilor din Europa de Est ca procese desfășurate în paralel, aflate într-o interacțiune permanentă.

Cu cât am examinat mai sistematic modurile în care diversele societăți central și est-europene se confruntă cu problemele ridicate de încercările de a transforma simultan politica și proprietatea, cu atât am devenit mai conștienți

de bogăția de inovații organizaționale care apar în contextul postsocialist. Sfătuiți de mulți că strategia cea mai bună pe care o pot adopta este să imite instituțiile încercate și testate ale Europei de Vest și ale Americii de Nord, actorii politici și economici postsocialiști s-au confruntat cu provocări specifice care au făcut imposibilă simpla imitare, chiar și în cazurile în care inițial ei nu se considerau inovatori. Capitalismul tip „Instant", „Xerox" sau „calchiat" nu era o posibilitate, fie și numai pentru că instituțiile necesare transformării regimurilor proprietății nu puteau fi identice cu cele din sistemele capitaliste existente. Sfătuiți de unii că strategia cea mai bună pe care o pot adopta era de a alege între democratizare și introducerea principiilor pieței – cu alte cuvinte, că ar putea să facă fie una, fie alta, însă nu pe amândouă – politicienii și opinia publică din Europa Centrală și de Est au respins ideea că moștenirile socialismului îi condamnă fie la autoritarism, fie la înapoiere economică, dacă nu la ambele. În ciuda acestei predicții, la aproape un deceniu după căderea zidului Berlinului fiecare din societățile din centrul și estul Europei și-a consolidat instituțiile democratice și a înregistrat o creștere economică.

Societățile postsocialiste pot fi considerate un laborator extraordinar pentru testarea teoriilor sociale existente. Cartea de față nu formulează un astfel de test nu datorită faptului că schimbările examinate nu sunt extraordinare, ci pentru că schimbările importante tind să modifice teoriile existente. Eforturile acestei lucrări sunt mai puțin grandioase decât elaborarea unei noi teorii a schimbării sociale și mai ambițioase decât testarea celor vechi. Sarcina ei este modelarea unor concepte analitice care să poată înregistra și interpreta înțelegerile specifice și învățămintele generate în cadrul acestui experiment social.

DIVERSITATE

Schimbările politice, sociale și economice importante pe care le-a cunoscut fostul spațiu comunist i-au determinat pe unii autori să anunțe „sfârșitul istoriei". Eșecul celeilalte paradigme sociale, susțin ei, încheie un proiect lung de secole de modernizare și marchează începutul unei noi ere de dominație necontestată a unei singure logici de organizare socială. În cadrul acestei mișcări globale de omogenizare istorică, schimbarea socială din lumea postsocialistă este surprinsă cel mai bine de termenul „tranziție", iar problemele majore de cercetat sunt viteza și coordonarea privatizării, crearea

economiei de piață și democratizarea. Abordările comparative răspund în general la întrebarea: în ce măsură instituțiile politice și economice ale Europei de Est și ale fostei Uniuni Sovietice se aseamănă cu sau se deosebesc de cele ale democrațiilor liberale avansate?

Comparațiile dintre Est și Vest nu au urmat întotdeauna această schemă. Decenii întregi, capitalismul a fost definit prin opoziție cu socialismul și invers. Compararea lor sistematică a îmbogățit înțelegerea noastră asupra amândurora, însă metoda „opoziției în oglindă" nu mai este atât de fructuoasă.[1] Noi nu vom privi lumea postsocialistă prin intermediul vechilor dualisme privat/public, piață/ierarhie sau capitalism/socialism, indiferent de cât de creativ încercăm să identificăm mixturi complexe în anumite contexte culturale. Eșecul socialismului reprezintă o provocare pentru această metodă de analiză prin prisma dihotomiilor și oferă oportunitatea de a îmbogăți analiza instituțională comparată. Atunci când încetăm să definim capitalismul în termenii socialismului, observăm că, în epoca noastră, capitalismul în calitate de construct este interesant din punct de vedere analitic numai la plural: *sistemele capitaliste* (*capitalisms*) trebuie comparate unele cu altele.[2]

Contribuția noastră la domeniul în continuă dezvoltare al sistemelor capitaliste comparate constă în descrierea și explicarea apariției unui capitalism est-european distinct. Pentru a înțelege această specificitate, nu trebuie evidențiat ceea ce este particular și ceea ce este general în varianta est-europeană. Ar fi mai bine să începem prin comparații cu alte cazuri recente în care societățile au încercat reforme economice și politice, decât să căutăm esența capitalismului, a cărui formă particulară este, printre altele, și postsocialismul.[3] Spre deosebire de Europa de Est, câteva societăți est-asiatice au luat direcția democratizării numai după ce reformele economice operaseră deschideri ale economiilor lor către piețele mondiale într-o perioadă de expansiune a economiei globale.[4] În America Latină, liberalizarea economică și democratizarea politică au avut loc în același timp, însă, spre deosebire de Europa de Est, aici reformele economice nu au implicat o transformare fundamentală a regimurilor proprietății. Chiar și acolo unde, ca în Brazilia și Mexic, liberalizarea economică a dus la privatizarea întreprinderilor de stat, aceste măsuri au avut loc în contexte în care instituțiile legale, sociale și economice ale capitalismului erau bine înrădăcinate iar structurile sociale erau modelate de predominarea proprietății private.[5] În ciuda faptului că atât China cât și Europa de Est au ca punct de pornire comun multe din instituțiile fundamentale ale socialismului de stat, experiența chineză este, în termenii celor două dimensiuni – proprietate și politică –, diametral opusă celei a

Europei de Est, deoarece China nu a luat calea democratizării şi nici nu a declanşat privatizarea marilor întreprinderi publice.[6] Similar cu Europa de Est, societăţile din fosta Uniune Sovietică încearcă să transforme atât regimul politic cât şi pe cel al proprietăţii, însă diferenţa fundamentală este că aceste eforturi sunt însoţite de încă o schimbare, deoarece trebuie să se facă faţă simultan problemelor politice (interne şi internaţionale) legate de crearea de noi state în urma destrămării structurilor imperiale ale URSS.[7]

Aceste contraste preliminare plasează în prim plan specificitatea transformărilor simultane ale politicii şi proprietăţii în Europa de Est şi sugerează potenţialul deosebit al unor comparaţii mai sistematice între regiuni. Dar, dacă o apreciere deplină a caracterului distinct al capitalismului est-european poate fi dobândită numai prin comparaţii cu alte cazuri pertinente, comparativiştii care studiază Europa de Est postsocialistă se confruntă cu o dilemă: cum să facă această comparaţie fără o înţelegere prealabilă a profilurilor majore ale diferitelor cazuri est-europene?

Comparaţiile premature pot fi mai degrabă înşelătoare decât instructive. Încercarea unor comparaţii decisive între cazurile latino-americane sau est-asiatice şi cele de tip est-european ar implica presupunerea falsă că cercetarea asupra Europei de Est postsocialiste a produs deja un corpus de lucrări care furnizează suficient material pentru comparaţii. Astfel, în lucrarea de faţă ne concentrăm numai asupra cazurilor est-europene, însă cercetarea noastră nu este izolată de literatura comparativă mai generală. Noi ne folosim de comparativişti din alte domenii nu numai pentru că respingem ideea că cercetarea est-europeană se poate ridica prin eforturi proprii[8], ci şi deoarece transformările epocale ale lumii postsocialiste ridică noi întrebări şi generează noi concepte şi categorii care vor fi utile pentru a înţelege schimbarea democratică şi economică oriunde altundeva în lume. După cum va observa cititorul, pe parcursul întregii cărţi utilizăm cu curaj şi modificăm (fără părere de rău) instrumentele analitice ale comparativiştilor care studiază America Latină, Asia de Est, Europa Occidentală, Rusia şi China.

Datorită atenţiei pe care o acordăm Europei de Est, adoptăm o metodă comparativă pentru a produce concepte intermediare (*middle range concepts*) capabile să descrie diferenţele remarcabile dintre cazurile est-europene. Ne asumăm sarcina de a explica variaţia existentă *în interiorul* Europei de Est tocmai pentru a genera concepte comparative care să evidenţieze o variantă specific est-europeană de capitalism.[9]

Astfel, în capitolele următoare, adoptăm metoda comparativă pentru a atrage atenţia asupra similitudinilor şi diferenţelor dintre traiectoriile postsocialiste ale

societăților central și est-europene, trasând diversele căi de desprindere de socialismul de stat, analizând strategii distinctive de privatizare, examinând diferențele naționale în tiparele de relații ale patronatului interorganizațional din sfera economică și explorând modul în care diferitele configurații instituționale din câmpul politic promovează sau împiedică coerența și autoritatea politicilor de a duce la îndeplinire reforme economice durabile.

IMITAȚIE, INVOLUȚIE SAU INOVAȚIE?

Pentru mulți dintre analiștii postsocialismului, sarcina de a explica variația dintre cazurile est-europene se află pe ultimul loc între scopurile lor. Această afirmație este adevărată mai ales în cazul neoliberalilor, care prezintă transformarea economică drept un proiect de imitație socială. Din această perspectivă, calea spre o economie capitalistă avansată este aceeași indiferent de punctul de pornire, fie acesta Sao Paulo, Singapore sau Slovenia.[10] Această problematică a *tranziției-imitație* abordează economiile postsocialiste din punctul de vedere al unui viitor care a fost deja hotărât. Ca știință a ceea ce nu este încă, „capitalismul de proiect" (*designer capitalism*) studiază postsocialismul în termenii a ceea ce va deveni sau va trebui să devină nu numai prin simpla scrutare a viitorului în globul de cristal, ci și prin examinarea prezentului printr-o lentilă distorsionantă. Spre deosebire, analiza pe care o întreprindem asupra societăților postsocialiste din perspectivă comparativă încearcă să înțeleagă conflictele care au loc și alianțele care dau formă multiplelor viitoruri posibile în Europa Centrală și de Est contemporană.

Dacă unii cred că prezentul postsocialist este determinat de viitorul său (adică inteligibil numai în termenii unui viitor predestinat), alții susțin că acest prezent este condamnat de trecut. În timp ce neoliberalismul consideră că proiectele de imitare a instituțiilor de piață sunt calea spre progres, opinia contrară percepe greutatea trecutului socialist ca atât de mare încât încercările de creare a economiei de piață și de democratizare duc inevitabil către regres. Un susținător al acestei opinii, Michael Burawoy spre exemplu, identifică perioada postsocialistă cu o perioadă nu de imitație, ci de „involuție". „În Rusia și într-o mai mică măsură în Europa de Est – susține Burawoy – dezvoltarea inegală și neregulată funcționează într-un tipar general comun de involuție industrială, adică o regresie economică care nu pregătește în principal o izbucnire viitoare, ci este cronică și persistentă. Involuția este antiteza evoluției și ... duce la subdezvoltare sistemică."[11] Pe scurt,

postsocialismul este mai puțin o imitație a Occidentului și mai mult o patetică autoparodie: „Cazul nostru sugerează că, o dată cu dispariția partidului-stat, economia sovietică, departe de a se prăbuși sau de a se transforma, a devenit o versiune exagerată a fostului său sine."[12]

După cum sugerează sintagmele *dezvoltare inegală și neregulată* și *subdezvoltare sistemică*, noțiunea de involuție postsocialistă are afinități puternice cu teoria dependenței a anilor '70. Ca și susținătorii teoriei dependenței, numiți *dependistas**, Burawoy privește favorabil izolarea autarhică față de piețele globale care a caracterizat socialismul de stat. Însă revitalizarea teoriei dependenței în cazul anilor '90 nu poate să mențină suspiciunea anterioară (dacă nu chiar ostilitatea directă) față de piață. Pentru Burawoy, eșecurile postsocialismului se datorează într-o mai mică măsură deschiderii față de piețele globale sau apariției piețelor interne *per se* decât condițiilor în care au fost introduse aceste piețe. Burawoy identifică două astfel de condiții inițiale, fundamentul fiecăreia putând fi găsit în modul în care înțelege moștenirea socialismului de stat. În primul rând, el observă că toate instituțiile de piață au propriul lor specific național sau regional. În post-socialism, specificul piețelor este acela că „efectele lor sunt *influențate de organizarea economică anterioară* bazată pe monopol, barter și control asupra muncitorului".[13] Bazându-se pe cercetarea pe care a efectuat-o în industriile mineritului și prelucrării lemnului, Burawoy indică modul în care moștenirile grele ale socialismului de stat au dat naștere unor „piețe" grav distorsionate și unor evoluții de tip mafiot care pot fi observate în prezent.

Al doilea element care explică regresia este dezintegrarea partidului-stat și instituirea democrației liberale. Burawoy dezvoltă acest argument printr-un contrast între nebunia rusească de a alege democrația și înțelepciunea chineză de a o respinge. În timp ce în Rusia democrația a slăbit statul puternic, în China conducerea autoritară a menținut controlul central pentru a dirija și a direcționa acumularea rapidă: „În spatele stimulării reciproce a producției și a schimbului se află partidul-stat chinez, în spatele violentei distrugeri a industriei ruse se află democrația liberală."[14] Contrastele dintre Ungaria postsocialistă, democratică, și regimul care a zdrobit mișcarea democratică născândă duc, pentru Burawoy, la o concluzie similară: „Dat fiind că în Ungaria reforma protejată a dus la performanțe economice scăzute, lecția Chinei nu este atât una despre gradualism, cât una despre *necesitatea ca*

* Literatura de specialitate folosește termenul de *dependistas*. Introdus de autorii care studiază tranzițiile țărilor Americii Latine, el îi desemnează pe susținătorii teoriei dependenței, care discută problematica dependenței țărilor lumii a treia de țările industrializate. (n.trad.)

partidul-stat să fie cel care inițiază tranziția socialistă la o economie de piață."[15]

Indicațiile lui Burawoy decurg direct din ideea că prezentul postsocialist este condamnat de trecut. Democrația este inadecvată pentru a face față celei mai importante moșteniri a socialismului de stat – o societate înapoiată, subdezvoltată și adesea neguvernabilă, care trebuie să fie îmblânzită, condusă și direcționată de un partid-stat capabil să mențină și să impună ordinea (oricând este necesar).[16] Pentru a se evita involuția în procesul de tranziție dinspre socialism spre capitalism, soluția cea mai bună este *leninismul de piață*.

După cum sugerează discursul nostru până în momentul de față, considerăm că schimbarea economică, politică și socială din Europa de Est postsocialistă nu este nici imitație, nici involuție. Spre deosebire de imitaționiști, care concep prăbușirea comunismului ca un vid instituțional așteptând să fie umplut cu rețetele, terapiile și formulele lor, avem în vedere variația modului în care comunismul s-a destrămat și în care aceste ruine pot constitui cărămizile instituționale pentru reconstrucția politică, economică și socială.[17] Spre deosebire de involuționiști, care văd în partidul-stat comunist un agent puternic, cu autoritate, capabil de manipulare socială, considerăm că partidul-stat comunist era slab și ineficient în fazele sale finale. Examinând particularitățile modului în care comunismul s-a prăbușit, observăm că, deși partidul-stat s-a dezintegrat, diferitele căi de desprindere de socialism adoptate în Europa de Est nu au destrămat instituțiile statale într-atât încât să le reformeze. Instituțiile democratice nu au slăbit statele, ci le-au întărit, făcându-le capabile să îndeplinească sarcinile dificile ale stabilizării economice și, ulterior, ale transformării economice, sarcini pe care predecesorii comuniști au fost incapabili să le realizeze. Și, după cum vom vedea, cu cât deținătorii puterii executive au fost mai constrânși de instituțiile democratice și cu cât au fost trași mai mult la răspundere de instituțiile deliberative, cu atât au fost mai coerente direcțiile politicilor lor și cu atât a fost mai eficientă autoritatea lor în procesul realizării reformelor.

Spre deosebire de imitaționiști, care văd în prezent numai trăsăturile absente ale unui viitor ideal, suntem interesați de ceea ce prezentul oferă viitorului. Spre deosebire de involuționiști, care văd în prezent presiunea mortală a trecutului, considerăm că trecutul poate oferi resurse instituționale pentru o schimbare în prezent. Spre deosebire de problematica tranziției comună celor două abordări, considerăm schimbarea socială nu o tranziție dinspre o ordine spre alta, ci o transformare – rearanjări,

reconfigurări şi recombinări ce generează noi amestecuri ale multiplelor logici sociale care constituie o societate modernă.[18] Luptând să facă faţă incertitudinilor extraordinare ale unei economii în transformare, actorii descoperă şi reorganizează resursele. Sfidând dihotomia forţată piaţă versus ierarhie, ei creează noi forme de proprietate care diluează graniţa dintre public şi privat, şterg limitele organizaţionale ale firmelor precum şi limitele principiilor legitimatoare pe baza cărora pretind gestionarea resurselor economice.

Unele dintre aceste inovaţii organizaţionale recombinatorii vor eşua. Altele, poate chiar acelea care par acum cele mai monstruoase din punctul de vedere al teoriei organizaţionale convenţionale, ar putea reuşi.[19] Unele se vor dovedi strategii destinate conservării statu quo-ului. Dar nu ar trebui să ne grăbim sau să fim prea încrezători în capacitatea noastră apriorică de a deosebi strategiile de supravieţuire de cele de inovaţie căci, aşa cum vom vedea, unele dintre formele de proprietate interorganizaţionale care protejează reţelele de firme faţă de presiunile selecţiei oferă, în fapt, spoială organizaţională, păstrând resursele pe termen scurt pentru restructurări inovatoare la stadiul următor. Pe scurt, supravieţuirea poate fi baza inovaţiei iar răspândirea riscului poate deveni baza comportamentului caracterizat de asumarea riscului. Vom observa de asemenea că, în cazurile în care politicile publice ignoră aceste proprietăţi de reţea şi operează numai cu categoriile de stat şi piaţă, răspândirea riscului poate genera comportamente bazate pe transferarea riscului asupra altor actori.

Astfel, spre deosebire de teoria dependenţei de trecut (*past dependency*) a involuţioniştilor, analizăm procesele de *path dependency** (*dependenţa de cale*) pe măsură ce explorăm modul în care alegerile strategice, adeseori extrem de imprevizibile, modelează permanent direcţiile politicilor.[20] Numai trasând aceste căi putem identifica inovaţiile, deoarece actorii inovează tocmai reprocesând materialele instituţionale. În opinia noastră, instituţiile fac mai mult decât să constrângă; ele oferă posibilităţi. Numai printr-o construcţie politică şi economică apar noi instituţii şi practici.[21] Sarcina noastră este de a clarifica activitatea curentă, bazată pe reflexivitate organizaţională şi pragmatism social, în care actorii redefinesc şi recombină resursele. Volumul de faţă demonstrează şi analizează aceste strategii de recombinare.

---

* Spre deosebire de teoria dependenţei, *path dependency* porneşte de la ipoteza că reţeaua densă şi complexă a moştenirii instituţionale a ordinii politice şi economice anterioare modelează aşteptările şi modurile de comportament ale actorilor (instituţionali, dar şi individuali) în perioada următoare schimbării de regim. (n.trad.)

Analiza noastră este structurată în trei părți. În Partea I examinăm căile specifice de desprindere de socialismul de stat. Partea a II-a tratează modalitățile de transformare a proprietății și politicii în timpul perioadei formative a construcției instituționale din primii doi ani care au urmat schimbărilor de regim din anul 1989. În Partea a III-a ne concentrăm atenția asupra noilor instituții de asociere deliberativă care apar în Europa Centrală și de Est.

Începem în Capitolul 1 prin examinarea punctului de cotitură din 1989 în Europa de Est. Împotriva credinței eronate larg răspândite, conform căreia state puternice pot fi învinse numai de societăți mobilizate, susținem că un scenariu cu state slabe care se confruntă cu societăți civile slabe aproximează mai bine evenimentele cunoscute acum sub numele de *1989*. Însă această din urmă concepție poate fi la fel de înșelătoare, în special dacă duce la măsurări statice ale forței relative a aripilor dure și reformiste (din interiorul regimului) precum și a moderaților și radicalilor (din rândurile opoziției). În perspectiva interacționistă alternativă[22] pe care o propunem, ilustrată printr-o analiză detaliată a cazului Ungariei, identitățile politice ale actorilor sociali majori se schimbă pe măsură ce ei reacționează la și interacționează cu strategiile rivale din câmpul politic. Similar, contestăm explicațiile bazate pe *efectul de domino* prin evidențierea interacțiunilor complexe dintre cazurile est-europene. După cum vom vedea, modelele contagiunii sau difuziei nu surprind modul în care nu numai cetățenii, ci și fostele elite comuniste au învățat din observarea proceselor și rezultatelor interacțiunilor dintre liderii comuniști și opoziția din alte țări. Astfel, în timp ce abordarea convențională examinează diferențele dintre cazurile est-europene în principal ca deosebiri în ceea ce privește viteza și momentul căderii vechilor regimuri, noi susținem că experiențele acestor cazuri naționale au fost diferite nu numai sub aspectul intensității, ci și al tipului. Acest capitol stabilește, drept cadru pentru înțelegerea evoluțiilor politice și economice subsecvente, căile diferite de desprindere de socialismul de stat, și anume compromis în Polonia, capitulare în Cehoslovacia, colonizare în Republica Democrată Germană (RDG), competiție electorală liberă în Ungaria și competiție electorală restricționată în Bulgaria și România.

Partea a II-a începe cu o analiză a dezbaterilor inițiale asupra privatizării din timpul schimbării de regim și din perioada imediat următoare. Materialele empirice pentru Capitolul 2 se referă la Ungaria, însă termenii care

structurează dezbateri comparabile în alte țări au fost similari în întreaga regiune: proprietate străină versus proprietate autohtonă, privatizare condusă de stat versus privatizare spontană, proprietari instituționali versus proprietari individuali și proprietate concentrată versus proprietate dispersată. În acest capitol adoptăm o modalitate neconvențională, care ia forma unui dialog stilizat și extins între poziții concurente în dezbaterea contemporanilor. Prin prezentarea argumentelor persuasive pentru diferite poziții de-a lungul fiecărei dimensiuni, sperăm că cititorul va dobândi o imagine a vigorii și complexității dezbaterii și va înțelege dilemele cu care se confruntau factorii de decizie politică.

Printr-o analiză comparativă a strategiilor de privatizare din Ungaria, Polonia, Republica Cehă și fosta RDG, în Capitolul 3 arătăm politicile care au fost alese. Cazurile sunt comparate prin localizarea strategiilor respective într-o tipologie construită de-a lungul a trei dimensiuni ce reflectă întrebările centrale care trebuie adresate de orice program de privatizare: (1) Cum sunt evaluate bunurile statului? (2) Cine poate dobândi aceste bunuri? (3) Cu ce resurse sunt dobândite drepturile de proprietate? După analizarea în detaliu a fiecăruia dintre cele patru cazuri, schițăm diferențele dintre strategiile de privatizare în funcție de căile diferite de desprindere de socialismul de stat, așa cum au fost ele identificate în Capitolul 1.

Partea a III-a începe cu o critică a pozițiilor dominante în dezbaterea curentă asupra restructurării economice. Atunci când sunt întrebați despre modul în care trebuie să fie restructurate economiile postsocialiste, neoliberalii răspund că soluția cea mai bună este piața liberă. O poziție neoetatistă în curs de constituire (trăgând învățăminte pentru Europa de Est dintr-o interpretare particulară a economiilor est-asiatice) răspunde că societăților Europei de Est le lipsesc atât piețele dezvoltate, cât și statele puternice. Cu ce resurse instituționale ar putea ele începe? Analiza noastră din Capitolul 4 sugerează că atât piețele, cât și statele aflate în proces de întărire necesită instituții de coordonare cu funcții de facilitare și identificare care nu sunt nici piețe, nici structuri ierarhice. Pornind de la opera de pionierat a lui Peter Evans[23] (privind Asia de Est și America Latină) și a lui Charles Sabel[24] (referitoare la Europa Occidentală) identificăm proprietățile asociative (de rețea) și proprietățile deliberative (discursive) ale unor astfel de instituții. Această discuție ne conduce spre contestarea concepției larg acceptate conform căreia unitatea operativă a restructurării este firma izolată. Noi punem întrebări privind atât modul în care rețelele de firme ar putea fi unitățile ce urmează a fi restructurate cât și maniera în care responsabilitatea pentru ducerea la capăt a acestei

restructurări ar putea reveni rețelelor de instituții bazate pe deliberare asociativă.

Aceste întrebări sunt formulate concret în capitolele 5 și 6, în care analizăm apariția formelor de asociere deliberativă în sfera economică și respectiv politică prin comparații sistematice ale cazului maghiar, ceh și est-german. Capitolul 5 se concentrează asupra problemelor ridicate de interdependența economică a întreprinderilor, răspunzând la întrebarea, adresată pentru fiecare din cazurile noastre, dacă și cum politicile economice guvernamentale identifică proprietățile asociative ale resurselor și costurilor. În Germania, vom vedea cum *Treuhandanstalt* (agenția pentru privatizare din fosta Germanie de Est – n. trad.) a învățat să facă față unei situații în care politicile asociate cu unificarea politică au transformat rapid activele unei întreprinderi în costuri. Cu toate acestea, pentru că achiziția organizațională nu a fost sporită cu ajutorul rețelelor sociale integrate în economie, eforturile agenției nu au reușit să exploateze sistematic sinergiile de rețea în procesul restructurării economice. În Ungaria, moștenirea bogată de legături între întreprinderi din perioada socialistă a avut ca rezultat rețele dense, extensive și complexe de întreprinderi privatizate, care au drept scop reducerea incertitudinii în perioada postsocialistă. Cu toate acestea, politica guvernamentală oficială continuă să privatizeze numai pe baza unei analize de la caz la caz. Ignorându-se interdependențele întreprinderilor, a fost promovat un set de măsuri legislative care au dus la un val de falimente și crize financiare severe. Creând un șoc de piață neintenționat, guvernul a modificat apoi cursul, garantând băncile și salvând firmele într-o manieră care amintea de statul paternalist comunist. Spre deosebire, în cazul ceh, în ciuda retoricii neoliberale a ministrului de finanțe Vaclav Klaus, care ulterior a devenit prim-ministru, politica guvernamentală a recunoscut proprietățile asociative ale costurilor și activelor, ceea ce a dus la măsuri active antifaliment, pe de o parte, și la noi forme de proprietate interorganizațională, pe de alta. Analiza noastră asupra diferitelor tipare de legături în rețea – strânse în cazul legăturilor directe întreprindere-întreprindere din Ungaria și strânse la nivel mediu între bănci și fonduri de investiții în cazul ceh – sugerează diferențe importante ale trăsăturilor caracteristice ale grupărilor metacorporate și invită la comparații cu grupurile de afaceri din economiile est-asiatice, precum cele din Taiwan și Coreea de Sud.[25]

Pentru a explica de ce interdependențele economice sunt recunoscute în unele cazuri, dar ignorate în altele și pentru a preciza diferențele care decurg din acest fapt în ceea ce privește coerența politicilor în diferite cazuri,

revenim în Capitolul 6 la trăsăturile instituționale ale câmpului politic. Spre deosebire de accepțiunea convențională, conform căreia, în lipsa constrângerilor, autoritatea executivă tinde să producă politici de reformă coerente, susținem că puterea statului de a formula și a implementa programe coerente de reformă poate fi sporită prin limitări impuse prerogativelor unilaterale ale autorității executive. Acest argument este bazat pe o continuă comparație a constrângerilor constituționale, instituționale și conjuncturale asupra autorității executive în Ungaria, Germania și Republica Cehă. Vom vedea că, în timp ce în Republica Cehă constrângerile impuse autorității executive au produs reforme mai moderate și mai durabile, în Ungaria autoritatea concentrată a dat frâu liber celor ce iau decizii politice și le-a îngăduit să balanseze de la o direcție radicală a politicilor la alta, fiecare provocând noi crize. Germania este un caz intermediar în care direcția relativ radicală a politicii din perioada imediat următoare unificării a fost moderată după ce instituțiile federale și corporatiste au prins rădăcini în noile landuri din Germania de Est.

Spre deosebire de prejudecata larg răspândită conform căreia autoritatea și răspunderea în fața alegătorilor implică un schimb, în Capitolul 7 noi susținem că instituțiile deliberative cu responsabilizare extinsă, prin care puterile executive sunt trase la răspundere de către alte instituții de stat și sunt controlate de actori societali organizați, extind de fapt autoritatea pentru a înfăptui reforme durabile.[26] Prin extinderea răspunderii (*accountability**) la nivel orizontal, atât în timp cât și ca anvergură, fixarea centrului de luare a deciziilor în rețele de actori politici autonomi extinde orizonturile temporale ale factorilor de decizie politică și ale publicului. Succesul politicii transformatoare presupune un pragmatism politic în care politicianul reformator este prins de două ori: o dată prin lanțurile asocierii în cadrul unui program politic cuprinzător și încă o dată prin constrângeri instituționale benefice[27] care exercită o influență pragmatică asupra acelei viziuni politice. În timp ce neoliberalii susțin eliberarea pieței iar neoetatiștii cer eliberarea statului, analiza noastră sugerează strategii de limitare a libertății de acțiune. Pentru a diminua posibilitatea ca adaptarea pe termen scurt să submineze

* În literatura de specialitate de limbă engleză ideea de răspundere este exprimată prin două concepte: *responsibility* (cu adjectivul *responsible*) și *accountability* (cu adjectivul *accountable*). Diferența dintre ele este stabilită de direcția legăturii pe care o surprind și de relația dintre actorii implicați. Traducerea în limba română, urmărind sensul exact al conceptelor, este după cum urmează: *responsibility* - răspundere pentru, *accountability* - răspundere în fața unei instanțe sociale și/sau politice. În textul de față, conceptul de *accountability* a fost tradus prin *răspundere*, făcându-se precizarea că este vorba despre tragere la răspundere de câte ori structura frazei a permis acest lucru. (n.trad.)

adaptabilitatea pe termen lung, reformele de succes necesită pacte care trebuie respectate în puncte multiple în cadrul sistemului politic şi în economie.

NOTE

1. Pentru exemple de astfel de tipuri de comparaţii a se vedea Szelény, Ivan, „Social Inequalities in State Socialist Redistributive Economies" în *Theory and Society*, vol.1-2, 1978, p. 63-87; Stark, David, „Rethinking Internal Labor Markets: New Insights from a Comparative Perspective", în *American Sociological Review*, vol. 51, 1986, p. 492-504.

2. Berger, Suzanne şi Ronald Dore (ed.), *National Diversity and Global Capitalism*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1995; Zysman, John, „How Institutions Create Historically Rooted Trajectories of Growth", în *Industrial and Corporate Change*, vol. 2, nr. 1, 1994, p. 243-83; Clegg, S.R. şi S.G. Redding (ed.), *Capitalism in Contrasting Cultures*, Walter de Gruyter, Berlin, 1990; Hollingsworth, Rogers şi Robert Boyer (ed.), *Contemporary Capitalism: The Embeddeness of Institutions*, Cambridge University Press, New York şi Cambridge, 1997.

3. Bresser Pereira, Luiz Carlos, José Maria Maravall şi Adam Przeworski, *Economic Reforms in New Democracies: A Social-Democratic Approach*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993; Haggard, Stephen şi Robert R. Kaufman, *The Political Economy of Democratic Transition*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1995; Diamond, Larry şi Marc F. Plattner (ed.), *Economic Reform and Democracy*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995; Linz, Juan J. şi Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996. Pentru treceri în revistă extrem de pertinente ale problemelor cuprinse în această vastă literatură, a se vedea Diamond, Larry, „Democracy and Economic Reform: Tensions, Compatibilities, and Strategies for Reconciliation", în *Economic Transition in Eastern Europe and Russia: Realities of Reform*, Edward P. Lazear (ed.), Hoover Institution Press, Stanford, CA, 1995, p. 107-158; Diamond, „Is the Third Wave Over?", în *Journal of Democracy*, vol.7, nr.3, 1996, p. 20-37.

4. Friedman, Edward, *The Politics of Democratization: Generalizing the East Asian Experience*, Westview Press, Boulder, CO, 1996; Evans, Peter, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1995.

5. Mainwaring, Scott, Guillermo O'Donnell şi J. Samuel Valenzuela (ed.), *Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective*, University de Notre Dame Press, Notre Dame, IN, 1992; Haggard, Stepan şi Robert R. Kaufman (ed.), *The Politics of Economic Adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts and the State*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1992; Nelson, Joan (ed.), *Precarious Balance: Democracy and Economic Reforms in Latin America*, Overseas Department Council, Washington, DC, 1994.

6. Friedman, Edward, *National Identity and Democratic Prospects in Socialist China*, M. E. Sharpe, Armonk, NY, 1995, p. 188-207; Walder, Andrew, „Local Governments as

Industrial Firms: An Organizational Analysis of China's Transitional Economy", în *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 1, 1995, p. 263-301; Nee, Victor şi Sijin Su, „Institutions, Social Ties, and Commitment: In China's Corporatist Transformation", în *Reforming Asian Economies: The Growth of Market Institutions,* John MsMillan and Barry Naughton (ed.), University of Michigan Press, Ann Arbor, 1996, p. 111-134.

7. Linz şi Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*; Reisinger, Mark R., „The Persisting Ambiguity of Empire", în *Post-Soviet Affairs*, vol. 11, nr. 2, 1995, p. 149-184; Brubaker, Rogers, *Nationalism Reformed: Nationhood and the National Question in the New Europe,* Cambridge University Press, New York, 1996; McFaul, Michael, „State Power, Institutional Change and the Politics of Privatization in Russia", în *World Politics*, vol. 47, nr. 2, 1995, p. 210-243; McFaul, „Russia's Rough Ride", în *Consolidating the Third Wave Democracies: Regional Challenges*, Larry Diamond, Marc Plattner, Yun-han Chu şi Hung-mao Tien (ed.), Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1997, p. 64-94; Fish, Steven, *Democracy from Scratch: Opposition and Regime in the New Russian Revolution*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1995.

8. A se vedea dezbaterea fascinantă din *Slavic Review*. Karl, Terry Lynn şi Phillipe Schmitter, „The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go?", în *Slavic Review*, vol. 53, nr. 1, primăvara 1994, p. 173-185; Bunce, Valerie, „Should Transitologists be Grounded?", în *Slavic Review*, vol. 54, nr. 1, primăvara 1995, p. 111-127; răspunsul lui Karl şi Schmitter, „From an Iron Curtain of Coercion to a Paper Curtain of Concepts: Grounding Transitologists or Confining Students of Postcommunism?", în *Slavic Review*, vol. 54, nr. 4, iarna 1995, p. 965-978.

9. Pentru alte studii care iau cazuri naţionale ca unităţi de analiză în explicaţii sistematice ale variaţiei *în cadrul* Europei de Est, a se vedea în special Comisso, Ellen, „Political Coalitions, Economic Choices", în *Journal of Economic Affairs*, vol. 45, nr.1, vara 1991, p.1-29; Comisso, „The Economic Consequences of Democracy's Ambiguities", lucrare prezentată la Conferinţa „Ethnographies of Transition: The Political, Social and Cultural Dimensions of Emergent Market Economies in Russia and Eastern Europe", University of California, Berkeley, 22-24 mar. 1996; Kitschelt, Herbet, „The Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies", în *Party Politics*, vol.1, nr. 4, 1995, p. 447-472; Eyal, Gil, Ivan Szelény şi Eleanor Townsley, *Making Capitalism without Capitalists: Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe,* manuscris nepublicat, Departamentul de Sociologie, UCLA, 1997; Borocz, József şi Ákos Róna-Tas, „Small Leap Forward: Emergence of New Economic Elites in Hungary, Poland and Russia", în *Theory and Society*, vol. 24, 1995, p. 751-781; Ekiert, Grzegorz şi Jan Kubik, „Strategies of Collective Protest in Democratic Societies: Hungary, Poland, and Slovakia Since 1989", lucrare prezentată la cea de-a X-a Conferinţă a Europeniştilor, Chicago, mar. 1996.

10. Peck, Merton J. şi Thomas J. Richardson (ed.), *What Is to Be Done?: Proposals for the Soviet Transition to the Market,* Yale University Press, New Haven, CT, 1992; Williamson, John, „Democracy and the «Washington Consensus»" în *World Development*, vol. 21, nr.8, 1993, p. 329-336; Sachs, Jeffrey, „Life in the Economic Emergency Room", în *The Political Economy of Policy Reform*, John Williamson (ed.), Institute for

International Economics, Washington, DC, p. 501-524; Sachs, Jefffrey D., şi Andrew M. Warner, „Economic Reform and the Process of Global Integration", în *Brookings Papers on Economic Activity*, vol.1, 1995, p. 1-118.

11. Burawoy, Michael, „Industrial Involution: The Dynamics of Transition to a Market Economy in Russia", lucrare prezentată la Seminarul Consiliului pentru Cercetare în Ştiinţele Sociale privind Teoria Alegerii Raţionale şi Studii Postsovietice, Harriman Institute, New York, decembrie 1994, p. 2-3.

12. Burawoy, Michael şi Pavel Krotov, „The Soviet Transition from Socialism to Capitalism: Worker Control and Economic Bargaining in the Wood Industry", în *American Sociological Review*, nr. 57, 1992, p. 34.

13. Burawoy, „Industrial Involution", p. 28 (sublinierea autorilor).

14. Burawoy, „The State and Economic Involution: Russia Through a China Lens", în *World Development*, vol. 24, nr. 6, 1996, p. 1108. Aceeaşi opinie o au şi anumite cercuri de decizie politică din instituţii internaţionale importante precum Banca Mondială şi Fondul Monetar Internaţional, deşi este de obicei exprimată cu mai multă grijă. Fostul secretar al Trezoreriei Statelor Unite, Lloyd Bentsen, spre exemplu, observă: „Rusia este un experiment pentru a vedea dacă este posibil să se construiască instituţii democratice înainte ca o economie de piaţă funcţională să existe. China este un experiment care urmăreşte dacă este posibil să se dezvolte o economie de piaţă liberă prosperă fără o reformă politică democratică." Bentsen este citat de Edward Friedman într-o lucrare informativă şi serioasă referitoare la China şi Rusia, „Is China a Model of Reform Success?", în Friedman, *National Identity and Democratic Prospects*, p. 189.

15. Burawoy, „Industrial Involution", p. 18, subliniere în original. Discutând cazurile Chile şi China ca modele favorabile pentru societăţile postsocialiste, John Gray susţine un mod similar: „În termenii săi cei mai generali, argumentul meu a fost următorul: costurile umane şi sociale ale tranziţiei la o economie de piaţă sunt, pentru majoritatea statelor postcomuniste, atât de mari încât este o nebunie să presupunem că tranziţia poate avea loc sub instituţii liberal-democratice. Ori, pentru a pune acelaşi lucru în termeni diferiţi, precondiţiile unei ordini de piaţă în cele mai multe dintre statele postcomuniste sunt incompatibile cu cele ale democraţiei liberale." Gray, John, „From Postcommunism to Civil Society: The Reemergence of History and the Decline of the Western Model", în *Liberalism and the Economic Order*, Ellen Frankel Paul, Fred D. Miller, Jr. şi Jeffery Paul, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, p. 44.

16. Aluzia generală a argumentului lui Burawoy este reflectată de asemenea în opiniile sale asupra unor evenimente specifice. Cea mai elocventă este, spre exemplu, observaţia sa privind greva naţională a minerilor din Rusia din 1989: „Eşecul reprimării acestei greve a marcat începutul sfârşitului statului sovietic." („Russia Through a China Lens", p. 1109)

17. Noi considerăm conceptul de reconstrucţie a statelor nu numai *pe* ruinele vechii ordini, ci şi *cu* ruinele instituţionale care au urmat revoluţiilor ca elementul analitic esenţial al lucrării lui Skocpol, Theda, *States and Social Revolutions*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

18. Boltanski, Luc şi Laurent Thevenrt, *De la justification: les économies de la grandeur*, Gallimard, Paris, 1991; White, Harrison, *Identity and Control: A Structural Theory of Social Action*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1992; White, „Values

Come in Styles, Which Mate to Change", în *The Origins of Values*, Michael Hechter, Lynn Nadel şi Richard E. Michod, Aldine de Gruyter (ed.), New York, 1993, p. 63-91; Streeck, Wolfgang şi Phillipe C. Schmitter, „Community, Market, State and Associations?: The Prospective Contribution of Interest Governance to Social Order", în *Private Interest Government: Beyond Market and State*, Streeck şi Schmitter (ed.), Sage, Beverly Hills, CA, 1985, p. 1-29.

19. Michael Piore şi Charles F. Sabel observă că inovaţiile organizaţionale viabile apar adesea ca monstruoase tocmai pentru că eşuează în a se conforma categoriilor existente. *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, Basic Books, New York, 1984; a se vedea de asemenea Sabel, „Möbius-Strip Organizations and Open Labor Markets: Some Consequences of the Reinterpretation of Conception and Execution", în *Social Theory for a Changing Society*, Pierre Bourdieu şi James Coleman (ed.), Westview Press şi Russell Sage Foundation, Boulder, CO şi New York, 1990, p. 23-54, şi Sabel, Charles F. şi Jane E. Prokop, „Stabilization through Reorganization?: Some Preliminary Implications of Russia's Entry into World Markets in the Age of Discursive Quality Standards", în *Corporate Governance in Central Europe and Russia*, vol. II: *Insiders and the State*, Roman Frydman, Cheryl W. Gray şi Andrzej Rapaczynski (ed.), Central European University Press, Budapesta şi Londra, 1996, p. 151-191.

20. Zysman, „How Institutions Create Trajectories". Ruth Berins Collier şi David Collier au o opinie similară despre conjuncturile decisive. A se vedea în special Capitolul 1 a lucrării lor, *Shaping Political Arena: Critical Junctures, the Labor Movement, and Regime Dynamics in Latin America*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1991.

21. Schumpeter, Joseph A., *The Theory of Economic Development*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1934; Nelson, Richard R. şi Sidney G. Winter, *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1982; Kogut, Bruce şi Udo Zander, „Knowledge of the Firm, Combinative Capabilities, and the Replication of Technology", în *Organization Science*, vol. 3, nr. 3, 1992, p. 383-397; Sabel, Charles F. şi Jonathan Zeitlin, „Stories, Strategies, Structures: Rethinking Historical Alternatives to Mass Production", în *Worlds of Possibilities: Flexibility and Mass Production in Western Industrialization*, Sabel şi Zeitlin (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1997, p. 1-33; Stark, David, „Recombinant Property in East European Capitalism", în *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, 1996, p. 993-1027.

22. A se vedea O'Donnell, Guillermo, Phillipe C. Schmitter şi Laurence Whitehead (ed.), *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1986; Przeworski, Adam, „The Games of Transition", în *Issues in Democratic Consolidation*, Scott Mainwaring, Guillermo O'Donnell şi Samuel J. Valenzuela (ed.), University of Notre Dame Press, Notre Dame, IN, 1992; Sewell, Jr., William H., „A Theory of Structure: Duality, Agency, and Transformation", în *American Journal of Sociology*, vol. 98, 1992, p. 1-29; Sewell, „Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology", în *The Historic Turn in the Human Sciences*, Terence J. McDonald (ed.), University of Michigan Press, 1996, p. 245-280.

23. Evans, *Embedded Autonomy*; Evans, „The State as Problem and as Solution: Predation, Embedded Autonomy and Structural Change", în *Politics of Economic Adjustement*, Haggard şi Kaufman (ed.), p. 139-181. Ne bazăm de asemenea pe lucrările

recente ale specialiştilor în abordarea sociologică a problemelor economice privind structurile de reţea ale economiilor est-asiatice, spre exemplu Orru, Marco, Nicole Wolsey Biggart şi Gary G. Hamilton, „Organizational Isomorphism in East Asia", în *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Walter W. Powell şi Paul J. DiMaggio (ed.), University of Chicago Press, Chicago, 1991, p.361-389; Whitley, Richard D., „The Social Construction of Business Systems in East Asia", în *Organization Studies*, vol. 12, nr.1, 1991, p.1-28; Lincoln, James R., Michael L. Gerlach şi Christina L. Ahmadjian, „*Keiretsu* Networks and Corporate Performance in Japan", în *American Sociological Review*, vol. 61, nr. 1, 1996, p.67-88.

24. Sabel, Charles F., „Constitutional Ordering in Historical Perspective" în *Games in Hierarchies and Networks*, Fritz W. Scharpf (ed.), Westview Press, Boulder, CO, 1993, p 65-123; „Learning by Monitoring: the Institutions of Economic Development", în *Handbook of Economic Sociology*, Neil Smelser şi Richard Swedberg (ed.), Russell Sage Foundation şi Princeton University Press, New York şi Princeton, NJ, 1994, p. 137-165; „Design, Deliberation, and Democracy: On the New Pragmatism of Firms and Public Institutions", lucrare prezentată la Conferinţa „Liberal Institutions, Constitutional Economic Rights and the Tole of Organizations", European University Institute, Florenţa, dec. 1995. A se vedea de asemenea Streeck şi Schmitter, „Community, Market, State, and Associations".

25. Hamilton, Gary G., William Zeile şi Wan-Jin Kim, „The Network Structures of East Asian Economies", în *Capitalism in Contrasting Cultures*, S. R. Clegg şi S.G. Redding (ed.), de Gruyter, Berlin, 1990, p. 105-129; Kim, Eun Mee, „The Industrial Organization and Growth of the Korean Chaebol: Integrating Development and Organizational Theories", în *Business Networks and Economic Development in East and Southeast Asia*, Gary Hamilton (ed.), Centre for Asian Studies, Occasional Papers and Monographs, nr. 99, University of Hong Kong, Hong Kong, 1991, p. 272-299.

26. În formularea conceptului de responsabilitate extinsă (*extended accountability*) ne bazăm pe capitolul lui O'Donnell, Guillermo, „Transitions, Continuities, and Paradoxes", în *Issues in Democratic Consolidation*, O'Donnell et al. (ed.), p. 17-56; O'Donnell, „Delegative Democracy", în *Journal of Democracy*, vol. 5, nr. 1, 1994, p. 55-69; a se vedea de asemenea Sklar, Richard L., „Developmental Democracy", în *Comparative Studies in Society and History*, vol. 29, 1987, p. 686-714; Sklar, „Towards a Theory of Developmental Democracy", în *Democracy and Development: Theory and Practice*, Adrian Leftwich (ed.), Polity Press, Cambridge, 1996, p. 25-44.

27. Streeck, Wolfgang, „Beneficial Constraints: On the Economic Limits of Rational Voluntarism", în Hollingsworth and Boyer (ed.), *Contemporary Capitalism*, în curs de publicare.

PARTEA I

DESPRINDEREA DE SOCIALISMUL DE STAT

1. REFACEREA CÂMPULUI POLITIC. INTERACȚIUNI STRATEGICE ŞI ALEGERI POSIBILE

UN MODEL INTERACȚIONIST PENTRU STUDIEREA DESPRINDERII DE COMUNISM

Căderea spectaculoasă a regimurilor comuniste şi trezirea revendicativă a popoarelor est-europene din 1989 i-au determinat pe observatori să supraestimeze puterea forțelor democratice în cadrul acestor evenimente. Extraordinara victorie electorală a *Solidarității* poloneze în iunie, ceremonia publică a reînhumării lui Imre Nagy la Budapesta din aceeaşi lună, demonstrațiile de stradă de la Leipzig din octombrie şi marile manifestații de la Praga din noiembrie erau toate semne că popoarele erau însetate de democrație. Totuşi, mulți dintre observatorii vremii au confundat entuziasmul acestei aspirații cu dovada unei organizări democratice puternice şi au interpretat greşit prima etapă a tranziției ca triumful deplin al valorilor civice şi cetățeneşti.

Faptul că mulți observatori au supraestimat forța fostelor partide-stat comuniste a dus la supraaprecierea în 1989 a forțelor democratice. Dacă numai cu câteva luni înainte regimurile „totalitare" din regiune erau considerate puternice, stabile şi de neclintit, implicația logică era că brusca lor cădere nu putea fi explicată decât prin acțiunea unor forțe democratice la fel de puternice. Astfel, metaforele de tipul „erupții vulcanice ale democrației" sau „revoluții populare care i-au măturat pe puternicii tirani" se bazau pe ideea că statele puternice pot fi învinse doar de societăți puternice.

Atitudinea contrară este şi ea oarecum mioapă, însă probabil mai realistă: tipică pentru Europa de Est în 1989 a fost mai degrabă confruntarea dintre state slabe şi societăți slabe, decât aceea dintre state puternice şi societăți puternice. Această viziune aduce în prim-plan, în locul puternicelor partide-stat, birocrațiile apăsătoare dar slabe, ineficiente în obținerea creşterii

economice şi a integrării sociale, conduse de lideri demoralizaţi, a căror credinţă în propria lor ideologie se risipise o dată cu vlăguirea programelor politice şi economice.[1] Dintr-o asemenea perspectivă, nu mai este necesară invocarea unei „societăţi organizate democratic" ca agent al „răsturnării" vechii ordini. Cetăţenii Europei de Est au acţionat într-adevăr în 1989. Însă, cu excepţia Poloniei, statele acestui spaţiu aveau societăţi civile extrem de slabe, lipsite de organizaţii profund înrădăcinate în rândul cetăţenilor, de lideri cu experienţă în politica la nivel naţional, de programe economice şi sociale alternative şi de tradiţii şi practici democratice puternice.

Abordarea „state slabe/societăţi slabe" ar putea fi, la rândul ei, modificată după cum urmează: în timp ce conceptul de partid-stat rămâne termenul fix al ecuaţiei şi este înţeles ca o entitate lipsită de putere (cu suveranitate limitată şi capacitate scăzută de a-şi realiza scopurile), termenul de societate civilă nu mai este conceptualizat ca variabilă dihotomică (puternică sau slabă), ci ca variabilă care poate fi descrisă de un continuum al nivelului dezvoltării sale.[2] Poziţionând societăţile Europei de Est pe o astfel de scară descrescătoare a dezvoltării societăţii civile, obţinem următorul şir: Polonia, Ungaria, RDG, Cehoslovacia, Bulgaria, România şi Albania. Acest exerciţiu preliminar sugerează ipoteze interesante deoarece ordinea menţionată se corelează direct cu succesiunea evenimentelor tranziţiei şi invers cu viteza de evoluţie a primului stadiu al tranziţiei în aceste ţări.

În ciuda observaţiei că forţa relativă a societăţii civile pare un bun factor de predicţie a coordonării temporale şi a succesiunii revoltelor din Europa de Est în 1989, suntem de părere că atenţia acordată forţei/slăbiciunii societăţii civile (oricum ar fi ea reformulată) este înşelătoare. În primul rând, nivelul de organizare a societăţii civile nu ar trebui analizat pur şi simplu comparativ cu alte cazuri, ci mai ales în relaţie cu forţele care împiedică (sau promovează) schimbarea în interiorul elitei conducătoare. Măsurătorile statice şi obiective ale forţei relative a aripilor dure şi reformatoare (din interiorul regimului) şi a moderaţilor şi radicalilor (din rândul opoziţiei) nu pot surprinde decât parţial relaţiile existente. Măsura critică a acestor atribute nu este dată de analist, ci de actori, iar modelul interacţionist pe care îl propunem îndreaptă atenţia asupra modului în care aceşti actori *percep* strategiile oponenţilor lor. În plus, vom vedea că aceste atribute, percepţii şi strategii pot suferi transformări. În fapt, după cum ilustrează cazul nostru, identităţile politice organizaţionale ale principalilor actori sociali se modifică pe măsură ce ei reacţionează la şi interacţionează cu alte strategii concurente din câmpul politic.[3]

Tot aşa cum ne-am deplasat centrul de greutate al analizei dinspre forţa

relativă înspre interacțiunile strategice în cadrul unor studii de caz naționale, ne îndreptăm acum atenția de la coordonarea temporală relativă la efectele interactive dintre țările aflate în tranziție în estul Europei. Cu alte cuvinte, existența unei relații între diferitele țări nu înseamnă pur și simplu că unele evenimente apar mai devreme, ci că experiențele primelor au efecte demonstrabile asupra tiparelor de schimbare din cazurile ulterioare.[4] Însă modelele analitice de difuziune sau de contagiune, care prezintă experiențele societăților civile mai puternice (curajoase) drept modele de urmat de către cetățenii țărilor în care societatea civilă este mult mai slabă, ascund și distorsionează procesul de învățare.[5] După cum vom vedea, nu numai cetățenii din cadrul societății, ci și actorii din vechea elită au învățat prin observarea proceselor și rezultatelor interacțiunilor dintre conducătorii și opoziția din alte țări.

Atenția acordată evaluării forței societăților civile și succesiunii evenimentelor precum și vitezei tranziției în țările est-europene este și mai înșelătoare deoarece perpetuează opinia greșită, de altfel larg răspândită, că ar exista o unitate de măsură cu care se pot evalua diferențele de grad dintre cazurile particulare, fie că este vorba despre intensitatea (transformărilor), de viteza sau de nivelul de dezvoltare a impulsurilor democratice.[6] După părerea noastră, cazurile diferă nu numai în intensitate, ci și ca tip. Anul 1989 a fost martorul unei pluralități de tranziții care au urmat căi diverse spre diferite tipuri de instituții politice.[7]

Pe parcursul anului 1989, liderii regimurilor din întreaga Europă de Est s-au confruntat cu diferite forme de opoziție din partea societății. Interacțiunile specifice dintre liderii comuniști și cei ai opoziției au generat căi diferite de desprindere de socialism: în unele țări conducătorii regimului au capitulat pur și simplu; în altele însă ei au încercat să mențină un oarecare control asupra puterii prin compromis sau prin competiție electorală.[8] *Figura 1* prezintă o tipologie a căilor alternative. Am inclus China în tipologie pentru a ilustra cazul în care conducătorii socialiști ai statului au utilizat în 1989 forța masivă pentru a zdrobi opoziția democratică. Din cauza circumstanțelor geopolitice extrem de diverse în care se aflau, liderii regimurilor din Europa de Est nu au fost capabili sau nu fost dispuși să suporte costurile utilizării decisive a forței.[9] Folosirea limitată a forței împotriva unor demonstrații în RDG și în Cehoslovacia întărește de fapt regula: în momentul final al crizelor generate de demonstrațiile publice în curs de escaladare, lipsiți fie de abilitatea, fie de hotărârea de a utiliza forța ultimă, conducătorii est-europeni au capitulat iar regimurile lor s-au prăbușit.

În celelalte cazuri segmentele-cheie ale conducerii comuniste nu au capitulat. Ele au negociat compromisuri care prevedeau garanții instituționale referitoare la diferite aspecte ale puterii lor sau au intrat în competiție electorală directă fără astfel de garanții. În Polonia, reformatorii comuniști au încheiat o înțelegere care le-a garantat menținerea controlului asupra instituțiilor esențiale neexpus incertitudinii rezultatelor competiției electorale. Spre deosebire de Polonia, în Ungaria, în Bulgaria și în România segmente ale vechii elite au încercat să se folosească de competiția electorală ca mijloc sigur al rămânerii la putere. Elitele din România și Bulgaria (și ulterior cea din Albania) au reușit să facă acest lucru (chiar dacă succesul a fost doar temporar) prin schimbarea denumirii partidelor lor, prin organizarea timpurie a alegerilor și prin menținerea unui control puternic asupra instituțiilor fundamentale, care au limitat mult posibilitățile de acțiune ale rivalilor lor electorali, de altfel mult mai slabi.[10] Ungaria a urmat o cale diferită și a obținut rezultate diferite. În cazul ei, strategiile interactive ale opoziției și elitei conducătoare au dus la instituirea unei competiții libere între ele.

Mai mult decât atât, diferitele căi de desprindere de statul socialist monocrat alese în Europa de Est (capitulare, compromis, competiție electorală etc.) au generat, în cadrul noilor politici care se formulau în regiune, instituții tranziționale diferite. Cu alte cuvinte, interacțiunile strategice dintre conducătorii socialiști și opoziție (ca și tiparele conflictului și alianțelor în rândul forțelor opoziției) au creat în fiecare din aceste cazuri diferite instituții politice și reguli ale jocului. De exemplu, reconfigurarea rapidă a câmpului politic ungar într-un spațiu în care partidele dețin rolul central și care este definit prin competiție electorală liberă diferă radical de cazul polonez și de cel cehoslovac, în care partidele politice au apărut mai încet și au pornit inițial ca mișcări sociale. Similar, sistemul parlamentar al Ungariei contrastează puternic cu sistemul prezidențial al Poloniei. Pe scurt, tranzițiile diferite (și posibil divergente) din Europa de Est produc tipuri diferite de câmpuri politice, caracterizate de o variație considerabilă a relațiilor stabilite în rândul elitelor politice și între acestea și societățile respective.

Suntem de părere că diferențele importante la nivelul instituțiilor politice nu sunt pur și simplu un rezultat al diferențelor în ceea ce privește forța sau slăbiciunea relativă a deținătorilor puterii și opoziției în fiecare din aceste țări. De asemenea, credem că diferențele pot fi înțelese cel mai bine prin concentrarea atenției asupra dinamicii interacțiunilor dintre liderii regimului și cei ai opoziției (inclusiv asupra imaginii pe care o au despre punctele tari, punctele slabe și strategiile oponenților), asupra schimbării percepțiilor

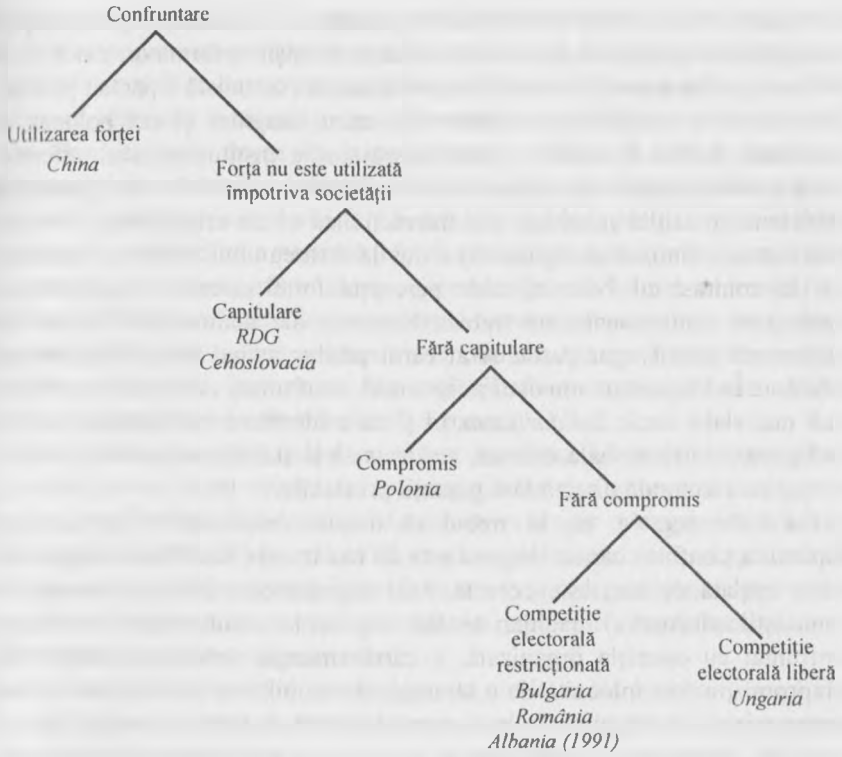

Figura 1: Reacțiile regimurilor socialiste în 1989

despre pozițiile lor geopolitice și asupra învățămintelor preluate din experiența elitelor și a grupurilor de opoziție din alte țări ale Europei de Est.

În acest capitol sarcina noastră este de a analiza procesele de interacțiune care au avut loc în cazul maghiar pentru a înțelege specificul desprinderii prin competiție electorală liberă. Ca metodă de lucru, nu vom încheia într-o manieră tradițională cu implicații ale cazului maghiar, ci vom adopta formula lansării unei discuții deschise, în care rolul nostru este doar acela de a propune unele din elementele comparative aflate la baza argumentației de față. Sperăm că explicațiile noastre îl vor încuraja pe cititor să continue demersul comparativ început în aceste pagini. Cu alte cuvinte, înțelegerea specificității cazului ungar necesită unele puncte de referință de tip comparativ. Foarte pe scurt: în Polonia și în Ungaria, la începutul perioadei de tranziție, liderii partidelor-stat slabe au încercat să-și sporească capacitatea de schimbare

economică prin reformarea instituțiilor politice ale vechiului regim, nu prin distrugerea lor completă. În cele din urmă, comuniștii reformatori din ambele țări au negociat pacte în urma cărora conducerea comunistă a părăsit puterea. Dar, în ciuda similitudinilor dintre ele, cazul maghiar și cel polonez se deosebesc radical în ceea ce privește trăsăturile instituționale ale sferelor politice reorganizate. Ne propunem să explicăm modul în care percepția slăbiciunii opoziției maghiare (în interacțiunea ei cu aripa dură și cu cea reformatoare din cadrul regimului) a dus la crearea unui sistem parlamentar pur, în contrast cu Polonia, unde percepția forței opoziției a generat un aranjament instituțional care îmbina elemente ale democrației liberale cu guvernarea unui singur partid și al cărui produs a fost un parlamentarism deformat. În Ungaria, comuniștii reformatori, confruntați cu o opoziție nu doar mult mai slabă decât *Solidaritatea*, ci și cu o identitate organizațională și o configurație instituțională diferită, au decis să-și stabilizeze puterea printr-o competiție electorală directă fără garanții prealabile.

Cu toate acestea, nu ar trebui să tragem concluzia că opinia larg răspândită, conform căreia Ungaria este un caz în care schimbarea regimului a fost inițiată de sus, este corectă. Mai degrabă este adevărat contrariul: comuniștii reformatori maghiari au fost împinși la acțiune numai când s-au confruntat cu opoziția organizată, a cărei strategie anterioară, bazată pe compromis, a fost înlocuită de o strategie de mobilizare și confruntare fără compromisuri ca răspuns la provocarea directă lansată de aripa dură a partidului. Strategia de mobilizare și confruntare a opoziției (provocată de amenințările la adresa supraviețuirii ei instituționale), care anunța revolte populare pe scară largă, a catalizat polarizarea forțelor din cadrul regimului și a precipitat ascensiunea reformatorilor. Anticiparea slăbiciunii electorale a acelorași forțe de opoziție a fost cea care le-a permis comuniștilor reformatori din Ungaria să modifice direcția partidului dinspre politica confruntării spre o politică a competiției libere lipsite de compromisuri.

PROMISIUNEA COMPROMISULUI

În vara anului 1988, Ungaria părea a fi țara est-europeană cu cele mai mari șanse de a lua calea reformelor prin compromis, care ar fi instituționalizat o formă de împărțire a puterii ce nu ar fi pus sub semnul întrebării multe dintre prerogativele de bază deținute de partidul comunist în cadrul sistemului politic.[11] Opoziția organizată din Ungaria era revendicativă, vizibilă și

reprezenta o forță demnă de luat în seamă, însă era mult prea slabă pentru a sfida direct puterea partidului-stat. În aceste condiții, ea părea doar un candidat capabil și dornic să joace un rol secundar într-un sistem politic reformat. Mai mult decât atât, aripa reformatoare a partidului comunist era în mod clar cea care dorea să instrumenteze schimbarea. Deși comuniștii reformatori nu își consolidaseră încă poziția hegemonică în interiorul partidului, compromisul se afla fără îndoială pe agenda politică a acestei țări, în care chiar aripa dură a partidului își fundamenta legitimitatea pe opțiunea de a nu fi pur și simplu reformatoare, ci conducătoarea valului schimbării din Europa de Est socialistă. Din toate părțile veneau propuneri de compromis privind problemele puterii politice și de „unire a tuturor forțelor" pentru a rezolva problemele importante ale națiunii. Peste tot se discuta despre formele de „separare instituționalizată a puterii".

Promisiunea compromisului nu a fost rezultatul izbucnirii de optimism proaspăt care a urmat alungării lui János Kádár și a apropiaților săi de la conducerea Partidului Socialist Muncitoresc Ungar (*Magyar Szocialista Munkáspárt – MSzMP*) în mai 1988, ci al sentimentului tot mai puternic de criză iminentă.[12] Aripa dură, aripa reformatoare și independenții (despre care trebuie să spunem că nu se coalizaseră într-o „opoziție") împărtășeau aceeași părere fundamentală asupra situației:

- scăpate de sub control, ecoul de masă și viteza tot mai mare a spiralei descendente spre criză economică, socială și politică din Ungaria puteau amenința ordinea socială;
- reducerea amenințării necesita schimbări economice de ordin calitativ pe scară largă care depășeau cu mult eforturile anterioare de reformare a economiei;
- măsurile economice necesare pentru remedierea situației impuneau cu siguranță greutăți suplimentare asupra societății și puteau duce chiar la erodarea încrederii publice;
- prin urmare, trebuia ca schimbările economice să fie însoțite de anumite schimbări la nivelul instituțiilor politice ale națiunii.

Este evident că principalii actori politici au propus schimbări politice diferite atât ca anvergură cât și ca tip, fiecare dintre ele justificate altfel. Pentru a spori rolul pieței în economie și pentru a reduce tensiunile din societate, conservatorii plasați în jurul lui Károly Grósz (noul prim-secretar al partidului) au susținut diminuarea rolului direct al aparatului de stat, lăsând mână mai liberă (dar nu lipsită de constrângeri) presei și întărind poziția grupurilor de interes (precum sindicatele, asociațiile agricole și alte organizații-satelit similare). Spre deosebire de Kádár, care a afirmat cu

sfruntare că „ceea ce încearcă să facă acum Gorbaciov, noi am realizat în urmă cu decenii", Grosz a văzut de fapt că Ungaria rămânea în urma Uniunii Sovietice în domeniul reformelor politice. El își dădea seama extrem de bine că, prin pierderea imaginii de conducătoare a plutonului socialist, Ungaria pierdea milioane de dolari și de mărci germane sub forma ajutoarelor și creditelor într-o perioadă în care, în numai doi ani, datoria sa externă în valută forte se dublase.

Accentuând tot mai mult importanța sprijinului popular în procesul de transformare a economiei, comuniștii reformatori din cercul lui Imre Pozsgay au susținut liberalizarea societății civile, ceea ce ar fi dus la extinderea sferei de acțiune a organizațiilor cu adevărat autonome față de partidul-stat.[13] Accentul pe care îl puneau pe dialog era atât de mare (era necesar un partener) încât uneori păreau că îi invidiau pe omologii lor polonezi, care găseau în *Solidaritatea* (aflată încă în ilegalitate) nu numai un puternic oponent, ci și un potențial interlocutor. În ceea ce îi privește pe liderii încă tinerelor mișcări de opoziție din Ungaria (sau *organizații alternative*, după cum erau numite atunci), aceștia erau susținători înfocați ai măsurilor care duceau la instituționalizarea participării lor la conducerea statului.[14]

Argumentele în favoarea separării instituționalizate a puterilor au reprezentat un pas important în evoluția discursului opoziției maghiare. În timpul copilăriei sale, la începutul deceniului, apelul simplu adresat partidului-stat la *respectarea drepturilor omului* („Respectați drepturile omului!") a devenit o cerere de *autoconstrângere* („Limitați-vă!"), invitând autoritățile să separe statul de societate, să limiteze activitățile statului numai la cele prevăzute de lege, să lase un spațiu suficient autoorganizării societății și să ofere drepturi egale micii proprietăți private. Până în 1987, intelectualitatea critică maghiară nu numai că a încurajat autoritățile să se autolimiteze, ci a lansat din ce în ce mai des și mai vehement o nouă provocare la adresa partidului-stat: „Permite să fii limitat!" În loc să implore statul să traseze limitele peste care nu ar interveni în societate, intelectualii îi cereau acum statului să-i permită societății să aibă un cuvânt de spus în trasarea acestor limite. Pasul următor a fost susținerea ideii de participare a reprezentanților societății civile din afara partidului la luarea deciziilor din cadrul instituțiilor statului. În loc să-i ceară statului să se limiteze, intelectualitatea îi cerea acum *să împartă puterea*. Un astfel de proces de luare a deciziilor de comun acord nu urma să se bazeze pe relații de egalitate; sensul termenului era departe de împărțirea puterii în mod egal. Din 1988 și până la începutul lui 1989, discursul compromisului din partea opoziției

ungare era următorul: „Prerogativa voastră de a vă bucura de drepturi discreționare speciale nu va fi pusă sub semnul întrebării, dar dreptul nostru de a avea un cuvânt de spus ar trebui instituționalizat în cadrul statului."

Mai mult decât atât, compromisul se afla pe agenda politică nu numai ca principiu, ci și sub forma unor proiecte detaliate care aveau drept scop schimbarea instituțională. Peste tot prin Budapesta, proiectele de compromis circulau în rețele de comunicare care treceau granițele dintre opoziție și oficialități.[15] Un exemplu tipic pentru acestea era „Contractul social" scris în 1987 de editorii de la *Beszélő*, cel mai influent jurnal samizdat al opoziției democratice.[16] Schimbările instituționale evidențiate în „Contractul social" semănau cu tranziția de la despotismul neluminat la monarhia constituțională, în care comitetul central al partidului ar fi fost monarhia domnitoare, supusă unor constrângeri constituționale, cu un parlament bicameral care ar fi acordat drepturi speciale camerei superioare (care, asemeni Camerei Lorzilor din Marea Britanie, nu urma să fie aleasă, ci *selectată* de un for superior), ce ar fi creat o Cameră a Comunelor ai cărei membri ar fi fost aleși prin competiție electorală.

Accentul pus pe astfel de proiecte oferă imagini clare ale modalităților specifice și precise prin care diverși actori politici încercau să schițeze instituții pentru separarea puterii politice. Pentru a înțelege motivațiile fundamentale ale preocupării intense pentru rezolvarea crizei, trebuie să înțelegem modul în care, în 1988, căutarea soluțiilor de compromis a fost peste tot umbrită de moștenirea lui 1956. Deși suprimate în spațiul public, amintirile revoluției pierdute din 1956 nu au fost niciodată date uitării, iar semnele crizei au fost cel mai sigur stimulent spre reamintirea acestui trecut obsedant. Pentru elita comunistă, fantomele lui 1956 reprezentau furiile dezlănțuite ale unei societăți împinse dincolo de limitele sale. Mai presus de toate, *teama de societate* a fost cea care a infiltrat adânc în conducerea comunistă instinctul de a face orice pentru a evita un alt 1956. Pe măsură ce, în cursul anului 1988, criza economică și politică se adâncea, discursurile liderilor partidului făceau referiri tot mai numeroase la 1956. De exemplu, la mijlocul lui noiembrie, ideologul partidului, János Berecz (care nu era deloc un reformator liberal), a formulat „învățămintele lui '56". Observând „deteriorarea accentuată a situației țării" și atrăgând atenția asupra „crizei de încredere și a presiunii crescânde provocate de nemulțumirea socială tot mai mare", Berecz întreba: „Cine va oferi oare un răspuns la marile întrebări istorice ale dezvoltării Ungariei: restructurarea revoluționară [a instituțiilor politice] sau haosul? Nu putem evita această întrebare când analizăm

experienţele tragice ale trecutului apropiat al Ungariei. Această dilemă a apărut şi între '53 şi '56 ... iar faptul că forţele din rândul partidului şi societăţii care au cerut înnoirea nu au reuşit să găsească o soluţie ar trebui să servească drept lecţie valabilă până în ziua de azi. Rezultatul a fost vărsarea de sânge maghiar de ambele părţi." Pentru a opri deteriorarea până la haos a crizei politice, Berecz a încheiat prin a spune: „Interesele naţiunii ne cer să găsim azi punctele unui consens naţional care să reprezinte cadrul şi substanţa unui posibil compromis. ... Partidul nu poate singur să pună în practică reînnoirea politică. Societatea nu dispune de nici o forţă care să poată îndeplini singură o sarcină atât de grea. Prin urmare, apare clară nevoia de colaborare şi cooperare."[17]

Dacă teama de societate – teama ca nu cumva criza economică să se transforme într-o criză socială şi politică similară cu aceea din 1956 – le-a impus liderilor regimului să caute compromisul cu forţele organizate ale societăţii, lecţia intervenţiei ruse din 1956 i-a determinat pe liderii noilor grupuri sociale şi politice să nu pună sub semnul întrebării legitimitatea regimului, încercând în schimb să ajungă la un compromis cu liderii acestuia. Factorul Mihail Gorbaciov nu a alterat automat astfel de calcule, deoarece limitele până la care el era dispus să tolereze situaţia nu erau încă clar articulate şi nici nu fuseseră testate până la acel moment.[18] Mai mult decât atât, până la discuţia lămuritoare cu Igor Ligacev din octombrie 1988, însăşi supravieţuirea lui politică se afla sub semnul întrebării.[19] În anul 1987, autorii „Contractului social" au concluzionat: „Nu se poate conta pe dezintegrarea blocului sovietic într-un viitor apropiat. Şi nici nu există şanse reale ca vreunul dintre statele-satelit să se desprindă. Dar se prea poate ca sateliţii să-şi sporească independenţa relativă faţă de Uniunea Sovietică." Pentru că stabilitatea lui Gorbaciov nu era deloc sigură, ei erau de părere că „în măsura în care obţinem acum cât mai multe de la conducerea sovietică, vom avea ce apăra în cazul unei răsturnări de situaţie."[20] Dat fiind că acesta era curentul de opinie dominant, calea cea mai înţeleaptă păreau a fi cooperarea şi compromisul, chiar dacă nu se ajungea la formarea unei coaliţii.

Astfel, fără să exagerăm prea mult, putem spune că sfârşitul lui 1988 marca încă în istoria Ungariei o perioadă a „lungilor ani '50". Moştenirea lui 1956 şi contradicţiile politicilor kadariste începând din '57 erau încă vizibile. În anii '80 aproape fiecare program al principalelor partide începea cu o variantă a formulei: „Trebuie să facem schimbări majore în economie pentru a preîntâmpina explozia societăţii. Societatea a ajuns la limitele toleranţei." Însă aplicarea schimbărilor prin politicile prevăzute în fiecare

din aceste programe era parțial blocată și de teama unei reacții a populației la greutățile tot mai mari care ar fi fost rezultatul inevitabil al acestor politici.[21] În 1988 economia și teoria reformei economice erau în aceeași măsură falimentare și epuizate. Pentru maghiari, nu mai era o surpriză că socialismul de stat era o economie de criză, dar acum se adăuga și inflația și se vorbea chiar despre șomaj. Stabilizarea și transformarea economică pretindeau sacrificii suplimentare de la o societate care își pierduse deja răbdarea. Și atunci cum putea fi asigurat sprijinul popular pentru astfel de schimbări?

Situația era astfel foarte asemănătoare cu cea din Polonia. În ambele cazuri, conducătorii opoziției erau gata să accepte o soluție de compromis, cu condiția ca aceasta să prevadă limitarea puterilor partidului-stat, legalizarea și instituționalizarea dreptului societății de a avea propriile organizații reprezentative autonome. În plus, în ambele țări conducătorii partidului comunist vorbeau despre dialog, cooperare și nevoia de schimbări instituționale pentru a obține mai ușor sprijinul societății pentru schimbările economice. În cazul Ungariei diferența a fost că, exact în momentul în care compromisul părea cel mai probabil, reformatorii erau încă prea slabi pentru a vorbi în numele societății. Deși exista percepția unei necesități și existau de asemenea o justificare, voință politică și programe instituționale concrete în favoarea compromisului, cei doi actori politici principali, care în 1988 favorizau în cea mai mare măsură compromisul, nu au avut suficientă putere politică pentru a-l realiza. Dar, după cum vom vedea în secțiunile următoare, cu cât reformatorii și opoziția democratică s-au apropiat mai mult de stabilirea condițiilor propice negocierii unui compromis, cu atât a devenit mai clar că soluția compromisului era o strategie iluzorie și cel mai probabil sinucigașă. În cele din urmă, atât comuniștii reformatori cât și opoziția democratică au trecut de la o strategie a compromisului instituțional la o strategie a competiției electorale libere. Însă ei nu au ajuns la această soluție imediat. Percepția slăbiciunii opoziției a transformat-o în ținta preferată a membrilor aripii dure a partidului, care favorizau schimbările instituționale numai în măsura în care ei erau cei care dețineau controlul. Paradoxal, strategia de confruntare promovată de aripa dură și răspunsul combativ al opoziției au întărit aripa reformatoare și i-au adus, în cele din urmă, pe comuniști și pe democrați la masa negocierii. Astfel, în numai zece luni, Ungaria a trecut de la politica de compromis la politica escaladării confruntării și apoi la politica competiției electorale.

Strategia aripii dure

Dacă Imre Pozsgay şi tovarăşii lui din aripa reformatoare au văzut în criza politică o necesitate presantă de a-i coopta pe reprezentanţii opoziţiei politice organizate, conservatorii, care controlau încă partidul, aveau o altă părere despre direcţia de urmat pentru realizarea „consensului naţional şi a cooperării". Ideea că *un sistem multipartid ar putea fi creat chiar de partidul însuşi* prin instituţii politice care permiteau „consultarea societăţii" era fundamentală pentru strategia lor (în opinia noastră, o strategie caracteristică pentru aripa dură în perioada dintre sfârşitul anului 1988 şi mijlocul anului 1989). Soluţia pentru criza socială era liberalizarea limitată a societăţii, nu democratizarea statului. În cele din urmă, rezultatul dorit al acestor schimbări ar fi lăsat practic intactă fiecare instituţie fundamentală a vechii ordini. Cheia de boltă a strategiei era confruntarea prin diverse mijloace, adesea combinând atacurile frontale cu încercările de încorporare instituţională prin faimoasa practică istorică eficientă *divide et impera.*

Aripa dură a luat mai întâi în considerare posibilitatea eliminării organizaţiilor independente în curs de formare. Manevra tactică de incriminare a opoziţiei a fost scurtă şi lipsită de energie şi a coincis în mare parte cu aparenta resurgenţă a unei fracţiuni dure la Moscova în octombrie 1988.[22] Măsurile luate împotriva disidenţilor, oricât de ispititoare li s-ar fi părut reprezentanţilor aripii dure, ar fi pătat imaginea de „tipi de treabă" pe care şi-o construiseră atât de greu. Pentru a se conforma noii reguli venite de la Moscova şi pentru a apărea curat în rapoartele Fondului Monetar Internaţional, regimul ungar trebuia să tolereze opoziţia şi să o constrângă numai prin mijloace legale.[23]

Dacă organizaţiile politice autonome nu au putut fi eliminate, pasul următor a fost încercarea de a le neutraliza. Pentru reprezentanţii aripii dure, ultimele luni ale anului 1988 şi primele ale anului 1989 au însemnat o perioadă de liberalizare defensivă.[24] Concepţia lor părea a fi următoarea: „Dacă unele instituţii politice noi sunt inevitabile, atunci măcar să le modelăm cât mai mult pe tiparul nostru." Mai întâi, au încercat să treacă prin Parlament o nouă lege privind dreptul de asociere, care i-ar fi oferit partidului-stat un control nelimitat asupra formării organizaţiilor independente. Când practica de a înainta propunerile legislative spre „dezbatere publică", care anterior avea un puternic caracter ritualic, a eşuat, aripa dură s-a retras şi, încercând o manevră de înconjurare, a acceptat chiar

şi principiul multipartidismului, angajându-se solemn, la întâlnirea din februarie 1989 a Comitetului Central, să îl pună imediat în aplicare.

Eşuând în încercarea de a modela opoziţia după asemănarea lor şi constrânşi de circumstanţele geopolitice să acţioneze numai prin mijloace legale, reprezentanţii aripii dure au decis să prindă opoziţia în capcană tocmai pe terenul legalităţii. Ei au acceptat un sistem multipartid, dar apoi au propus ca Parlamentul (în care 75% dintre reprezentanţi erau membri de partid) să adopte o nouă Constituţie, care să permită numai existenţa acelor organizaţii politice care acceptă socialismul. Mai mult decât atât, sarcina de a proteja scopul general – dezvoltarea socialismului, înscrisă cu sfinţenie în Constituţie – urma să revină unei Curţi Constituţionale speciale, ai cărei membri urmau să fie numiţi pe viaţă de Partidul Socialist Muncitoresc Ungar. Această curte trebuia să verifice constituţionalitatea legislaţiei adoptate de un Parlament nou ales şi era responsabilă de înregistrarea sau neînregistrarea organizaţiilor politice.

În timp ce încerca să slăbească şi să marginalizeze opoziţia, aripa dură încerca şi să o înglobeze, să o coordoneze, să o coopteze şi să o corupă. În timp ce unele dintre organizaţiile autonome erau denumite *ellenzék* (opoziţie), altele erau denumite *ellenség* (inamici). Ultimele se bucurau doar de oprobiu; primelor li se promiteau resurse în urma unui proces de negociere extrem de selectiv, în cadrul căruia fiecare caz era negociat separat: „Deci, partidul dvs. doreşte să-şi primească înapoi sediul central din perioada de dinainte de 1948" sau „Am auzit că organizaţia dvs. are încă nevoie de o linie telefonică."

Mai importantă decât încercarea de a atrage diferite organizaţii independente prin înţelegeri secrete a fost altă tactică de tipul *divide et impera*, şi anume încercarea de a separa negocierile publice. Până în februarie 1989, când *MSzMP* acceptase un sistem multipartid iar comuniştii polonezi erau deja angajaţi în negocieri cu *Solidaritatea*, a devenit clar pentru toţi actorii politici că trebuia instituit un forum la nivel naţional, în cadrul căruia să se discute crearea unor noi instituţii politice. În acest scop, liderii partidului comunist au iniţiat o serie de negocieri bilaterale separate cu diferite organizaţii, inclusiv cu unele dintre cele care începuseră să se autodenumească partide politice. Deşi această tactică nu a dus la destrămarea opoziţiei, aripa dură tot mai spera să conducă, chiar dacă nu diviza. La sfârşitul lui martie, Comitetul Central al partidului a lansat o chemare adresată tuturor organizaţiilor sociale importante (inclusiv organizaţiilor-satelit, precum Consiliul Naţional al Sindicatelor) şi practic tuturor organizaţiilor importante ale opoziţiei pentru crearea unei Mese Rotunde naţionale, care urma să se reunească la 8 aprilie.

Concepția aripii dure asupra a ceea ce însemna o Masă Rotundă a „armoniei și reconcilierii" era coborârea organizațiilor independente la nivel de organizații-satelit care să reprezinte doar interese sociale parțiale. Din moment ce partidul se considera unicul păstrător al ordinii sociale și al suveranității naționale în timpul acestei tranziții dificile, rolul istoric pe care și-l asumase era acela de a acționa ca *broker* principal. Astfel, accentul pus pe negociere reprezenta o nouă etapă în dezvoltarea discursului partidului ca reprezentant al societății; totuși, nu era decât un pas către un nivel mai înalt de paternalism.[26] Acum partidul nu mai pretindea că reprezenta interesele generale ale societății în calitate de unic deținător al Adevărului, ci în calitate de *prim negociator*. Asumându-și această postură, aripa dură nu se percepea pe sine ca parte în negocierea dintre reprezentanții puterii și cei ai societății civile. În viziunea sa asupra Mesei Rotunde, partidul ca prim negociator semăna cu un dascăl stând în fața unei clase de elevi rebeli sau cu un arbitru în fața unor certăreți aflați într-un tribunal de drept comun.

Însă opoziția nu a acceptat încadrarea paternalistă a negocierilor și a publicat un refuz comun de a participa la întâlnirea din 8 aprilie. Negocierile formale dintre *MSzMP* și o federație-umbrelă a opoziției democratice au început abia în 13 iunie. Între timp, reformatorii din jurul lui Imre Pozsgay câștigaseră sprijinul forțelor din interiorul regimului într-o măsură suficientă pentru a-i propune aripii dure o nouă concepție asupra viitorului partidului. Sfidând vechile pretenții paternaliste ale acestuia privind reprezentarea, reformatorii au stabilit un nou cadru pentru negocieri, mult mai apropiat de principiile civice ale competiției electorale din democrațiile liberale. Pentru a înțelege ascendentul comuniștilor reformatori, trebuie să analizăm strategia opoziției democratice în interacțiunea ei cu strategia de confruntare adoptată de aripa dură.

Strategia opoziției

La finele lui 1988 organizațiile independente ale societății civile din Ungaria nu erau nici largi, nici coezive și nici pe deplin angajate în direcția contestării legitimității regimului comunist. De fapt, aproape nici unul dintre actorii activi ai scenei politice ungare nu s-ar fi gândit să utilizeze termenul de *opoziție* pentru a face referire la totalitatea acestor organizații slabe, diverse și fragmentate. După cum vom vedea, strategia aripii dure a partidului a catalizat schimbarea acestei concepții.

La sfârșitul anului 1988 numărul membrilor primelor două organizații politice autonome, Forumul Democrat Ungar (*Magyar Demokrata Fórum* -

MDF) şi Alianţa Liber-Democraţilor (*Szabad Democraták Szövetsége - SzDSz*), era mai mic de 10.000 şi respectiv de 1.500 de cetăţeni.[27] Lipsite de mijloacele instituţionalizate necesare pentru coordonarea activităţilor organizaţiilor politice alternative care proliferau (sau pentru a asigura comunicarea dintre ele), atât *MDF* cât şi *SzDSz* s-au oferit a fi umbrela sub care se puteau adăposti alte mişcări şi cetăţeni cu gândire independentă, deorece ambele organizaţii se aflau în competiţie pentru dreptul de a vorbi în numele societăţii.[28] Mai urbană, mai liberală şi mai seculară, Alianţa Liber-Democraţilor (împreună cu Federaţia Tinerilor Democraţi-*FIDESZ*) a adoptat mai repede o poziţie mai radicală faţă de regim. Pe de altă parte, scriitorii populişti ai *MDF* înclinau să dea expresie problemelor naţionale şi tradiţiilor creştine ale societăţii rurale a Ungariei, iar politicienii săi au fost iniţial mai precauţi în confruntarea directă cu autorităţile. Liderii *MDF* au afirmat în repetate rânduri că nu constituiau opoziţia şi nu erau nici de partea puterii. Prin această atitudine moderată, ei au adoptat poziţia tipică a tinerei opoziţii ungare în perioada de dinainte de 1989, opoziţie cunoscută sub numele de *mişcări alternative*.

Dorinţa şi abilitatea opoziţiei de a contesta legitimitatea regimului pot fi măsurate prin analiza unei serii de demonstraţii publice începând din 16 iunie 1988 până în 16 iunie 1989. La ultima dintre ele, un sfert de milion de maghiari s-au adunat în Piaţa Eroilor din Budapesta pentru a-i onora şi a-i reînhuma pe fostul prim-ministru, Imre Nagy, şi pe alţi eroi ai revoluţiei din 1956 cu ocazia comemorării execuţiei lor. Numai cu un an înainte, în 1988, poliţia dispersase cu uşurinţă câteva sute de oameni, adunaţi pentru aceeaşi comemorare, într-un moment în care aproape toate organizaţiile independente optaseră să se disocieze de o demonstraţie a cărei premisă era contestarea directă a legitimităţii regimului.

Paşii de început către o abordare radicală au fost întreprinşi în septembrie 1988, când un grup de activişti ecologişti a organizat o demonstraţie în faţa Parlamentului, care a reuşit să obţină sprijinul celor mai importante organizaţii independente într-un protest îndreptat împotriva construcţiei unui baraj pe Dunăre. Demonstraţia a însemnat prima punere publică sub semnul întrebării a legitimităţii Parlamentului, format în urma unei aşa-zise competiţii electorale. Protestatarii scandau: „Democraţie sau baraj!" Iar, când reprezentanţii parlamentari (inclusiv toţi liderii aripii reformatoare a partidului) au cedat în faţa intimidării exercitate de aripa dură şi au votat continuarea construcţiei, unele dintre grupurile alternative au organizat campanii publice încununate de succes pentru revocarea unora dintre parlamentari.

Dacă demonstrația ecologiștilor a ilustrat avantajele unei mobilizări mai active, amenințările aripii dure au dus la conștientizarea costurilor potențiale ale eșecului mobilizării. Cu alte cuvinte, escaladarea politicilor combative ale aripii dure a determinat presiunea și a decis momentul pentru trecerea opoziției la mobilizare populară. Spre sfârșitul anului 1988 și începutul anului 1989, mișcările alternative se confruntau cu o conducere conservatoare a partidului care le calomnia în public, emitea în flux continuu proiecte legislative pentru excluderea unor organizații sau limitarea posibilităților de acțiune ale celor deja legalizate și lansa inițiative constituționale care promiteau să blocheze implicarea în puterea politică a oricărei organizații autonome care supraviețuia acestui tratament. Mișcările alternative puteau opta pentru retragere sau pentru schimbarea strategiei către confruntare, mobilizare populară și eforturi de subminare a legitimității instituțiilor politice oficiale. Până în primăvara lui 1989, cele mai multe dintre ele aleseseră deja ultima variantă. Iar, la mijlocul lui martie, cele mai importante organizații independente formaseră o largă federație, sub aripa căreia își puteau coordona activitățile.

Deși este clar modul în care asaltul aripii dure a transformat nevoia mișcărilor alternative de a demonstra sprijinul popular de care se bucurau într-o chestiune de supraviețuire politică, este mai puțin clar modul în care atacul a dat naștere și a întărit coeziunea grupărilor disparate ale opoziției. Faptul că nici un partid și nici o mișcare nu au fost suficient de puternice încât să conteste partidul pe cont propriu ar putea fi considerat un factor care a determinat mișcările alternative să coopereze și să funcționeze ca o opoziție unitară. Cu alte cuvinte, poate că tocmai fragilitatea fiecărei organizații din opoziție luată în parte a fost liantul unității lor. Însă, așa cum știe orice cunoscător al teoriei jocurilor sau orice istoric, beneficiile potențiale ale cooperării afirmate la modul abstract nu sunt suficiente pentru a explica de ce unele proiecte de acțiune colectivă sunt coerente și altele nu. Problema este chiar mai acută în cazul de față, când *MSzMP* promitea recompense organizațiilor care ar fi părăsit coaliția opoziției sau nu i s-ar fi alăturat.

Apariția unei federații largi a opoziției poate fi ușor înțeleasă dacă luăm în considerare faptul că, obligate să se conformeze formalităților impuse de *glasnost* și regulilor de „dezbatere socială" proprii partidului, diferitele forumuri publice care au însoțit politicile de liberalizare defensivă ale aripii dure au oferit tot mai multe ocazii de reunire a liderilor opoziției. Toate propunerile de legi (legile privind greva, asocierea, schimbările constituționale propuse etc.) – oricât de restrictive în intenția lor și oricât de

scurt timpul acordat pentru reacția publică – erau tot atâtea ocazii de întâlnire pentru experții și organizatorii opoziției.

Mai important este faptul că, la începutul anului 1989, în cadrul acestor întâlniri și ulterior, în timp ce lucrau la pregătirea unor luări de poziții comune, liderii opoziției și-au definit pozițiile referitoare la 1948: o dată cu declararea grupurilor independente ca partide politice de opoziție, liderii acestora au fost puși în situația de a reflecta asupra dispariției partidelor de opoziție în perioada postbelică, atunci când comuniștii folosiseră cu succes aceeași tactică *divide et impera* pe care omologii lor o utilizau în prezent. Liderii mișcărilor alternative și-au reamintit (lor înșile precum și unii altora) că, deși unele partide de opoziție fuseseră eliminate rapid în timp ce altele funcționaseră pentru scurtă vreme în coaliție cu comuniștii, nici unul dintre ele nu supraviețuise. Dacă nu doreau să repete greșelile trecutului, grupurile de opoziție în curs de formare aveau de găsit mijloacele instituționale necesare pentru a-și coordona eforturile. Indiferent de schema explicativă utilizată de analiști (teoria jocurilor sau aminitirile colective), tinerele partide de opoziție din Ungaria învățaseră lecții importante din confruntările anterioare. Astfel, începutul anului 1989 a fost marcat de larga circulație și apoi de asumarea de către organizațiile independente a unor afirmații publice tot mai clare prin care se răspundea uneia sau alteia dintre inițiativele *MSzMP*. În unele cazuri, lista organizațiilor semnatare era mai lungă decât textul în care toți independenții înfruntau partidul cu duritate și radicalism.

Dacă amintirile lui 1948 au oferit lecția negativă, aniversarea revoluției de la 1848 la 15 Martie a arătat că opoziția își schimbase identitatea și strategia. Autoritățile partidului comunist sperau, bineînțeles, să încorporeze aniversarea în planul lor de marginalizare a opoziției prin includerea ei în planurile proprii. Sub auspiciile Frontului Patriotic, s-a trimis majorității organizațiilor autonome invitația de a participa împreună la comemorarea revoluției de la 1848. În apelul autorităților, sărbătoarea națională putea deveni o celebrare a unității naționale, în cadrul căreia toți cei care doreau „democrație" și „un sistem multipartid" puteau mărșălui împreună sub sloganele de „reînnoire" lansate de partid.

Însă, la 15 Martie 1989, pe străzile Budapestei a avut loc nu o singură comemorare, ci două. Douăzecișipatru de organizații alternative au refuzat invitația partidului și au organizat propria lor demonstrație, la care au participat mai mult de 100.000 de cetățeni, punând complet în umbră ceremoniile oficiale. Demonstrația a constituit semnalul public că și mișcările alternative se puteau angaja în politici de confruntare. Sau, altfel spus,

întrebarea „Veniți la demonstrația lor sau la a noastră?" marchează începutul procesului de retrasare a granițelor spațiului politic dintre putere, pe de o parte, și opoziție, pe de altă parte. Actul de a se alătura puterii sau celor care o contestau a creat opoziția. Demonstrația de la 15 martie a constituit acțiunea care a făcut posibilă conștientizarea și recunoașterea reciprocă a unei identități de opoziție care se ridica deasupra diferențelor dintre organizațiile participante. Apoi, opt zile mai târziu, la 23 martie, reprezentanții a opt organizații independente s-au întâlnit în clădirea Facultății de Drept și sub auspiciile Asociației Avocaților Independenți pentru a concretiza noua identitate prin stabilirea unui mecanism de coordonare a activităților. Angajându-se să concilieze diferențele dintre ei într-un cadru bazat pe egalitate, ei au denumit nou-înființata federație-umbrelă *Masa Rotundă*. Pentru a-și confirma identitatea colectivă nou formată, ei au mai precizat că *Masa Rotundă* era *de Opoziție* (*Ellenzeki Kerekasztal* sau *EKA*). Scopul declarat al metaorganizației era acela de a pune bazele unei poziții comune față de *MSzMP*, „deținătorul puterii".

Formarea *Mesei Rotunde a Opoziției* a modificat fundamental harta politică ungară. Consecințele au fost unirea și radicalizarea opoziției și, în cele din urmă, polarizarea câmpului politic. La începutul anului 1989, chiar și grupurile cele mai radicale ale opoziției democratice, precum *SzDSz*, mai făceau distincții între reformatori și duri și discutau posibilitatea unei alianțe cu reformatorii din cadrul partidului. Înțelegerea câmpului politic s-a modificat radical în momentul apariției *EKA*, doar câteva luni mai târziu. În lungile dezbateri care au marcat primele întâlniri ale noii federații, reprezentanții tuturor organizațiilor din cadrul *EKA* (de la radicali la moderați și până la cei care tocmai își dăduseră demisia din rândurile *MSzMP*) au căzut de acord că în Ungaria existau numai două tabere politice: cei care reprezentau puterea monopolistă *împreună cu* cei care doreau să ajungă la un compromis cu ei și cei care doreau să restabilească suveranitatea populară. Împotriva pretențiilor paternaliste de reprezentare ale *MSzMP*, reprezentanții *EKA* au susținut, mai întâi între ei și ulterior în fața publicului, o altă afirmație de legitimare bazată pe principii civice: „Criza politică și economică nu poate fi rezolvată prin nici o modalitate de împărțire a puterii. Soluționarea crizei nu se realizează prin împărțirea puterii cu societatea, ci prin legitimarea puterii prin alegeri cu adevărat libere, deschise participării tuturor. Cine nu este de acord cu acest principiu și cine intenționează să îl compromită este cu «ei»."[29] Pe noua hartă politică trasată de *EKA* a dispărut zona neutră dintre puterea paternalistă și democrație, spațiu care existase doar câteva luni mai devreme. Corul susținătorilor nevoii de *reformă* și al celor care

pretindeau că îşi utilizau puterea pentru a da putere societăţii în viitor era – în opinia opoziţiei – cântecul înşelător al puterii, care nu făcea decât să obstrucţioneze *transformarea* sistemului într-unul în care puterea se va afla în mâinile cetăţenilor. La strategia *MSzMP* de delegitimizare, marginalizare şi divizare a opoziţiei, opoziţia însăşi răspundea acum cu propria ei strategie de delegitimizare, marginalizare şi divizare a deţinătorilor puterii.

Deşi liderii opoziţiei urmăreau escaladarea confruntării ca unică soluţie pentru a ajunge la negocieri cu reprezentanţii regimului asupra condiţiilor în care să fie recunoscuţi ca actori politici majori, puţini erau cei ce credeau că aceste scopuri puteau fi atinse într-un răstimp scurt. Planurile lor privind alte demonstraţii prin care să-şi testeze tăria erau deja însemnate în calendar: 1 Mai (Ziua Muncii), 16 iunie (comemorarea execuţiei lui Imre Nagy) şi 23 octombrie (aniversarea revoluţiei din 1956). Ei puteau utiliza aceste ocazii pentru a contesta legitimitatea regimului şi pentru a expune „puterea în toată goliciunea ei". Modul în care interpretau noua situaţie geopolitică sugera nu numai că puteau intra acum într-un teritoriu odinioară de neimaginat, ci şi că era necesar să acţioneze atâta timp cât Gorbaciov mai avea puterea de a-şi ţine în frâu rivalii din aripa dură.[30]

DE LA CONFRUNTARE LA NEGOCIERE

Practicile care au încurajat opoziţia i-au îngrijorat pe deţinătorii puterii de la toate nivelurile. În condiţiile în care posibilitatea utilizării forţei era eliminată, când exista o lege mai liberală privind asocierea, care asigura existenţa grupurilor de opoziţie, şi când politica aripii dure de a încerca eliminarea opoziţiei nu numai că eşuase, ci avea efecte contrare, funcţionarii de la nivelul local şi membrii de rând ai partidului au fost primii care s-au arătat îngrijoraţi.[31] Televiziunea ungară transmisese în fiecare casă cele două demonstraţii paralele şi concurente din 15 Martie. Funcţionarii partidului de la nivel local au văzut că una dintre demonstraţii fusese mai mare şi nu le-a fost greu să aprecieze care parte va avea mai mulţi susţinători la viitoarele manifestaţii. Mai mult decât atât, refuzul opoziţiei de a participa la Masa Rotundă orchestrată de guvern la 8 aprilie le-a semnalat celor sensibili la schimbările vântului politic zădărnicia speranţei aripii dure de a diviza opoziţia.

Oficialităţile locale şi activiştii de partid, care se simţeau cei mai vulnerabili din punct de vedere politic, au reacţionat printre primii la liniile de demarcaţie recent stabilite. Membrii aparatului de partid de la nivel local au remarcat de la

bun început caracterul absurd şi imposibilitatea de a aplica ordinele primite de a-i marginaliza, a-i coopta, a-i corupe sau de a-i diviza şi a-i cuceri pe independenţi. Din perspectiva lor, strategia confruntării nu putea funcţiona în combinaţie cu o situaţie economică în curs de deteriorare şi cu reglementări liberalizate, care permiteau existenţa unor organizaţii politice cu adevărat autonome. Spre sfârşitul lui martie şi începutul lui aprilie, ei transmiteau conducerii *MSzMP* mesajul că „în loc să încercăm să eliminăm opoziţia, ar trebui să intrăm în competiţie cu ea şi să oferim alternative mai bune".

Membrii partidului care nu deţineau poziţii oficiale erau îngrijoraţi mai mult de faptul că o ruptură radicală a ordinii sociale le-ar ameninţa siguranţa personală sau le-ar distruge carierele. Temându-se că liderii *MSzMP* se îndreptau către dezastru, ei au început să preia controlul asupra organizaţiei. Spre sfârşitul anului 1988, începuseră deja să apară, în cadrul filialelor locale ale partidului, *cercurile de reformă*; în aprilie, ele încolţiseră deja peste tot şi ţinteau organizaţiile locale de partid. Treptat, comuniştii reformatori le-au luat locul conservatorilor în oraşele de provincie. Dintr-un judeţ în altul ei au reuşit să organizeze conferinţe pentru a-i înlătura din Comitetul Central pe susţinătorii cei mai credincioşi ai lui Károly Grosz. Încet, aproape imperceptibil la început dar ulterior tot mai rapid şi mai vizibil, cercurile de reformă înconjurau conducerea partidului. Iată ce afirmau ele: „Politica aripii dure a devenit dăunător de costisitoare. Noi nu ne putem lăsa prinşi în capcană împreună cu «ei»." Spre sfârşitul lui aprilie, unele *cercuri de reformă* nu numai că cereau acceptarea necondiţionată a condiţiilor *EKA* privind negocierile, ci ameninţau că se vor desprinde de *MSzMP* şi vor crea un nou partid socialist, care urma să se alăture opoziţiei *EKA*. Însăşi baza partidului la putere se dezintegra.

Nu numai organizaţiile locale ale *MSzMP* se îndepărtau de la linia conservatoare. În cursul primăverii, un număr tot mai mare de parlamentari şi-au declarat independenţa faţă de disciplina de partid. Împreună cu vizibilitatea şi impredictibilitatea sporită a „Aripii Independente", această divizare din interiorul Parlamentului a făcut situaţia tot mai puţin comfortabilă pentru „ei". În fiecare zi, tot mai multe înalte oficialităţi ale *MSzMP* şi birocraţi din guvern descopereau că, în sinea lor, fuseseră întotdeauna reformatori, iar presa (eliberată şi flămândă) îşi putea ascunde cu greu ironia atunci când prezenta convertirea câte unui fost prigonitor, figură centrală a regimului, asemenea lui Saul în Pavel pe drumul spre Damasc. Aşa s-a întâmplat că, la 25 aprilie, primul-ministru Miklós Németh (numit şi protejat de Károly Grósz) a luat iniţiativa fără precedent de a cere unui program principal de ştiri TV să repudieze un discurs al lui Grósz şi să se

distanțeze de ierarhia de partid.[32] *Guvernul* se separa în mod clar de *partid*.

1 Mai, ultima celebrare glorioasă a celei mai mari (și ultima rămasă) sărbătoare a partidului, a marcat etapa următoare în polarizarea câmpului politic. Având suficientă rațiune pentru a evita tradiționala tribună situată pe locul unde fusese amplasată statuia gigantică a lui Stalin, dărâmată în 1956, comuniștii au decis să organizeze adunarea de 1 Mai în parcul central al orașului, unde conducătorul partidului, Grósz, s-a adresat celor veniți. Utilizând însă formula de succes din 15 Martie, opoziția a convocat și ea propria adunare, organizată de această dată de Liga Sindicatelor Independente. Cifrele variază, însă singura întrebare este dacă cei 60.000 sau 100.000 de oameni veniți la chemarea opoziției erau de zece sau numai de șase ori mai mulți decât cei sosiți să îl audă pe Károly Grósz. În condițiile în care ambele adunări aveau loc în spații publice separate, liga a utilizat această ocazie pentru a orchestra prima apariție publică a reprezentanților *EKA* ca o echipă. Ambele forumuri au fost televizate sub formă de sesiuni de întrebări-și-răspunsuri; cunoștințele pe care Liga Sindicatelor Independente le avea printre reporterii, producătorii și tehnicienii televiziunii au dus la reflectarea proporțională a evenimentelor, lucru probabil la fel de important ca și conținutul lor: 50 de minute pentru partidul de guvernământ, 50 de minute pentru opoziția unită.

Numărul celor care au abandonat blocul comunist a crescut exponențial în cursul lunii mai. Alegerea momentului s-a datorat mai puțin evenimentelor trecute și mai mult celor viitoare. După sărbătorirea zilei de 1 Mai, toți actorii politici și-au îndreptat atenția către următoarea demonstrație publică a identității și forței politice, în cadrul căreia trebuia adoptată o poziție. Următoarea dată însemnată în calendar era 16 iunie, comemorarea execuției lui Imre Nagy, eroul de la 1956. Sub presiunea opiniei publice interne și internaționale, regimul Grósz a fost forțat să accepte reînhumarea lui Nagy și a apropiaților săi.[33] Toți cei care dețineau poziții oficiale au știut cu săptămâni înainte că era imposibil să evite acordarea aprobării pentru o ceremonie publică în onoarea eroilor revoluției eșuate din 1956. Nu le-a fost greu să-și imagineze posibilitățile unei declarații dramatice, a instituirii unei demarcații între „ei" și „noi" și a punerii ei în aplicare. Opoziția spunea: „Fără a lua în seamă operațiile estetice pe care le faceți și numele noi pe care vi le dați acum, sunteți aceiași care au venit la putere pe tancurile rusești. Voi reprezentați interesele imperiului. Și chiar și acum, când rușii ne dau șansa de a slăbi lanțurile, voi mai încercați să vă salvați puterea cu trucuri reformiste." Cu fiecare zi care trecea, ceasul bombei ticăia tot mai tare, amenințând cu eliberarea explozivă a fantomelor lui 1956.

Astfel, în timp ce strategia aripii dure de a încerca să divizeze opoziția a avut drept efect coalizarea organizațiilor independente, strategia opoziției de a încerca să prezinte aripa dură şi pe cea reformistă ca fiind una şi aceeaşi a avut drept efect forțarea unei divizări deschise în cadrul blocului conducător. Pentru liderii *MSzMP* care aparțineau aripii reformatoare, totul se transformase într-o cursă contra cronometru. Aveau 40 de zile pentru a demonstra că nu erau o aripă inferioară, bine intenționată însă complet subordonată, ci că se aflau într-o poziție din care puteau conduce efectiv guvernul şi partidul. Sute de mii de oameni urmau să vină în Piața Eroilor la 16 iunie şi întreaga națiune avea să vadă funeraliile la televizor. Vor observa ei oare o linie de demarcație între societate şi putere, între democrație şi paternalism, între suveranitate populară şi conducere nelegitimă? Sau vor vedea ambiguitate şi granițe neclare – membri ai guvernului, camuflați sub culorile naționale, plângându-i pe eroii uciși de agresorii străini şi comuniști susținând suveranitatea populară.

Pentru a reduce dihotomia periculoasă şi pentru a introduce o vagă urmă de ambiguitate în spectacolul public, reformiştii ar fi trebuit să facă mai mult decât să le amintească reporterilor că şi Imre Nagy a fost comunist sau că recentele concluzii ale comisiei oficiale a partidului au afirmat că în 1956 nu a fost nici revoluție, nici contrarevoluție, ci „o revoltă populară".[34] Ei ar fi trebuit să demonstreze că aveau forța de a transforma optica partidului asupra opoziției de la a o dușmăni la a o socoti un aspirant legitim la guvernare; de asemenea, ar fi trebuit să se angajeze în mod public într-un proces de negociere a instituțiilor democrației electorale. Pentru aceasta, ei ar fi fost obligați să detroneze sau cel puțin să neutralizeze aripa conservatoare dominantă şi să ducă o serie de negocieri preliminare intense şi complexe pentru a aduce mobilizarea opoziției pentru ziua de 16 iunie la o formă mai puțin explozivă. Anticiparea evenimentului a produs întâmplări care au precedat momentul în sine.

Un sfert de milion de unguri au umplut Piața Eroilor în ziua de 16 iunie 1989. Împreună cu cei care urmăreau emisiunea la televizor în întreaga țară, au auzit dimineața citirea listei martirilor căzuți şi după-amiază cuvântările în onoarea primului-ministru executat, care denunțau armata străină care încă ocupa țara. I-au văzut şi pe cei trei politicieni care purtau coroane funerare şi stăteau în tăcere în spatele sicrielor: Imre Poszgay, ministru de stat şi reprezentant al guvernului, Miklos Németh, prim-ministru, şi Mátyás Szürös, președinte al Parlamentului.[35]

Pentru milioanele de oameni care au urmărit transmisiunea de opt ore, 16 iunie nu a reprezentat o demarcație clară între „noi" şi „ei". Demarcația dintre

reprezentanții puterii și cei ai suveranității populare nu a fost evidentă. Deși ei au fost ultimii conștienți de pericol, spre sfârșitul lunii mai chiar și aripa dură sesizase nevoia de dezamorsare a situației. Pentru a nu fi lăsați în urmă, s-au arătat neașteptat de grăbiți și plini de solicitudine să ajungă la un acord cu opoziția unită privind negocieri directe și aproape necondiționate. Pe 10 iunie – la șase zile după înfrângerea electorală a comuniștilor polonezi și cu șase zile înainte de reînhumarea lui Imre Nagy - reprezentanții *MSzMP* și ai *EKA* au semnat o înțelegere de începere a unor negocieri pentru construirea noilor instituții politice ale democrației liberale. Negocierile trilaterale la care au fost scrise noile reguli ale jocului politic au început la 13 iunie în clădirea Parlamentului. Cuvântarea de deschidere din partea *EKA* a fost ținută de Imre Konya, cel care condusese prima întâlnire a acestei organizații a opoziției doar cu câteva luni înainte. Din partea partidului comunist a vorbit Károly Grósz, arhitectul strategiei de confruntare a *MSzMP*. Zece zile mai târziu, la o întâlnire a Comitetului Central, Grósz a fost plasat în mod oficial sub tutela celor trei reformatori de vârf ai partidului, care au primit sarcina de a conduce delegația acestuia la negocieri.

POLITICILE COMPETIȚIEI

Acceptarea incertitudinii

În vara lui 1988 Ungaria părea să opteze pentru divizarea instituțională a puterii: figurile centrale din interiorul și exteriorul regimului veneau cu proiecte concrete pentru o soluție de compromis în fața crizei. Însă în acel moment comuniștii reformatori erau încă prea slabi pentru a oferi concesii în numele regimului, iar varianta promițătoare a compromisului era blocată de conservatorii care dețineau controlul asupra politicii *MSzMP*. La începutul verii lui 1989 aceste obstacole fuseseră îndepărtate: opoziția ieșise întărită din confruntarea cu aripa dură a *MSzMP*, iar comuniștii reformatori deveniseră forța hegemonică (deși departe de a fi exclusivă) în cadrul regimului.[36] Drumul către compromis părea de acum neted. În plus, traseul fusese deja jalonat de evenimentele petrecute în Polonia, unde negocierile din cadrul Mesei Rotunde duseseră, în aprilie, la soluții larg acceptate.

Însă procesele care au eliminat vechile obstacole din calea compromisului au produs noi identități politice, noi scopuri și noi percepții privind oportunitățile. Toate acestea au eliminat de pe agenda politică de la mijlocul lui '89 posibilitatea separării puterii prin compromis. Pe măsură ce comuniștii reformatori și

grupurile de opoziție se apropiau de realizarea condițiilor în care puteau negocia un compromis ce i-ar fi garantat partidului comunist controlul asupra anumitor instituții, cu atât mai mult înțelegeau că metoda compromisului avea rezultate negative în primul rînd pentru cei care o acceptau.

Din punctul de vedere al opoziției unite, acordul pentru o soluție de compromis i-ar fi subminat propria bază a legitimității. În timpul lunilor de confruntare cu vechiul regim, opoziția a elaborat un discurs coerent care a devenit baza autoreflecției şi prezentării în fața societății. Principiul de bază care a unificat organizațiile, de altfel extrem de diferite, din cadrul *EKA* şi principiul de bază care a orchestrat apelul său la public din primăvara lui 1989 au fost identice: „Nu există nici o putere legitimă azi în Ungaria; până când autoritatea legitimă nu este creată prin intermediul alegerilor libere şi deschise, nici o organizație, nici din cadrul opoziției, nu are dreptul de a decide viitoarele instituții politice şi economice ale națiunii." Cu excepția cazului în care dorea să-şi submineze propria legitimitate, opoziția nu putea să negocieze împărțirea puterii şi garanțiile instituționale, ci doar crearea instituțiilor şi regulilor pentru alegeri libere.

Bineînțeles, opoziția şi-ar fi putut spune sieşi şi i-ar fi putut explica publicului că balanța forțelor (interne şi internaționale) era de aşa natură încât nu avea altă posibilitate decât să conceadă garanții instituționale ca unic mod de începere a procesului democratizării. Dintr-un astfel de punct de vedere, societatea din Ungaria, asemeni celei poloneze cu câteva luni mai devreme, ar fi fost obligată să accepte o tranziție la democrație în doi pași (garanții obținute prin compromis, urmate de alegeri libere). Dar, chiar dacă opoziția dorea să se retragă de pe pozițiile principiale inițiale şi să reducă amenințarea la adresa propriei legitimități cu argumente care țineau de *realpolitik*, atât ea cât şi aripa reformatoare au recunoscut existența unui argument şi mai puternic împotriva compromisului. El suna astfel: „Imaginați-vă că opoziția organizată doreşte să treacă temporar cu vederea lipsa de legitimitate a regimului şi să ajungă la o înțelegere. Unii ar putea crede că aceasta va oferi regimului timpul necesar pentru a-şi rezolva criza de legitimitate, dar în realitate nu va face decât să o adâncească. Garanțiile instituționale nu vor face decât să instituționalizeze principii legitimatoare concurente. Astfel, societatea va înțelege că unele poziții oficiale sunt bazate pe principii civice, în timp ce altele sunt derivate din principii paternaliste – unele sunt bazate pe alegeri, iar altele pe compromisuri."

Însă cei din opoziție şi reformatorii şi-au pus următoarea întrebare: chiar dacă opoziția, fiind grăbită, acceptă condițiile unor astfel de garanții, cine

poate garanta că ele vor fi acceptate şi de *societate*? Pot oare reprezentanţii opoziţiei organizate să dea asigurări că societatea nu se va simţi ultragiată de un astfel de compromis? Organizaţiile independente sunt suficient de puternice pentru a-i aduce pe reprezentanţii regimului la masa negocierilor, însă nu şi suficient de puternice pentru a garanta supunerea societăţii. Dacă acest compromis va provoca o criză şi mai mare a legitimităţii, aceasta va fi „a voastră *şi* a noastră" iar, când criza va răsturna regimul, toţi cei care au făcut pacte cu el vor fi îndepărtaţi.

Astfel, situaţia din Ungaria la începutul negocierilor din vara lui 1989 contrastează puternic cu negocierile din Polonia, lansate în februarie acelaşi an. Premisa fundamentală aflată la baza negocierilor poloneze, împărtăşită de toate părţile implicate, atât de Wojciech Jaruzelski cât şi de Lech Walesa, a fost aceea că *Solidaritatea* reprezenta societatea şi vorbea în numele ei. Oricât de curios ar putea părea, deşi *legalitatea Solidarităţii* era (chiar) unul dintre subiectele negocierii, *legitimitatea* sa de a vorbi în numele societăţii pe parcursul negocierilor şi credibilitatea în faţa societăţii după negocieri, în procesul de aplicare a condiţiilor negociate, nu au fost niciodată puse sub semnul întrebării. Cu alte cuvinte, în Polonia, partidul conducător a trebuit să intre în competiţie cu o opoziţie a cărei pretenţie de a reprezenta societatea era deja recunoscută, dar care urmărea să-şi restabilească dreptul *legal* de reprezentare. Datorită faptului că opoziţia era percepută ca puternică, atât partidul conducător cât şi *Solidaritatea* au fost de acord să stabilească instituţiile politice prin compromis. Guvernul nu putea risca alegeri libere, iar *Solidaritatea* nu dorea să participe la alegeri care nu erau libere. În cele din urmă, pentru partidul conducător preţul împărţirii puterii politice cu opoziţia a fost recunoaşterea unei mişcări sindicale legale; pentru *Solidaritatea*, preţul recunoaşterii legale a fost obligaţia de a participa la alegeri mai puţin libere.[37]

Spre deosebire de această situaţie, în Ungaria tocmai slăbiciunea grupurilor de opoziţie a fost cea care le-a forţat să nu recurgă la compromis. Atâta timp cât numărul membrilor lor era încă doar de ordinul miilor iar forţa lor în societate nu era încă testată, aceste grupuri nu puteau avea pretenţia de a vorbi în numele societăţii şi nici nu puteau să-şi anticipeze puterea de a-i cere societăţii să fie de acord cu un compromis.[38] Din aceste motive, opoziţia maghiară unită a intrat în negocieri insistând asupra ideii că scopul oricărui pact era instituirea alegerilor libere, deschise, viu disputate şi lipsite de compromisuri.

Datorită acestei strategii insistente şi datorită interacţiunii sale cu percepţiile şi strategiile comuniştilor reformatori, rezultatul negocierilor din Ungaria a fost organizarea de alegeri libere. Urmărind politica de confruntare

din primăvara lui 1989, Pozsgay şi alţi lideri de frunte ai aripii reformatoare a partidului comunist au recunoscut că opoziţia demonstrase că putea atrage mulţimile în confruntarea cu regimul; totuşi, întrebarea care se punea acum era dacă opoziţia putea obţine voturi pentru programul şi personalităţile sale. Concluziile comuniştilor reformatori erau încurajatoare. Potenţialii lor oponenţi electorali erau partide tinere cu activişti puţini, cu resurse organizaţionale mici, fără lideri carismatici şi cu rădăcini slabe la nivelul societăţii. Comuniştii reformatori au calculat că, eliberaţi de constrângerile doctrinei Brejnev, dacă ar fi reuşit să apară în chip de campioni ai democraţiei, şi-ar fi putut utiliza resursele superioare, organizarea şi candidaţii recunoscuţi la nivel naţional pentru a înfrînge opoziţia într-o competiţie electorală directă şi deschisă.

În timp ce comuniştii reformatori, dat fiind că percepeau opoziţia ca un contracandidat electoral slab, au ajuns la concluzia că nu era nevoie de garanţii instituţionale negociate, alegerile din 4 iunie din Polonia au atras atenţia asupra pericolelor pe care le aducea strategia compromisului. Dispunând de numeroase locuri parlamentare, asigurate prin negocierile din cadrul Mesei Rotunde, comuniştii polonezi au reuşit, spre surpriza şi consternarea liderilor *Solidarităţii*, să piardă toate locurile pentru care concuraseră la alegeri. Ceea ce comuniştii reformatori din Ungaria, care se pregăteau să înceapă tratativele pentru reconcilierea naţională, au învăţat din exemplul polonez a fost nu că ar trebui să-şi asigure mai multe garanţii, ci că garanţiile nu valorează nimic atunci când societatea decide să respingă pactele negociate. Date fiind aşteptările lor electorale, riscul implicat de rezultatul incert al unor alegeri libere a părut a fi preferabil negocierii unor certitudini care riscau să le distrugă şansa de a obţine legitimitatea.

În timp ce alegerile poloneze atrăgeau atenţia asupra catastrofelor care trebuiau evitate, comuniştii reformatori din Ungaria considerau că alegerile erau o ocazie pentru ocuparea unei poziţii. Prin organizarea unor alegeri libere şi deschise, fără garanţii prealabile, comuniştii reformatori din Ungaria îşi puteau reclama poziţia de fruntaşi ai plutonului reformatorilor din statele socialiste, poziţie uzurpată temporar, în opinia lor, de comuniştii polonezi sub conducerea lui Jaruzelski. În plus, prin câştigarea unor astfel de alegeri, puteau crea un precedent istoric: ar fi fost primii comunişti a căror putere se instaura în urma unor alegeri populare. Miza era mare, însă reformatorii din Ungaria erau convinşi că puteau să obţină acordul pentru organizarea în scurt timp a alegerilor şi să profite de relativa slăbiciune a opoziţiei pentru a câştiga cel puţin pluralitatea voturilor în cadrul alegerilor libere.

Convingerea fermă a comuniştilor reformatori că existau oportunităţi, motivaţii şi avantaje clare ale trecerii de la o strategie a confruntării la una a competiţiei a fost întărită de rezultatele primelor sondaje de opinie publicate în mai 1989 privind preferinţele politice ale cetăţenilor.[39] Conform acestor sondaje, dacă alegerile ar fi fost ţinute imediat, comuniştii ar fi câştigat o pluralitate decisivă de voturi, căci 36% dintre respondenţi îşi arătaseră intenţia de a vota cu Partidul Socialist Muncitoresc din Ungaria. Acest procent era mai scăzut decât se aşteptau cei mai încrezători lideri ai *MSzMP*, însă era totuşi de trei ori mai mare decât procentul respondenţilor care aleseseră partidul clasat pe locul doi (Partidul Social-Democrat).[40] Sondajele indicau de asemenea că partidele de opoziţie ar găsi cu greu candidaţi pentru posturile de la nivel naţional. Majoritatea respondenţilor nu au recunoscut numele liderilor opoziţiei, în timp ce Pozsgay, Németh şi alţii nu numai că erau bine cunoscuţi, ci se bucurau de o popularitate în creştere. În general, sondajele sugerau că în 1989 maghiarii nu aveau încredere în nici una dintre instituţiile şi organizaţiile politice. Deşi nivelul neîncrederii în *MSzMP* era atât de mare încât îi înfricoşa pe unii dintre liderii mai ezitanţi ai regimului, nivelul sprijinului şi cel al încrederii în opoziţie nu erau cu mult mai înalte.[41]

Bineînţeles, comuniştii reformatori nu puteau avea certitudinea că vor triumfa prin această strategie a competiţiei. Însă imaginea pe care o aveau despre slăbiciunea opoziţiei şi evaluarea şanselor lor electorale i-au încurajat într-o măsură suficient de mare încât să accepte incertitudinea. Astfel, ei au făcut pasul decisiv şi au fost de acord cu principiul „instituţiilor certe cu rezultate incerte", principiul fundamental al democraţiei liberale.[42]

Negocierea incertitudinii

Astfel, spre sfârşitul lunii mai 1989, se punea întrebarea cum să fie create instituţiile astfel încât să genereze rezultate incerte. Care ar trebui să fie noile proceduri pentru alegeri şi noile reguli ale unui sistem de partide competitiv? Toate părţile erau de acord în principiu cu negocierile, însă se aflau pe poziţii divergente când venea vorba de obiectul şi de caracterul unor astfel de discuţii. Pentru a ajunge la masa negocierilor, erau de rezolvat problemele fundamentale referitoare la aspectele de discutat şi la potenţialii participanţi la negocierile formale. În centrul acestor probleme de proiectare a negocierilor s-au aflat principiile de legitimare concurente ale diferitelor părţi implicate.

În stadiul tratativelor preliminare, cele nouă organizaţii din cadrul *EKA* au încercat să prezinte discuţiile ca pe o negociere bilaterală, cu reprezentanţii

puterii de o parte şi cu cei ai societăţii de cealaltă parte. Fundamentarea reprezentării pe principii civice – aşa cum fusese asumată de opoziţie – impunea ca negocierile să fie purtate numai asupra chestiunilor direct legate de instituirea alegerilor libere (de exemplu, înregistrarea partidelor, accesul la mass-media şi neutralizarea aparatului represiv al statului).

Pe de altă parte, aripa conservatoare a *MSzMP* continua să insiste asupra structurării negocierilor în termeni convergenţi cu pretenţiile ei paternaliste de reprezentare. Acestea însemnau discutarea tuturor aspectelor, inclusiv a chestiunilor distributive precum problema locuinţelor şi a pieţei muncii, asigurările sociale, indexarea salariilor şi altele asemenea. Din punct de vedere paternalist, o societate imatură este mai puţin interesată de detaliile paragrafelor legale de la masa negocierilor şi mai mult de ceea ce are de pus pe masă. Prin urmare, din perspectiva aripii conservatoare, legitimitatea negocierilor ar fi trebuit să se bazeze pe demonstrarea faptului că „nouă ne pasă de problemele voastre".

Punând în centrul negocierilor alegerile competitive, comuniştii reformatori din jurul lui Pozsgay s-au disociat radical de temele paternaliste care caracterizaseră întreaga istorie postbelică a partidului. În perioada stalinistă, paternalismul fundamentat pe ideea că partidul este cel mai bun cunoscător al intereselor superioare ale cetăţenilor, fiind deasupra intereselor mărunte, a fost exprimat prin formulări precum „Noi vă cunoaştem interesele şi ne vom ocupa de viitorul vostru". Sub Kádár, paternalismul a avut altă formă: „Noi ţinem cont de interesele voastre." Paternalismul kadarist a mutat nucleul temporal din viitor în prezent şi prin aceasta partidul şi-a afirmat pretenţia de a reprezenta societatea în calitate de angajat interesat de preferinţele curente. Noua formulă promovată de Pozsgay era însă postpaternalistă în adevăratul sens al cuvântului. Mesajul ei era: „Conducându-vă spre democraţie, vă restituim viitorul." Acest principiu postpaternalist cerea o aderare strictă la caracterul aparent democratic al proceselor, în special la formulele prin care participanţii deveneau egali atâta timp cât puteau fi ajustate imaginii ascunse conform căreia printre participanţi egali există întotdeauna un frate mai mare, mai matur şi mai cu experienţă, căruia, în momente dificile, i se putea cere să-i conducă pe fraţii săi mai tineri prin hăţişurile eliberării de autoritarism.

Negocierile Mesei Rotunde din Ungaria, iniţiate în 13 iunie 1989, au fost plasate într-un cadru ambiguu: principiile civice dominau, însă coexistau cu elemente de paternalism târziu, reflectând astfel rolul persistent dar minor pe care aripa dură a partidului îl mai deţinea pe scena politică. Aşa cum se

structurau problemele pe agenda de lucru, se părea că diferitele partide ajunseseră la un compromis formal, aproape echitabil, între viziunea civică şi cea paternalistă: negocierile detaliate din jurul Mesei Rotunde urmau să se desfăşoare în 12 subcomisii, şase pe probleme politice (schimbări constituţionale, proceduri electorale etc.) şi şase pe probleme economice (reforma proprietăţii, reforma bugetară şi altele asemănătoare). Însă acest compromis aparent era mai mult o faţadă decât o structură reală, deoarece *EKA* a reuşit să excludă din dezbateri probleme urgente precum indexarea salariilor (spre deosebire de cazul discuţiilor din cadrul Mesei Rotunde poloneze). În timp, activitatea subcomisiilor economice a căzut aproape în întregime pe plan secundar, iar în cele din urmă nu s-a ajuns la nici o înţelegere asupra vreuneia dintre chestiunile economice.[43]

Modelele de includere şi de excludere a participanţilor la şi respectiv de la negocieri au generat aparent un cadru şi mai complex al principiilor coexistente. Negocierile tripartite iniţiate la 13 iunie s-au desfăşurat între reprezentanţi ai *MSzMP*, ai *EKA* şi ai organizaţiilor-satelit ale *MSzMP*. În ceea ce priveşte paleta de aspecte supuse negocierii, includerea menţionatelor „organizaţii sociale" era mai mult un gest de „salvare a aparenţelor" din partea aripii conservatoare a partidului decât un compromis substanţial cu principiile civice. Înţelegerea care a precedat negocierile, încheiată între *MSzMP* şi *EKA*, a atribuit în mod intenţionat un rol minor celei de-a treia părţi prin specificarea faptului că orice înţelegeri la care ajung primele două părţi nu vor fi blocate de cea de-a treia. De fapt, încă de la deschiderea sesiunii plenare, negocierile au fost bilaterale iar, atunci când cei mai importanţi reprezentanţi ai celei de-a treia părţi (sindicatele oficiale) au părăsit discuţiile, absenţa lor a trecut aproape neobservată.

Mai importantă însă decât această reajustare a părţilor aflate la masa negocierilor au fost reconfigurarea identităţilor actorilor şi o modificare în autolegitimarea negocierilor. În principiu, în Ungaria negocierile au putut începe numai în momentul în care ambele părţi au renunţat la pretenţiile de a fi considerate reprezentantele societăţii. În acest caz însă pe cine reprezentau ele? Pe parcursul desfăşurării negocierilor, răspunsul a devenit tot mai clar: ele reprezentau posibilele partide ale unui viitor sistem politic competitiv. Pe măsură ce negociau incertitudinea, ele construiau noile reguli ale jocului politic în care rolul principal revenea partidelor (*party politics)*.[44] Aceasta era o muncă extraordinară de reconfigurare – nu numai de refacere a unor reguli şi coduri legale explicite, ci şi de stabilire a unor coduri de comportament interpersonal şi de încercare a unui nou vocabular, a unei noi retorici, a unor noi gesturi şi

haine, pe măsură ce activiştii de partid şi academicienii contestatari deveneau politicieni. Pentru o astfel de transformare actorii au avut la dispoziție o vară întreagă şi au realizat-o în secret, departe de publicitate.[45] Noile reguli ale jocului urmau să fie făurite de cei care aveau cele mai mari interese în structurarea noilor instituții politice, de potențialii învingători şi învinşi ai competițiilor electorale. Negocierile din cadrul Mesei Rotunde din Ungaria au constituit, mai presus de toate, ocazia formării unei noi clase politice.

Limitarea incertitudinii

O dată cu apropierea triumfului principiilor civice şi cu întărirea reciprocă a identității părților ca partide electorale, negocierile au început să producă elementele specifice ale noilor reguli. Pot exista oricâte aranjamente instituționale compatibile cu democrația liberală (o preşedinție mai puternică sau mai slabă, reprezentare directă a circumscripțiilor sau liste de partid, praguri electorale etc.). Însă fiecare dintre acestea poate avea un impact diferit asupra succesului politic al partidelor.[46] În principiu, partidele de opoziție puteau participa la crearea noilor instituții politice, fiind în spatele *vălului ignoranței* lui John Rawls, situație în care nici unul dintre actori nu-şi putea cunoaşte dinainte poziția şi atributele aferente ei.[47] Însă, pe măsură ce şansele unor negocieri încununate de succes au crescut, fiecare organizație a ridicat vălul pentru a-şi evalua resursele electorale potențiale şi a început discuțiile cunoscând această informație. Partidele au trecut de la discutarea principiilor la calcularea relației dintre interesele lor şi anumite rezultate instituționale. Deşi partidele politice au acceptat instituționalizarea incertitudinii ca principiu de bază, fiecare căuta cel mai bun set de instituții şi reguli care să-l protejeze într-o oarecare măsură față de această incertitudine.

Intensitatea unor astfel de calcule a sporit în momentul în care, după câteva luni de negocieri, liderii noilor partide au aflat rezultatele alegerilor pentru patru locuri parlamentare eliberate în urma revocării parlamentarilor şi organizării unor noi campanii. Comuniştii reformatori au pierdut în toate cazurile. Lovitura dată încrederii în propria lor forță electorală i-a determinat să facă presiuni şi mai mari în cadrul negocierilor pentru instituirea unei preşedinții puternice şi pentru organizarea cât mai curând a unor alegeri pentru ocuparea acestei poziții. Chiar dacă nu ar fi câştigat pluralitatea locurilor din Parlament, datorită faptului că Imre Pozsgay, candidatul lor, era singura personalitate cunoscută la nivel național, erau siguri că vor câştiga competiția pentru preşedinție.

Însă înfrângerea candidaților comuniști în alegerile din vară nu a fost un val care a ridicat întreaga corabie a *EKA*: Forumul Democrat Ungar a fost singurul partid care a obținut toate cele patru locuri pentru care s-au desfășurat alegeri. Negociatorii lui presau acum pentru a finaliza discuțiile din cadrul Mesei Rotunde. Cum acesta se afla fără îndoială în fruntea plutonului, se exprima în favoarea stabilirii unei înțelegeri și a organizării alegerilor, poziție care coincidea cu aceea a aripii reformatoare a comuniștilor. În același timp însă, partidele mai mici din *EKA* presau pentru drepturi relativ puternice ale partidelor minoritare în parlament pentru ca nu cumva să fie zdrobite fie de *MDF*, fie de *MSzMP*, fie de cele două coalizate. Rezultatul negocierilor, la care s-a ajuns (relativ) repede, a stabilit un set eclectic de instituții politice, format, pe de o parte, dintr-un parlament puternic, în care aproape întreaga legislație importantă urma să fie adoptată cu două treimi din numărul de voturi (întărindu-se astfel poziția partidelor mici) și, pe de altă parte, dintr-o instituție prezidențială, care urma să fie aleasă prin vot direct înainte de alegerile parlamentare și care însă nu se bucura de o autoritate instituțională puternică. Înțelegerea a fost semnată la 18 septembrie 1989, iar alegerile prezidențiale au fost programate pentru sfârșitul lui noiembrie.

Însă un grup de partide de opoziție a analizat pactul rezultat în urma negocierilor și a concluzionat că momentul ales și termenii acestei forme de instituționalizare a incertitudinii ar fi urmat să ducă aproape cu certitudine la marginalizarea lor. Afirmând că partidele prezente la negocieri nu aveau autoritatea de a crea o nouă instituție statală (instituția prezidențială), Asociația Liber-Democraților, din pur interes propriu, a refuzat să semneze înțelegerea și a cerut un referendum național, contestând componenta prezidențială a setului de instituții rezultat din discuțiile Mesei Rotunde. Curând i s-a alăturat și Federația Tinerilor Democrați.[48] Puțin cunoscute electoratului la acea dată, cele două partide liberale au estimat că cea mai bună șansă a lor de a atrage atenția publicului era un atac frontal la adresa comuniștilor și a celor care stabiliseră o înțelegere cu ei. Bineînțeles că această soluție a liberalilor nu a compromis principiile civice. Șansa ca aripa reformatoare din partidul comunist să câștige alegerile era de ordin situațional și nu o garanție instituțională. Cu toate acestea, *SzDSz* și *FIDESZ* sperau că aranjamentul stabilit la masa rotundă putea fi prezentat ca o înțelegere între participanți. Ea ar fi putut fi extrem de pernicioasă politic dacă ar fi fost legată, în cadrul unui referendum, de alte trei probleme prezentate ca încercări ale comuniștilor de „a-și salva puterea": atunci când au creat

instituția prezidențială, semnatarii înțelegerii nu au exclus organizațiile partidului comunist de la locurile de muncă, nu au abolit gărzile muncitorești, care erau înarmate, și nu au organizat un proces pentru justificarea publică a bunurilor deținute de partid.[49]

Prin susținerea referendumului, *SzDSz* și *FIDESZ* sperau să-și sporească vizibilitatea și numărul adepților. Prezentându-se drept adevărații anticomuniști, ele au constituit mișcarea ideală pentru că au pus indirect sub semnul întrebării pretenția Frontului de a fi campionul anticomunismului din Ungaria. Cu cât mai anticomuniști se declarau ei, cu atât mai inconfortabil se simțea Frontul. Ca semnatar al înțelegerii Mesei Rotunde, frontul putea respinge cu greu clauza prezidențială cuprinsă în acel document. Coincidența temporară de interese cu aripa comuniștilor reformatori devenea acum o piedică. Prin urmare, Frontul a cerut alegătorilor săi potențiali să nu voteze la referendumul din noiembrie. *SzDSz* a contraatacat cu un slogan eficient: „Cine stă acasă votează pentru trecut." Referendumul a fost câștigat cu o majoritate extrem de strînsă.

Comuniștii reformatori au pierdut însă mult mai mult decât referendumul. Ei au pierdut și timp prețios. Dacă nu ar fi insistat asupra instituției prezidențiale și s-ar fi concentrat asupra alegerilor parlamentare imediat după încheierea discuțiilor din cadrul Mesei Rotunde, ar fi putut profita pe deplin de slăbiciunea rivalilor lor electorali și și-ar fi asigurat cel puțin locul al doilea, intrând poate într-o coaliție de guvernare. Așa, ei au intrat în lunga iarnă a campaniei, în care oponenții lor câștigau teren văzând cu ochii. Pierzând referendumul, ei au pierdut și posibilitatea de a utiliza pârghia instituțională pe care o reprezintă, în timpul campaniei electorale parlamentare, un președinte ales prin vot popular. În ciuda acestui fapt, au încercat să utilizeze unele dintre avantajele faptului că, până la alegerile din martie, erau partid de guvernământ (controlul asupra televiziunii, spre exemplu). Dar, cum referendumul atrăsese atenția publicului asupra oricăror încercări de menținere a puterii, aceste mișcări stângace au dăunat celorlalte eforturi de a-și demonstra atașamentul față de valorile civice, o componentă-cheie a strategiei de competiție fără compromisuri o dată ce abandonaseră tactica garanțiilor instituționale. În cele din urmă, referendumul i-a costat pe comuniștii reformatori posibilitatea de a da tonul alegerilor parlamentare. În loc să apară în ipostaza partidului care a condus cu succes națiunea către țărmul democrației și care era acum gata să o conducă spre viitor, reformatorii au fost obligați să adopte o postură defensivă, în timp ce partidele de opoziție concurau între ele pentru titlul de cel mai autentic anticomunist. Exact când sperau că vor fi recompensați de cetățeni pentru că le restituiau viitorul,

comuniştii reformatori se confruntau la fiecare mişcare cu trecutul lor ruşinos.

Însufleţit odinioară de speranţa că ar putea fi primii comunişti câştigători ai unor alegeri populare, Partidul Socialist Ungar (noul nume al partidului comunist) a obţinut în alegerile din martie-aprilie 1990 numai 8% din locurile parlamentare. Câştigătorul alegerilor, Frontul Democratic Ungar, a obţinut 43% din locuri şi a format o coaliţie de guvernare cu Partidul Independent al Micilor Proprietari (11%) şi cu Partidul Creştin-Democrat (5%). În mai puţin de nouă luni, Asociaţia Liber-Democraţilor a ajuns, de la mai puţin de 7% din sondajele de opinie, să fie cel de-al doilea partid ca mărime din Parlament. Cu 24% din locuri, ea a devenit un puternic partid de opoziţie.

Însă rezultatele electorale reflectă doar o parte a rezultatelor politicilor de competiţie aşa cum fuseseră negociate în cadrul Mesei Rotunde. Rezultatele instituţionale sunt poate mai importante. Spre deosebire de ţările cu instituţii prezidenţiale puternice, care au confiscat tranziţiile dinspre autoritarism în alte părţi ale lumii, Ungaria are acum o structură de conducere cu o instituţie prezidenţială slabă (aleasă de Parlament) şi un Parlament puternic.[50] Observatorii au fost uimiţi de relativa uşurinţă cu care guvernul şi opoziţia au trecut peste diferendele dintre ele, precum şi de viteza şi uşurinţa cu care comisiile parlamentare şi-au început lucrul. Cu numai câteva excepţii, aceasta este o elită politică extrem de omogenă în ceea ce priveşte regulile formale şi informale ale jocului. Instituţiile politice ale Ungariei apar astfel a fi o reţetă pentru o conducere democratică. Însă structura clară a instituţiilor politice şi noua elită politică care le ocupă impun costuri în procesul de transformare a sistemului economic moştenit din perioada anterioară, proces prin care se urmăreşte rezolvarea problemelor fundamentale care au generat tranziţia democratică.

PERSPECTIVE COMPARATIVE

În 1990, cetăţenii Poloniei au văzut că toate compromisurile acumulate ridicaseră cu timpul obstacole enorme în calea tranziţiei. Deşi la conducere se afla un guvern necomunist, instituţia prezidenţială era încă ocupată de generalul legii marţiale, iar locurile parlamentare erau încă deţinute de reprezentanţi a căror legitimitate era îndoielnică. Chiar după alegerea lui Walesa, problemele constituţionale majore au rămas nerezolvate, iar trăsăturile finale ale multor instituţii politice au rămas indefinite. În Polonia, a ajuns la putere o mişcare socială iniţial nediferenţiată, a cărei transformare

într-un sistem de partide competitiv nu se putea petrece lin. Cu toate acestea, în ciuda dificultăților care păreau a amenința consolidarea democrației parlamentare liberale, evenimentele primului an al tranziției erau departe de a fi descurajante în ceea ce privește transformarea regimului. Deși *Solidaritatea* avea mult mai puțini membri comparativ cu numărul acestora din anul 1981, liderii săi se bucurau încă de încrederea a milioane de membri, care îi acceptaseră țelurile în urma deliberărilor și prin identificare cu acei lideri. Adânc înrădăcinate în societate, aceste legături organizaționale puteau să mobilizeze sprijinul popular în favoarea programului economic ambițios de stabilizare, trecere la economia de piață și de privatizare, cel puțin în cursul acestei prime perioade cruciale.[51]

Spre deosebire de Polonia, în Ungaria transformarea structurilor politice a fost atât de rapidă și de cuprinzătoare încât sistemul de partide părea să funcționeze ca o mașină foarte bine calibrată și unsă. Partidele s-au dezvoltat într-o atmosferă propice în care tranziția dinspre mișcări sociale spre partide putea fi măsurată în luni, nu în ani. Dacă, timp de peste zece ani, liderii lor ceruseră cu curaj statului să-și schimbe atitudinea, perioada în care ei s-au adresat societății și au mobilizat-o pentru confruntarea cu statul a fost foarte scurtă; săptămâna care a marcat punctul culminant al mobilizării – 16 iunie 1989 – a însemnat și începutul unei descreșteri rapide. Vara lui 1989 nu a fost sezonul organizării societății, ci al negocierii cu alte partide, iar toamna și iarna au fost dedicate campaniei electorale. Dat fiind începutul brusc al competiției electorale, accentul pus pe rolul central al partidelor în politică, deși necesar, nu a dus la adâncirea rădăcinilor lor în societate. Apariția rapidă și încununată de succes a partidelor politice s-a realizat în detrimentul altor organizații care reprezentau societatea. În ciuda tinereții și a rădăcinilor lor superficiale, partidele politice au reușit cu succes să umple întregul spațiu politic. Însă politica centrată pe activitatea partidelor s-a impus asupra unei societăți neorganizate și încă lipsite de alte forme intermediare de organizare politică, precum sindicatele, instituțiile corporatiste și mișcările sociale ample. Ca rezultat al acestei tranziții abrupte la un parlamentarism consolidat, nici o forță extraparlamentară organizată nu a putut contesta dominația partidelor. Însă absența altor instituții reprezentative a însemnat că elita din Ungaria a pornit pe calea transformării economice fără intermediari de încredere și fără parteneri de dialog.

S-ar putea spune că absența unei societăți civile puternice, organizată politic, ar ușura sarcina noii elite de reorganizare a economiei. Spre exemplu, niște sindicate puternice ar putea ridica obstacole serioase în calea trecerii la

economia de piață. Însă cazul polonez demonstrează că sindicatele pot nu numai să mobilizeze, ci și să demobilizeze. În primul lor an de conducere, noii lideri democrați ai Poloniei au putut face apel la societate să accepte sacrificiile care însoțeau stabilizarea economică. În comparație cu planurile ambițioase ale polonezilor, politica economică a Ungariei din primul an al democrației liberale a fost caracterizată de o precauție extremă căci, în absența legăturilor instituționale cu societatea, nu existau nici mijloacele de a cunoaște limitele toleranței sociale, nici canalele de persuasiune pentru acceptarea sacrificiilor. Astfel, slăbiciunea relativă a forțelor organizate ale societății civile, care a făcut posibil ca Ungaria să adopte calea tranziției fără compromisuri, a însemnat că această țară se confrunta cu un deficit de resurse instituționale, resurse al căror rost era să medieze între stat și societate. Această mediere ar fi putut asigura sprijinul social pentru rezolvarea crizei economice provocate de instaurarea democrației liberale.

Însă, în timp ce societatea civilă a Ungariei părea slabă în comparație cu cea din Polonia, exista în această țară o sferă publică sănătoasă, dinamică și hotărâtă, dacă facem o comparație cu situația din Bulgaria, România și Albania. În aceste țări, elitele provenind din fosta clasă conducătoare s-au folosit de slăbiciunea deosebită a opoziției pentru a programa alegeri la scurtă vreme după declararea liberalizării vieții politice, pentru a exercita un control asupra rivalilor lor electorali și pentru a limita accesul lor la mass-media. Aceste elite au înregistrat succese covârșitoare în alegeri. Ele au învățat din cazul ungar că garanțiile instituționale nu erau necesare și că foștii comuniști sub nume noi puteau încerca să se mențină pe poziții prin alegeri competitive. Diferența a fost că, în aceste din urmă cazuri, elitele statului socialist s-au mișcat mult mai repede, au fost mult mai încrezătoare și au demonstrat că știau exact ce instituții trebuiau controlate pentru a-și asigura succesul.

Descrierea anterioară se potrivește cu opinia larg răspândită despre modul în care cetățenii ultimelor revoluții din 1989 erau diferiți de cei ai primelor revoluții. Est-germanii s-au mișcat cu viteză mai mare decât maghiarii, cehii au fost mai încrezători și s-au orientat mai bine decât germanii, și așa mai departe – astfel funcționează teoria dominoului aplicată la mobilizarea socială. Nu există nici o îndoială că cetățenii Europei de Est au învățat din seria de evenimente dramatice ale anului 1989. Dar lacuna *teoriilor contagiunii* este că ele ignoră posibilitatea, sugerată de comparația noastră dintre Ungaria, Albania, Bulgaria și România, ca elitele să fi învățat ceva. Consecințele acestei învățări sunt resimțite zilnic în Albania, Bulgaria și România. Ignorând modalitățile prin care elitele și-ar putea modifica

strategiile pe baza experienţelor anterioare, examinând numai cetăţenii (şi discutând elitele numai în termenii sprijinului sau subminării din partea Moscovei) şi negând interacţiunile complexe dintre forţele din interiorul şi din exteriorul regimului, teoriile contagiunii nu pot înregistra decât momentul prăbuşirii; ele nu pot explica diferenţele importante dintre rezultate.

Poate afirmaţia cea mai des repetată în legătură cu evenimentele anului 1989 a fost o variaţie a comentariului lui Timothy Garton Ash că ele au durat zece ani în Polonia, zece luni în Ungaria, zece săptămâni în RDG, zece zile în Cehoslovacia şi zece ore în România.[52] Afirmaţia în sine este irefutabilă. Dar, dacă analizăm consecinţele pe termen lung ale revoltelor din 1989, demersul pe care îl întreprindem asupra cazului Ungariei şi comparaţiile cu alte ţări est-europene par să demonstreze următoarele: cu cât a fost mai scurtă perioada de desprindere de socialism, cu atât s-a prelungit perioada subsecventă de transformare economică şi consolidare democratică.

NOTE

Din Bruszt, László şi Stark, David, „Remaking the Political Field in Hungary. From the Politics of Confrontation to the Politics of Competition", în *Eastern Europe in Revolution*, (ed.) Ivo Banac, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1992, p. 13-55. Copyright © 1992 Cornell University Press. Utilizat cu permisiunea editorului, Cornell University Press.

1. Acestea erau state cu suveranitate limitată nu datorită controlului exercitat de Moscova, ci dependenţei de creditorii externi şi de instituţiile internaţionale de împrumut din Washington şi Berlin.

2. Conceptul de societate civilă în statele socialiste, aşa cum este utilizat în această carte, se referă la autoorganizarea societăţii în sfere de activitate relativ autonome faţă de stat. Societatea civilă poate fi mai mult sau mai puţin puternică, în funcţie de nivelul de dezvoltare a autonomiei sociale şi economice, de organizarea politică independentă şi de valorile civice. Pentru lucrări despre conceptul de societate civilă, a se vedea Keane, John (ed.), *Civil Society and the State*, Verso, Londra, 1988, şi în special Arato, Andrew, „Revolution, Civil Society, and Democracy" în *Cornell Working Papers on Transitions from State Socialism*, nr. 90-3, 1990. Privitor la economia secundară ca sferă relativ autonomă, a se vedea Stark, David, „Bending the Bars of the Iron Cage: Bureaucratization and Informalization under Capitalism and Socialism", în *Sociological Forum*, vol. 4, nr. 4, 1990, p. 637-664.

3. Pentru o discuţie mai completă a literaturii de specialitate, a se vedea Stark, David şi Lászlo Bruszt, „Negociating the Institutions of Democracy: Strategic Interactions and Contingent Choices in the Hungarian and Polish Transitions", în *Cornell Working Papers on Transitions from State Socialism*, nr. 90-5, 1990. Acest cadru explicativ interacţionist se bazează pe lucrările lui Guillermo O'Donnell, Adam Przeworski şi Philippe Schmitter. A se vedea O'Donnell, Guillermo, Philippe C. Schmitter şi Laurence Whitehead (ed.),

Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1986; Przeworski, Adam, „The Games of Transition", în *Issues in Democratic Consolidation: the New South American Democracies in Comparative Perspective*, Scott Mainwaring, Guillermo O'Donnell şi J. Samuel Valenzuela (ed.), University of Notre Dame Press, Notre Dame, IN, 1992, p. 105-152.

4. În limbaj metodologic, explicaţiile comparative pur structuraliste care utilizează metoda similitudinii sau a diferenţei nu sunt potrivite pentru cazul de faţă deoarece cazurile (ţările) nu sunt independente.

5. A se vedea, spre exemplu, Bunce, Valerie şi Dennis Chong, „The Party's Over: Mass Protest and the End of Communist Rule in Eastern Europe", lucrare prezentată la întâlnirea anuală a Asociaţiei Americane de Ştiinţe Politice, San Francisco, august 1990. Pentru o altă trecere în revistă a ţărilor din Europa de Est ca exemple ale contagiunii, a se vedea Przeworski, Adam, „The Political Dynamics of Economic Reform" în lucrarea *Democracy and the Market: Political Reform in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, New York, 1991, p. 136-161.

6. Punctul nostru de vedere ar putea fi comparat cu cele care consideră cazurile est-europene drept un fenomen unitar unde „Gorbaciov a scos dopul şi apa s-a scurs" (comunicare personală a unui specialist de seamă din această zonă). În lumina comparaţiei cu Polonia şi cu alte ţări din regiune, analiza noastră asupra cazului maghiar indică faptul că nu a existat un „efect Gorbaciov" unic care să fi obţinut aceeaşi rezonanţă în fiecare caz.

7. Pentru o discuţie incitantă a modurilor multiple de tranziţie, a se vedea Karl, Terry şi Philippe C. Schmitter, „Modes of Transition and Types of Democracy in Latin America, Southern and Eastern Europe", în *International Social Science Journal*, vol. 128, 1990, p. 269-284; Linz, Juan şi Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, Johns Hopkins University Press, Baltimore şi Londra, 1996.

8. Ar trebui accentuat faptul că *Figura 1* delimitează diferitele răspunsuri ale vechii elite. Deşi în toate societăţile central şi est-europene *se ajunge* în cele din urmă la alegeri libere şi corecte, numai în unele cazuri acestea sunt utilizate de vechea elită ca *mijloace* prin care îşi pot salva puterea.

9. Diferenţele geopolitice includ întreaga paletă de relaţii în schimbare din regiune, nu numai relaţia cu Uniunea Sovietică din timpul lui Gorbaciov, ci şi povara dependenţei economice de Occident şi presiunea politică crescândă venită de acolo. Caracterul pacific al revoluţiilor (cu excepţia României, dar a se vedea nota 10) este o trăsătură distinctivă a cazurilor est-europene. Descoperirea unei explicaţii pentru absenţa forţei (reticenţa lui Gorbaciov să trimită forţe represive, morala îndoielnică a comuniştilor etc.), valabilă pentru mai multe cazuri, nu ar trebui să fie interpretată greşit drept o dovadă a caracterului unitar al acestor revolte.

10. S-ar putea obiecta că România nu aparţine cazurilor caracterizate de „neutilizarea forţei împotriva societăţii". Modul în care am înţeles studiile lui Vladimir Tismăneanu, Gail Kligman şi Katherine Verdery ne determină să considerăm România un caz în care violenţa a avut loc între elite. Cu alte cuvinte, Bulgaria şi România se aseamănă prin organizarea de către o parte a elitei a unei lovituri împotriva vechii gărzi. Spre deosebire de lovitura de palat din Bulgaria, evenimentele din România nu au fost paşnice şi s-au petrecut concomitent cu o revoltă populară căreia i-au lipsit conducerea şi organizarea.

11. Analiza noastră asupra cazului maghiar este bazată pe: interviuri cu lideri ai principalelor partide de opoziţie şi, de asemenea, cu numeroase oficialităţi de rang înalt din Partidul Socialist Muncitoresc din Ungaria, inclusiv cu toţi membrii prezidiului partidului, cu ministrul afacerilor externe, cu ministrul afacerilor interne şi cu şefii delegaţiilor partidului la negocierile Mesei Rotunde; transcrieri ale negocierilor Mesei Rotunde; înregistrările detaliate ale şedinţelor strategice ale grupărilor de opoziţie; date din sondajele de opinie publică realizate în perioada tranziţiei. Culegerea datelor a fost sprijinită de un *grant* oferit de *National Science Foundation.*

12. Cu privire la îndepărtarea lui Kádár, a se vedea Schöpflin, George, Rudolf Tőkés şi Iván Völgyes, „Leadership Change and Crisis in Hungary", în *Problems of Communism*, sep. - oct. 1988, p. 23-46. Pentru cea mai bună analiză asupra schimbării petrecute în econrmia Ungariei în perioada kadaristă şi pentru critica limitelor reformei economice, a se vedea Kornai, János, „The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes, and Reality", în *Remaking the Economic Institutions of Socialism: China and Eastern Europe*, Victor Nee şi David Stark (ed.), Stanford University Press, Stanford, CA, 1989, p. 32-94.

13. Imre Pozsgay şi-a început cariera ca membru al aparatului de partid într-un judeţ al Ungariei. În anii '70 devenise un ministru reformist al educaţiei şi culturii şi stabilise legături puternice cu scriitorii populişti (care ulterior au creat Forumul Democratic Ungar) şi cu unii intelectuali reformişti. Ulterior, în calitate de lider al Frontului Patriotic, organizaţie-satelit a *MSzMP*, a protejat unele iniţiative independente pe cale de apariţie. În cea de-a doua jumătate a anilor '80 făcea apel la anumite aspecte ale moştenirii lui Imre Nagy, care identificase Frontul Patriotic drept o instituţie de consultare generală. Spre sfârşitul deceniului, Pozsgay se îndrepta direct spre asumarea rolului lui Imre Nagy, prim-ministru şi conducător al partidului comunist în timpul revoluţiei din 1956.

14. La mijlocul anului 1988 numărul organizaţiilor alternative era încă mai mic de 10, dar, spre sfârşitul aceluiaşi an, mai mult de 50 de organizaţii au fost înscrise în primul registru care a încercat să ţină o evidenţă a organizaţiilor alternative şi mult mai multe începuseră să se formeze. Deşi unele organizaţii aveau câteva mii de membri, cele mai multe numărau doar câţiva zeci. Majoritatea acestor noi organizaţii, mişcări, cercuri, cluburi, reţele şi sindicate independente erau organizate de intelectuali din Budapesta, iar organizaţiile acestora nu ajungeau mai departe de Budapesta şi de câteva oraşe mai mari de provincie.

15. Un prim model de soluţie de compromis a fost oferit de economiştii reformatori din interiorul şi exteriorul Ministerului de Finanţe. Studiul lor, *Fordulat és Reform* (*Inovaţie şi Reformă*), publicat în *Medvetánc* nr. 2, a început sub forma unei serii de forumuri de dezbateri semipublice sub auspiciile Frontului Popular. Politologii şi sociologii au urmat în scurt timp această cale, prezentând proiecte detaliate de schimbări instituţionale care aveau în centrul atenţiei Parlamentul şi aspectele constituţionale adiacente. A se vedea, de exemplu, Pokol, Béla, „A politikai rendszer reformjáról", în *Valóság*, 1986, nr. 12, p. 32-45; Bruszt, László, „A tobbszólamu politikai rendszer felé", în *Valóság*, nr. 5, 1987, p. 87-95.

16. Kis, János, Ferenc Kőszeg şi Ottília Solt, *Társadalmi Szerződés*, în *Beszélő*, ediţie specială, iun. 1987.

17. János Berecz în *Népszabadság*, 19 nov. 1988, p. 5.

18. În repetate rânduri, în perioada 1988-1989, Gorbaciov şi alţi lideri sovietici au

respins explicit doctrina Brejnev şi au articulat doctrina Sinatra (*Do it your way – Fiecare în felul lui*). Dar primul test clar al sfârşitului doctrinei Bejnev l-a constituit acceptarea de către sovietici a guvernului necomunist din Polonia, condus de Mazowiecki.

19. Aripa dură din *MSzMP* şi-a bazat planurile, la fel ca liderii din Bulgaria, România, Cehoslovacia şi Germania de Est, pe speranţa căderii lui Gorbaciov. Speranţa lor s-a năruit când Ligacev a pierdut în faţa lui Gorbaciov în cadrul întâlnirii Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice din octombrie 1988.

20. Kis, Kőszeg şi Solt, *Társadalmi Szerződés*.

21. De-a lungul anilor '80, guvernul şi-a revocat toate programele de stabilizare economică de teama tensiunilor sociale pe care le-ar produce. Primul program de stabilizare care a dus la rezultate reale a fost cel asumat de partidele de opoziţie la finele anului 1989, trei luni după semnarea unei înţelegeri prin care se instituiau alegeri libere.

22. În această perioadă, ideologul aripii dure, János Berecz (citat anterior), s-a autonumit „Ligacev al Ungariei" (interviu publicat în *Reform*, nr. 1, 1988). A se vedea, de asemenea, discursul infamant în care conducătorul partidului, Károly Grosz, s-a referit la opoziţie ca prevestitoare a pericolului „terorii albe".

23. Guvernele altor ţări, creditorii şi alte agenţii internaţionale, pe lângă influenţa lor moderatoare, au adus adesea direct la cunoştinţa conducerii maghiare politicile pe care le preferau. Protestele federaţiilor internaţionale ale sindicatelor şi negocierile intense dintre guvernul maghiar şi ILO (Organizaţia Internaţională a Muncii) şi Departamentul Muncii din Statele Unite au impiedicat parţial încercarea aripii dure de a trece prin Parlament noi reglementări care ar fi restricţionat dreptul la grevă şi dreptul de a organiza sindicate. De exemplu, extinderea protecţiei (OPIC) asupra investitorilor americani în Ungaria necesita certificarea de către AFL-CIO a faptului că în Ungaria codul muncii protejează pluralismul sindical.

24. Pentru o discuţie mai pe larg a liberalizării defensive, a se vedea Bruszt, László, „Hungary's Negociated Revolution", în *Social Research*, vol. 57, nr. 2, 1990, p. 365-387.

25. Mass-media occidentale au interpretat greşit această decizie atunci când au numit-o o decizie de „renunţare la monopolul puterii" din partea partidului comunist. În fapt, decizia părea mai aproape de următorul calcul: „Dacă tovarăşii noştri din Coreea de Nord sau Germania de Est sunt capabili să facă faţă unor sisteme multipartite, atunci noi de ce nu am putea crea asemenea contexte?"

26. Despre conceptul de paternalism aplicat statelor cu sisteme politice socialiste, a se vedea Fehér, Ferenc, „Paternalism as a Mode of Legitimation in Soviet-Type Societies" în *Political Legitimation in Communist States*, T.H. Rigby şi Ferenc Fehér (ed.), St. Martin's Press, New York, 1982, p. 64-81.

27. Forumul Democratic Ungar (*MDF*) a fost înfiinţat în 1987 de către 160 de intelectuali moderaţi, în special scriitori populişti, dintre care mulţi aveau legături puternice cu liderul comuniştilor reformatori, Imre Pozsgay (care luase parte în persoană la întâlnirea de la Lakitelek care a pus bazele forumului). *MDF* s-a reorganizat ca partid politic la mijlocul anului 1989. Alianţa Liber-Democraţilor a fost rezultatul organizaţional al Reţelei Iniţiativelor Libere, creată de intelectualii radicali din Budapesta, dintre care mulţi erau disidenţi cunoscuţi în anii '70.

28. Spre sfârşitul lui 1988 existau peste 50 de grupuri independente. Acestea includeau

organizații precum Federația Tinerilor Democrați (*Fiatal Demokraták Szövetsége, FIDESZ*), înființată de studenți la drept în martie 1988, primul grup independent care s-a declarat organizație politică. Primele sindicate independente ale *gulerelor albe* au fost create de angajații din domeniile culturii și științei la începutul verii anului 1988, iar Liga Sindicatelor Independente a fost înființată în decembrie același an. Spațiul politic schimbător a fost de asemenea martorul reapariției partidelor care se revendicau drept urmașele unor partide de dinainte de 1948. Partidul Micilor Proprietari Independenți a fost înființat în septembrie 1988, Partidul Social-Democrat al Ungariei în decembrie 1988 și cel al creștin-democraților la începutul primăverii anului 1989.

29. Condiția preliminară a cooperării cu *EKA* era acceptarea principiului că nivelurile relative ale sprijinului de care se bucurau diferitele partide de opoziție puteau fi determinate numai prin alegeri libere. Cu alte cuvinte, numai prin alegeri libere își puteau adjudeca dreptul de a vorbi în numele societății. Acceptarea acestui principiu nu putea elimina în întregime problema măsurării puterii relative a organizațiilor din cadrul opoziției. În absența alegerilor libere, puteau fi încercate alte teste de măsurare a forței; dar acestea erau ilegitime în lumina modului în care Masa Rotundă a opoziției se autodefinea.

30. În momentul desfășurării negocierilor, din februarie până în aprilie, opoziția poloneză încă nu avea încredere în „sfârșitul înțelegerii de la Ialta", iar strategiile ei au fost modelate de considerații legate de posibilele intenții ale imperiului. Spre sfârșitul primăverii, liderii opoziției ungare (încurajați parțial de tolerarea evenimentelor din Polonia de către Gorbaciov) și-au modelat strategia pornind de la presupunerea că ei erau – cel puțin temporar în timpul lui Gorbaciov – „în afara Ialtei". În timp ce opoziția poloneză vorbea despre „autofinlandizare", sloganul care circula în Ungaria era: „Înapoi în Europa!"

31. Existența continuă și legitimitatea crescândă a partidelor de opoziție au fost întărite când, de la începutul anului 1989, delegațiile occidentale (președinți, primi-miniștri, lideri de partide și parlamentari), invitate oficial de conducerea Ungariei, s-au întâlnit și cu reprezentanți ai organizațiilor din opoziție. Pe măsură ce primăvara trecea, astfel de delegații străine își programau întâlnirile cu omologii lor din opoziția ungară *înainte* de întrevederile cu reprezentanții guvernului.

32. Miklós Németh era un reprezentant de frunte al noii generații de tineri tehnocrați, în principal economiști, care își îndreptau eforturile spre introducerea principiilor pieței, dar care făcuseră compromisuri, acceptând în anii '80 poziții în cadrul aparatului de partid și de stat. Realinirea lui publică la aripa reformistă din partid a dovedit faptul că partidul nu mai deținea controlul asupra instituțiilor statului.

33. Károly Grósz a fost de acord cu această reînhumare ca un „gest umanitar", după nenumărate întrebări ale reporterilor în cursul unei vizite efectuate în Statele Unite în 1988. Rezultatele negocierilor complexe în legătură cu reînhumarea, purtate între Comitetul pentru Justiție Istorică și autorități, au fost anunțate public la 24 mai 1989.

34. Asupra înțelesului eforturilor lui Pozsgay de a da o nouă semnificație momentului 1956, a se vedea Bruszt, László, „The Negociated Revolution of Hungary", în *Post-Communist Transition: Emerging Pluralism în Hungary,* András Bozóki, András Körösényi, George Schoepflin (ed.), St. Martin's Press, New York, 1989, p. 45-60.

35. Deși aripa dură a partidului (reprezentată de secretarul Comitetului Central,

(György Fejti) a refuzat să acorde permisiunea pentru reînhumarea publică, *guvernul* (reprezentat de primul-ministru Németh) a aprobat reînhumarea şi a cooperat cu organizatorii ceremoniei. În schimbul acestei cooperări, guvernul şi-a trimis trei reprezentanţi reformatori la ceremonia din Piaţa Eroilor. În discursul rostit cu această ocazie, Viktor Orban, liderul Federaţiei Tinerilor Democraţi, a făcut următoarele comentarii: „Noi, cei tineri, nu putem înţelege cum cei care nu demult acuzau în cor revoluţia şi pe primul-ministru s-au trezit dintr-o dată că sunt continuatorii politicilor de reformă ale lui Imre Nagy. Şi nu înţelegem nici cum acei lideri de partid şi de stat care au decretat ca noi să învăţăm istoria din cărţi care falsifică revoluţia se zbat acum să atingă aceste sicrie, ca pe nişte talismane care le aduc noroc." (*Magyar Nemzet*, 17 iun. 1989, p. 4)

36. Deşi aveau o traiectorie clar ascendentă spre sfârşitul lunii mai 1989, liderii comuniştilor reformatori nu au reuşit să elimine aripa dură conservatoare. Károly Grósz, spre exemplu, a rămas membru în prezidiul partidului format din patru persoane, iar asociatul lui apropiat, György Fejti, a fost unul dintre liderii delegaţiei partidului la negocieri.

37. După cum a afirmat Lech Walesa în timpul negocierilor Mesei Rotunde: „Nici unul dintre noi nu doreşte aceste alegeri. Ele sunt preţul teribil pe care trebuie să îl plătim ca să recuperăm sindicatul." Citat în Weschler, Lawrence, Reporter at Large (Polonia), *The New Yorker*, vol. 53, nr.13, 13 nov. 1989, p. 64. După înfrângerea din iunie a comuniştilor polonezi, Walesa a observat în termeni similari: „Am câştigat alegerile din ghinion." Citat în Przeworski, Adam, „The Choice of Institutions in the Transition to Democracy: A Game Theoretical Approach" în *Sisyphus*, vol.1, 1992, p. 17-40.

38. Să nu uităm că Walesa s-a confruntat cu critici atât din interiorul, cât şi din afara *Solidarităţii*, care s-au opus compromisului şi chiar negocierilor (de exemplu, Facţiunea Solidaritatea Luptătoare a lui Gwiazda). Walesa a reuşit să-i marginalizeze pe aceşti critici, însă opoziţia ungară nu era optimistă că va putea face acelaşi lucru.

39. Bruszt, László şi János Simon, „Politikai orientációk Magyarországon a redszerváltás évében", în Bruszt şi Simon, *A Lecsendesített többség*, Társadalomtudományi, Budapesta, 1990, p.33-75.

40. Conform mai multor sondaje realizate în primăvara şi la începutul verii anului 1989, partidele de opoziţie erau foarte puţin cunoscute opiniei publice. Aproximativ o treime dintre respondenţi nu puteau numi nici o organizaţie de opoziţie iar o altă treime puteau numi o organizaţie sau două.

41. În interviurile realizate la ieşirea de la urne în alegerile organizate în vara anului 1989 pentru locurile eliberate în urma revocării parlamentarilor, majoritatea celor care au declarat că au votat pentru candidaţii comunişti au spus operatorilor de interviu că nu aveau încredere în *MSzMP*. La fel, mai mult de jumătate din cei care votaseră pentru candidaţii opoziţiei au declarat că nu au încredere în partidele de opoziţie. Conform aceloraşi sondaje, realizate în timpul negocierilor din cadrul Mesei Rotunde, numai 13% dintre respondenţi au fost de acord cu afirmaţia că *EKA* reprezenta interesele societăţii.

42. Przeworski, Adam, „Democracy as a Contingent Outcome of Conflicts", în *Constitutionalism and Democracy*, Jon Elster şi Rune Slagstad (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1988, p. 59-80.

43. Pasivitatea relativă a partidelor de opoziţie în subcomitetele economice nu se datorează, bineînţeles, lipsei lor de interes pentru schimbările economice. Angajate pe calea introducerii principiilor pieţei, fără a dispune însă de mandatul de a decide aranjamentele exacte pentru instituţionalizarea pieţei, ele (împreună cu reprezentanţii *MSzMP*) au ajuns la un acord cu privire la cea mai importantă problemă economică, însă acest acord a fost realizat în afara subcomitetelor economice, mai precis în cadrul Subcomitetului politic pentru probleme constituţionale. În acest context, ei au căzut de acord să scoată din Constituţie paragraful care acorda proprietăţii de stat un rol dominant în cadrul economiei ungare.

44. În condiţiile în care comuniştii reformatori au respins principiile paternaliste care au caracterizat trecutul partidului în favoarea principiilor competitive ale viitorului, diferenţele calitative dintre afirmaţiile legitimatoare ale deţinătorilor puterii şi opoziţiei (care se măsurau pe două scale complet diferite de putere şi de pondere) au încurajat anticiparea unui moment în care forţele lor relative ar putea fi evaluate cu aceeaşi unitate de măsură, un capital politic unic, o monedă unică - numărul de voturi primite din partea electoratului.

45. O condiţie pentru negocieri a fost aceea ca toate părţile să renunţe la mobilizarea opiniei publice; astfel, se poate vedea că escaladarea jocului de-a număratul participanţilor la demonstraţii nu ar face decât să interfereze obţinerea unui acord în ceea ce priveşte regulile electorale de numărare a voturilor. După inaugurarea negocierilor, nici o altă sesiune plenară (şi nici o întâlnire pe comisii) nu s-a mai desfăşurat în faţa camerelor de televiziune şi nici una dintre părţi nu a făcut eforturi serioase pentru a informa opinia publică în legătură cu amănuntele negocierilor.

46. Partidele care se aşteptau să câştige numai un număr mic de locuri parlamentare, spre exemplu, doreau praguri electorale mai scăzute. La fel, partidele care moşteniseră nume istorice cunoscute opiniei publice preferau liste electorale la nivel naţional sau regional şi nu alegeri uninominale. Dar astfel de calcule erau doar simple speculaţii, mai ales în cazul Ungariei din 1989, unde nici unul dintre partide nu avea o experienţă pe care să-şi bazeze aşteptările electorale.

47. Rawls, John, *A Theory of Justice*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 1971.

48. Social-democraţii au semnat o înţelegere sub rezerva că nu erau de acord cu crearea instituţiei prezidenţiale. Ei, şi ulterior Partidul Micilor Proprietari Independenţi, care semnaseră înţelegerea, s-au alăturat „frontului respingerii" şi au susţinut organizarea referendumului.

49. Aceste probleme au rămas nerezolvate deoarece reformatorii din *MDF* şi *MSzMP* nu au dorit să-şi piardă timpul luptând cu aripa dură. Guvernul Németh a abolit gărzile muncitoreşti, a îndepărtat celulele de partid din întreprinderi şi a clarificat problema bunurilor partidului înainte de plebiscit, dar era deja prea târziu.

50. Linz, Juan, „Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?", în *The Failure of Presidential Democracy*, Juan J. Linz şi Arturo Valenzuela (ed.), Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1994, p. 3-87; Lijphart, Arend, „Presidentialism and Majoritarian Democracy: Theoretical Observations", ibid., p. 91-105.

51. Dacă nu sprijinul activ, cel puţin acceptarea pasivă a fost crucială pentru programul guvernului polonez de stabilizare a crahului (până la mijlocul anului 1991 a fost primul şi singurul efort de acest fel din Europa de Est). Alegerile prezidenţiale şi finele anului 1990 au marcat o nouă epocă în tranziţia poloneză. Performanţa surprinzătoare a lui Stanislaw Tyminski din prima rundă a acestor alegeri a arătat limitele unei astfel de acceptări pasive şi a fost un semn al volatilităţii viitoare a politicii poloneze. Pentru un argument în favoarea ideii că avem nevoie de noi categorii pentru a înţelege următoarea fază a evoluţiilor din Polonia, a se vedea Rychard, Andrej, „Passive Acceptance or Active Participation? The Ambiguous Legacies of Societal Opposition in Poland", în *Cornell Working Papers on Transitions from Stat Socialism*, nr. 91-93, 1991.

52. Ash, Timothy Garton, *The Magic Lantern: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*, Random House, New York, 1990, p. 78.

PARTEA A II-A

TRANSFORMAREA

2. DEZBATEREA ASUPRA PRIVATIZĂRII. DE LA PLAN LA PIAȚĂ SAU DE LA PLAN LA CLAN?

Negocierile din cadrul Mesei Rotunde, care au început la mijlocul lunii iunie 1989, au semnalat sfârşitul monopolului partidului comunist ungar. În peste trei luni de negocieri intense, reprezentanţii partidului de guvernământ şi ai principalelor partide de opoziţie au stabilit noile reguli ale jocului politic acoperind aspecte legate de Constituţie, de înregistrarea organizaţiilor politice, de procedurile electorale, de mass-media şi de structurarea aparatului coercitiv al statului. Deşi negocierile din cele şase subcomisii economice (însărcinate să rezolve probleme legate de proprietate, reguli antimonopol, chestiuni bugetare etc.) au avut loc paralel cu discuţiile politice, nu s-a ajuns la nici o înţelegere. Problema nu provenea din blocajul acestor comisii, deoarece experţii care reprezentau diversele părţi implicate porneau cu toţii de la o serie de premise care ar fi trebuit să facă posibilă ajungerea la un consens. Eşecul rescrierii regulilor jocului economic s-a datorat într-o mai mare măsură compoziţiei organizaţionale a partenerilor prezenţi la negocieri. Regulile politice au putut fi restructurate deoarece actorii principali, care aveau o miză imediată în structurarea noului spaţiu politic, erau prezenţi cu toţii la masa negocierilor. Regulile noii ordini economice nu au putut fi însă rescrise pentru că actorii-cheie din economie erau absenţi.

Aşa cum am văzut în capitolul precedent, actorii prezenţi în jurul Mesei Rotunde aveau să fie partidele viitorului sistem politic competitiv. În loc să-şi denunţe reciproc pretenţiile de reprezentare a societăţii, partidele au stabilit condiţiile prealabile care au făcut posibil progresul negocierilor: s-a stabilit ca organizaţiile care reprezentau ambele părţi să renunţe temporar la pretenţia de a vorbi în numele societăţii şi ca personalităţile prezente la negocieri să vorbească în calitate de reprezentanţi ai partidelor politice. Numai astfel a putut fi reconstruit un sistem electoral în care societatea avea o şansă de a se

exprima. În schimb, negocierile economice au fost paralizate chiar de această structură, în care partidele prezente la negocieri erau chiar *partide* – nu capitaliști și muncitori, nu asociații importante, nu grupări corporatiste, nu asociații ale patronatului și nici sindicate.[1] În contextul mesei rotunde nu s-a putut ajunge la înțelegeri finale care să angajeze toate părțile și să privească problemele economice deoarece negocierile nu au inclus actorii economici cheie, care erau cei mai interesați în formularea noilor reguli destinate restructurării economiei.

Astfel, în timp ce structura Mesei Rotunde a favorizat negocierea cu succes a elementelor esențiale ale transformării politice, problemele fundamentale ale transformării proprietății au rămas nerezolvate. Întrebările referitoare la acest al doilea aspect erau dezbătute nu numai de noua elită politică în cadrul unor comisii economice închise, ci și în multiple forumuri din cadrul societății. Cum o adevărată sferă publică luase ființă în Ungaria, unul dintre primele subiecte, și cel mai interesant, a fost privatizarea. Capitolul de față se referă la această dezbatere în termenii utilizați chiar de actorii care au participat la ea.

Timp de aproape trei decenii, concepția asupra reformei economiei statelor socialiste din Europa Centrala și de Est a fost dominată de căutarea amestecului corect de planificare și de piață liberă în cadrul sectorului de stat. Spre mijlocul anilor '80, în cadrul dezbaterii dintre specialiști asupra acestui aspect, în Ungaria a apărut o nouă concepție despre reformă, având în centrul atenției sectorul micilor producători particulari. Atât în Polonia cât și în Ungaria, 1989 a fost anul unei rupturi fundamentale față de aceste concepții: în loc de simpla stimulare a expansiunii sectorului privat tradițional, politicienii au început să elaboreze o varietate de măsuri pentru privatizarea sectorului public. În timp ce dezbaterile anterioare erau preocupate de problema *reformării* mecanismul economic socialist, noile eforturi erau destinate *transformării* instituțiilor fundamentale și a relațiilor de proprietate din cadrul acestor societăți.

Această schimbare de optică a reprezentat îndepărtarea rapidă a economiștilor maghiari de ispita conceptuală a *socialismului de piață*. Ei au concluzionat că lecția ultimilor 20 de ani de experimentare a reformei a fost că dominația proprietății publice – adică a statului – era fundamental incompatibilă cu reglarea prin mecanismele pieței (*market coordination*).[2] Și, pentru că după '89, în Ungaria nu exista nimeni care să poată argumenta împotriva reglării proceselor economice prin intermediul pieței și, în același timp, să se bucure de credibilitate, aproape toate partidele și toți economiștii

sprijineau privatizarea proprietății de stat ca instrument al introducerii principiilor economiei de piață.

Deși între economiști, politicieni și analiști exista în principiu un consens larg referitor la necesitatea și la dorința de a declanșa procesul de privatizare, cea mai bună modalitate de a îndeplini un astfel de program era încă subiectul unor dispute aprige. De la începutul anului 1989 până în mai 1990, chestiunea privatizării a fost viu dezbătută în literatura științifică, în ziare, în presa de afaceri și în mass-media din Ungaria. Prezentul capitol încearcă să clarifice aspectele principale ale acestei dezbateri timpurii.[3] Scopul nostru nu este de a face o simplă însumare a pachetelor de politici propuse de diversele partide politice sau de anumiți economiști, ci de a cerne dimensiunile analitice majore care au structurat și au modelat acest câmp discursiv. Suntem de părere că dezbaterea asupra privatizării poate fi analizată de-a lungul a patru dimensiuni independente:

- proprietatea străină *versus* proprietatea autohtonă;
- privatizarea spontană *versus* privatizarea controlată și condusă prin agenții de stat;
- proprietatea instituțională *versus* proprietatea naturală;
- proprietatea concentrată *versus* proprietatea dispersată.

Aceste patru dimensiuni nu sunt reductibile una la cealaltă, cu alte cuvinte o poziție care aparține uneia nu implică în mod automat o anumită poziție în alta. Proprietatea instituțională, spre exemplu, ar putea fi spontană sau controlată, concentrată sau dispersată.[4] O descriere detaliată a diferitelor permutări ar genera astfel o grilă pe care ar putea fi plasate pachetele de politici specifice diverselor modele de privatizare. Însă sarcina noastră în lucrarea de față nu este de a localiza actorii aflați în competiție (partide sau persoane) pe o astfel de hartă, ci de a trasa axele sale principale și de a identifica punctele de orientare majore.

Pentru atingerea acestui scop, modul de expunere utilizat în acest capitol este dialogul. Nu este însă un dialog între analist și obiectul observat, ci mai ales unul între interlocutori reprezentând părțile implicate în dezbaterea care a avut loc în Ungaria.[5] Cu alte cuvinte, logica expunerii în acest capitol este contrapunerea argumentelor care aparțin diferitelor dimensiuni, prezentând la un anumit moment cel mai puternic caz pentru susținerea unei poziții, urmat de cea mai puternică critică venită din partea opoziției. Dialogurile dintre acești interlocutori stilizați, care sunt prezentate în următoarele secțiuni, pot părea uneori conversații încinse între locutori reali, însă trebuie să accentuăm că metoda noastră nu este de tipul reportajului sau al documentarului. În fapt,

poziţiile sunt construite analitic iar dialogul este numai un instrument care permite explorarea problemelor centrale ale privatizării. Prin adoptarea alternativă a poziţiilor părţilor implicate, luăm în considerare meritele fiecărei poziţii şi înfăţişăm astfel întreaga dilemă şi complexitatea dezbaterii.

DIMENSIUNILE MAJORE ALE DEZBATERII ASUPRA PRIVATIZĂRII

Proprietatea străină *versus* proprietatea autohtonă

Fiind o ţară mică în care un procent relativ ridicat din produsul naţional brut era implicat în comerţul exterior, Ungaria era de mult timp obişnuită cu prezenţa străinilor pe teritoriul ei. Însă, în cea mai mare parte a perioadei postbelice, participarea străină la canalizarea şi direcţionarea resurselor a venit dinspre Est sub forma acordurilor comerciale din interiorul Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER), care destina exportului către Rusia o parte a produsului unor ramuri industriale cheie. Destinderea înregistrată la finele anilor '60 şi începutul anilor '70 a adus un alt grup de participanţi străini pe măsură ce autorităţile de la Budapesta au finanţat reforme parţiale – şi au anticipat reforme mai radicale ulterior – cu infuzii tot mai mari de credite occidentale. Datoria crescândă în valută forte a dus la apariţia unor aranjamente instituţionale destinate managementului datoriilor: dobândirea calităţii de membru al Fondului Monetar Internaţional şi al Băncii Mondiale. Cu toate acestea, în ciuda repetatelor campanii de economisire destinate reducerii importurilor şi stimulării expoturilor, balanţa plăţilor s-a înrăutăţit iar datoria externă aproape s-a dublat în anii '80. Spre sfârşitul acelui deceniu, datoria de 20 de miliarde de dolari a Ungariei era una dintre cele mai mari datorii externe pe cap de locuitor din lume. În timp ce alăturarea Ungariei la diferite instituţii financiare internaţionale semnala o independenţă crescută faţă de Moscova, la sfârşitul deceniului acest proces a însemnat o dependenţă tot mai mare de Washington şi Bonn.

În acest context au început discuţiile legate de privatizare iar cei care le-au iniţiat nu au fost liberalii din partidele de opoziţie, ci funcţionarii superiori din ministerele finanţelor, industriei şi comerţului. În 21 iunie 1988, la o întâlnire cu oameni de afaceri din San Francisco, Károly Grósz remarca: „Am aprecia dacă aţi cumpăra unele dintre întreprinderile noastre ... chiar dacă ar deveni sută la sută proprietate străină." Comentariile noului secretar al partidului au avut la început un răsunet limitat la Budapesta unde, pe parcursul verii şi la

începutul toamnei anului 1988, economiştii propuneau în presa de afaceri planuri pentru schimbarea datoriei pe acţiuni (cu dobândă variabilă) (*debt-equity swaps*).[6] Însă adevărata deschidere s-a produs în cadrul unei conferinţe de presă din 31 ianuarie 1989, când ministrul industriei a anunţat o listă de 51 de întreprinderi de stat din Ungaria oferite spre vânzare cumpărătorilor străini. Peste numai câteva zile, reporterii îl prezentau pe ministrul comerţului, Tamas Beck, călătorind prin Europa Occidentală cu aceeaşi listă, în căutarea unor cumpărători pentru întreprinderile care reprezentau aproape un sfert din producţia industrială a Ungariei.[7] În următoarele 18 luni, numai o mână de firme de pe acea listă au ajus să fie într-adevăr licitate, deşi în aceeaşi perioadă numeroase alte firme din Ungaria şi-au găsit cumpărători străini. Însă dezbaterea asupra proprietăţii străine, generată de mişcările stângace ale guvenului Grósz, a fost mai importantă decât soarta celor 51 de întreprinderi (listă pe care observatorii iniţiali au găsit-o ca fiind extrem de arbitrară).

Susţinătorii politicilor care umăreau să genereze o pondere semnificativă a proprietăţii străine în cadrul economiei privatizate a Ungariei au afirmat mai întâi că valuta forte produsă de vânzarea întreprinderilor de stat ar reprezenta un mijloc sigur pentru începerea procesului de diminuare a datoriei externe care slăbea ţara. Astfel de venituri puteau fi utilizate ca resurse imediate pentru a se evita pe termen scurt neplata împrumuturilor sau pentru a le reeşalona. Dintr-un punct de vedere strategic, o infuzie semnificativă de capital occidental era necesară pentru modernizarea industriei maghiare, deoarece numai astfel puteau fi produse bunuri la standardele pieţei globale, care să poată fi exportate pe valută forte, ceea ce pe termen lung ar fi dus la scăderea datoriei externe. Ipotetic, modernizarea industrială putea fi finanţată prin mai multe împrumuturi şi mai multe credite. Însă, chiar dacă climatul politic favorabil ar fi determinat guvernele occidentale să încurajeze astfel de măsuri, fondurile disponibile provenite de la instituţiile comerciale (deja îngrijorate din cauza mărimii şi structurii datoriei Ungariei) nu ar fi fost suficiente pentru giganticul proiect de modernizare (şi, în orice caz, ar fi fost însoţite de condiţionări severe).

În opinia susţinătorilor investiţiilor străine directe, acestea au avantajul că oferă beneficii care nu ar putea fi obţinute prin împrumuturi şi credite: firmele occidentale aduc tehnologii noi, produse noi, acces la cercetare şi proiectare avansată, tehnici de marketing mai bune, acces larg la pieţele occidentale şi tehnici manageriale moderne. Bineînţeles că talentul managerial occidental putea fi utilizat (cel puţin la nivel teoretic) de firmele maghiare care adoptau practici agresive în procesul de selecţionare a colectivului de lucru, iar noile

produse şi tehnologii puteau fi obţinute prin licenţe şi aranjamente de tip leasing. Însă susţinătorii investiţiilor directe argumentează că astfel de măsuri (încercate în trecutul apropiat fără rezultate semnificative) nu reprezintă un substitut pentru implicarea intensă în luarea deciziilor strategice şi în managementul cotidian, care însoţesc investiţiile străine directe. Cele mai bune condiţii pentru modernizarea tehnologică şi organizaţională sunt îndeplinite atunci când firmele occidentale sunt egal interesate în rentabilitatea proprietăţilor lor din Ungaria. În ultimul rând, investiţiile străine directe au şi un alt efect: pe lângă aportul imediat de calităţi manageriale noi şi demonstrarea efectelor acestui *know-how* în faţa firmelor aflate în proprietate internă, orientarea spre piaţă a managementului occidental (presupus a fi sensibil la costuri, competitiv şi orientat spre profit) va genera un foarte necesar efect de discipinare pentru a redirecţiona orientările către o economie de piaţă reală în perioada de tranziţie.

Presupunând pentru moment că aceste beneficii sunt realizabile, de ce ar trebui ca firmele occidentale să considere că este avantajos să achiziţioneze unele întreprinderi din Ungaria? Răspunsul cel mai logic şi mai clar vine din partea susţinătorilor: preţul de vânzare va fi atractiv. Însă (şi iată acum o parte a criticilor) aceasta generează întrebarea, la fel de evidentă, referitoare la modul în care este determinată valoarea bunurilor oferite spre vânzare. Răspunsurile tipice ale economiştilor (oficiali) că „firma valorează atâta cât este cineva dispus să plătească pentru ea" sau „să decidă piaţa" ridică probleme în contextul în care nu există încă o piaţă iar, în realitate, motivul explicit al vânzărilor este tocmai acela de *a crea o piaţă*. Alte complicaţii în determinarea valorii provin din faptul că practicile contabile ale firmelor maghiare diferă de cele occidentale. Dar şi în cazurile în care acestea pot fi adaptate în termeni tehnici, rămâne întrebarea privind modul de măsurare a valorii întreprinderii. Ar trebui luată în considerare valoarea de casă? În caz afirmativ, aceasta s-ar face prin calcularea costurilor de amortizare sau de înlocuire? O altă variantă, la fel de justificată, ar putea susţine că o măsură mai bună a valorii unei firme este rentabilitatea ei sau volumul de vânzări ori proiecţiile acestora în lumina noului management etc. Dificultatea determinării unui preţ echitabil le permite agenţilor care încheie aceste vânzări să subevalueze bunurile firmelor şi să risipească resursele ţării. Astfel de cazuri sunt posibile mai ales atunci când atât agenţii cât şi publicul sunt în egală măsură nefamiliarizaţi cu astfel de tranzacţii.[8]

Cei care sprijină investiţiile străine directe cu greu pot fi convinşi de validitatea acuzaţiilor privind subevaluarea. Autorităţile maghiare, susţin ei,

pot negocia cu fermitate deoarece investitorii occidentali vor fi dornici să plătească un preț corect pentru întreprinderi cu un potențial real de creștere. Forța de muncă educată a Ungariei, ale cărei cunoștințe din domeniul științelor exacte și matematicii sunt relativ mai înalte decât în alte țări în curs de dezvoltare, este unul din motivele de atracție în special datorită faptului că nivelul salariului este mai scăzut decât cel din Coreea de Sud și Taiwan. Mai mult decât atât, pentru investitorii americani și japonezi, așa cum arată afacerea GE-Tunsgram și afacerea Suzuki, Ungaria oferă o platformă extrem de convenabilă pentru exporturile către Europa Occidentală. Și, deoarece nevoile interne sunt atât de evidente iar beneficiile atât de promițătoare, investițiile străine directe ar trebui să fie atrase prin practicarea unor reduceri de impozite pe o anumită perioadă de timp (cinci ani în cazul în care partenerul străin aduce capital semnificativ). În schimb, criticii, care aveau mai multă mândrie națională decât perspectivă globală, țineau la comparația cu țările în curs de dezvoltare. Cei mai realiști dintre ei se întrebau dacă produsele realizate în Ungaria se vor bucura de condiții tarifare favorabile la accesul pe piețele europene și observau că oficialitățile de la Banca Mondială își exprimaseră îngrijorarea că impozitarea redusă ar putea fi excesiv de generoasă în condițiile în care limita inferioară a noii capitalizări, suficientă pentru a se califica pentru perioada de reducere de cinci ani, este stabilită la numai câteva sute de mii de dolari.

Indiferent dacă afacerile au fost corecte sau dacă motivațiile au fost prea liberale, Ungaria a avut destul de mult succes în atragerea de noi investiții străine. Conform cifrelor Băncii Naționale Ungare, în 1989 (în timpul regimului Grósz și în ultima perioadă a guvernului lui Miklós Németh) investițiile străine directe din Ungaria au totalizat aproximativ 300 milioane dolari, comparativ cu un total cumulat de numai 200 milioane dolari din deceniul anterior. Ar trebui subliniat însă că, în acest caz, unitatea de măsură este performanța trecută și nu standardele absolute, în condițiile în care volumul investițiilor străine este fără îndoială mai mic decât doreau susținătorii și mai mare decât se temeau cei care erau împotrivă. Opozanții cei mai aprigi ai investițiilor străine directe au atras atenția asupra altor două aspecte: proprietatea străină ar putea duce la creșterea șomajului și la pierderea suveranității economice naționale. Apărătorii proprietății străine au fost de acord că reducerile de personal erau într-adevăr primul pas la care se așteptau din partea noilor conduceri. Dar ei au susținut că, deși creșterea așteptată a șomajului ar putea fi determinată de schimbarea relațiilor de proprietate, caracterul inevitabil și nivelul său general ar fi determinate mai

mult de moştenirea întunecată a fostei economii socialiste, care a menţinut muncitorii în întreprinderi învechite, lipsite de eficienţă şi neprofitabile, şi mai puţin de noile relaţii de piaţă. În ceea ce priveşte suveranitatea economică naţională, alegerea nu era între socialism, care protejase independenţa economică, şi o nouă economie de tip capitalist sau hibrid, care ar sacrifica această independenţă. Independenţa fusese deja sacrificată de regimul anterior, iar societatea plătea pentru aceasta: patru cincimi din profiturile convertibile obţinute de întreaga ţară erau destinate anual plăţii dobânzilor la datoria acumulată. Pentru a nu aluneca în uitare economică, Ungaria trebuia să intre în economia lumii capitaliste. Dar aceastră intrare într-un astfel de moment implică şi constrângeri; vor fi acestea impuse de creditorii externi sau de investitorii externi? Susţinătorii proprietăţii străine considerau că ultima variantă era preferabilă: este mai bine să fii constrâns de străini, care sunt direct interesaţi de performanţa, eficienţa şi rentabilitatea firmelor maghiare, interes care decurge din statutul lor de proprietari ai acelor firme.

Cei mai coerenţi critici ai primei faze a privatizării către proprietarii străini au luat în considerare aceste argumente, însă au întrebat dacă presupusele beneficii urmau să apară în realitate. În primul rând, utilizarea unor astfel de venituri pentru reducerea datoriei străine şi pentru echilibrarea bugetului statului, spre exemplu, părea îndoielnică în faza iniţială, când în general profitul este reţinut de firmă. În al doilea rând, presupusele beneficii pentru noua conducere păreau la fel de iluzorii în condiţiile în care elita întreprinderii, care aparţinea vechiului sistem, utiliza măsura privatizării pentru a-şi păstra poziţiile de conducere în firmele restructurate. În al treilea rând, criticii s-au întrebat dacă tiparul vânzărilor aleatoare către cumpărători străini reflecta vreo strategie politică coerentă. În particular, proprietatea străină poate fi parte a unei strategii de limitare a puterii firmelor care deţin monopolul în unele ramuri industriale; cu toate acestea, în Ungaria nu existau indicii că vânzările ar fi fost motivate de această intenţie sau că ar fi avut acest efect. În termeni generali, datorită faptului că aproape toţi participanţii la dezbateri au fost de acord că un nivel semnificativ al proprietăţii străine era de dorit, neînţelegerile s-au centrat asupra secvenţei temporale, vitezei, modelelor şi formelor privatizării. În continuare ne vom ocupa de aceste aspecte.

Privatizarea spontană *versus* privatizarea controlată şi condusă de agenţii de stat

Dacă nevoia disperată de valută convertibilă a guvernului comunist a declanşat dezbaterea privind investiţiile străine directe, dorinţa directorilor de întreprindere de a-şi asigura stabilitatea carierei a stimulat dezbaterea privind privatizarea *spontană* versus privatizarea *controlată*. Pentru a înţelege condiţiile în care directorii au început să acţioneze unilateral, trebuie să arătăm pe scurt că vidul politic de la mijlocul anului 1989 nu era şi un vacuum legislativ şi că transformarea prin negocieri a puterii politice nu a fost o transformare prin negocieri a puterii economice.

Dacă excluderea tuturor organizaţiilor, cu excepţia partidelor politice, a fost o condiţie prealabilă (şi, în acelaşi timp, trăsătura distinctivă) a negocierilor din cadrul Mesei Rotunde din Ungaria, o altă condiţie a fost înţelegerea stabilită dintru început între participanţi asupra faptului că Parlamentul existent, ales (unii ar ezita să spună *rezultat în urma alegerilor*) în circumstanţe complet diferite, nu ar trebui să adopte nici o lege care ar împiedica Parlamentul următor, rezultat din alegeri competitive, să îşi îndeplinească mandatul. Obiectivul imediat al acestei înţelegeri preliminare a fost ca Parlamentul în funcţie să fie împiedicat să adopte vreo măsură prin care să se atace surprinzător sau să se modifice direcţia acordurilor *politice* la care se ajunsese la Masa Rotundă, însă restricţia a fost valabilă în principiu şi pentru problemele *economice*. Astfel, încă de la începutul negocierilor şi până în mai 1990, când a fost convocată noua legislatură, Parlamentul nu numai că a fost pasiv, ci a avut şi mâinile legate. Nici alte ramuri ale aparatului de stat nu au fost libere să acţioneze: pretenţia partidului comunist de a reprezenta interesele stabilităţii şi ale suveranităţii naţionale s-a năruit în momentul în care evenimentele din toamna lui 1989 din întreaga Europă de Est au demonstrat că misiunea sa „istorică" devenise istorie. Economia socialistă, criticată timp de decenii pentru controlul prea puternic exercitat de stat, se găsea acum în situaţia în care liniile de control, care oricum erau obscure, se dizolvau. În astfel de circumstanţe, directorii de întreprindere, în calitatea lor de cei mai puternici agenţi ai economiei socialiste, au putut acţiona ca nişte actori independenţi. În noua sferă a privatizării, acţiunile lor au fost hotărâtoare.

Aceste remarci nu ar trebui să sugereze numai că economia maghiară scăpase de sub control. Guvernul intermediar al lui Miklós Németh reuşise să dobândească un oarecare grad de autoritate legitimă prin afirmarea unei

independenţe sporite faţă de Partidul Socialist şi prin apeluri intense pentru promovarea unui stil de conducere tehnocratic. De asemenea, aceste remarci nu implică nici faptul că directorii de întreprindere au acţionat ilegal. Nu era necesar ca ei să determine Parlamentul să voteze noi legi deoarece combinaţia a două legi, adoptate independent, le oferea suficient spaţiu de manevră. Aceste două legi constituiau baza legală a privatizării spontane.

Prima lege, inocentă în sine, era *Legea din 1984 privind consiliile de întreprindere*. Acest act a transferat formal o parte a funcţiilor de proprietate dinspre ministere spre nou-createle consilii de întreprindere. Cu o denumire potrivită, aceste organisme nu se asemănau deloc cu autenticele consilii muncitoreşti: ele erau controlate direct de directorii de întreprindere deoarece jumătate din membrii lor erau numiţi de conducere. Nici un studiu ştiinţific serios referitor la aceste consilii nu a indicat că legea din 1984 ar fi avut vreun rol în managementul firmelor sau în funcţionarea în general a economiei. Într-adevăr, ea nu a avut nici un efect până când nu a fost combinată cu cea de-a doua lege, *Legea privind asociaţiile de afaceri*, promulgată la 1 ianuarie 1989. Această lege includea prevederi pentru înfiinţarea societăţilor pe acţiuni şi a societăţilor cu răspundere limitată. Spre deosebire de legea ulterioară privind transformarea, promulgată în mai 1989, *Legea privind asociaţiile de afaceri* nu a anticipat transformarea practică a întreprinderilor de stat în corporaţii private şi nu a conţinut prevederi referitoare la acest proces. Ea prevedea însă o clauză importantă care le permitea întreprinderilor de stat să înfiinţeze societăţi pe acţiuni şi societăţi cu răspundere limitată. Această clauză a oferit mijlocul legal esenţial pentru privatizarea spontană a întreprinderilor de stat.

Paşii de bază în cadrul procesului sunt următorii: mai întâi, Consiliul de întreprindere, exercitându-şi funcţia de proprietar al întreprinderii de stat, creează una sau mai multe companii care iau noile forme de proprietate legal acceptate. Acestea din urmă emit acţiuni şi ulterior trec la schimbarea acestora contra activelor întreprinderii de stat (pământ, clădiri, echipamente etc.). Întreprinderea de stat deţine acum acţiuni, însă i s-au luat activele, care au devenit proprietatea propriilor pui – noile societăţi cu răspundere limitată. La următoarea mişcare, noile companii emit titluri (cu dată fixă) care sunt achiziţionate de întreprinderea de stat iniţială *în schimbul acţiunilor* pe care aceasta le primise pentru activele sale. În cele din urmă, întreprinderea de stat devine o carcasă goală: deţine titluri, *însă activele şi acţiunile* sunt acum posedate de întreprinderile nou formate. Aceste acţiuni pot fi apoi vândute altor firme ungare, corporaţiilor străine sau unor persoane private.

Sigur că astfel de scheme oferă oportunități pentru comiterea unor abuzuri, în special datorită faptului că proprietarul inițial, care are putere de decizie asupra termenilor diferitelor tranzacții menționate anterior, este Consiliul de întreprindere. Criticii acuză faptul că cei din conducerea superioară, care nu raportează vreunui consiliu al directorilor, al administratorilor sau al acționarilor, ci numai Consiliului de întreprindere, pe care îl controlează, *pot să își aleagă propriii lor proprietari.* Uneori ei aleg proprietari străini în condiții favorabile cumpărătorului, ceea ce le permite să își mențină pozițiile sau să câștige poziții care favorizează controlul unor resurse prin construirea unei afaceri profitabile pornind de la întreprinderea de stat inițială. Dificultatea evaluării bunurilor firmei le oferă managerilor întreprinderii un spațiu de manevră considerabil în negocierea unor astfel de contracte și le asigură o oarecare imunitate față de acuzațiile de risipire a resurselor. În alte cazuri, ei se aleg *pe sine* ca proprietari. Luați drept exemplu procesul pe care tocmai l-am amintit. Adăugați un nou prim pas, în care Consiliul de întreprindere votează acordarea de bonusuri substanțiale pentru cumpărarea de acțiuni ale noilor corporații sau societăți cu răspundere limitată. Mai mult, pe lângă conducerea întreprinderii, și elita aparatului de partid profită de procesul transformării. Prin intermediul acestor *preluări prin cumpărare de către membrii nomenclaturii (nomenklatura buyouts)*, membrii aparatului de partid, fără a beneficia de experiență economică anterioară și de expertiză în producție sau marketing, se lansează în afaceri destul de profitabile. După cum ne-au spus muncitorii maghiari, „în loc de *perestroikişti*, ne-am trezit cu *paraşutişti* care dețineau acțiuni în noile noastre unități (întreprinderi)". Privatizarea spontană este astfel un proces prin care capitalul politic este convertit în capital economic.[9] Criticii sunt de acord că acesta este un mod prin care vechea oligarhie – aparatul de stat și funcționarii de la vârful său – își salvează puterea.

Opozanții privatizării spontane susțin crearea și întărirea agențiilor centrale pentru conducerea și coordonarea procesului de transformare a proprietății de stat. Arătând abuzurile făcute în numele conducerii întreprinderii sub protecția oferită de „descentralizarea proprietății" sub forma consiliilor de întreprindere, ei pledează pentru recentralizarea proprietății. Dacă privatizarea nu este pusă sub control public, susțin ei, beneficiile ei vor ajunge în principal în diferite mâini și buzunare și nu vor fi destinate binelui public. Astfel, căutarea unui proces de transformare mult mai rațional a dus la o concluzie ciudată: pentru a denaționaliza proprietatea, primul pas necesar este renaționalizarea ei.

Spre sfârşitul anului 1989, o mare parte a dezbaterii publice şi a celei dintre specialişti referitoare la procesul de privatizare s-a centrat pe caracteristicile organizaţionale cuprinse în diferitele propuneri de înfiinţare a unei agenţii de supraveghere a procesului de transformare. În condiţiile în care opinia publică era înfuriată datorită dezvăluirii unor cazuri de jefuire a resurselor naţionale, în condiţiile în care existau tribunale care refuzau să înregistreze unele dintre afacerile cele mai dubioase iar partidele majore de opoziţie luau poziţie împotriva privatizării necontrolate (unele într-o măsură mai mare decât altele), Parlamentul interimar s-a sesizat în cele din urmă şi, în ianuarie 1990, a emis *Legea pentru protejarea proprietăţii de stat*. Legea anunţa o serie de obiective solide, însă guvernului îi lipsea încă un instrument organizaţional pentru a-şi pune în practică politicile. De-a lungul întregii perioade, biroul Comisarului de Stat pentru Privatizare a emis o serie de linii directoare şi indicaţii, dar cazurile erau soluţionate *ad hoc* şi nu de puţine ori erau modificate de un alt organism, care pretindea că ar avea jurisdicţie asupra lor. Labirintul regulamentelor contradictorii însemna că a acţiona conform normelor legale relevante pentru o anumită situaţie reprezenta, în cel mai bun caz, un proces nesigur.

În cele din urmă, în martie 1990 a fost înfiinţată Agenţia pentru Proprietatea de Stat, cu responsabilitate deplină în coordonarea privatizării. Dar numirea directorului său permanent, componenţa echipei şi descrierea adevăratului său mandat politic au avut de aşteptat până când au fost anunţate rezultatele alegerilor de la începutul lui aprilie 1990 şi s-a format noul guvern. În termeni generali, sarcina principală a agenţiei era de a exercita drepturi de preachiziţie asupra întreprinderilor de stat care urmau a fi organizate sub formă de corporaţii. Înainte de orice vânzare, agenţia trebuia să aprobe un plan de transformare pregătit de întreprindere, incluzând procentul din venituri (sau valoarea pământului) care revenea administraţiei locale şi procentul acţiunilor cu preţ redus oferite angajaţilor întreprinderii.

Expunerea în detaliu a caracteristicilor noii agenţii este mai puţin interesantă pentru scopurile lucrării de faţă; mai interesantă este dezbaterea generală privitoare la rolul autorităţilor centrale în coordonarea şi controlul procesului transformării. În ceea ce îi priveşte, managerii întreprinderilor şi unii economişti, care adoptă o poziţie critică faţă de controlul central, argumentează că noile agenţii statale nu sunt nimic altceva decât alte organizaţii birocratice. De ce ar trebui să presupunem că ele vor administra proprietatea socială mai bine decât vechile ministere? În cel mai bun caz, aceste agenţii izvorăsc din foamea bugetară; în cel mai rău caz, ca imperativ

organizațional, ele ar începe să acumuleze proprietate. Referindu-se în derâdere la un „minister al proprietății", criticii sunt de acord că fostele autorități centrale, confruntându-se cu perspectiva unor ministere goale, au găsit mijlocul de a-și salva puterea prin intermediul unor structuri precum fondurile naționale de investiții.

Susținătorii privatizării controlate de la nivel central răspund că noua agenție va fi răspunzătoare în fața unui Parlament nou, ales în mod democratic. Sarcina ei va fi să vândă proprietatea, nu să o acumuleze. Dacă privatizarea spontană nu este încetinită, nu va mai rămâne nici o proprietate pe care noul stat să o transforme de o manieră rațională.

Susținătorii spontaneității se întreabă: să încetinească? Viteza actuală nu este suficient de mare! O tranziție rapidă este imperativă. Dacă trebuie să așteptăm noi controale instituționale și ca noul Parlament să-și înceapă activitatea și apoi din nou anul următor și tot așa mai departe, va fi prea târziu. *Pragmaticii radicali* din rândurile susținătorilor spontaneității afirmă: și ce dacă există o oarecare risipă? Este un preț mic pe care îl plătim pentru tranziția la un sistem mai eficient. Adăugați-l la nota de plată ca fiind încă un cost, însă ultimul, al celor 40 de ani de proastă guvernare comunistă. Ce contează dacă noii proprietari sunt fosta elită managerială? Importantă nu este persoana, ci rolul și criteriile de luare a deciziilor. Orice proprietar real, orientat spre maximizarea profitului, este mai bun decât nici un proprietar. Și, cu cât mai repede resursele economiei sunt administrate în funcție de astfel de criterii, cu atât mai rapid venitul obținut din taxe va crește și, o dată cu el, salariile și bogăția națională.

Cei care sprijină privatizarea controlată afirmă că risipirea proprietății nu este de neglijat. Veniturile obținute din privatizarea prin vânzare către străini pot fi obținute numai o dată. Această oportunitate de a reduce deficitul și de a plăti datoriile nu se va mai repeta și, prin urmare, veniturile trebuie maximizate. Este adevărat că și momentul ales contează: măsuri luate în grabă pentru a scoate la licitație prea multe firme dintr-o dată vor duce la scăderea prețurilor de vânzare.

În ceea ce privește scenariul „maximizării [veniturilor]", susținătorii spontaneității îi acuză pe promotorii controlului central că vor să mănânce oul fără să îl spargă. Este imposibil să maximizezi prețurile de vânzare ale întreprinderilor de stat și eficiența pe termen lung, să reduci costurile și practicile de tip monopol, să maximizezi accesul la piețele externe și să asiguri locuri de muncă pentru toată lumea, și toate acestea în același timp. Tot ceea ce putem face este să optimizăm, iar cea mai optimistă politică este cea prin care

economia trece rapid de la redistribuția prin intermediul statului la coordonarea prin intermediul pieței. Cei care susțin centralizarea sunt moraliști și miopi. În numele intereselor naționale ei se concentrează pe beneficiile pe termen scurt. Astfel, pun în pericol inițiativele private, care sunt garanția prosperității pe termen lung. Bineînțeles că privatizarea va implica câștiguri private căci, dacă întreprinderea nu ar trece în proprietate privată, nu am mai vorbi de o transformare și, dacă privatizarea nu ar promite câștiguri, cine ar mai cumpăra? Trebuie să ne rupem de vechile ideologii în care interesele colective înăbușeau interesele private în detrimentul oricărui interes economic rațional. Numai interesul pentru câștigul privat va aduce beneficii publice. Susținătorii controlului central, care nu este deloc necesar, ar trebui să înceteze cu demagogia și să admită pur și simplu că, de fapt, se opun privatizării.

Sprijinitorii coordonării centralizate răspund cu mândrie că opoziția lor față de privatizarea spontană nu înseamnă opoziție față de îmbogățirea persoanelor *per se*, ci este o reacție la faptul că această îmbogățire se bazează pe însușirea de către persoane particulare a proprietății publice prin afaceri de interior care duc la vânzarea cu un preț mai mic decât cel real. Ei declară că, oferindu-le celor din interiorul sistemului un avantaj la începutul cursei pentru bunurile statului, privatizarea spontană discriminează întreprinzătorii care sunt la fel de capabili sau poate chiar mai pricepuți să administreze aceste resurse. Când sunt scrise de către cei aflați în poziții avantajoase din punct de vedere economic, regulile jocului vor tinde să favorizeze doar interesele câtorva. Numai prin egalizarea oportunităților (sau cel puțin prin eliminarea condițiilor favorabile celor din interiorul sistemului) poate exista siguranța că resursele economiei vor fi administrate de cei mai capabili. Reglementarea de către stat a procesului de transformare nu este opusă pieței, ci este o condiție necesară pentru tranziția spre piață. O privatizare mai lentă, mai calculată și mai controlată va îmbunătăți șansele ca fostele bunuri ale statului să fie administrate de cei care își pot dovedi talentele în cadrul noilor instituții de piață în curs de apariție și nu de cei care au demonstrat că se pot cățăra în vârful vechilor instituții ale economiei socialiste. Pe termen lung, aceasta va fi cea mai sigură cale spre prosperitate.[10] Prin urmare, criticii afirmă că perspectiva limitată a susținătorilor spontaneității este cea care îi face să se împotrivească principiilor unei piețe liberale.

O dată cu adoptarea Legii pentru protejarea proprietății statului și cu înființarea Agenției pentru Proprietatea de Stat se părea că disputa privatizare spontană *versus* privatizare controlată avea doar o semnificație istorică, deoarece susținătorii centralizării păreau a fi câștigat bătălia. Însă au rămas numeroase căi de scăpare din fața controlului exercitat de la centru. Pentru a

da numai un exemplu, întreprinderile erau obligate să înregistreze planul de transformare la noua agenție numai atunci când valoarea contractului depășea 30 de milioane de forinți. Crearea unei companii cu răspundere limitată de mărime medie spre mare necesita de obicei mult mai puțin decât acest prag minim și, prin urmare, nu cădea sub jurisdicția agenției. Din punct de vedere tehnic, o întreprindere putea forma treptat mai multe (chiar o duzină) de companii-satelit fără interferența autorității centrale. O astfel de manevră nu numai că elimina constrângerile exercitate de la vârf, ci evita și conflictele potențiale de jos în sus: muncitorii din nou-createle companii nu erau protejați de contractele colective negociate de sindicate cu întreprinderile de stat, iar aceste unități nu erau conduse de consiliile de întreprindere. Dacă, pe vremea cînd nu existau sindicate sau organizații politice la locul de muncă, consiliile de întreprindere erau marionetele conducerii, în noul context politic acestea au devenit o sursă de incertitudine politică pentru aceeași conducere.

Dezbaterea privind opoziția privatizare spontană - privatizare controlată continuă cu referire la sensul operațional al termenului *control*. „Controlul" se poate referi la coordonarea directă, însă poate implica și procesele de supraveghere și monitorizare *post hoc*. În lumina opiniei publice contemporane, factorii de decizie care susțin spontaneitatea vor fi amintiți ca susținători ai „controlului", în speranța că acesta va aparține celui de-al doilea tip. Un astfel de rezultat nu este imposibil dacă directorii și angajații agențiilor de control provin din rândurile celor conduși (situație destul de des întâlnită în industriile controlate de stat din Occident) sau dacă traiectoriile carierelor acelorași funcționari îi duc până la pozițiile din consiliile directoare ale companiilor ale căror tranzacții sunt aprobate chiar de ei (situație des întâlnită în complexul nostru militar-industrial). În acest caz, privatizarea ar fi monitorizată, însă procesul de transformare ar fi doar controlat mai puțin și oarecum mai lent în comparație cu primul val al privatizării. Pericolul, așa cum vom vedea în secțiunea următoare, este că tipul de sistem economic care ar putea apărea în urma unei astfel de privatizări nu numai că ar fi condus de vechea oligarhie, ci ar putea avea chiar mai multe în comun cu vechea economie, caracterizată de penurie și constrângeri bugetare laxe (*soft-budget constraints)**, decât cu economiile de piață dinamice. Cu alte cuvinte, s-ar putea dovedi că privatizarea cu orice preț nu este calea către o piață funcțională, ci doar un ocol costisitor.

* Acest concept se referă la problema ridicată de modul în care trebuie reglementată (prin reguli, practici sau cutume) relația dintre patron (cel care dă un ordin) și agent (cel care trebuie să îl îndeplinească), astfel încât patronul să fie sigur că agentul își va îndeplini sarcinile (n.trad.).

Proprietarii instituționali *versus* proprietarii persoane fizice

Având în vedere proporția bunurilor publice și a economiilor populației (cele mai multe date arată că economiile personale ale populației, împreună cu creditele, ar fi putut cumpăra numai aproape 10% din bunurile aflate în proprietatea statului), precum și valoarea datoriei externe în valută convertibilă, vânzarea rapidă a întreprinderilor de stat ar favoriza achizițiile făcute de cumpărători străini. În ceea ce privește proprietatea autohtonă, privatizarea rapidă ar putea genera două tipuri principale de tipare ale *proprietății instituționale*: (1) împroprietărirea unor instituții nonprofit, cum ar fi spitale, instituții de învățământ și fundații; (2) holdinguri ale mai multor corporații, în care bănci, companii de asigurare și întreprinderi industriale dețin acțiuni ale altor corporații ungare.

În cadrul primului tip de proprietate instituțională, instituțiile nonprofit sunt înzestrate cu proprietăți sub formă de acțiuni emise de fostele întreprinderi ale statului. Cu alte cuvinte, statul ungar ar fi cel care ar desemna spitale, fundații, instituții educaționale, institute de cercetare și alte instituții similare drept acționari (majoritari) ai firmelor recent privatizate. Propunerile se extind de la un plan principal de a transforma proprietatea prin astfel de înzestrări oferite de agenția de privatizare la abordări mai graduale, în care întreprinderile ar fi încurajate (poate chiar în cooperare cu administrațiile locale și regionale) să includă instituțiile nonprofit în planurile de transformare pe care le prezintă Agenției pentru Proprietatea de Stat. În oricare din aceste cazuri, instituțiile nonprofit ale căror venituri proveneau anterior aproape în întregime de la bugetul statului vor începe să își finanțeze o parte din operațiuni (sau poate chiar toate) din dividendele primite de pe urma acțiunilor pe care le dețin la diferite firme ungare.

Împroprietărirea instituțiilor nonprofit promite să îndeplinească obiectivele principale ale privatizării: creează acționari informați, care sunt independenți de conducerile întreprinderilor și care au un interes direct în rentabilitatea pe termen lung a proprietăților lor. În măsura în care veniturile lor de la bugetul de stat se reduc în raport cu câștigurile anticipate, instituțiile împroprietărite sunt deosebit de interesate ca valoarea acțiunilor lor să crească. Nedorind să tolereze slaba performanță și, de fapt, neputând accepta acest lucru, ele își vor utiliza dreptul de vot în calitate de acționari pentru a-i îndepărta pe managerii incompetenți sau pentru a-și vinde acțiunile pe acțiunile unor firme care promit profituri mai mari pentru investițiile făcute.

În mod ciudat, instituțiile nonprofit din sectorul bunăstării publice devin mijloace organizaționale destinate obținerii de profituri de pe urma întreprinderilor din sectorul industrial. Un alt avantaj al investițiilor instituționale este că numărul mai mic al investitorilor, în comparație cu milioanele de acționari individuali rezultați din aplicarea schemelor de privatizare bazate pe proprietatea muncitorilor asupra activelor (*employee stock ownership schemes*) sau pe oferirea de alocații tuturor cetățenilor (*universal citizen grants*) (discutate în secțiunea următoare), creează în perioada de tranziție o bursă de valori cu care se poate lucra mai ușor. Mai mult, privatizarea prin înzestrarea (*endowment*) instituțiilor nonprofit este o posibilă soluție la problemele de legitimare discutate în secțiunea anterioară. Prin aceste împroprietăriri sunt creați actori economici cu un interes personal în rentabilitate, însă primitorii acestor profituri sunt instituțiile care oferă bunuri și servicii publice. Extinzând paleta beneficiarilor privatizării, practica înzestrării sporește sprijinul politic pentru procesul general al transformării relațiilor de proprietate.

În principiu, această procedură a înzestrărilor ar putea cuprinde o proporție semnificativă a bunurilor privatizate din economia maghiară. Însă opozanții proprietății instituționale ridică un număr de obiecții serioase care ar trebui luate în considerare. Mai întâi, unde sunt planificatorii financiari care au experiență în administrarea portofoliilor? Cu cât numărul instituțiilor care primesc proprietăți este mai mare, cu atât mai mare este nevoia de astfel de specialiști. În al doilea rând, unde sunt practicile organizaționale – schemele complexe de motivații care au evoluat timp de decenii – destinate a rezolva problema patron-agent (*principal-agent problem*)* din cadrul relației dintre instituțiile înzestrate cu proprietăți și administratorii de proprietăți profesioniști? Bineînțeles că acești profesioniști și aceste practici pot apărea în timp, însă problema este că ele sunt cu adevărat necesare acum, în perioada de tranziție.

* În lucrarea *The Political Economy of Protest and Patience: East European and Latin American Transformations Compared*, CEU Press, Budapesta, 1998, Bela Greskovits explică astfel conceptul: „Comportament al firmelor de stat în economiile de criză comuniste care implica ascunderea produselor (de controalele statului), împrumuturi nesigure, aplicarea unor presiuni variate pentru obținerea de subvenții și prin impunerea precedenței producătorilor față de cumpărători și consumatori prin intermediul creșterilor de preț și al calității slabe a produselor. ... Mai mult, abilitatea firmelor de stat de a evita reducerile de buget, chiar și în cazul în care erau insovabile, și puterea lor de a obține în mod forțat «credite» din partea producătorilor și a fondurilor de asigurări sociale au încetinit în mod vizibil progresul încercărilor de stabilizare economică. Prin urmare, o rețea complexă de relații de îndatorare forțată și firme falimentare a apărut în întreaga Europă de Est, reprezentând o greutate extraordinară asupra bugetelor naționale, asupra întregului sistem financiar și afectând reușita transformării economice pe termen mediu." (n.trad.)

Mai important, în socialismul redistributiv, instituțiile publice (cum ar fi întreprinderile industriale de stat) înțelegeau mai bine semnalele birocratice ale luptei dure pe marginea bugetului decât semnalele de piață ale bursei de valori. Simplul transplant al aranjamentelor instituționale, care funcționează relativ lin în economiile de piață, poate să nu fie mijlocul de a obține instituții de piață funcționale în perioada de tranziție.[11] În particular, o tranziție reușită la înzestrarea instituțiilor nonprofit necesită realizarea unei balanțe delicate în procesul îndepărtării acestor instituții nonprofit de resursele oferite de bugetul statului: prea brusc, și acestea vor fi nevoite să facă investiții cu un grad ridicat de risc în speranța unor beneficii imediate; prea lent, și ele vor rămâne legate de buzunarul statului, acordând prea puțină atenție performanței acțiunilor pe care le dețin. Criza curentă a bugetului statului ungar înclină balanța în direcția unui proces rapid. Cei care iau deciziile vor rezista cu greu în fața ocaziei de a îndeplini două obiective într-un singur program – privatizarea și reducerea deficitului bugetar. Prin urmare, liderii instituțiilor nonprofit recent împroprietărite vor tinde să considere că resursele pe care obișnuiau să le primească de la buget au fost reduse mult prea mult, iar câștigurile lor de pe urma acțiunilor nu pot să acopere diferențele. Această situație poate forța instituțiile nonprofit să investească în afaceri riscante care promit beneficii ridicate pe termen scurt cu scopul de a acoperi brusca reducere a veniturilor de la bugetul de stat. Mai mult, chiar dacă ar alege o strategie de investiții mai precaută, starea primitivă a bursei de valori și lipsa oricărei urme de înregistrare a acțiunilor unei corporații fac imposibilă identificarea stocurilor performante și profitabile. Acest fapt sporește tendința (aflată deja la un nivel înalt datorită lipsei de profesionalism și presiunii pentru câștiguri imediate) ca un număr considerabil de instituții nonprofit împroprietărite să înregistreze pierderi serioase la bursa de valori în loc să se bucure de o creștere constantă a veniturilor lor. Aceste instituții vor reveni la practica mult șlefuită a cererilor de finanțare de la buget, iar funcționarii locali, regionali sau guvernamentali se vor confrunta cu o alegere dificilă: fie le ajută, fie închid spitalele și instituțiile de învățământ.

Un scenariu la fel de posibil este acela în care o instituție nonprofit, confruntată cu nevoia de a alege unde să investească ceea ce a primit, va pune totul într-o singură corporație. O astfel de strategie de investiții l-ar face pe un administrator versat să se înfioare, însă, în contextul ungar actual, decizia s-ar putea să fie rațională. Dată fiind lipsa generală de cunoștințe despre bursa de mărfuri și puținele informații despre performanțele corporațiilor în noile condiții economice, este pe deplin posibil ca un spital, spre exemplu, să

investească într-o firmă locală importantă, a cărei conducere este cunoscută de membrii consiliului său director. (Faptul că spitalul proaspăt împroprietărit îşi va alege administratorii dintre notabilităţile locale care au o oarecare experienţă economică va duce doar la creşterea tendinţei de a aplica strategia anterior menţionată.) La prima vedere, decizia de a lega o mare parte a bugetului operativ al unei instituţii de succesul sau eşecul unei singure întreprinderi pare a fi deosebit de riscantă. Dar, dacă în acest moment orice investiţie este riscantă prin definiţie, de ce să nu se asocieze cu o entitate apropiată şi cunoscută? Dacă întreprinderea este în pericol de a da faliment, atunci tot ce se poate întâmpla este ca administratorii proprietăţii dăruite de stat să meargă mână în mână cu reprezentanţii conducerii întreprinderii şi cu sindicatul întreprinderii şi să ameninţe cu închiderea simultană a fabricii şi a spitalului în încercarea de a obţine fonduri de la politicienii locali sau regionali şi de la funcţionarii statului. Acestea sunt ingredientele de bază pentru reproducerea constrângerilor bugetare laxe în tranziţia la o economie de piaţă.

Al doilea tip de proprietate instituţională – proprietatea între corporaţii – se întâlneşte atunci când firmele maghiare (bănci sau companii de asigurări, de exemplu) cumpără acţiuni emise de alte întreprinderi de stat în cadrul procesului de transformare. Formulat la începutul anilor '80, conceptul iniţial de proprietate instituţională se referea la faptul că un număr relativ mic de bănci (sau alte societăţi anonime), independente de stat şi aflate în competiţie unele cu altele, ar avea un interes mai mare în rentabilitatea proprietăţilor lor, în comparaţie cu miniştrii responsabili. Ca proprietari, ele ar avea un interes real în impunerea unor criterii de performanţă mai dure. Bucurându-se mult timp de popularitate într-un cerc influent de economişti, conceptul de proprietate instituţională a fost pus în aplicare doar recent. Evoluţia sa rapidă a dus la apariţia unei schimbări sub forma *proprietăţii instituţionale încrucişate*, determinată de modul în care companiile cumpără sau schimbă acţiuni între ele.[13] Compania ta emite acţiuni, a mea emite acţiuni; fiecare dintre noi cumpără acţiunile celeilalte, plus ale unei a treia companii, şi ne numim reciproc (împreună cu reprezentanţii băncii comerciale care oferă împrumuturi şi deţine credite) în consiliile directoare ale întreprinderilor recent transformate. Criticii susţin că rezultatul unei astfel de mişcări nu este trecerea de la plan la piaţă, ci trecerea de la plan la clan.

Opoziţia faţă de acest tip de proprietate instituţională este bazată pe următorul argument: principala problemă a vechiului sistem nu era lipsa de proprietari şi de pieţe, ci mai ales structura organizaţională bazată pe concentrarea industrială, care a dat poziţii de monopol unor giganţi industriali. Proprietatea instituţională nu va schimba această structură. Dacă

se va putea vorbi de o schimbare, aceasta va fi că proprietăţile încrucişate şi conducerile combinate vor produce megaorganizaţii şi mai puternice. Băncile care emit credite şi posedă acţiuni vor fi astfel mult mai încurajate să asiste aceste firme în acţiunea de lobby pentru subvenţii, în obţinerea unor licenţe de import favorabile şi prin regulamente permisive.

Mai mult, problema vechiului sistem nu era că nu oferea motivaţii sau nu implica riscuri, ci că motivaţiile obiective aveau drept scop *angajarea în decizii riscante pe banii altor oameni.* Proprietatea instituţională nu va schimba această structură a motivaţiilor şi riscurilor: impersonalitatea proprietăţii de stat este înlocuită cu un tip de proprietate care este privată doar cu numele, deoarece este la fel de impersonală. Soluţia la problema puterii monopoliste este de a desface în bucăţi firmele mari şi de a vinde părţile componente unor întreprinzători adevăraţi. Problema legată de motivaţii şi riscuri poate fi rezolvată numai când proprietatea de stat se află în mâinile *proprietarilor fizici* – indivizi sau parteneriate între indivizi, care riscă să îşi piardă proprietatea personală dacă afacerea dă faliment.[14]

În ambele situaţii, soluţia preferată implică întărirea şi extinderea sectorului privat existent, care în ultimii 15 ani a crescut încet în umbra planificării centrale. În prezent, admit susţinătorii, producţia în unităţile tipice ale acestei *economii secundare* (*second economy*) este redusă şi, deşi unii întreprinzători particulari au adoptat tehnologie nouă, majoritatea covârşitoare a fost atât de afectată de absenţa creditelor şi de limitele impuse de stat asupra acumulării de capital încât echipamentele şi tehnologiile de care dispun sunt foarte învechite. În ciuda acestui fapt, prin înclinaţia dovedită spre risc şi prin abilitatea demonstrată de a profita de fiecare ocazie oferită de piaţă, aceşti întreprinzători energici sunt candidaţii cei mai buni pentru sarcinile mai ambiţioase de administrare a resurselor economiei. Pentru a le elibera energiile, prima decizie a statului în noua eră a transformării trebuie să vizeze *de-reglementarea* masivă – eliminarea tuturor codurilor administrative care restricţionează în mod artificial creşterea acestui sector potenţial dinamic şi privat în adevăratul sens al cuvântului.

Criticii unor astfel de propuneri întreabă cu un amestec de condescendenţă şi nerăbdare: „Toate acestea sunt bune şi frumoase pentru restaurante, ateliere de reparat maşini şi mici magazine. Dar ce se întâmplă cu marile întreprinderi industriale?" Susţinătorii proprietăţii individuale răspund fără ezitare că ceea ce propun ei se aplică atât în domeniul manufacturier, cât şi în servicii. Deoarece ei cred că transferarea bunurilor industriale către proprietari individuali va fi un proces de durată, propunerile lor conţin un

plan secundar pentru a rezolva problema marilor întreprinderi de stat care vor rămâne pentru o vreme în proprietate publică. Ei susțin *re-reglementarea* sectorului de stat, concomitent cu de-reglementarea sectorului privat. *Liberalizarea*, relaxarea controlului asupra întreprinderilor publice continuă să sufere de pe urma iluziei socialismului de piață că piețele pot fi stimulate fie prin politici etatiste, fie prin proprietate instituțională. Atât timp cât va exista coordonare reală de piață, măsurile de liberalizare care oferă conducerii întreprinderilor mai multă libertate în stabilirea prețurilor și salariilor vor duce doar la „criză-flație" – cea mai rea combinație posibilă între criză (în condiții de constrângeri bugetare laxe) și inflație. În schimb, sub controlul strict exercitat prin re-reglementări, administratorii întreprinderilor de stat (care mai riscă încă banii cetățenilor) vor putea fi trași la răspundere de guvernul ales în mod democratic, care răspunde de coordonarea economiei în perioada de tranziție.

De-reglementarea și *re-reglementarea* trebuie să fie combinate în continuare cu măsuri adiționale care promovează transferul resurselor economice către întreprinzătorii adevărați. Referindu-se la Legea din ianuarie 1989 privind asociațiile de afaceri, care interzicea normele administrative care discriminau una sau alta dintre formele de proprietate, susținătorii proprietății naturale afirmă că politicile privitoare la impozite, la credite și la vânzarea bunurilor statului nu ar trebui să fie *neutre față de proprietate*. Cu alte cuvinte, nu este suficient ca statul să susțină în principiu egalitatea de șanse, căci astfel de concepte abstracte ascund realitatea faptului că cei puternici dețin poziții privilegiate. Pentru a promova un sector privat real, întreprinzătorii privați trebuie tratați în mod preferențial: ei ar trebui să primească credite în condiții mai favorabile, să beneficieze de un nivel mai scăzut al impozitării și să fie primii care să primească contracte de administrare a unor părți mai mici din fostele întreprinderi de stat.

Uimiți, susținătorii proprietății instituționale întreabă: dorim noi oare cu adevărat ca modelul noii economii să fie bazat pe capitalismul secolului al XIX-lea? În primul rând, priviți la multe dintre economiile occidentale și veți vedea că proprietatea instituțională predomină. Aceasta nu le-a blocat dezvoltarea. În al doilea rând, este normal să avem conduceri încrucișate. Cum altfel putem crea un set stabil de instituții financiare și industriale interconectate, care să supraviețuiască într-o economie mondială rapace? Iar, în ceea ce privește eticheta peiorativă pe care o folosiți, *clanurile* au fost o trăsătură a vechiului sistem, în care elita aparatului de partid și economia au lucrat mână în mână. Planul și clanul au acționat împreună; legăturile pe care le avem în vedere sunt

bazate pe logica afacerilor, nu pe loialitatea de partid. La o a doua privire, poate că atribuirea proprietății pe principii de clan nu este atât de greșită, în condițiile în care nu se referă la vreo mafie sud-europeană, ci la rețele coezive bazate pe încredere, proprietate încrucișată și subcontractări stabile, asemenea celor care au făcut posibil miracolul japonez. În economia mondială modernă alegerea strategică nu este între clanuri *sau* piețe, ci a unor clanuri *pentru* piețe.

Susținătorii proprietății individuale răspund: părerile voastre despre proprietatea instituțională în Europa Occidentală sunt valabile, însă nu pot fi aplicate la problemele pe care le avem. În economia tipică a Europei Occidentale, un procent însemnat al producției vine dinspre unități cu mai puțin de 100 de angajați, iar modalitățile de calcul în economie derivă dintr-o logică de piață extrem de adânc înrădăcinată. În schimb, în Ungaria, 90% din bunurile economice sunt în proprietatea statului, iar obiceiurile și practicile care au devenit o a doua natură au fost modelate timp de 40 de ani prin logica constrângerilor bugetare laxe. Pentru a transforma o astfel de economie nu este suficient să alegi noi instituții; trebuie cultivate și noi obiceiuri. Datorită faptului că acestea nu pot fi create și impuse de sus, trebuie să începem de acolo de unde ele sunt deja existente, și anume de la economia secundară, unde riscul, spiritul de economie și hărnicia sunt cuvintele de ordine.

Aveți dreptate, continuă ei, când observați că o trăsătură-cheie a vechiului regim erau clanurile, însă noi considerăm că tocmai asemănarea dintre tiparele vechilor rețele și tiparele celor noi este cea care amenință dezvoltarea pieței. Aceste rețele de tip clan, combinate cu obiceiurile adânc înrădăcinate de care aminteam anterior, modelate de constrângerile bugetare laxe, ne fac să ne temem că, în condițiile proprietății instituționale, firmele vor continua să ceară subvenții de la stat și că mărimea lor va fi mijlocul prin care vor șantaja noul stat în perioade de dificultăți economice. Din același motiv, analogia pe care o faceți cu Japonia nu este potrivită. Privatizarea instituțională rapidă poate foarte bine să creeze o formă de proprietate potrivită secolului 20, însă care nu dispune de flexibilitatea necesară pentru a face față secolului 21. Decât să imităm Japonia (situație cu desăvârșire improbabilă, date fiind urișele diferențe de bogăție, tehnologie și poziție în economia globală), mai bine am privi către Italia, unde producția pe scară mică răspunde flexibil la fluctuațiile rapide ale pieței. Ritmul mai lent al privatizării ar putea produce firme mai mici, cu un real caracter antreprenorial și inovator, mai capabile de o astfel de ajustare flexibilă.

Instituționaliștii afirmă: această discuție despre „proprietarii individuali" este doar o conversație romantică despre mica burghezie. Puteți găsi practici

de economisire şi hărnicie în cadrul economiei secundare, însă pot fi arătate şi practicile sale legate de corupţie, de evaziune fiscală şi de obţinere de beneficii prin deţinerea de monopoluri în condiţiile de piaţă complet artificiale propagate de absurdităţile socialismului etatist. Propuneţi de-reglementare dacă vreţi, însă obiceiurile pseudoîntreprinzătorilor voştri îi vor face să ridice noi bariere în calea deschiderii competiţiei reale, în loc să o încurajeze. În orice caz, virtuţile specifice secolului 19 au fost bune pentru acea vreme, dar nu sunt potrivite pentru saltul către societatea tehnologică avansată a erei calculatoarelor. Noi, maghiarii, trăim într-o lume modernă. Managerii noştri sunt profesionişti ai afacerilor care călătoresc în cercuri internaţionale. Nu ne putem permite să aşteptăm dezvoltarea propriei clase de mijloc, căci nu este necesară reproducerea pas cu pas a căii spre dezvoltarea capitalistă.

Dar chiar acest lucru trebuie făcut, răspund susţinătorii proprietarilor individuali. Ei continuă: cei care vorbesc despre minunate salturi în viitor ar trebui să se gândească de două ori înainte de a-i acuza pe alţii de romantism. Am mai auzit şi înainte de *experimente îndrăzneţe* şi *salturi peste etapele istoriei* – la sfârşitul anilor '40 şi în anii '50 – de la vizionari la fel de încrezători ca şi voi. Şi vedeţi bine cum a suferit economia noastră din pricina acestor acţiuni. Societatea nu este pregătită să se supună ascultătoare unui alt salt experimental. Eşecul leninismului s-a datorat faptului că a stabilit nişte interese istorice abstracte şi le-a legat de o anumită clasă. Însă, datorită faptului că acea clasă, proletariatul, nu exista încă în ţările din Est, statul a fost nevoit să o creeze, în timp ce partidul a condus în numele acestor interese abstracte. Nu ar trebui să repetăm acea greşeală prin stabilirea proprietăţii private drept interes abstract, înainte ca o burghezie numeroasă şi bogată să existe cu adevărat în societatea noastră. O clasă de mijloc bogată nu este un copil care poate fi creat artificial. În cel mai bun caz, putem adopta politici care încurajează o creştere sănătoasă sau, alternativ, ca în cazul planurilor voastre de pseudoprivatizare, putem alege politici care să o oprească. Dar pe calea spre o economie de piaţă va merge o clasă de mijloc înstărită sau nu va merge nimeni.

Proprietatea concentrată *versus* proprietatea dispersată

La prima privire, această ultimă dimensiune a dezbaterii asupra privatizării apare ca un simplu derivat al celor trei dimensiuni discutate anterior. Deşi se găsesc cu greu participanţi la dezbatere care să susţină proprietatea concentrată ca atare, predominarea proprietăţii străine şi/sau a

unor tipare ale proprietății instituționale ar sugera mai degrabă concentrarea relațiilor de proprietate. Similar, cei care acordă prioritate unei tranziții rapide sunt înclinați să opteze pentru proprietatea mai concentrată în condițiile în care economiile populației nu ajung decât pentru cumpărarea unei mici părți a bunurilor marilor întreprinderi de stat. Cu toate acestea, vom vedea ulterior în această secțiune că există o poziție alternativă în această dezbatere, care afirmă că dispersarea cât mai mare a proprietății în faza inițială a privatizării ar putea constitui, de fapt, cel mai rapid mijloc de a realiza trecerea la economia de piață. Vom observa, de asemenea, că cel puțin o variantă a proprietății instituționale, proprietatea muncitorilor asupra întreprinderii (*employee stock ownership*), este congruentă cu dispersarea pachetului de acțiuni între cât mai mulți indivizi, nu cu concentrarea acestora.

Deşi Legea privind asociațiile de afaceri, care a fost promulgată în 1 ianuarie 1989, nu a justificat în mod explicit proprietatea concentrată, efectului său a fost promovarea în cadrul economiei maghiare a avuției concentrate, nu a celei dispersate. În primul rând, noua legislație, care permitea înființarea societăților pe acțiuni, a stabilit prețul minim al unei acțiuni la un milion de forinți. Această prevedere era compatibilă cu proprietatea instituțională predominantă şi putea fi considerată un rezultat al considerațiilor ideologice într-un moment în care partidul-stat nu era obişnuit cu proprietatea deținută de persoane particulare. Însă, deşi puțini indivizi sau familii dispuneau de resurse (fie ca rezerve de numerar sau sub altă formă) pentru a face astfel de investiții, nu toți au fost excluşi. Dar tendința de a încuraja acumularea privată într-un strat îngust a fost accelerată de o a doua măsură administrativă: noul cod de impozitare a veniturilor individuale le-a permis familiilor să nu plătească impozit pentru o parte a veniturilor lor în cazul în care participau la nou-createle societăți pe acțiuni. Pentru a beneficia de acest credit pentru investiții, o familie trebuia totuşi să îşi poată permite să atingă pragul minim de un milion de forinți şi să aibă un venit anual suficient de mare pentru a da un sens scutirii de care se bucura. Combinația celor două măsuri a însemnat, de fapt, că cele aproape 6.000 de familii care îndeplineau ambele criterii puteau reinvesti aproape fără costuri, din moment ce creditul sub formă de scutire de impozit oferea mijloace de achiziționare a unor alte acțiuni în anul următor; prin urmare, familiile beneficiau de noi credite fiscale şi aşa mai departe.[15] Datorită faptului că limbajul portițelor fiscale a fost bine tradus în limba maghiară, şi în Ungaria cei bogați au devenit mai bogați, ca oriunde altundeva în lume.

Susținătorii proprietății dispersate nu se opun creditelor pentru investiții și scutirilor de impozit, însă argumentează că destinatarii acestora trebuie să fie alții decât cei care sunt în realitate. În loc să ofere scutiri fiscale elitei autohtone și să atragă investitori străini cu promisiunea unor profituri ușor de repatriat, această poziție le propune reduceri de impozite și un sistem de credite mai liberal acelora dintre maghiari care au demonstrat deja un interes practic în afacerile private – proporția semnificativă a populației angajate activ în economia secundară. Spre deosebire de o strategie de dezvoltare bazată pe prosperitatea a 2.000 sau poate (mai generos) a 20.000 dintre cele mai bogate familii, această ultimă strategie leagă prosperitatea economiei de viabilitatea acumulării de capital în rândul a două milioane de familii care au investit deja timp și resurse în producția privată pe scară mică din agricultură, servicii și industrie. Ivan Szelenyi se numără printre cei care au susținut că o astfel de politică a proprietății dispersate nu numai că este justificată pe baze morale, ci are și sens din punct de vedere economic.[16] Imitarea modelului sud-coreean sau taiwanez al producției de masă bazate pe forță de muncă ieftină nu numai că ar sacrifica suveranitatea economică națională, ci ar rata de fapt șansa de a exploata acele ramuri în care economia ungară dispune de un oarecare potențial care i-ar permite să obțină un avantaj comparativ, și anume la produsele bazate pe muncă manuală (în special produse alimentare de foarte bună caliate, dar nu numai). Această imagine a *Ungariei grădină* sau a producției artizanale ungare se bazează pe talentele și pe ingeniozitatea demonstrată în cadrul economiei secundare. În cele din urmă, pentru a avea succes ar fi nevoie ca producătorii din economia secundară să treacă de la un act economic destinat maximizării venitului, pentru care utilizează munca în familie și căruia nu îi acordă decât o parte a timpului lor, la un act economic destinat acumulării de capital, pentru care să utilizeze munca salariată și căruia să îi acorde în întregime timpul lor. Szelenyi afirmă că observațiile sale empirice și cercetările pe care le-a realizat în rândul întreprinzătorilor rurali din Ungaria dovedesc că există într-adevăr energia, ambiția și capacitatea pentru o astfel de trecere și că aceasta ar putea fi realizată în condițiile în care sunt ridicate restricțiile de durată impuse producției pe scară mică, sunt liberalizate creditele și sunt reduse taxele. Teama lui este că politicile de la sfârșitul anului 1989 și începutul anului 1990 se îndreptau exact în direcția opusă celei dorite și că, dacă acestea vor continua, vor ucide cele un milion de gâște cu ouă mici, ce-i drept, dar de aur.

După cum am arătat, o strategie de dezvoltare bazată pe transformarea economiei secundare existente într-un sector privat legitim, dinamic și

întreprinzător lasă deoparte problema transformării marilor întreprinderi de stat. Într-adevăr, s-ar putea afirma că poziții similare cu cea a lui Szelenyi se plasează în afara limitelor dezbaterilor asupra privatizării deoarece accentul lor principal nu cade asupra distribuirii bunurilor deținute în prezent de stat.[17] O astfel de critică sprijină o altă concepție asupra proprietății dispersate, care urmărește creșterea numărului celor ce beneficiază de proprietatea privată în cadrul sferei *marilor întreprinderi aflate anterior în proprietatea statului* fără a extinde în mod necesar cercul întreprinzătorilor în afara ei. În Ungaria, ca și în Polonia, principalul vehicul organizațional pentru lărgirea acestei participări a fost propunerea care viza cumpărarea de acțiuni de către angajații întreprinderilor de stat.

Susținătorii programelor de împroprietărire a angajaților din cadrul firmelor în care lucrează – ESOP[18] – afirmă că alternativa evidentă la preluările prin cumpărare făcute de membrii nomenclaturii o reprezintă preluările prin cumpărare de către muncitori: investițiile pe care muncitorii le fac în firmele lor în termeni de aptitudini și energie le dau dreptul de a ridica pretenții la tratament egal în aceste companii și ar trebui să le fie îngăduit să cumpere acțiuni la prețuri preferențiale. Referitor la problema economiilor limitate ale populației, susținătorii ESOP propun ca guvernul să încurajeze (și să ofere subvenții, dacă este cazul) acele instituții care acordă împrumuturi pentru a finanța cumpărarea de acțiuni de către muncitori, instituții care să ofere rate atractive ale dobânzilor cu posibilitatea de eșalonare a plăților. Aceste împrumuturi ar urma să fie plătite din dividendele obținute iar, în timp relativ scurt, muncitorii acționari, care sunt direct interesați de valoarea posesiunilor lor, vor înțelege legătura dintre performanță, rentabilitate și viabilitate economică în cadrul firmei la care dețin acțiuni. Interesul lor pentru rentabilitate ar stimula performanța atât direct la locul de muncă al individului, cât și indirect prin instituția consiliului acționarilor, prin care angajații ar monitoriza performanța managerială și ar promova o organizare mai eficientă a muncii. Susținătorii schemelor de tip ESOP accentuează faptul că angajații nu ar trebui să fie obligați să achiziționeze acțiuni numai la firmele falimentare. Ei argumentează în continuare că nu toate fabricile propuse pentru a fi închise în cadrul restructurării industriale sunt neviabile din punct de vedere economic și că realizarea performanței anticipate în condițiile managementului de tip ESOP ar putea constitui un argument în favoarea viabilității. Mai mult decât atât, datorită faptului că ar avea un interes pe termen lung în rentabilitatea firmei, angajații ar fi interesați să transforme facilitățile (obținute) în noi produse pentru a-și păstra locurile de muncă în cadrul aceleiași întreprinderi, chiar dacă aceasta ar însemna că ar produce într-o altă ramură

industrială, mai mult sau mai puțin apropiată de cea originară. Astfel, pe lângă aspectele care privesc echitatea și stimularea performanței, împroprietărirea cu acțiuni a angajaților ar reduce nivelul șomajului (se anticipa că acesta urma să atingă cote foarte înalte în scurt timp) și ar oferi o modalitate prin care angajații și-ar păstra locurile de muncă pe termen lung.

Cei care critică alternativa ESOP aduc repede în discuție problema oportuniștilor, inerentă în cazul presupusei legături dintre deținerea de acțiuni și performanța lucrătorilor. De ce ar trebui ca fiecare lucrător dintr-o întreprindere care numără câteva mii să creadă că valoarea acțiunilor pe care le deține va crește datorită îmbunătățirii propriei prestații? De fapt, dacă această valoare va crește chiar dacă unul dintre muncitori lenevește, oare nu cumva cineva se va simți încurajat să stea deoparte, sperând că ceilalți vor munci mai mult? În schimb, susținătorii ESOP atrag atenția asupra existenței și chiar a creșterii valorii pachetelor de acțiuni deținute de angajații marilor întreprinderi occidentale, afirmând că îmbunătățirea performanței va rezulta dintr-o mai bună organizare a muncii datorată răspunderii conducerii în fața muncitorilor-proprietari, nu psihologiei individuale puse în termenii teoriei jocurilor. Contraargumentul criticilor este că studiile organizaționale privind programele ESOP din Statele Unite și din alte părți indică faptul că relația dintre proprietatea deținută de angajați și performanța întreprinderii este în cel mai bun caz ambiguă,[19] că recenta creștere înregistrată de programele ESOP poate fi atribuită strategiilor manageriale de evitare a achizițiilor devaforabile tot atât de mult cât câștigurilor în rentabilitate și că există multe dovezi din Japonia sau Germania de Vest care arată că organizarea mai bună a muncii și cooperarea strânsă dintre muncitori și manageri sunt posibile fără ca muncitorii să fie proprietarii întreprinderilor în care lucrează. Din aceste motive și din multe altele, economiști precum János Kornai și Márton Tardos, deși nu au respins în întregime ideea împroprietăririi angajaților, și-au limitat acordul pentru această procedură la firmele mici, în special la cele din sfera artizanatului (cazul binecunoscutei fabrici de porțelan Herend), unde capitalul uman este dominant în cadrul procesului de producție.

Însă cele mai puternice critici ale programelor de tip ESOP în contextul ungar sunt îndreptate către acele elemente ale acestei proceduri pe care economiștii le percep ca încetinind apariția rezultatului dorit al privatizării, și anume formarea pieței. Ei susțin că împroprietărirea angajaților cu acțiuni ale firmelor la care lucrează va limita mobilitatea capitalului și va întârzia apariția unei piețe reale a forței de muncă. Mai mult, va întârzia și restructurarea industrială. Enorma datorie externă (care nu va fi redusă prin

cumpărarea fabricilor de către muncitori) şi multitudinea fabricilor cu tehnologie învechită, incapabile să concureze pe piaţa internă şi cu atât mai puţin să se ridice la standardele internaţionale, sunt cele două moşteniri catastrofale ale proastei conduceri centralizate. Este oare în interesul naţional, sau în interesul tuturor, să se continue producţia de oţel (sau a produselor similare) în condiţiile în care este mult mai ieftin să fie importat? Îmbătrânirea continuă a întreprinderilor şi a echipamentelor va plasa o greutate în plus pe umerii economiei aflate deja în prăbuşire; întârzierile înregistrate azi în restructurarea industrială mâine nu vor face decât să prelungească şi poate chiar să exacerbeze agonia.

Susţinătorii ESOP răspund că astfel de decizii de politică macroeconomică ignoră factorul uman. Muncitorii, materialul uman al procesului de producţie, nu sunt bunuri, nu pot fi rupţi din comunităţile lor şi mutaţi dintr-un loc de muncă în altul. Având rădăcini în anumite locuri şi investiţii în anumite firme, muncitorii au dreptul să rămână la locurile lor de muncă din prezent – drept care ar trebui să fie apărat. Împroprietărirea lor în cadrul firmei oferă un mijloc de a face exact acest lucru. Restructurarea industrială va continua rapid deoarece muncitorii care sunt interesaţi de valoarea acţiunilor lor vor avea interesul să ia decizii raţionale în ceea ce priveşte schimbările din firmă.

Criticii susţin că iluziile bine intenţionate ale programelor ESOP sunt cele care ignoră factorul uman. Muncitorii nu vor fi interesaţi de valoarea acţiunilor pe care le deţin (care reprezintă o fracţiune din totalul câştigurilor) la fel de mult ca de valoarea talentelor lor şi de compensaţia pentru munca pe care o prestează. Instituţiile care amână crearea unei pieţe libere a muncii vor întârzia momentul în care lucrătorii vor putea negocia primirea contravalorii de piaţă a muncii pe care o depun. Instituţiile care întârzie restructurarea vor menţine un segment important al forţei de muncă în posturi cu salarii scăzute pentru că productivitatea în acele sectoare este mică. În ceea ce priveşte pilula amară a şomajului care însoţeşte în mod necesar închiderea fabricilor, ce este de preferat: un certificat şi participarea la luarea deciziilor într-o fabrică falimentară, a cărei supravieţuire depinde de continuarea subvenţiilor şi de alte sacrificii din partea muncitorilor, sau un program cuprinzător de recalificări, care le permite muncitorilor să adauge noi aptitudini celor vechi în cadrul unor întreprinderi restructurate, cu perspective mai bune în ceea ce priveşte viabilitatea economică?

În acest moment adepţii programelor ESOP scot asul din mânecă: noi susţinem împroprietărirea angajaţilor cu acţiuni ale firmei în care lucrează deoarece dorim să creăm o piaţă. Pentru că şi noi avem în vedere dezvoltarea

pe termen lung – nu viabilitatea întreprinderilor individuale, ci stabilitatea politică a noului sistem economic care rezultă din procesul privatizării. Pe termen lung, stabilitatea sistemică se va baza pe percepția legitimității procesului de privatizare. Proprietatea privată pe care muncitorii o percep ca preluată în mod ilegitim nu va fi sigură. Timp de patru decenii muncitorilor li s-a spus că ei erau proprietarii industriei ungare. Pură demagogie. Dar ce le vom spune acum? Că ei vor fi excluși de la șansa de a cumpăra proprietatea pe care o consideră, într-un anumit sens, ca fiind a lor de drept? Stabilitatea necesită legitimitate; legitimitatea necesită dreptate; și dreptatea, în acest caz, necesită echitate – echitate în propriile întreprinderi.

Criticii răspund: Da, problemele de echitate și de tratament egal sunt probleme centrale ale programelor ESOP. În cadrul propunerilor voastre, toți muncitorii se bucură în principiu de același drept de a cumpăra acțiuni la un preț redus, dar numai în cadrul firmei în care sunt angajați. Este echitabil ca un muncitor să poată cere credit pentru a cumpăra un certificat fără valoare într-o întrerindere ineficientă, falimentară, în timp ce altul (poate cu aceleași calități și același nivel de performanță) poate participa ca acționar la o întreprindere complexă, modernizată în ultima perioadă a regimului trecut prin subvenții pe care statul le-a luat de la întreprinderea primului? De ce ar trebui ca faptul că cineva este angajat într-o firmă să fie transferat în echitate în cadrul acelei firme? Și ce se întâmplă cu angajații din celelalte sectoare publice, care lucrează în spitale, în școli și în administrația de stat? Unde este tratamentul egal față de ei? Schemele ESOP nu vor rezolva problemele vechiului sistem, ci le vor perpetua, pentru că nu reprezintă o alternativă la preluările prin cumpărare făcute de membrii nomenclaturii, ci un complement și un partener al acestora. În ambele cazuri, deținerea unei poziții servește drept bază pentru a obține un pachet de acțiuni. Prin urmare, nu ar trebui să fim surprinși dacă preluările parțiale (*partial buyouts*) de către directorii de întreprinderi și preluările parțiale de către angajați operează mai degrabă în tandem decât în opoziție. Consecința acestui fapt va fi continuarea vechiului sistem de favoritisme și subvenții pe măsură ce noul grup de manageri și muncitori-proprietari-votanți din anumite firme va face ca funcționarilor guvernului să le fie tot mai greu să le ignore cererile când întreprinderile vor trece prin momente grele.

Aceleași probleme legate de echitate stau la baza poziției care susține dispersarea maximă a proprietății prin intermediul alocațiilor acordate tuturor cetățenilor. Conform susținătorilor unor astfel de scheme,[20] revoluțiile politice care mătură vechile regimuri din Europa de Est oferă ocazia istorică de a reconstrui o ordine socială bazată pe principiile egalității și justiției. Datorită

faptului că bogăția colectivă a economiei ungare este produsul muncii întregii societăți, ea nu ar trebui vândută celui mai bun ofertant sau împărțită în funcție de locul de muncă deținut în prezent, ci distribuită tuturor cetățenilor. Planurile unei astfel de distribuții diferă în ceea ce privește detaliile tehnice, însă trăsătura esențială este că guvernul ar trebui să privatizeze bunurile întreprinderilor de stat prin emiterea de certificate care reprezintă un drept abstract de proprietate al tuturor cetățenilor. Într-o primă fază, aceste certificate nu ar urma să fie legate de anumite firme (adică cetățeanul Kovács nu ar primi direct o acțiune a Companiei aeriene MALEV și nici cetățeanul Szabó nu ar primi dreptul la o acțiune a Oțelăriei Lenin). Aceste certificate ar putea avea formă de titluri (pentru a fi răscumpărate ulterior la o rată a dobânzii fixă sau variabilă) sau, mai important, ar putea fi convertite direct în acțiuni la anumite firme, bănci sau fonduri mutuale. Dacă fiecare cetățean este liber să-și convertească certificatul în acțiuni ale firmei care i se pare cea mai promițătoare, sistemul împroprietăririi universale nu numai că ar rezolva echitabil problema egalității, ci ar fi și cel mai rapid mijloc de creare a unei piețe de capital guvernate de încrederea investitorilor.

Cei ce privesc cu scepticism schemele care urmăresc împroprietărirea tuturor cetățenilor atrag atenția, în primul rând, asupra enormelor dificultăți tehnice de coordonare a transformării certificatelor în acțiuni. În Budapesta locurile în care se putea realiza această preschimbare dispuneau doar de câteva calculatoare personale. Și, chiar dacă toate cerințele tehnologice ale unei burse de mărfuri centrale ar fi puse în practică, unde sunt miile de brokeri experimentați de care este nevoie pentru a manipula volumul imens de tranzacții determinat de milioane de investitori individuali? Alții observă că rezolvarea acestor dificultăți ar însemna distribuirea bunurilor societății fără însă a se atrage capitalul străin necesar pentru modernizarea economiei. Criticii acuză și că proprietatea universală urmărește o egalitate iluzorie, pentru că oamenii nu sunt toți la fel de capabili să ia decizii informate pentru a preschimba certificatele în investiții distincte. Lăsând la o parte problema accesului inegal la informație, ce se întâmplă cu cei în vârstă sau cu copiii? Cine ar trebui să răspundă de ceea ce le revine? Susținătorii acestui sistem răspund că acesta este un detaliu minor, care ar putea fi rezolvat prin depozitarea certificatelor lor în fonduri mutuale, administrate de profesioniști, sau, în cazul copiilor, prin emiterea de titluri care pot fi răscumpărate de posesori la vârsta majoratului. Mai important, nu cumva cei mai mulți cetățeni își vor vinde pachetele de acțiuni, în special în momente de enorme dificultăți economice, pentru o sumă de care ar avea imediat nevoie? În cel mai bun caz, egalitatea posesiunii de acțiuni și dispersarea proprietății ar

putea dura numai câteva luni iar numărul mare de acțiuni vândute pentru un beneficiu minim, însă necesar pe termen scurt, va duce la scăderea prețurilor astfel încât cei care, la început, erau doar relativ mai bogați vor putea dobândi rapid drepturi de proprietate asupra celei mai mari părți a economiei. Anticipând astfel de evoluții, unii susținători ai distribuirii de acțiuni către întreaga populație propun condiții temporale speciale: o anumită parte sau un anumit procent al acțiunilor deținute de fiecare cetățean nu poate fi vândut pentru o anumită perioadă de timp etc. Însă criticii au observat repede că cetățenii vor găsi cu ușurință mijloace neoficiale de vânzare a acțiunilor și că prețul scăzut al acestor vânzări neoficiale va însemna de fapt că, la ananghie, cetățeanul va primi o valoare și mai scăzută a certificatului său inițial. Alți susținători ai schemei împroprietăririi universale sunt de acord că o anumită concentrare a proprietății nu poate fi împiedicată prin măsuri administrative pentru că, de fapt, ar fi un lucru normal pentru prima fază a tranziției la piețele de capital. Cu toate acestea, ei susțin că distribuția inițială a bunurilor statului va include un segment mult mai larg de participanți la tranzacțiile de piață, ceea ce va încuraja dezvoltarea și va produce un sprijin politic popular mai larg pentru privatizare.

Pentru unii dintre oponenți, această componentă politică este mai degrabă un viciu decât o virtute a acțiunilor distribuite către toți cetățenii. János Kornai, spre exemplu, susține că pachetele de acțiuni oferite cetățenilor creează „impresia că Tătucul-Stat a murit pe neașteptate și ne-a lăsat pe noi, copiii săi orfani, să distribuim patrimoniul în mod echitabil. Dar statul nu este nici pe departe mort".[21] Din rațiuni politice similare, alții afirmă că, chiar dacă ne imaginăm cel mai optimist scenariu privind împroprietărirea tuturor cetățenilor, proprietatea dispersată care ar rezulta ar putea mai curând să fie congruentă cu controlul oligarhic asupra economiei decât să exercite ea însăși un control asupra acestuia. Dacă structura organizațională a marilor întreprinderi publice rămâne neschimbată, iar micile întreprinderi (care sunt cu adevărat rodul unei inițiative particulare) nu reprezintă o provocare pentru ea, proprietatea formală difuză poate să le ușureze celor din interiorul corporației (directori și bancheri) exercitarea controlului asupra strategiei de afaceri, chiar în condițiile în care nu dețin pachetul majoritar de acțiuni.

DINCOLO DE DEZBATEREA ASUPRA PRIVATIZĂRII

Analiza noastră asupra dezbaterii privind privatizarea a revelat o paletă extraordinar de amplă de judecăți documentate referitoare la direcția cea mai

potrivită a politicilor publice în acest domeniu. Înainte de a ne apleca, în capitolul următor, asupra comparării aspectelor legate de politicile adoptate în Europa de Est, este util să trecem în revistă dezbaterea privind privatizarea nu ca un rezumat al diverselor politici, ci având în vedere factorii pe care nu îi ia în considerare şi principalele ipoteze de la care porneşte. Prima dintre acestea, împărtăşită aproape de toţi specialiştii maghiari în economie, este că introducerea proprietăţii private (străină sau autohtonă, spontană ori controlată, instituţională sau individuală, dispersată ori concentrată) va fi suficientă pentru a institui economia de piaţă cu efecte profunde. Însă această presupunere poate fi reformulată şi sub formă de întrebare: dacă mai mult de două decenii de experimente de reforme economice din timpul socialismului au demonstrat că pieţele nu sunt posibile fără proprietate privată, înseamnă oare că proprietatea privată este suficientă pentru a produce o competiţie de piaţă dinamică?

Această presupunere este strâns legată de o a doua: în ciuda diversităţii enorme, fiecare dintre poziţiile pe care le-am evidenţiat anterior presupune că direcţia transformării proprietăţii pe care o prescrie va genera dominaţia nedisputată a proprietăţii private. La prima vedere, logica pare impecabilă: privatizarea va genera proprietate privată. În spatele acestei logici se află o ecuaţie implicită: transformarea proprietăţii este egală cu privatizarea. Din nou, această ipoteză poate fi reformulată ca întrebare: dacă o paletă largă de politici publice prezintă crearea proprietăţii private drept obiectivul lor major, rezultatul va fi exact ce se intenţionează? În condiţiile speciale ale restructurării economice din postsocialism, transformarea proprietăţii este egală întotdeauna cu privatizarea? S-ar putea oare întâmpla ca proprietatea să fie transformată, însă în forme nu tocmai uşor de recunoscut ca instituţii ale proprietăţii private care ne sunt familiare din capitalismul de tip occidental? În ciuda intenţiilor, ar putea oare privatizarea să genereze noi forme de proprietate, hibride, care să combine aspecte de proprietate privată şi de proprietate publică, sau structuri noi, la fel de depărtate de formele etatiste de proprietate tipice ultimei perioade a socialismului şi de formele proprietăţii private tipice capitalismului?

Dacă dezbaterea privind privatizarea poate fi reconsiderată din punctul de vedere al ipotezelor sale principale, ea ar trebui reexaminată şi din perspectiva proceselor sociale pe care le ignoră. În particular, atenţia sa centrată pe mecanismele instituţionale ale privatizării ignoră modul în care grupuri sociale puternice pot submina instituţii şi nu surprinde modalitatea în care reţelele sociale, eliminate din analize economice limitate, pot oferi resurse pentru atingerea unor scopuri economice. O abordare alternativă se

centrează pe grupuri sociale şi pe caracteristicile reţelelor care împiedică sau facilitează restructurarea economică.

Transformarea economică, aşa cum este dorită în Europa de Est contemporană, necesită o realocare radicală a resurselor economice existente, un transfer de resurse de la o formă instituţională unde erau utilizate sub capacitate (sau risipite) la o alta, care promite o utilizare mai eficientă şi mai eficace. Susţinătorii unei astfel de schimbări acţionează cu speranţa că un angajament fără ezitări pe calea restructurării va stimula apariţia unor noi resurse necesare pentru punerea în mişcare a noului sistem: noi surse de credit şi de investiţii din exterior, noi energii ale indivizilor ale căror talente nu erau productive în condiţiile sistemului anterior şi o rezervă proaspătă de bunăvoinţă şi răbdare din partea tuturor cetăţenilor. Însă resursele neutilizate la capacitate, care în acelaşi timp sunt cele mai mari şi cele mai nesigure (în ceea ce priveşte funcţionarea viitoare), sunt reţelele informale de interacţiune care existau independent de relaţiile permise în mod oficial, fie în fisurile din interiorul birocraţiei, fie în afara ei. Vor promova oare reţelele, prin intermediul cărora se rezolvau problemele în ciuda barierelor instituţionale din sistemul socialist, restructurarea economică sau o vor inhiba?

În capitolele 4 şi 5 vom aborda direct aceste întrebări referitoare la capacitatea transformatoare a reţelelor sociale şi la formele caracteristice ale proprietăţii postsocialiste. Însă, înainte de aceasta, trebuie să examinăm politicile de privatizare adoptate în regiune. Ne aplecăm acum asupra acestei comparaţii.

NOTE

Din Stark, David, „Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plan to Clan?", în *East European Politics and Societies*, vol. 4, nr. 3, 1990, p. 351-392 © 1990 de către American Council of Learned Societies. Retipărit cu permisiune din *East European Politics and Societies*, vol.4, nr. 3, 1990, p. 351-392.

1. Contrastul cu negocierile Mesei Rotunde poloneze este evident, dar trebuie amintit, chiar dacă numai pentru a sugera una dintre diferenţele majore în dinamica negocierilor din ambele ţări. În legătură cu politica şi procesul de privatizare din Polonia, a se vedea în special Staniszkis, Jadwiga, *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe. The Polish Case, 1988-1989*, University of California Press, Berkeley, 1991.

2. Pentru o trecere în revistă a discursului plan *versus* piaţă şi a efectului său permanent, în ciuda schimbărilor retorice din perioada contemporană, a se vedea János Mátyás Kovács, „Reform Economics: The Classification Gap", în *Daedalus*, vol. 119, nr. 1, iarna 1990, p. 215-248. Prima salvă critică majoră împotriva tezelor economiei reformei a fost trasă de Gábor, István, în „Reformok, második gazdaság, államszocializmus: A 80-as évek

tapasztalatainak fejlödestani és osszehasonlitó gazdaságtani tanulságairol", în *Valóság*, vol. 6, 1986, p. 32-48. János Kornai a mers mai departe provocând iluziile economiei reformei, dar s-a abţinut de a pune în legătură pieţele şi proprietatea privată în „The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes, and Reality", în *Remaking the Economic Institutions of Socialism: China and Eastern Europe*, Victor Nee şi David Stark (ed.), Stanford Univesity Press, Stanford, CA, 1989, p. 32-94. Problema fundamentală a proprietăţii a fost ridicată în literatura de specialitate de Tardos, Márton, „A tulajdon", în *Kozgazdasági Szemle*, vol. 35, nr. 12, 1988, p. 1405-1422 (care a apărut în limba engleză sub titlul „Economic Organizations and Ownership", în *Acta Oeconomica*, vol. 40, nr. 1-2, 1989, p.17-37) şi de Kornai, János, „A tulajdonformák és koordinációs mechanizmusok affinitása", în *Valóság*, vol. 33, nr. 1, 1990, p. 1-15 (în engleză sub titlul „The Affinity between Ownership Forms and Coordination Mechanisms", în *Highway and Byways*, Kornai (ed.), MIT Press, Cambridge, MA, 1995, p. 35-56.

3. Materialele pentru această discuţie provin din presa de afaceri maghiară, din conversaţii îndelungate cu economişti maghiari, din interviuri cu manageri şi angajaţi ai câtorva mari întreprinderi din Ungaria realizate în ianuarie 1990 (în colaborare cu János Lukács) şi din interviuri cu miniştri ai fostului guvern socialist, cu oficialităţi de prim rang din rândul Partidului Socialist Ungar şi cu figuri centrale ale principalelor partide de opoziţie, realizate în ianuarie şi aprilie 1990.

4. Unele combinaţii între aceste poziţii de-a lungul unor dimensiuni sunt improbabile din punct de vedere logic sau practic. Spre exemplu, este improbabil un pachet de politici care să-i favorizeze pe proprietarii străini prin privatizare condusă de stat şi să ducă la împroprietărirea persoanelor particulare şi la o structură difuză a proprietăţii.

5. Prin urmare, prezentăm această dezbatere stilizată la timpul prezent, timpul povestirii.

6. Magyar Nemzet, 21 iul. 1988, şi *Figyelő*, 22 sep. 1988.

7. A se vedea *Figyelő*, 16 feb. 1989, pentru această listă şi pentru interviurile care se pare că i-au luat prin surprindere pe directorii de întreprindere, aceştia pretinzând că aflaseră că întreprinderile lor fuseseră propuse pentru vânzare de la radio sau în urma unor telefoane primite de la firmele occidentale cu care colaboraseră (beneficiari sau furnizori).

8. Această neînţelegere duce la apariţia în presa cotidiană a numeroase apeluri pentru stabilirea unor preţuri oneste la vânzarea întreprinderilor de stat prin licitaţii competitive, ca şi cum o afacere de sute de milioane de dolari (pentru care există de obicei un singur cumpărător interesat) ar putea fi condusă în acelaşi fel în care se licitează maşini şi utilaje agricole.

9. Conceperea câmpurilor sociale (nu numai economice) ca fiind organizate în jurul unor forme distincte de capital şi ideea că aceste forme pot fi transformate dintr-una în alta sunt componentele-cheie ale teoriei sociale a lui Pierre Bourdieu. A se vedea, spre exemplu, lucrarea sa *Homo Academicus*, Stanford University Press, Stanford, CA, 1988, şi „Forms of Capital", în *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, John G. Richardson (ed.), Greenwood Press, New York, 1986, p. 241-258. Pentru o dezvoltare creativă a acestei idei în contextul est-european, a se vedea Hankiss, Elemér, *East European Alternatives: Are There Any?*, Clarendon Press, Oxford, 1990.

10. Criticii se mai tem şi de faptul că privatizarea spontană, care a caracterizat primul val al vânzării întreprinderilor de stat, ameninţă în cele din urmă abilitatea Ungariei de a atrage capitalul străin. Reacţia publică promptă la dezvăluirea afacerilor de culise (spre

exemplu, deja faimoasele cazuri ale lanţului de birotică APISZ şi lanţului hotelier Hungar Hotels) a împins autorităţile de stat la anularea acestor contracte. Astfel de episoade ridică gradul de risc în calculele potenţialului cumpărător. Privatizarea mai legitimă, adică mai controlată, va creşte încrederea investitorilor străini în posibilitatea de a face afaceri în Ungaria, în loc să o scadă.

11. Unii susţinători ai proprietăţii instituţionale pledează pentru înzestrări în care între 50 şi 100% din fondurile operaţionale ale instituţiei sunt generate de acţiunile pe care le deţine. Aceste propuneri ignoră lunga evoluţie a celor mai pline de succes instituţii astfel înzestrate – universităţile particulare de elită din Statele Unite. Ele au posesiuni extrem de diverse, dar au şi surse diversificate de venituri. Venitul provenit din înzestrări acoperă de obicei circa 25% din bugetul anual al universităţilor private, iar restul este produs de contribuţiile foştilor studenţi, de taxele de şcolarizare, de donaţii importante şi de burse din partea guvernului federal şi a fundaţiilor private. Astfel de instituţii sunt interesate de rentabilitatea pe *termen lung* a „zestrei" lor deoarece depind de multe surse de venit.

12. Iniţierea teoretică în conceptul de proprietate instituţională îi revine lui Márton Tardos, economist celebru al deceniilor anterioare. În faza mai recentă a transformării, în calitate de fondator şi director al firmei de consultanţă *Financial Research Incorporated*, de economist principal al Alianţei Liber-Democraţilor şi de copreşedinte al *International Blue Ribbon Commission*, el a dezvoltat şi aplicat acest concept. În prezent (1998), Tardos este membru al Parlamentului şi preşedinte al Comisiei Economice a Parlamentului.

13. O clauză a acestei legi, care instituie Agenţia pentru Proprietatea de Stat, ar putea să încurajeze şi mai mult această proprietate încrucişată: acţiunile emise care nu au fost cumpărate în decurs de trei ani după transformarea întreprinderii de stat intră în mod automat în categoria activelor agenţiei. Pentru a evita ca bunurile întreprinderilor să cadă în mâna agenţiei, firmele pot schimba aceste acţiuni pe acţiunile altor întreprinderi.

14. Cel mai coerent critic al proprietăţii instituţionale şi cel mai fervent susţinător al proprietăţii fizice este economistul maghiar Janos Kornai. A se vedea *The Road to a Free Economy: Shifting from a Socialist System, the Example of Hungary*, W.W. Nroton, New York, 1990. Această carte, prima poziţie politică majoră a lui Kornai (care a urmat unui număr mare de lucrări în care economia socialistă era analizată critic), a fost publicată în 1989 în Ungaria drept un „pamflet pasionat". Prea liberală pentru cercul mai etatist, mai naţionalist din jurul Forumului Democratic, prea etatistă pentru cercul pro-spontaneitate din jurul liber-democraţilor şi mult prea independentă pentru oricine altcineva, cartea a fost imediat atacată din toate părţile.

15. Lukács, Jánrs, *A gazdaság demokratizálási utjai: a munkavállaók részvénytulajdonlásáról a magyar piacgazdaságban*, manuscris nepublicat, Academia Ungară de Ştiinţe. Lucrarea lui Lukács include nivelurile exacte ale veniturilor şi baza estimărilor citate anterior. A se vedea, de asemenea, Lukács, János, „Vertical Disaggregation and Privatization in Hungary: Organizational Consequences", lucrare prezentată la conferinţa *Social Economies of Inter-Firm Cooperation,* Social Science Center, Berlin, iunie 1990.

16. A se vedea Szelenyi, Ivan, „Eastern Europe in an Epoch of Transition: Toward a Socialist Mixed Economy?", în *Remaking the Economic Institutions of Socialism*, Victor Nee şi David Stark (ed.), p. 208-232; *Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisement in Rural Hungary*,

University of Winsconsin Press, Madison, 1988, şi „Alternative Futures for Eastern Europe: The Case of Hungary", în *East European Politics and Society*, vol. 4, nr. 2, 1990, p. 231-254.

17. La acest punct ar trebui să atragem atenţia asupra unei diferenţe terminologice în literatura privind privatizarea. În timp ce savanţii care studiază Europa Centrală şi de Est utilizează termenul pentru a se referi la transformarea întreprinderilor de stat în bunuri private, sovietologii îl folosesc cu privire la dezvoltarea unui sector privat (cooperative şi altele, în mod obişnuit întreprinderi mici) alături de economia condusă centralizat. Specialiştii est-europeni nu au căzut de acord asupra unui termen unic pentru acest ultim proces (*privatizare* nu este utilizat pentru a-l desemna), iar expresiile utilizate sunt mai greoaie (*expansiunea sectorului privat tradiţional*, *transformarea economiei secundare etc.*). În măsura în care o astfel de evoluţie transferă în mod indirect resurse dinspre activităţile controlate de stat către cele controlate de persoane private şi modifică radical proporţiile lor relative, se poate vorbi despre privatizarea economiei. Astfel de probleme conceptuale nu pot fi rezolvate prin decizii terminologice. Însă cele două procese nu trebuie confundate. Distincţia analitică este utilă, chiar dacă numai pentru a arăta că este posibil ca privatizarea (înţeleasă în al doilea sens) să aibă loc fără a fi însoţită de o transformare fundamentală a relaţiilor de proprietate în sectorul de stat şi, similar, că privatizarea în sens est-european poate avea loc fără o dezvoltare amplă a activităţii întreprinderilor mici.

18. Cel mai important susţinător al ESOP în contextul ungar a fost János Lukács, un sociolog al industriei din cadrul Academiei de Ştiinţe, care a întreprins investigaţii empirice la întreprinderea *Wierton Steel* din Virginia de Vest (aflată în proprietatea angajaţilor săi) după ce a devenit familiar cu conceptul ESOP în timp ce se afla la *Institute of Industrial Relations* de la Berkeley. Împreună cu un grup de avocaţi şi economişti, Lukács a înfiinţat, la începutul anului 1990, o fundaţie, *Resz-vetel* (liniuţa de unire creează un joc de cuvinte în limba maghiară – dublu sens de *deţinere de acţiuni* şi *participare*), având drept scop diseminarea informaţiilor despre proprietatea angajaţilor asupra firmelor în care lucrează şi consilierea de specialitate pentru cei interesaţi (manageri şi muncitori) de instituirea unor scheme ESOP.

19. Este concluzia celei mai cuprinzătoare treceri în revistă a literaturii privind ESOP în SUA. A se vedea Conti, Michael A. şi Jan Svejnar, „The Performance Effects of Emplyee Ownership Plans", în *Paying for Productivity: A Look at the Evidence*, Alan S. Blinder (ed.), The Brookings Institution, Washington, DC, 1990, p. 143-181.

20. Principalul susţinător al acţiunilor distribuite gratuit tuturor cetăţenilor din Ungaria este István Sík-Laky, un economist care anterior fusese un adept devotat al schemelor socialismului antreprenorial promovate de iconoclastul Tibor Liska.

21. Kornai, *The Road to a Free Economy*, p. 82.

3. *DEPENDENȚA DE CALE* ȘI STRATEGIILE DE PRIVATIZARE

SE POATE PROIECTA CAPITALISMUL?

Peste ruinele comunismului bate o briză dinspre Vest. Precum „adierile proaspete" care suflaseră dinspre Est peste ruinele războiului cu mai mult de patru decenii înainte, ea promite prosperitate prin sacrificiu. Şi, la fel ca vechea viziune despre Țara Făgăduită, cea nouă vine cu pachete de formule de aplicare a ştiinței economice la mărețul proiect de reconstrucție instituțională. În anii '90, în aceeaşi măsură ca în 1948, devastarea produsă cere curajul acțiunii şi, în acelaşi timp, oferă o ocazie: prăbuşirea vechii ordini stabileşte imperativul unor experimente ambițioase, dar acordă şi şansa de a construi totul de la început, de data aceasta cu un start proaspăt în direcția creării capitalismului pe bază de proiect.

După cum sugerează juxtapunerea pe care o facem între bolşevismul postbelic şi capitalismul de proiect pus în aplicare după războiul rece, suntem foarte sceptici în privința analizelor care abordează tranziția economică din Europa de Est ca pe o problemă ce trebuie rezolvată prin proiectarea rațională a instituțiilor economice. Trei seturi de motive sprijină acest scepticism.

În primul rând, propunerile pentru o schimbare instituțională amplă, care se conformează unor proiecte exhaustive, sunt afectate de o comparație inadecvată între sistemele economice socialiste şi capitaliste.[1] Înşelați de eficiența superioară şi de performanța instituțiilor capitaliste, cei care fac astfel de propuneri concluzionează în mod eronat că aceste instituții pot fi copiate doar urmând instrucțiunile, în timp ce lecția mai profundă şi mai pertinentă care se desprinde din comparație este aceea că eşecul socialismului s-a datorat exact încercării de a organiza toate procesele economice în funcție

de un plan general. Ideea că instituții mai raționale pot fi implementate printr-un proiect conștient copiază astfel eroarea raționalistă pusă în evidență în timpul introducerii socialismului pe baza ideii leniniste că relațiile de proprietate pot fi schimbate peste noapte prin decret administrativ. Mai mult decât atât, premisa că la diferite niveluri ale sistemului pot fi concepute instituții eficiente ignoră, după cum observă Peter Murrell, modul curent de operare al capitalismelor existente.[2] Capitalismul occidental nu s-a născut din proiecte, dezvoltarea sa nu a fost îndrumată de un plan conștient și, așa cum au demonstrat recentele cercetări din domeniul economiei evolutive și ecologiei organizaționale, procesele prin care acesta și-a selectat tehnologiile și formele organizaționale au fost guvernate mai mult de rutină decât de alegere rațională.[3]

Al doilea motiv de scepticism privind „rețeta de capitalism" este acela că designerii de sisteme și comisiile consultative internaționale care au năpădit regiunea au foarte puține cunoștințe despre istoria sa și tind să abordeze problema schimbării economice exclusiv prin prisma propriilor lor modele generale. Privite astfel, diferențele dintre țările din regiune sunt în principal diferențe de grad (momentul și rapiditatea colapsului, forța angajamentului elitei față de reforme, viteza cu care au fost introduse noile politici etc.). În consecință, analizele lor privind evoluțiile din regiune sunt simple măsurători ale gradului în care o anumită strategie se conformează cu o anumită prescripție sau se depărtează de ea. Contrar unor astfel de opinii, noi afirmăm că Europa Centrală și de Est trebuie să fie considerată subiectul unei *pluralități de tranziții* în sens dual: în întreaga regiune observăm o multitudine de strategii distincte; în fiecare țară dată, găsim nu una, ci mai multe tranziții aflate în plină desfășurare în domenii diferite – politic, economic și social – iar adesea aceste procese sunt asincrone și arareori sunt articulate armonios.[4] Este important de observat că, datorită faptului că modelele lor economice sunt inspirate de instituții sociale care reproduc societățile (și prin urmare economiile), analizele care încep cu proiecte ignoră în ce măsură și în ce mod cetățenii noilor democrații ale Europei Centrale și de Est îi modelează și îi constrâng pe cei care formulează politicile. Capitalismul nu poate fi introdus prin proiecte într-o regiune în care lecțiile a 40 de ani de experimentare a unei mâini „raționale" i-au făcut pe cetățeni să fie precauți când este vorba de experimente pe scară largă. O nouă ordine socială nu poate fi creată la comandă, cel puțin nu acolo unde cetățenii doresc să aibă un cuvânt de spus în determinarea noilor instituții. Și aceste voci tind să se audă cel mai tare acolo unde transformările economice sunt, așa cum

este de aşteptat să fie în Europa Centrală şi de Est, dureroase şi dificile. Cu alte cuvinte, încercările de a reduce costurile de producţie şi de a scădea costurile de tranzacţie pot fi încununate de succes numai acolo unde societatea doreşte să suporte *costurile transformării.*

Datorită faptului că acţiunile celor care formulează politicile vor fi modelate de modul în care ei percep disponibilitatea populaţiei de a tolera aceste costuri, în loc să ne concentrăm exclusiv asupra reţetelor de schimbare, este mai bine să analizăm resursele pe care factorii de decizie le au la dispoziţie pentru a-şi asigura acordul populaţiei pentru impunerea unor măsuri împovărătoare. Este de presupus că astfel de resurse sunt distribuite inegal în ţările regiunii. Chiar mai important, este de remarcat că aceste resurse nu sunt pur şi simplu materiale, financiare sau economice, ci mai presus de toate sunt de natură politică, din moment ce implică tiparele de mediere între stat şi societate, tipare modelate în decursul istoriei şi care diferă calitativ de la o ţară la alta. Dintr-o astfel de perspectivă, schimbarea socială nu este un proces condus de sus *sau* iniţiat de jos, ci un rezultat al interacţiunilor, în cadrul cărora planurile transformărilor sunt ele însele transformate, modelate şi modificate răspunzând la, şi chiar anticipând, acţiunile grupurilor sociale subordonate.[5] Ţinând seama de aceste interacţiuni, analiza noastră trece de la preocuparea pentru descoperirea „singurului şi celui mai bun mod" de administrare a tranziţiei pe baze ştiinţifice la o strategie analitică comparativă adaptată în mod deliberat la diverse configuraţii instituţionale care diferă de la o ţară la alta nu în grad, ci ca tip.

Al treilea motiv de scepticism este că analizele care pornesc de la proiecte teoretice consideră adesea colapsul comunismului ca indicând existenţa unui vid instituţional. Într-adevăr, acest mit al începutului de la zero explică o parte din fascinaţia academică faţă de regiune şi proliferarea grăbită a ordinelor de a crea capitalismul în şase paşi sau în 60. Însă devastarea şi distrugerea produse de comunism şi rapiditatea explozivă a căderii partidelor-stat nu au lăsat un vid instituţional. În lucrarea de faţă nu ne interesează rămăşiţele ideologiei socialiste sau operaţia de cosmetizare a fostei nomenclaturi, ci moştenirile instituţionale ale tranziţiilor. De dragul extinderii metaforei prăbuşirii, ruinele sunt locul în care aceste societăţi vor găsi materialele cu care vor construi o nouă ordine; de aceea, diferenţele în modul în care acestea au căzut vor avea consecinţe asupra modului în care instituţiile politice şi economice pot fi reconstruite în perioada actuală.[6] Pe scurt, diferitele căi prin care s-a produs eliberarea de socialism sunt cele care modelează posibilităţile de transformare în etapele subsecvente.

Astfel, analiza care urmează are drept punct de plecare o afirmație care pare improbabilă doar la prima vedere: transformările economice în curs de aplicare în Europa Centrală și de Est vor depinde de calea pe care țările au evoluat până în momentul de față (*path dependency*). Această ipoteză este improbabilă dacă ne plasăm la nivelul foii albe pe care proiectantul schițează noi instituții pornind de la nimic. De ce ar trebui să ne așteptăm la continuități acolo unde separarea este imperativă? Forța conceptului de *dependență de cale*[7] este dată tocmai de puterea sa analitică în explicarea rezultatelor în acele contextele în care actorii strategici caută în mod deliberat să se îndepărteze de rutină și încearcă să restructureze regulile jocului. Actorii care încearcă să se miște în direcții noi descoperă că alegerile lor sunt limitate de setul existent de resurse instituționale. Instituțiile limitează câmpul de acțiune, exclud anumite direcții și constrâng anumite tendințe. În același timp însă, instituțiile prezintă unele strategii în lumină favorabilă și încurajează selectarea lor în defavoarea altora.[8] Actorii care încearcă să introducă schimbarea necesită resurse pentru a depăși obstacolele din calea acesteia. Exploatarea resurselor instituționalizate existente este o componentă principală a paradoxului că instanțele transformării sunt ele însele marcate de calea pe care au evoluat până în momentul schimbării.

O astfel de opinie nu elimină posibilitatea unor schimbări radicale și cu bătaie lungă. Dar se depărtează semnificativ de toate acele abordări dominante care susțin că dezvoltarea economică necesită *o înlocuire* rapidă, radicală, cuprinzătoare (și chiar exhaustivă) a instituțiilor, obiceiurilor și rutinei curente a fostelor economii centralizate cu un set complet nou de instituții și mentalități. O astfel de înlocuire totală este respinsă nu datorită unor iluzii sau nostalgiei după socialism, ci aprecierii caracterului evolutiv al capitalismului. Iar ingineria socială masivă, care ar fi necesară pentru a o pune în practică, este indezirabilă și improbabilă. Bazându-ne pe toate aceste observații, susținem că inovațiile structurale care vor produce transformări dinamice vor tinde mai degrabă să genereze *reconfigurări* complexe ale elementelor instituționale, nu înlocuirea lor imediată.

Din această perspectivă, devenim mai circumspecți cu privire la noțiuni precum *tranziția la capitalism* sau *tranziția la economia de piață*, conștienți de posibilitatea ca în spatele unor astfel de termeni aparent descriptivi să existe constructe teleologice în care conceptele sunt influențate de structurile statale la care trebuie să se ajungă. Istoria prezentistă își găsește aici reflectarea în tranzitologia futuristă. Astfel, în loc de *tranziție* (cu accent pe destinație), noi analizăm *transformări* (cu accent pe procesele care au loc) în care introducerea de noi elemente are loc în mod obișnuit împreună cu adaptări,

rearanjări, permutări şi reconfigurări ale formelor instituţionale deja existente.

Prezentul capitol examinează procesele transformatoare printr-o analiză comparativă a strategiilor de privatizare în patru economii central-europene – Ungaria, Polonia, Republica Cehă şi fosta RDG – în timpul primei faze a transformării, la începutul perioadei de desprindere de socialism.[9] Scopul unei astfel de comparaţii cu patru cazuri nu este construirea unui model al privatizării faţă de care cele patru cazuri ar diferi numai în grad, ci producerea unei scheme comparative, în care specificitatea fiecărui caz va fi revelată prin contrastarea simultană cu celelalte cazuri.[10] Dacă este să începem studiul comparativ al capitalismelor est-europene sub cele mai bune auspicii, nu trebuie să pornim prin stabilirea unui model general de capitalism ca punct de referinţă al comparaţiei, ci printr-o analiză în care conţinutul specific al categoriilor analitice este dezvoltat printr-o comparaţie prin relaţie a cazurilor est-europene. Programele de privatizare din regiune oferă oportunitatea adoptării unei astfel de strategii metodologice. În analiza care urmează vom vedea că, în ciuda similitudinilor vaste şi cuprinzătoare dintre problemele sistemice întâlnite, există diferenţe semnificative privind programele de privatizare care dau specificitate proceselor de transformare în cele patru cazuri naţionale. Din această perspectivă, procesele care au loc în Europa Centrală şi de Est contemporană par mai puţin design arhitectural şi mai mult *o construcţie improvizată.*

SPECIFICAREA DIMENSIUNILOR VARIANTEI (VARIANTELOR) EST-EUROPENE

În acest capitol *privatizarea se referă la procesul transferării drepturilor de proprietate asupra bunurilor de producţie*, pe care în prezent le deţine statul. Deşi în contextul est-european contemporan un astfel de transfer este considerat în mod tradiţional principalul mijloc de creare a sectorului privat într-o economie dominată de sectorul public, cele două procese nu ar trebui confundate sau amestecate. În primul rând, este improbabil ca transferarea proprietăţii dinspre stat în mâini private să fie suficientă pentru crearea unei economii de piaţă private şi dinamice. În al doilea rând, un astfel de sector privat al pieţei ar putea fi produs cu mai mult succes prin măsuri care să stimuleze înfiinţarea unor noi întreprinderi şi expansiunea unităţilor existente în sectorul privat în formare (care anterior formase aşa-numita economie secundară) decât prin transformarea bunurilor statului în bunuri private. Cu

toate acestea, fiecare dintre noile guverne din regiune consideră privatizarea (adică transferul proprietății) drept pasul fundamental către crearea unei economii de piață. Discuția din lucrarea de față lasă la o parte problema relației cauzale și se centrează pe *variația* strategiilor de privatizare de la un caz la altul. Care este diferența dintre aceste guverne sub aspectul politicilor de transferare a proprietății asupra bunurilor întreprinderilor de stat pe care le adoptă? Recunoscând existența similitudinilor dintre cazuri, identificăm acele programe de privatizare care sunt specifice strategiei de privatizare a fiecărei noi guvernări în prima perioadă a mandatului său.

Pentru o tipologie care să surprindă aceste diferențe, propunem trei dimensiuni, care reflectă trei întrebări centrale, ale căror răspunsuri trebuie să fie prezente în orice program de privatizare: (1) Cum sunt evaluate bunurile statului? (2) Cine poate obține aceste bunuri? (3) Cu ce resurse sunt dobândite drepturile de proprietate? În secțiunea următoare, specificăm categoriile acestor dimensiuni pentru variantele strategiilor de privatizare din Europa Centrală și de Est.[11] În continuare, examinăm cazurile individuale pentru a găsi programe care exemplifică diferitele combinații dintre metodele de evaluare a bunurilor, identitățile participanților și resursele cu care participă la procesul de privatizare.

Evaluarea activelor

Această dimensiune este bipolară. La unul dintre poli, bunurile marilor întreprinderi de stat sunt evaluate cu mijloace *administrative*. La limită ar exista o singură agenție, parte a birocrației de stat, care ar răspunde de fiecare aspect al procesului privatizării. Această agenție birocratică ar evalua viabilitatea economică a firmelor, selectând unele dintre ele pentru a fi închise și altele pentru a fi privatizate, și ar căuta cumpărători pentru cele scoase la vânzare. Deși birocrații pot solicita evaluări economice ale performanței pieței atunci când fac propriile evaluări, deciziile sunt luate mai degrabă pe baza măsurilor administrative decât a mecanismelor spontane de piață. Celălalt pol este anticipat de prezentarea primului: evaluarea are loc direct prin mecanismele *de piață*. În acest caz, factorii de decizie consideră că prețele nu sunt numai un rezultat al privatizării, ci și un mijloc de privatizare. La limită, ar exista schimburi economice sub forma licitațiilor publice. Bineînțeles că participanții la licitație ar putea ca, în cazul vânzării uneltelor agricole, să anunțe o cifră de începere a licitației, însă prețul de vânzare final ar fi determinat de licitarea competitivă.

Cu toate acestea, cei doi poli nu surprind în întregime complexitatea acestei dimensiuni, căci între ei se află unele mecanisme de formare a preţurilor şi de evaluare care pot fi conceptualizate fie sub forma unor combinaţii de măsuri birocratice şi mecanisme de piaţă, fie ca alternative la acestea. Exemple de astfel de mecanisme hibride sau alternative sunt *contractările prin relaţie* (prin care agenţiile de stat însărcinează prin contract firme de consultanţă să privatizeze întreprinderile aflate în proprietatea statului, bazându-se pe reputaţia acestora la nivel internaţional sau anticipând crearea unor asocieri pe termen lung, în care agenţia şi firma vor schimba informaţii prin intermediul unor canale care nu pot fi uşor explicate în termeni specifici pieţei) şi *negocierea* (un termen ambiguu denotând modele în care stabilirea preţurilor este puternic influenţată atât de conexiuni care diferă de tranzacţiile de piaţă pure, cât şi de consideraţii politice distincte de criteriile pur administrative).[12]

Actori hotărâţi să dobândească active

În construirea unei strategii a privatizării, noile guverne ale democraţiilor în curs de formare pot prezenta privatizarea drept un proces care va spori avuţia naţiunii. Se poate argumenta că, atunci când drepturile de proprietate sunt exercitate de proprietari particulari şi nu de birocraţii statului, firmele tind să fie mai responsabile, să reducă costurile şi să se orienteze către performanţă. Dar, dacă privatizarea va spori avuţia naţională, va spori şi avuţia privată. Indiferent de cum se va alege modul de prezentare a câştigului privat şi a contribuţiei lui la binele public, guvernele care iniţiază privatizarea pe o scară atât de vastă ca aceea din Germania contemporană (unde peste 85% din bunurile de producţie sunt proprietate de stat) trebuie să răspundă la întrebări legate de justiţia distributivă.[13]

Prin urmare, ne interesează dacă aceste noi guverne încearcă să creeze o legătură explicită între obiectivele economice ale privatizării şi noile principii civice ale sistemelor politice democratice emergente. În mod specific, este *cetăţenia* (acest principiu civic fundamental, al cărui corolar se referă la egalitatea abstractă a tuturor cetăţenilor) invocată ca principiu pentru distribuirea drepturilor de proprietate? Problema aflată în dezbatere nu este dacă indivizii sunt favorizaţi în detrimentul colectivităţilor, ci dacă ceea ce contează pentru a dobândi drepturi de proprietate în procesul privatizării bunurilor marilor întreprinderi publice este calitatea lor de *cetăţeni*.

În timp ce unele guverne vor utiliza principii civice pentru a defini cetăţenii care urmează să primească fostele bunuri ale statului, altele vor

folosi principii pur economice pentru a alege întreprinderile destinate privatizării. În acest din urmă caz, deşi persoanele private pot participa la unele dintre programele de privatizare (în agricultură, în „mica privatizare" a magazinelor de vânzare cu amănuntul şi a restaurantelor etc.), strategia fundamentală de privatizare a marilor întreprinderi de stat se va baza pe distribuirea drepturilor de proprietate către unităţile încorporate. Pe scurt, strategiile de privatizare vor fi diferite în funcţie de participanţii la procesul de privatizare pe care îi alege statul, *persoane fizice* (*cetăţeni*) sau *persoane juridice* (*firme*).

Resurse utilizate pentru dobândirea drepturilor de proprietate

Strategiile de privatizare pot varia de asemenea în funcţie de tipul resurselor utilizate (am putea spune convertite) pentru dobândirea drepturilor de proprietate. Resursele *monetare* sau financiare constituie în mod evident prima categorie. Însă, pe lângă faptul că se diferenţiază în funcţie de posesiunile lor financiare sau de economiile băneşti, actorii din societăţile în tranziţie ale Europei Centrale şi de Est diferă şi în ceea ce priveşte puterile şi oportunităţile care rezultă din *poziţiile* pe care le deţin. De fapt, interzicerea proprietăţii private sub forma bunurilor productive a însemnat că sistemele de stratificare a societăţilor socialiste erau organizate în mai mare măsură în jurul diferenţelor de poziţie decât în jurul diferenţelor de avuţie. Astfel, chiar în momentul în care iau calea privatizării, aceste economii trebuie să facă faţă moştenirii lăsate de sistemul stratificării: societatea nu se diferenţiază în funcţie de bogăţie într-un sistem în care avantajele sporesc pe măsură ce poziţiile devin tot mai înalte. Astfel, cea de-a treia dimensiune a noastră opune schemele şi strategiile de privatizare care sunt organizate în principal în jurul utilizării resurselor monetare (incluzând aici creditele sau alte elemente finaciare) acelora în care agenţii participanţi îşi construiesc capitalul pornind de la resursele lor *poziţionale*. Conceptele de *poziţie* şi *proprietate poziţională* (*positional property*)[14] se referă la oficialităţi. Cu toate că avem în vedere şi concepţia weberiană, credem că este util să extindem aplicarea conceptului de la ocuparea unei funcţii la un set mai larg de posturi organizaţionale şi poziţii. Trebuie să accentuăm că atenţia pe care o acordăm poziţiilor nu trebuie interpretată ca o preocupare îngustă pentru soarta celor care au deţinut poziţii politice în vechea ordine şi pentru modul în care îşi convertesc capitalul politic în capital economic.[15] În lucrarea de faţă ne preocupă mai mult *poziţiile economice* pe care actorii le deţin şi mai puţin

poziţiile lor *politice*. Unele strategii de privatizare vor fi structurate în aşa fel încât ocupanţii anumitor poziţii vor putea să-şi utilizeze statutul pentru a fi avantajaţi în obţinerea drepturilor de proprietate. *Managerii*, spre exemplu, ar putea utiliza resursele poziţionale pentru a câştiga drepturi de proprietate eficiente. Similar, strategiile de privatizare care acordă importanţă planurilor de împroprietărire a *angajaţilor* sunt instanţe de includere/excludere în care drepturile de proprietate sunt dobândite prin resurse poziţionale.

Cele trei dimensiuni sunt intersectate în *Figura 2* pentru a genera o tipologie preliminară a strategiilor de privatizare din Europa Centrală şi de Est. Dimensiunile care se referă la **actorii care urmăresc să obţină active** şi la **resursele utilizate pentru a dobândi drepturi de proprietate** formează un tabel cu două linii şi două coloane. Cea de-a treia dimensiune, referitoare la

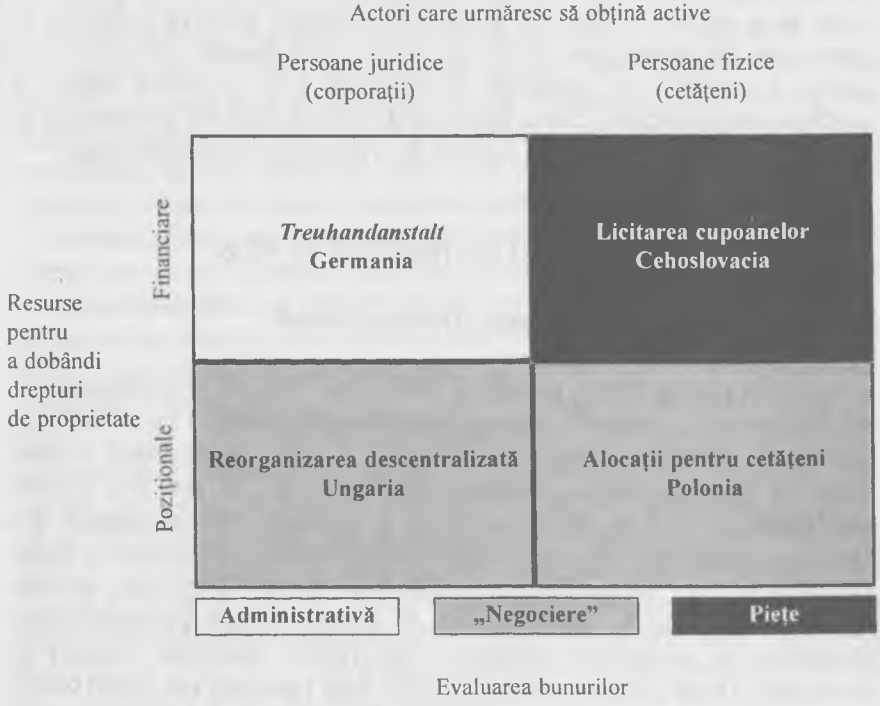

Figura 2. O tipologie a strategiilor de privatizare din Europa Centrală şi de Est

metoda de evaluare a activelor, este reprezentată de umbre („administrativă" – cea mai luminoasă şi „piețe" – cea mai întunecată, cu „negociere" între ele). De asemenea, în figură sunt localizate strategiile pentru privatizarea marilor întreprinderi publice care exemplifică cel mai bine patru dintre combinațiile posibile ale categoriilor de-a lungul celor trei dimensiuni.

Pentru a evita posibilele neînțelegeri în interpretarea acestei tipologii, trebuie să spunem încă de la început cum am delimitat obiectul de studiu. În primul rând, tipologia se adresează problemei privatizării *marilor întreprinderi publice*. Cu alte cuvinte, nu am inclus aici multitudinea de scheme de privatizare care au în vedere comerțul cu amănuntul, localurile de alimentație şi cooperativele agricole.[16] În al doilea rând, regula de plasare a cazurilor (țărilor) în cadrul acestei tipologii a fost găsirea acelor cazuri care *exemplifică* anumite intersecții ale dimensiunilor sale. În lucrarea de față sarcina noastră este mai mult de a identifica anumite trăsături distinctive decât de a produce o descriere exhaustivă a întregii game de programe de privatizare din fiecare țară. Astfel, localizarea unei anumite țări (caz) într-o căsuță a tabelului nu urmărește să surprindă toate aspectele legate de desfăşurarea privatizării.[17] În al treilea rând, tipologia noastră se centrează pe *strategiile factorilor de decizie politică* în primii ani ai noilor guvernări.

TRĂSĂTURI DISTINCTIVE PE ȚĂRI

Germania: *Treuhandanstalt*

Discuția noastră asupra tipologiei strategiilor de privatizare prezentată în *Figura 2* începe cu poziția care denotă evaluarea administrativă a bunurilor care favorizează actori corporați ce utilizează în mod preponderent resurse monetare. Nici o strategie de privatizare nu exemplifică mai bine această combinație particulară de elemente decât instituția *Treuhandanstalt* din Germania. Însărcinată să trieze întreprinderile afectate ale economiei fostei Germanii de Est, *Treuhandanstalt* a îndeplinit singură funcții care, oriunde altundeva în regiune, sunt realizate de diverse unități guvernamentale răspândite în ministerele industriei, planificării, finanțelor, muncii şi privatizării. După uniunea monetară a celor două Germanii din iulie 1990 şi unificarea lor politică din 3 octombrie 1990, *Treuhandanstalt* a devenit cel mai mare consorțiu industrial al lumii, cu o echipă de 2.500 de oameni, care avea sarcina de a privatiza şi de a monitoriza operațiunile întreprinderilor de stat din

fosta Germanie de Est, întreprinderi care aveau în total mai mult de trei milioane de salariați.[18] În mai 1991, agenția privatizase deja 1.670 de firme din cele aproximativ 7.000 care funcționaseră în landurile fostei Germanii de Est, făcând cele mai mari progrese în ramurile energiei, producției alimentare, construcțiilor, comerțului și turismului. Nouăzeci de procente din proprietăți au fost vândute vest-germanilor (în principal corporațiilor), cinci procente au fost achiziționate de străini (nongermani) și cinci procente sunt în prezent deținute de foștii lor manageri. În pregătirea următoarelor privatizări, *Treuhandanstalt* a desfăcut 316 *combinate* (megaconglomerate din fosta economie socialistă) în 8.500 de firme mai mici, care cuprind aproximativ 45.000 de uzine.[19]

Această modalitate agresivă de abordare a problemei cu ajutorul unei agenții birocratice puternice, care are mandatul aproape indiscutabil de a impune restructurarea radicală, vastă și rapidă, este astfel trăsătura definitorie a strategiei de privatizare din Germania. Dar, chiar dacă statul german s-a mișcat cu o viteză mult mai mare și cu mult mai multă hotărâre decât guvernele altor țări central-europene în primele etape ale privatizării, există semnale că cele mai mari dificultăți nu au fost încă depășite. Bineînțeles, rămâne întrebarea dacă aceste obstacole vor fi înfruntate cu o viteză și mai mare și cu măsuri administrative și mai puternice. Dar nu ar trebui să eliminăm posibilitatea ca dificultățile pe care le va întâmpina *Treuhandanstalt* să îi diminueze viteza de acțiune și să ducă la modificări ale metodei sale.

Ironia cazului est-german a fost că însăși forța economiei vest-germane, despre care se presupunea că va genera o tranziție mai lină în comparație cu vecinii est-europeni, s-a dovedit a fi, în fazele inițiale, o sursă de probleme. În particular, creșterea dramatică a cererii de bunuri de consum în landurile recent încorporate a fost soluționată în prima fază prin expansiunea produselor firmelor vest-germane pe piața est-germană. Astfel, dacă s-ar putea ca, pe termen lung, „fratele cel bogat" să salveze situația prin achiziționarea firmelor estice, pe termen scurt el a început prin vânzarea de bunuri către rudele mai sărace. Necompetitive pe piața mondială, incapabile să vândă produse pe piața vest-germană și necompetitive pe propria lor piață, firmele est-germane și-au văzut piețele evaporându-se sub ochii lor. Fără comenzi și fără a avea de lucru, milioanele de angajați din aceste firme falimentare primeau compensații de șomaj prost deghizate sub forma muncii cu program redus, prin care rămâneau pe statele de plată, având foarte puțin sau chiar nimic de făcut la locul de muncă.[20]

Pentru unii intelectuali care încearcă să modeleze opinia publică germană, cea mai atractivă soluție la această problemă o reprezintă migrația masivă. Ei

pot fi auziți spunând: „Oricine dorește să muncească serios poate găsi de lucru aici, în prospera noastră țară." Dar, chiar dacă Germania Occidentală ar putea absorbi un procent semnificativ din cei care caută de lucru, consecințele s-ar putea dovedi nu numai catastrofale pentru structura socială, ci și devastatoare pentru economiile locale pe care aceștia le lasă în urma lor. Migrația masivă, chiar dacă ar fi mai redusă decât în planurile unor factori de decizie, ar putea duce la o depreciere masivă a capitalului uman din economia landurilor fostei Germanii de Est. O astfel de depreciere ar fi declanșată nu numai de pierderea *indivizilor* foarte talentați, ci și de distrugerea *echipelor de lucru* în care aceste talente fuseseră utilizate anterior. Faptul că organizarea muncii în microsfera întreprinderii redistributive a evoluat spre *o autonomie forțată* și *o flexibilitate distorsionată* nu a fost rezultatul direct al previziunii și planificării, ci o consecință neintenționată a proastei administrări macroeconomice socialiste.[21] La nivelul cel mai de jos, echipele de lucru au dezvoltat, mai precis au fost forțate să dezvolte, modele de adaptare rapidă și flexibilă pentru a face față crizelor și altor absurdități rezultate din proasta administrare de la nivel central. Astfel de adaptări nu ar trebui idealizate – ele erau constrânse și distorsionate –, însă important este faptul că, în timp, ele au evoluat sub forma unităților de lucru în care capitalul uman al echipelor era mai mare decât suma părților componente. Într-un astfel de caz, plecarea a doi sau trei oameni dintr-o echipă de 12 îi poate împiedica buna funcționare și poate distruge o resursă mică, dar importantă, care ar putea constitui baza reconstrucției unei economii falimentare. Pe scurt, migrația stimulată de apropierea prosperității pe același teritoriu național ar putea reduce șomajul, dar la fel de bine ar putea eroda capacitățile organizaționale și întârzia dezvoltarea unei economii dinamice în landurile fostei Germanii de Est.

Șomajul și criza economică severă vor avea consecințe importante pentru activitatea viitoare a *Treuhandanstalt*. Pe măsură ce situația în interiorul întreprinderilor din Est se deteriorează rapid, va fi tot mai dificil să se găsească cumpărători pentru ele. În același timp, cum rata șomajului atinge niveluri fără precedent, vor crește presiunile pentru reducerea vitezei lichidărilor. Firmele care nu pot fi nici vândute, nici închise (și ne putem aștepta ca ele să fie cu miile) vor rămâne sub autoritatea birocratică a *Treuhandanstalt*, iar agențiile de stat vor fi obligate să intervină direct în reorganizarea acestor proprietăți, utilizând subvenții pentru a le menține pe linia de plutire.[22] Dar ne putem aștepta în continuare la presiuni continue asupra agenției pentru a demonstra că rămâne fidelă direcției privatizării. Însă mandatul său a avut drept scop privatizarea rapidă și pe scară largă.

Politicienii federali şi alte oficialităţi guvernamentale nu vor privi favorabil o agenţie care recurge la acordarea de subvenţii în loc să privatizeze, iar superiorii birocraţi se vor încrunta la subordonaţii din cadrul agenţiei al căror număr de întreprinderi privatizate pe semestru este mult sub norma stabilită. Din combinarea acestor factori, ne putem aştepta ca *Treuhandanstalt* să privească tot mai des către managerii întreprinderilor ca la un grup de potenţiali proprietari ai unor mici unităţi falimentare care însă mai pot fi salvate, unităţi care au fost (sau urmează să fie) desprinse din marile întreprinderi de stat. În acest scenariu, evaluarea bunurilor va tinde într-o măsură tot mai mare să fie făcută prin negociere între agenţie şi întreprinderi, iar în acest proces managerii îşi vor utiliza resursele poziţionale pentru a exercita noi drepturi de proprietate. Aceste procese sugerează o schimbare în operaţiunile *Treuhandanstalt* pe măsură ce restructurarea devine cea mai importantă sarcină a agenţiei: în efortul de organizare a pieţei pentru potenţialii cumpărători, prima sarcină o reprezintă reorganizarea firmelor.[23] *Combinatele* sunt prea mari pentru a fi vândute în întregime, iar unităţile care pot fi desprinse şi vândute ca atare sunt prea mici pentru a fi semnificative. Astfel, restructurarea presupune adesea un proces simultan de dezagregare a câtorva întreprinderi largi şi de *recombinare* strategică a părţilor constitutive, devenite astfel disponibile, cu scopul de a crea noi întreprinderi.

Republica Cehă: programul de licitare a cupoanelor

Spre deosebire de puternica orientare etatistă a strategiei germane de privatizare, strategia cehă[24] este un caz exemplar de evaluare a bunurilor direct de către piaţă, implicând participarea pe baza cetăţeniei şi utilizând resurse monetare. De fapt, această combinaţie particulară de categorii este reprezentată de o inovaţie instituţională unică a strategiei cehe – utilizarea cupoanelor cetăţenilor în licitarea publică a acţiunilor marilor întreprinderi de stat.

Programul lansat de autorităţile cehe[25] implică distribuirea a peste 50% din acţiunile a mai mult de 1.000 de mari întreprinderi publice prin intermediul unei scheme bazate pe cupoane. Fiecare cetăţean ceh major primeşte cupoane a căror valoare este egală cu 1.000 de *puncte de investiţie*. Aceste puncte pot fi schimbate pe acţiuni ale întreprinderilor desemnate a fi privatizate prin programul de cupoane. Deşi fiecare cetăţean primeşte de drept aceste cupoane, numai cei care plătesc o taxă de înscriere de 1.000 de coroane (aproximativ jumătate din venitul mediu lunar al unui salariat din sectorul industrial) vor putea să utilizeze cupoanele în licitaţii publice. Astfel, pentru

a arăta că acțiunile obținute prin programul de cupoane nu sunt un cadou din partea statului, pentru a semnala faptul că există riscuri și pentru a-i elimina pe acei cetățeni care nu sunt interesați de dobândirea de acțiuni, oficialitățile cehe au conceput o schemă care combină participarea cetățenilor cu resursele monetare.

După cum vom vedea, procesul de schimbare a cupoanelor pe acțiuni este destul de complex (iar autoritățile cehe au întreprins un vast program de educare a publicului pentru explicarea principiilor de bază și a logicii sale intrinseci). Prima etapa a licitării cupoanelor a început la 18 mai 1992. Pentru fiecare val de privatizări, Ministerul Privatizării desemnează întreprinderile ale căror acțiuni vor fi distribuite prin licitație.[26] Pentru acțiunile fiecărei întreprinderi în parte, ministerul anunță un preț inițial de strigare. Pentru a înțelege principiile licitației, este important să observăm că acest „preț" nu este exprimat în unități monetare, ci *în puncte de investiție*. Statul anunță numărul de puncte de investiție la care dorește să schimbe o acțiune a unei întreprinderi date. O singură acțiune a unei companii profitabile, spre exemplu, poate avea un preț inițial de 200 de puncte; o acțiune a unei firme cu un dosar mai puțin impresionant sau cu perspective mai puțin promițătoare poate fi anunțată la numai 10 puncte. În prima rundă a licitației, un cetățean poate decide să-și plaseze toate cele 1.000 de puncte în cinci acțiuni ale companiei profitabile; altul și-ar putea manifesta dorința de a schimba toate punctele sale pentru 100 de acțiuni ale întreprinderii mai puțin promițătoare, iar un al treilea ar putea hotărî să își diversifice portofoliul plasând punctele de investiție în acțiunile mai multor firme.

La fel de important pentru înțelegerea principiului de evaluare a bunurilor reprezentat de această schemă este faptul că licitația este concepută ca un proces repetitiv care are loc în mai multe runde. Cu alte cuvinte, deși economiștii din Ministerul ceh al Privatizării trebuie să întreprindă o evaluare rapidă a performanței firmelor pentru a putea stabili prețul inițial al acțiunilor în prima rundă de licitare, prețul final exprimat în puncte de investiție pe piața simulată de licitația cupoanelor (și, mai important, prețul ulterior al acțiunilor cumpărate și vândute pe piața reală) este determinat de oferta și de cererea pentru aceste acțiuni. Vaclav Klaus și echipa lui de la Ministerul de Finanțe au conceput un fel de *licitator walrasian*.[27] Licitatorul (în realitate o rețea computerizată) acceptă oferte de cumpărare a acțiunilor unei întreprinderi la un anumit preț de strigare, exprimat în puncte de investiție. Spre deosebire de bursa de mărfuri (sau de licitația tipică care ne este cunoscută de la vânzările de proprietăți imobiliare sau de la vânzările de obiecte de artă), cetățenii care

participă nu licitează, strict vorbind, prețul în cadrul unei runde. După prima rundă, licitatorul identifică acțiunile pentru care cererea a depășit oferta, precum și pe cele în care cererea a fost sub ofertă. În calitate de vânzător, statul poate accepta ofertele făcute în acea rundă sau poate modifica prețurile în sus sau în jos în vederea rundei următoare, care va fi organizată după două săptămâni. Licitația continuă timp de trei sau patru runde, iar statul acceptă ofertele în cazurile în care cererea pentru acțiunile unei anumite întreprinderi este mai mică decât oferta (numărul de acțiuni cu care o firmă participă la licitație este fix) și crește prețurile acelor acțiuni pentru care cererea depășește oferta.

Principiul major pe baza căruia licitarea cupoanelor devine un element esențial al strategiei generale de privatizare este acela că liderii Cehiei utilizează o piață simulată pentru a obține în scurt timp o piață funcțională de acțiuni unde să se tranzacționeze o proporție semnificativă din acțiunile fostelor întreprinderi de stat.[28] Întrebarea dacă punctele de investiție reflectă valoarea reală a acțiunilor sau o valoare *relativă* reală este lipsită de importanță; scopul licitării cupoanelor este de a pune acțiunile în mâini private, unde pot fi vândute și cumpărate cu adevărat.[29] Conform celor care au conceput licitația, adevărata evaluare a bunurilor se va petrece numai pe o astfel de piață (unde speculanții nu vor fi discreditați, ci încurajați).[30] Pentru acest motiv, și nu datorită taxei de participare, plasăm strategia de privatizare cehă în căsuța care reprezintă intersecția dintre evaluarea prin intermediul pieței și resursele monetare.

În stadiul inițial al programului său de privatizare, conducerea Cehiei pare a fi pregătită să accepte proprietatea relativ dispersată în speranța că tranzacțiile ulterioare de pe piața reală de capital vor duce relativ rapid la concentrarea proprietății în întreprinderi mijlocii. Câteva elemente ale proiectului (combinația dintre oferirea de acțiuni unor firme la „prețuri" de strigare relativ reduse și acceptarea ofertelor în cazurile în care oferta de acțiuni depășește cererea) sugerează că cehii sperau ca unii indivizi întreprinzători să cumpere repede aceste acțiuni relativ ieftine și să devină interesați să controleze aceste firme. Un astfel de scenariu tinde să fie însoțit de menținerea proprietății dispersate în întreprinderile cele mai profitabile în care este de presupus că factorii de decizie din sfera economică au mai multă încredere în talentul managerial al întreprinderilor și, prin urmare, tolerează controlul managerial care însoțește proprietatea difuză. Aceleași trăsături sugerează, de asemenea, că liderii cehi sunt conștienți de tendința managerilor de a opune rezistență la licitarea cupoanelor, în special a celor din întreprinderile desemnate pentru a fi scoase la licitație, și proiectează anumite

elemente ale programului cu scopul de a neutraliza sau de a diminua această rezistență. În cel mai rău caz, firmele ale căror acțiuni nu sunt cumpărate pot fi mai ușor lichidate după ce primesc un astfel de vot de neîncredere din partea cetățenilor investitori. În cel mai bun caz, cei care conduc sectorul economic pot utiliza tendința de a avea proprietate dispersată în companiile profitabile pentru a-i convinge pe managerii acestora (adică persoanele cu cea mai mare putere de negociere) că licitația nu este împotriva intereselor lor și că nu ar trebui să i se opună. În ceea ce privește multitudinea de întreprinderi aflate între aceste două extreme, miniștrii cehi se pot aștepta să întâmpine rezistență din partea managerilor, însă ei par a spera că relativ rapida concentrare a proprietățile va permite noilor proprietari să controleze aceste firme.

Polonia: alocația acordată tuturor cetățenilor și angajații acționari

Povestea strategiei de privatizare din Polonia începe la Gdansk, locul de naștere al primului și, pentru o vreme, a celui mai mare sindicat independent din Europa de Est. Dar *Solidaritatea* și cel mai faimos vlăstar al Șantierului Naval Lenin, care va deveni președintele Republicii Poloneze, sunt doar jumătatea poveștii. Căci nu fără ironie istorică și nu numai datorită coincidenței, orașul Gdansk a fost și locul de naștere al neoliberalismului polonez. La mijlocul anilor '80, în timp ce intelectualii din Varșovia și Budapesta dezbăteau în cafenele, un grup de tineri oameni de afaceri și intelectuali din Gdansk au format un Club Liberal, la ale cărui întâlniri au început să citească și să dezbată afirmațiile teoretice majore privind drepturile de proprietate. Din experiențele practice ale acestor întreprinzători și în urma acestor discuții a apărut Congresul Liberal, un partid mic dar deosebit de influent, din rândurile căruia au făcut parte Jan Krzysztof Bielecki, fostul prim-ministru, și un număr deosebit de mare de miniștri din guvernul format după alegerea președintelui Lech Walesa.

Bineînțeles că privatizarea din Polonia nu a început sub conducerea liberalilor lui Walesa, ci sub comuniștii lui Jaruzelski. În timpul vidului de putere din 1989, un număr necunoscut dintre membrii aparatului de stat s-au plasat comfortabil în poziția de proprietari ai unităților economice care aveau cele mai bune perspective, unități desprinse din fostele întreprinderi ale statului. Astfel, liberalii au venit la putere (mai întâi prin ministrul de finanțe Leszek Balcerowitz și ulterior prin întreaga suită a lui Bielecki) într-o perioadă în care erau făcute publice o serie de scandaluri legate de acest *capitalism de nomenclatură (nomenklatura capitalism)*. În ciuda acestor

scandaluri, reforma proprietății se afla fără îndoială pe agenda guvernamentală iar primul guvern necomunist (sub conducerea primului-ministru Tadeusz Mazowiecki) a anunțat un program de privatizare transparentă, ale cărui elemente centrale erau promisiunea de a atrage investitori străini și o serie de mari oferte publice bazate pe modelul britanic. Însă investitorii străini nu s-au grăbit (fiind mai interesați de Ungaria și, din motive diverse, de Germania de Est), iar prin ofertele publice a fost preluată doar o mică parte din bunurile aflate în proprietatea statului sub forma marilor întreprinderi socialiste. De fapt, realizarea majoră a primului an de funcționare a Ministerului Transformării Proprietății (lăsând la o parte câteva achiziții făcute de companii străine) a fost privatizarea prin lichidare, o realizare îndoielnică date fiind scopurile declarate ale ministerului, deoarece bunurile a 159 din cele 160 de așa-zise privatizări au fost date managerilor și angajaților firmelor lichidate.[31]

După campania electorală în care a promis „accelerarea", președintele Walesa s-a orientat către Janusz Lewandowski, noul ministru al transformării proprietății, originar din Gdansk, cerându-i să elaboreze și să concretizeze vastul program de privatizare în masă pe care acesta îl propusese cu ani înainte, împreună cu concitadinul său Jan Szomburg (în prezent director al Centrului de Cercetări pentru Formarea Pieței și Reforma Proprietății).[32] Tinerii adepți ai transformării s-au confruntat cu două obstacole. În primul rând, ei au avut de înfruntat consiliile muncitorilor, reactivate după 1989, care vedeau în transformarea proprietății o șansă de a întări dreptul de proprietate al angajaților.[33] În al doilea rând, s-au confruntat cu problema enormă generată de faptul că economiile cetățenilor nu puteau acoperi decât o mică parte a valorii bunurilor marilor întreprinderi de stat. Înainte de a accepta noul post, Lewandowski a comentat această problemă, spunând că „privatizare este situația în care cineva care nu cunoaște adevăratul proprietar și nu știe care este valoarea lucrurilor vinde ceva cuiva care nu are bani".[34]

Programul privatizării în masă implică transformarea proprietății în cazul a aproximativ 400 de întreprinderi poloneze în prima etapă de operare. În cadrul programului există o ofertă de pace majoră pentru consiliile muncitorilor: angajații firmelor particulare urmează să primească gratuit 10% din acțiunile companiilor lor. Cu alte cuvinte, deși lipsiți de economii și credite, angajații vor putea să-și utilizeze pozițiile de angajați pentru a deveni proprietari ai întreprinderilor în care lucrează.

La baza programului de privatizare în masă se află o alocație acordată tuturor cetățenilor sub formă de cupoane. Spre deosebire de programul din

Cehia, nu este necesară nici o taxă de înscriere pentru a intra în tranzacții. Prin acest semnal şi prin întregul său discurs, guvernul polonez pare să transmită mesajul că acesta este un cadou mărinimos din partea statului.

Spre deosebire de cetățeanul ceh, cel polonez nu va schimba cupoanele direct pe acțiunile unei întreprinderi propuse pentru privatizare. Cupoanele vor fi schimbate pe acțiuni în cadrul unuia dintre *administratorii de active* (*asset managers*) care, la rândul lui, va schimba cupoanele pe acțiuni în cadrul întreprinderilor transformate pe care alege (sau este obligat) să le administreze. Propunerile curente cer ca acest rol să fie jucat de companii străine cu experiență, poate nu mai mult de zece la număr. Aceşti *administratori de active*, mari corporații care cuprind multe dintre firmele mari, nu ar trebui confundați cu administratorii fondurilor de pensii sau ai fondurilor mutuale, cu care se aseamănă doar aparent. Conform celor care au gândit acest program,[35] *administratorii de active* nu vor influența firmele în mod indirect prin cumpărarea şi vinderea acțiunilor pe piață, ci îşi vor exercita autoritatea prin managementul activ şi agresiv al proprietății, fiind implicați direct în formularea politicilor şi strategiilor de afaceri ale firmelor aflate sub controlul lor. Astfel, în locul fascinației cehilor pentru practicile anglo-americane, polonezii par a se inspira din modelul german şi cel japonez.[36]

Alte câteva trăsături ale programului polonez de privatizare în masă desăvârşesc contrastul cu schemele bazate pe cupoane din Cehia. Conform oficialităților şi experților polonezi, în viitorul apropiat contextul nu va fi suficient de dezvoltat pentru a stabili un program deschis în care cetățenii sunt liberi să retragă acțiuni şi să schimbe administratorii de bunuri. Pentru evitarea inflației, vor exista probabil anumite limite în care cetățenii vor putea colecta dividendele rezultate de pe urma programului de schimbare a cupoanelor în cadrul administratorilor de active. Cu alte cuvinte, pentru o perioadă încă nedeterminată (dar care cu siguranță va dura câțiva ani), cetățenii nu îşi vor putea valorifica acțiunile schimbându-le contra valorii lor nominale. Sistemul este închis şi prin interdicția impusă cetățenilor de a schimba administratorii de bunuri. Datorită faptului că aceştia din urmă nu vor fi expuşi controlului acționarilor care, în cazul în care sunt nemulțumiți de modul de administrare a patrimoniului lor, caută dividende mai mari în altă parte, programul de privatizare în masă va include un program complex de motivații pentru conducătorii firmelor, care au sarcina de a administra bunurile. Se speră astfel ca managerii fostelor întreprinderi de stat să se afle sub controlul ferm al administratorilor străini. Vizibil mai preocupați decât cehii de consecințele dispersării proprietății, liderii polonezii speră să-i

transforme pe cetățeni în proprietari, în timp ce, prin intermediul alocației acordate tuturor cetățenilor, urmăresc să dobândească un control corporat deosebit de concentrat.

Astfel, prin faptul că permite un acces nelimitat, programul de privatizare din Polonia este mai inclusiv decât schema aplicată în Cehia. Şi totuşi participarea cetățenilor este aproape în întregime pasivă. Ce pot face cetățenii polonezi cu acțiunile lor? Nu le pot valorifica şi nici nu le pot retrage de la administratorul curent pentru a le depune la un altul. În schimbul pasivității lor, cetățenii primesc un dividend, şi atât.

Dar atunci care este rațiunea existenței unui program bazat pe cupoane? Scopul programului polonez dă răspunsul la această întrebare: el le oferă firmelor străine posibilitatea de a administra proprietatea în condițiile în care cetățenii sunt cei care exercită controlul. Nici un politician sau om de stat polonez nu a putut propune să se dea pe nimica toată firmele poloneze administratorilor străini. Dar, strict vorbind, ei nu vor face acest lucru. Într-un sens legal şi politic, ei vor oferi *tuturor cetățenilor polonezi dreptul de proprietate* şi *gestiunea activelor deținute de cetățeni* unor manageri presupuşi a fi competenți. Programul polonez bazat pe cupoane nu va fi *capitalism popular* în sensul creării de milioane de mici investitori activi care sunt interesați de urcuşurile şi coborâşurile pieței. Dimpotrivă, cei care l-au conceput speră să mărească şansele ca un capitalism caracterizat de o proprietate eficientă relativ concentrată să devină popular în rândul cetățenilor polonezi.[37]

Ungaria: proprietatea instituțională încrucişată

Cea de-a patra căsuță a tipologiei noastre este exemplificată de Ungaria, caracterizată de o combinație între evaluarea prin negociere a bunurilor, proprietari corporați şi resurse poziționale. Deşi Agenția pentru Proprietatea de Stat din Ungaria (APS), o instituție centralizată, dispune de un puternic mandat legislativ (şi de un sistem birocratic bine pus la punct) pentru a supraveghea şi a controla direct toate aspectele procesului privatizării, în Ungaria – spre deosebire de Germania – evaluarea bunurilor nu se face prin mijloace administrative. Şi, deşi acțiunile firmelor ungare pot fi vândute la o bursă aflată într-o fază embrionară, evaluarea bunurilor, spre deosebire de licitațiile din Cehia şi Slovacia, nu este îndeplinită în principal de mecanismele pieței. Drept caz aflat între evaluarea administrativă şi cea de piață este prezentat în *Figura 2* ca *negociere*, însă această definiție reziduală sau negativă nu

reuşeşte să transmită caracterul instituţional mai bine conturat al evaluării bunurilor realizate de autorităţile ungare.

După cum vom vedea, în cadrul transformării spontane şi controlate a drepturilor de proprietate, care are loc prin procesele descentralizate iniţiate de întreprinderile publice, negocierea este într-adevăr modalitatea dominantă. Însă, în cadrul APS şi în special în cazul marilor firme desemnate de agenţie pentru a fi vândute investitorilor străini pe valută forte cu scopul de a reduce deficitul bugetar, mecanismul evaluării bunurilor poate fi caracterizat mai bine prin termenul de *contractare prin relaţie*.

La câteva luni după preluarea puterii, în primăvara lui 1990, guvernul de coaliţie al Ungariei (sub conducerea prim-ministrului József Antall din partea partidului câştigător, Forumul Democrat Ungar) a răspuns criticilor opoziţiei adoptând apelul acesteia la „privatizarea privatizării". Caracteristica centrală a acestei măsuri a fost o creştere dramatică a rolului băncilor internaţionale de investiţii şi al firmelor de consultanţă în privatizarea marilor întreprinderi de stat. Când a nominalizat o listă de 20 de întreprinderi pentru a fi scoase la vânzare în prima rundă a privatizării, APS a lansat şi o invitaţie deschisă către băncile de investiţii şi firmele de consultanţă de a-i face propuneri în care să indice, în termeni generali, modul în care ar evalua bunurile, ar organiza creditele şi ar găsi un cumpărător pentru o întreprindere dată. Cu alte cuvinte, agenţia le-a acordat ofertanţilor dreptul de a administra restructurarea unei anumite companii. Firmele de investiţii şi consultanţă care ar fi câştigat această competiţie urmau să fie compensate cu un procent din preţul final de vânzare. Într-un anumit sens, APS nu vindea direct întreprinderile, ci vindea dreptul de a conduce şi a administra privatizarea acestora.

Zeci de firme de consultanţă şi bănci de investiţii au răspuns la aceste oferte; încăperi întregi din sediul APS au fost umplute cu teancuri şi teancuri de propuneri. Câteva dintre cele mai importante firme pe plan internaţional (Solomon Brothers, Goldman Sachs, Barclays, Price Waterhouse, Coopers & Lybrand etc.) au trimis proiecte pentru opt sau chiar mai multe oferte. Fiecare firmă credea că, dacă este aleasă pe baza meritelor sale, va conduce mai multe procese de reorganizare. Însă, când APS şi-a anunţat deciziile, după numai trei săptămâni, a devenit clar că atribuirea ofertelor s-a bazat mai puţin pe citirea atentă a propunerilor şi mai mult pe ideea de a maximiza numărul de parteneri în cadrul primei runde: cele 20 de întreprinderi propuse pentru privatizare au fost distribuite între 20 de bănci şi firme de consultanţă diferite.

Aceste organizaţii formează centrul unui set relativ stabil de participanţi implicaţi într-o relaţie continuă cu agenţia. În atribuirea ofertelor (şi chiar în

selecționarea întreprinderilor care urmează să fie restructurate) din cadrul privatizărilor următoare, APS conlucrează cu partenerii internaționali cu care a avut experiențe pozitive în prima rundă. Invitațiile nu sunt în întregime deschise; în unele cazuri, agenția abordează numai un număr mic de firme internaționale, sondându-le cu privire la planurile pentru una sau alta dintre întreprinderi. Nu ar trebui să eliminăm posibilitatea ca anumite decizii eficiente să fie luate înainte de anunțarea licitației pentru dreptul de a administra un anumit proces de restructurare. În aceste cazuri, în momentul încheierii unui contract, ambele părți nu calculează numai în termenii contractului aflat în discuție, ci în termeni de performanță trecută și anticipând unele schimburi viitoare. Scopul nostru nu este de a denunța o relație prea prietenească între APS și comunitățile bancare și de consultanță de la nivel internațional. Dimpotrivă, aceste practici se bazează pe o logică economică: contractarea prin relație oferă un mecanism prin care ambele părți pot câștiga mai multă informație decât prin intermediul tranzacțiilor de piață mai restrânse. În ceea ce privește APS, astfel de contractări reduc costurile tranzacțiilor (de exemplu, costurile administrative de gestionare a unei supra-abundențe de licitații sau costurile de timp și resurse, ale lucrului cu prea mulți parteneri) și pot genera informații mai temeinice și mai bune (despre piețele de capital, investitorii internaționali, strategiile de marketing și de producție ale companiilor străine etc.) față de cele care ar putea fi obținute atunci când fiecare caz în parte este contractat prin competiție deschisă.[38]

Dacă ne-am concentra atenția prea mult asupra APS, nu am reuși să înțelegem procesul de privatizare din Ungaria deoarece, deși această agenție dispune de autoritatea legală de a supraveghea privatizarea, procesele dominante care restructurează drepturile de proprietate ale marilor întreprinderi publice nu sunt inițiate la acest nivel. Forma prevalentă a transformării din Ungaria ar trebui caracterizată ca *reorganizare descentralizată a proprietății*. Simplificând o rețea mult mai complicată de tranzacții și o rețea mult mai largă de conexiuni, cursul de bază al unei asemenea reorganizări poate fi prezentat după cum urmează: sub presiunea datoriei enorme, a vânzărilor în scădere și a amenințărilor cu falimentul, fie pentru a preveni preluările, fie pentru a încerca să-și sporească gradul de autonomie față de ministerele statului, directorii multora dintre marile întreprinderi de stat se folosesc de câteva legi importante care le îngăduie să formeze societăți pe acțiuni (în maghiară *részvénytársaságok-RT*) și societăți cu răspundere limitată (în maghiară *korlátolt felelősségü társaságok-KFT*). Evident, în mod obișnuit, în cadrul unor astfel de reorganizări întreprinderea

de stat nu se transformă ea însăşi într-o societate pe acţiuni,[39] ci managerii întreprinderii separă organizaţia în numeroase societăţi (pe domenii, întreprinderi, departamente sau chiar pe ateliere). În calitate de entităţi recent înfiinţate cu identităţi legale, aceste noi unităţi sunt nominal independente – sunt înregistrate separat, au propriile lor consilii directoare şi bilanţuri separate. Întrebarea mai interesantă este cine deţine acţiunile acestor noi unităţi? O examinare a dosarelor computerizate ale biroului de înregistrare din Budapesta[40] indică faptul că marea majoritate a acţiunilor sateliţilor corporaţi lansaţi în jurul marilor întreprinderi publice sunt deţinute chiar de întreprinderile de stat. Din această cauză, noi preferăm să utilizăm termenul de *VKFT* sau *societăţi cu răspundere limitată de întreprindere* (în maghiară *a vállati-KFT*) pentru a arăta statutul lor organizaţional semiautonom.[41]

Nu numai întreprinderea fondatoare deţine în proprietate acţiuni ale acestor organizaţii-satelit. Cazurile tipice implică proprietăţi mixte. Managerii de la vârful şi mijlocul ierarhiei, profesionişti şi alţi membri ai conducerii şi (rareori) muncitori cu talente deosebite pot fi găsiţi pe listele cu parteneri fondatori. Însă ei nu deţin multe acţiuni şi nu ar trebui consideraţi o dovadă a preluărilor prin cumpărare de către manageri (*managerial buyouts*) ca modalitate de privatizare. Există însă şi un alt model, mai important decât cel descris anterior, şi anume deţinerea acţiunilor unei unităţi corporate de *alte* societăţi pe acţiuni şi societăţi cu răspundere limitată, uneori de alte *VKFT*-uri care orbitează în jurul aceleiaşi întreprinderi, cel mai adesea de societăţi pe acţiuni sau *VKFT*-uri ce se rotesc în jurul altor întreprinderi care cumpără produsele unităţii corporate sau îi furnizează materiale.[42] Printre cei mai importanţi proprietari externi se află băncile. În multe cazuri, înfiinţarea de *VKFT* şi de alte forme corporate a fost declanşată de faptul că întreprinderea avea datorii iar, în cursul procesului de reorganizare, creditorii, fie bănci comerciale (ale căror acţiuni în calitate de societăţi pe acţiuni sunt încă în mare măsură în proprietatea statului), fie alte instituţii de credit (aflate şi ele în proprietatea statului), schimbă datoria pe acţiuni.

Care este atunci forma de proprietate care se dezvoltă cel mai rapid în economia ungară?[43] Terminologia este greoaie, însă reflectă complexitatea şi amestecul instituţional al transformării proprietăţii din Ungaria: o societate cu răspundere limitată aflată în proprietatea unor alte societăţi cu răspundere limitată deţinute de societăţi pe acţiuni, bănci şi mari întreprinderi publice aflate în proprietatea statului.

Reorganizarea descentralizată a drepturilor de proprietate a avut loc în afara sferei de competenţă a agenţilor guvernamentali care răspund de

procesul de privatizare? Consecvent cu discursul din campania pentru alegerile parlamentare, o dată cu preluarea puterii, în mai 1990, noul guvern ungar a adoptat o strategie deliberată, care promitea să încetinească privatizarea şi să o administreze de la nivel central.[44] Însă, curând, APS şi-a dat seama că nu dispunea de capacitatea de a supraveghea direct privatizarea a mii de întreprinderi de stat. Poziţia pe care s-a plasat în cele din urmă pare să fi fost tolerarea reorganizării descentralizate, tolerare vecină cu încurajarea. Această afirmaţie nu ar trebui să sugereze ideea că APS nu cunoaşte caracterul particular al acestor reorganizări. Fiecare vârtej corporat de genul celui descris anterior, care implică bunuri cu o valoare mai mare de 30 de milioane de forinţi (aproximativ 400.000 $), sau o serie de astfel de structuri, care reprezintă în total mai mult de 50% din bunurile întreprinderii de stat, trebuie aprobate de agenţie. Deşi nu se acordă automat, rata aprobărilor unor astfel de propuneri este extraodinar de ridicată. Ea sugerează că înaintarea proiectului de reorganizare este precedată de o serie de negocieri cu APS. Mai mult, studiile de caz şi rapoartele finale ale reorganizărilor corporate indică faptul că modalitatea dominantă de evaluare a bunurilor în aceste cazuri este fără îndoială negocierea.[45] La orice nivel al negocierii, fie între întreprinderea de stat şi corporaţiile sale afiliate, fie între întreprindere şi agenţia de stat, actorii exploatează fiecare mijloc disponibil.

În ce direcţie va evolua reorganizarea corporată? La acest stadiu, pot fi formulate clar câteva alternative. În primul scenariu, ambiguităţile curente în distribuţia drepturilor de proprietate vor fi clarificate în favoarea managerilor acestor întreprinderi. Adică reorganizarea descentralizată va duce la continuarea procesului de *concentrare a controlului managerial*. În al doilea scenariu, reorganizarea descentralizată stabileşte terenul pentru o rundă de *privatizare în adevăratul sens al cuvântului*. Altfel spus, deşi conducerea superioară ar fi putut avea diferite raţiuni pentru divizarea întreprinderilor (protejarea firmelor împotriva falimentului inevitabil sau creşterea autonomiei faţă de autorităţile statului), stabilirea unor forme corporate, chiar dacă numai semiindependente, ar putea crea oportunităţi atrăgătoare pentru preluarea de firmele străine sau de întreprinzători privaţi locali care dispun de mijloace limitate şi nu pot să achiziţioneze proprietăţi atunci când acestea sunt mai strâns legate de marile întreprinderi de stat.[46] În cel de-al treilea scenariu, reorganizarea descentralizată nu este decât prima fază a *reconsolidării proprietăţii de stat*.[47] Această afirmaţie este paradoxală doar la prima vedere. Elitele statului pot dori să tolereze reorganizarea corporată (chiar şi pe o scară mai largă şi împreună cu o reală privatizare a unităţilor

mai mici[48]) în condițiile în care majoritatea acțiunilor rămâne în cadrul unor instituții asupra cărora statul își poate exercita în continuare controlul.

Oricare ar fi rezultatul, forma predominantă a transformării relațiilor de proprietate din Ungaria este rezultatul negocierii privind evaluarea bunurilor și ia forma proprietății instituționale încrucișate, în care managerii întreprinderilor își utilizează resursele date de pozițiile pe care le dețin pentru a-și extinde exercițiul efectiv al drepturilor de proprietate. Din aceste motive, Ungaria exemplifică acea căsuță a tipologiei care reprezintă intersecția dintre negociere, proprietari corporați și resurse poziționale.

MODALITĂȚI DE DESPRINDERE DE SOCIALISMUL DE STAT ȘI MODELE DE TRANSFORMARE

Cum putem explica diferențele dintre țările cuprinse în prezenta analiză? În opinia noastră, o explicație a acestor strategii distincte de privatizare trebuie să înceapă prin a lua în considerare căile de desprindere de socialism – *reunificare* în Germania, *compromis* în Polonia, *capitulare* în Cehoslovacia și *competiție electorală* în Ungaria. Aceste strategii și diferențele care le-au precedat, manifestate la nivelul structurii sociale și al organizării politice care le-a produs, au avut drept consecință faptul că instituțiile politice curente și formele de mediere a intereselor între stat și societate diferă semnificativ de la o țară la alta. Prăbușirea comunismului în Germania de Est a dus la colonizarea noilor sale instituții politice în timpul încorporării în puternicul stat al Republicii Federale Germania. Capitularea autorităților comuniste în Cehoslovacia după decenii de lupte aprige, când au fost suprimate aproape toate instituțiile societății civile, a generat o rapidă restructurare a instituțiilor sale politice, relativ puține elemente rămânând din perioada anterioară.[49] Comunismul nu s-a prăbușit în Ungaria și Polonia; abandonarea lui a fost negociată în ambele țări. Confruntați cu o opoziție puternică, monoorganizațională în adevăratul sens al cuvântului, comuniștii polonezi au încercat să găsească o soluție de compromis. Iar moștenirile acestei modalități de desprindere, care le-a acordat garanții instituționale lui Jaruzelski și tovarășilor lui, s-au reflectat în existența unui Parlament compromis, a unei președinții puternice și a unei mișcări muncitorești naționale a cărei forță începea să slăbească. În schimb, comuniștii reformatori din Ungaria au încercat să-și salveze parțial puterea intrând în competiție electorală directă cu o opoziție politică care părea slabă. Opoziția a câștigat alegerile și a ajuns

la putere, însă moştenirea căii specifice alese de Ungaria a rămas. În primii doi ani care au urmat negocierilor din cadrul Mesei Rotunde, în Ungaria s-a dezvoltat rapid o serie de partide politice lipsite de rădăcini în sânul societăţii, s-a fragmentat mişcarea muncitorească şi au apărut managerii de întreprindere (cel mai bine organizat grup social în deceniul precedent) în rolul celor mai puternici actori sociali.

Astfel, diferenţele existente în Europa de Est de azi sunt explicate de relaţia dintre *diferitele tipuri de democraţie* şi *diferitele tipuri de capitalism*, nu de conceptele abstracte de democraţie şi capitalism.[50] Diversele căi de desprindere de socialismul de stat au generat tipare diferite în relaţia trilaterală dintre stat, piaţă şi societate.

O dată cu încorporarea lor în Republica Federală Germania, cetăţenii fostei Germanii de Est şi-au văzut viitorul trasat de o conducere politică puternic angajată pe calea economiei de piaţă. Însă, în acelaşi timp, această conducere politică este caracterizată de o profundă *încredere în stat*. Această încredere este însoţită de o adâncă şi aproape generală *suspiciune faţă de societatea est-germană*. În opinia liderilor germani, cei 40 de ani de comunism au produs o tragedie umană teribilă şi, prin urmare, datorită structurilor de personalitate, obiceiurilor, dispoziţiilor, aşteptărilor şi mentalităţilor lor, cetăţenii din noile landuri nu sunt adaptaţi la noile condiţii şi sunt incapabili să-şi administreze singuri problemele. Nu este vina lor, dar nu se mai poate avea încredere în ei. Aceştia trebuie remodelaţi şi reeducaţi nu numai sub aspectul aptitudinilor industriale (economice), ci şi al mentalităţilor. Cei prea bătrâni sau prea adânc afectaţi de vechile obiceiuri şi înclinaţii trebuie să fie împiedicaţi să obstrucţioneze noua direcţie; şansa acestei ţări sunt tinerii est-germani.[51] Urmează de aici că liderii germani se vor folosi de stat pentru a transforma economia şi pentru a reconstrui societatea.

Liderii cehi, ca şi omologii lor germani, au o încredere profundă în piaţă. Spre deosebire de aceştia din urmă, cehilor le lipseşte un stat puternic; şi, spre deosebire de polonezi, nu se confruntă cu instituţii adânc înrădăcinate în societatea civilă care să le conteste conducerea. Prin urmare, liderii politici ai Cehiei încearcă *să utilizeze piaţa pentru a transforma economia*. Încrederea lor în piaţă este atât de puternică încât o vor folosi pentru a privatiza economia. Cupoanele cetăţenilor în Republica Cehă nu sunt o metodă ideologică de a câştiga sprijin politic prin mijloace extraeconomice, ci sunt mijloace instituţionale pentru realizarea scopurilor economice care vor pune bazele unui sprijin social pe termen lung şi scurt. De aceea, ar fi complet greşit să interpretăm utilizarea de către conducătorii Cehiei a unui principiu civic ca o

dovadă a angajamentului lor profund şi statornic pentru egalitate. Licitarea activelor marilor întreprinderi de stat poate duce la o diferenţiere relativ rapidă a bogăţiei deoarece unii achiziţionează proprietăţi la preţuri minime.

Diferenţele dintre Ungaria şi Republica Cehă sunt multiple. Există în această ţară o elită de stat cu o atitudine profund ambivalentă faţă de piaţă, într-o măsură atât de mare încât putem spune că *nu are încredere în piaţă*. Dar, în acelaşi timp, este o elită care *nu are certitudinea că se bucură de încrederea cetăţenilor*. Guvernele postsocialiste sunt alese în mod liber, dar această legitimitate nu transmite siguranţa că greutăţile pe care trecerea la economia de piaţă le implică fără doar şi poate vor fi acceptate de populaţie. În lipsa instituţiilor intermediare (precum sindicate puternice, coezive) cu care să poată negocia, elita are la dispoziţie foarte puţine mijloace de a cunoaşte limitele toleranţei societăţii. Astfel, ea evită paşii decisivi de teama reacţiei acesteia din urmă. Între timp, se angajează într-un proces ciclic de strunire a managerilor de întreprindere prea impetuoşi.

Dacă în Germania liderii au încredere în stat pentru a reface societatea, în Cehia ei au încredere în piaţă pentru a reface economia, iar în Ungaria nu au încredere în piaţă în timp ce societatea, la rândul său, nu are încredere în ei; Polonia este cazul în care, *pentru a menţine încrederea societăţii, statul trebuie să câştige încrederea societăţii în piaţă*. Similar cu programul de privatizare din Cehia, în Polonia cupoanele pentru cetăţeni sunt concepute pentru a îndeplini funcţia economică de promovare a privatizării acolo unde economiile personale sunt prea mici pentru a acoperi valoarea bunurilor. Dar, spre deosebire de programul ceh, strategia poloneză de a face apel la principiul civic nu este un simplu auxiliar al logicii economice şi nici un instrument al acesteia. În timp ce în Republica Cehă sistemul cupoanelor este un mijloc de *a realiza o piaţă considerată drept autolegitimatoare*, în Polonia sistemul cupoanelor pentru cetăţeni este *un mijloc de a legitima piaţa*.

ECONOMIE DE PIAŢĂ SAU CAPITALISM MODERN?

Aşa cum am observat la începutul discuţiei privind strategiile de privatizare, aceste programe vor fi în mod inevitabil modificate pe măsură ce munca transformatorilor este ea însăşi transformată de societăţile Europei Centrale şi de Est. Procesul care rezultă se va asemăna mai mult cu *o improvizaţie* (adaptări inovatoare care combină elemente aparent discrepante) decât cu un construct arhitectural. Cu toate acestea, nu ar trebui să ne

surprindă faptul că proiectele experților străini continuă să fie prezente în procesul de transformare. Deşi marile planuri ale capitalismului de manual nu vor fi utilizate cu exactitate ca modele de acțiune, ele vor continua să fie resurse extrem de utile. Această ipoteză porneşte de la ideea că politicienii şi factorii de decizie din Europa de Est sunt localizați la un nivel intermediar între populațiile din țările lor, care trebuie să suporte costurile transformării, şi agențiile internaționale şi guvernele străine, care sunt potențialele surse de capital, ajutor şi acces la piețele occidentale.

Proiectele majore nu sunt substitute ale măsurilor de stabilizare, dar care ministru de finanțe est-european ar îndrăzni să se prezinte la negocieri cu instituțiile internaționale care acordă împrumuturi (Banca Mondială, FMI, BERD) fără a avea un proiect? O dată cu difuzarea modelelor generale (*grand models*) de la o economie la alta,[52] ar trebui să ne aşteptăm ca formulele de legitimare externă să fie desprinse de practicile concrete.[53] În acelaşi timp, ar trebui să observăm că există posibilitatea ca politicienii să-şi prezinte propriile preferințe privind politicile drept cerințe ale agențiilor internaționale („FMI mă obligă.") Întrebarea cine ce legitimează şi prin ce mijloace este, prin urmare, mult mai complicată decât cred puternicele agenții internaționale care le dictează politicienilor est-europeni, ce nu au de ales decât să se conformeze.

Scepticii se vor îndoi că *improvizația* este o alternativă viabilă la un proiect instituțional complex. Însă evaluarea pe care o facem caracterului evoluționist al capitalismului şi învățămintele pe care le tragem din analiza socialismului de stat ne înclină spre partea amatorilor de *improvizație,* nu spre cea a arhitecților sau a inginerilor de sistem. Lecția pertinentă a deceniilor de socialism este că ingineria socială pe scară largă poate distruge într-o măsură atât de mare structura socială încât răul făcut să necesite alte decenii pentru a fi reparat şi că incertitudinea instituțională generalizată elimină calculele pe termen lung care stau la baza funcționării eficiente a instituțiilor economice. Cu alte cuvinte, cu cât anvergura unui experiment este mai largă, cu atât este mai mare riscul unei catastrofe.[54] Intenția noastră nu este de a denigra proiectul instituțional. Aceste proiecte pot fi foarte bune în special dacă scopul lor este de a rezolva anumite probleme de guvernare şi coordonare pentru sectoare sau localități specifice (nu de a propune soluții universale pentru problemele întregii economii). În locul marilor experimente, ar trebui să dorim mai multe „proiecte" şi nu mai puține – soluții parțiale la probleme limitate în care transformarea devine un proces îndeplinit de o multitudine de agenți dispersați în numeroase instituții. Piețele funcționale tind să apară din încercări repetate şi erori care pot fi corectate iar noile oportunități tind să fie

observate şi exploatate într-un cadru definit de procese transformatoare descentralizate, nu de mari experimente impuse societăţii de la nivel central.

Această concepţie ridică întrebarea dacă scopul politicilor din Europa Centrală şi de Est contemporană ar trebui să fie un proces extensiv de introducere a pieţei în toate aspectele vieţii economice. Susţinătorii unui astfel de scop fac două greşeli analitice: (1) ei consideră în mod eronat unul dintre mijloace drept scop în sine şi (2) operează într-un univers teoretic, în care dihotomiile de tip „stat *versus* piaţă" epuizează paleta de mecanisme coordonatoare viabile din cadrul economiilor moderne. Dar (pentru a ne referi la primul punct) scopul introducerii pieţei a fost cu siguranţă modernizarea proceselor de producţie şi îmbunătăţirea competitivităţii acestor economii profund afectate. Cu toate acestea (trecând la punctul doi), aşa cum indică diferite curente de gândire din economia politică, există sectoare în care cele mai competitive forme de coordonare economică *nu sunt nici de piaţă, nici etatiste*, ci sunt noi forme ale căror funcţionări alternative de abia acum începem să le înţelegem şi să le identificăm (şi ale căror denumiri preliminare sunt *reţele, alianţe, înţelegeri între firme* şi altele asemenea).[55] Prin urmare, o politică exclusivă de introducere a pieţei în toate domeniile nu ar fi un mijloc de realizare a competitivităţii pe plan internaţional, ci mai degrabă ar ridica un nou obstacol în calea acesteia.

O astfel de tragedie rămâne probabilă atâta timp cât dezbaterea privind politicile perioadei de tranziţie dinspre socialism este dominată de cei care înţeleg în mod eronat triumful capitalismului drept triumful pieţei şi iau în considerare numai *revoluţiile de piaţă (economice)* ale lui Reagan şi Thatcher, pe când adevăratele victorii au implicat reorganizări industriale precum cele din Germania şi Japonia, care nu au fost nici de piaţă, nici ierarhice. Însă economiile capitaliste moderne nu ar trebui reduse numai la una din componentele lor: pieţele sunt doar unul dintre multiplele mecanisme de coordonare coexistente în capitalismul modern.[56] Schemele transformatoare care se bazează exclusiv pe un singur mecanism de coordonare nu se află atât de mult în întrecere cu capitalismul existent pe cât imită punerea în aplicare a socialismului de stat şi, la fel ca acesta, poartă cu sine riscul de a sacrifica eficienţa dinamică şi flexibilitatea care depind de diversitatea formelor de organizare.[57]

NOTE

Din Stark, David, „Path Dependence and Privatization Strategies in East Central Europe" în *East European Politics and Societies,* vol. 6, nr. 1, 1992, p. 17-53. Copyright 1992 deţinut de *American Council of Learned Societies*. Preluat din *East European Politics and Societies*, vol. 4, nr. 3, p. 17-53, cu permisiunea editorului.

1. A se vedea, spre exemplu, Blanchard, Olivier, Rudiger Dornbusch, Paul Krugman, Richard Layard şi Lawrence Summers, *Reform in Eastern Europe*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1991.

2. Murrell, Peter, „Conservative Political Philosophy and the Strategy of Economic Transition", în *East European Politics and Society*, vol. 6, nr. 1, 1992, p. 3-16.

3. A se vedea în special Hannan, Michael T., şi John H. Freeman, *Organizational Ecology*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1989; Nelson, Richard şi Sidney Winter, *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1982; David, Paul, „Understanding the Economics of QWERTY: The Necessity of History", în *Economic History and the Modern Historian*, W. Parker (ed.), Blackwell, London, 1986, p. 30-49, şi Arthur, Brian W., „Competing Technologies and Lock-in by Historical Events: The Dynamics of Allocation under Increasing Returns", în *Economic Journal*, nr. 99, 1989, p. 116-131.

4. Sensibilitatea faţă de aceste diferenţe este umbrită chiar de evenimentele care au atras atenţia asupra regiunii. Fenomenul *1989* a fost o conjunctură dublă: atât în ceea ce priveşte cvasisimultaneitatea evenimentelor din ţările regiunii, cât şi rapida accelerare şi efectele reciproce tot mai mari ale schimbărilor din sfera politică, economică şi socială. Însă, dacă considerăm anul 1989 începutul universal sau momentul culminant al unui proces, aceasta ne va împiedica să înţelegem evoluţiile din regiune. Cu alte cuvinte, trebuie să începem să dezagregăm *tranziţia*, poate chiar să ne dispensăm de ea ca noţiune, şi să întreprindem dificila muncă de cercetare pentru înţelegerea timpilor diferiţi ai schimbărilor din diferite ţări şi domenii. Spre exemplu, schimbarea instituţiilor sociale are loc mai încet, dar se poate să fi avut loc cu mult înainte de alte evoluţii politice mai uşor observabile. Dacă viteza şi secvenţa temporală sunt diferite în funcţie de domenii, nu ar trebui să presupunem că schimbările care au loc în interiorul lor sunt şi în mod necesar în aceeaşi direcţie.

5. Spre deosebire de schiţele proiectantului, în care acţiunile şi preferinţele grupurilor sociale subordonate sunt un obstacol pentru punerea rapidă în aplicare a formulelor prescrise, din perspectiva adoptată în prezenta lucrare interacţiunile instituţionale dintre stat şi societate joacă un rol formator în modelarea strategiilor reale.

6. Skocpol, Theda, *States and Social Revolutions,* Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

7. După cum sugerează accentul pus în paragrafele anterioare pe modalităţile de desprindere, prin *path dependence* nu înţelegem procese în care societăţile est-europene sunt văzute ca întorcându-se la traiectoriile istorice fireşti pe care porniseră în perioada interbelică şi de la care au fost temporar deviate (a se vedea, de exemplu, argumentul lui Szelényi Ivan în *Socialist Entrepreneurs*, University of Wisconsin Press, Madison, 1988). Spre deosebire de aceste idei de căi deja existente sau de conceptul de *traiectorie*, cu ajutorul căreia cineva poate calcula destinaţia cunoscând

punctul inițial și direcția, conceptul de *path dependence* nu este un astfel de vector.

8. Conceperea instituțiilor drept rutină întrupată și accentul pe care îl punem pe practică în locul preferințelor și pe predispoziții în locul calculelor raționale se bazează pe lucrările lui Pierre Bourdieu, în special pe *The Logic of Practice*, Stanford University Press, Stanford, CA, 1990. Pentru o viziune similară asupra instituțiilor, nu numai contrângătoare ci și permisive, a se vedea eseul introductiv al lui Paul DiMaggio și Walter Powell din lucrarea *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, University of Chicago Press, Chicago, 1991.

9. Deși prima fază a transformării s-a încheiat, pentru a transmite momentul reformelor deschise așa cum a fost trăit el de factorii de decizie ai vremii utilizăm forma de prezent a verbelor în prezentarea pe care o facem fiecărui caz. În capitolele următoare cititorul poate observa evoluțiile ulterioare în realitate.

10. Pentru folosirea unei metodologii comparative, a se vedea Stark, David, „Rethinking Internal Labor Markets: New Insights from a Comparative Perspective", în *American Sociological Review*, vol. 51, nr. 4, 1986, p. 492-504, și Stark, „Bending the Bars of the Iron Cage: Bureaucratization and Informalization under Capitalism and Socialism", în *Sociological Forum*, vol. 4, nr. 4, 1990, p. 637-664.

11. În loc să explicăm aceste dimensiuni printr-un exercițiu deductiv strict logic, oferim categoriile analitice în termenii contextului istoric și social specific, care este Europa Centrală și de Est. Noțiunea weberiană de concepte înrădăcinate istoric ar trebui să le fie familiară multor sociologi. Metoda pe care o adoptăm aici este antitetică față de antinomiile găunoase „deducție *versus* inducție" sau „teorie *versus* istoricism", resuscitate de literatura alegerii raționale, de exemplu Kaiser și Michael Hechter, „The Role of General Theory in Comparative-historical Sociology", în *American Journal of Sociology*, vol. 97, nr. 1, 1991, p. 1-30.

12. Pentru detalii privind contractarea prin relație și alte forme de coordonare între firme care se află în interiorul (sau în afara) dihotomiei piețe-ierarhii, a se vedea Williamson, Oliver, *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, and Relational Contracting*, Free Press, New York, 1985, și Hollingsworth, Rogers și Wolfgang Streeck, „Countries and Sectors: Concluding Remarks on Performance, Convergence and Competitiveness", în *Governing Capitalist Economies: Performance and Control of Economic Sectors*, Hollingsworth, Schmitter și Streeck (ed.), Oxford University Press, New York, 1994, p. 270-300.

13. Strategiile justificării se află în centrul strategiilor de privatizare. Deși ridicăm în mod explicit aceste chestiuni în cadrul acestui subcapitol, procesele justificării constituie un aspect important al fiecăreia din cele trei dimensiuni. Intenția noastră nu este să le demascăm drept ideologii post-factum, care explică sau mistifică o injustiție fundamentală, ci mai degrabă să vedem modul în care justificarea variază de la caz la caz, în funcție de procesele transformatoare mai generale. Privind strategiile de justificare din perioada tranzițională la început, a se vedea Stark, David, „La valeur du travail et sa retribution en Hongrie", în *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr. 85, 1990, p. 3-19 (în limba engleză a apărut sub titlul „Work, Worth, and Justice in Hungarian Mixed Economy", în *Working Papers on Central and Eastern Europe*, Center for European Studies, Harvard University, nr. 5, 1990). Pentru o teorie ambițioasă asupra justificării, a

se vedea Boltanski, Luc şi Laurent Thevenot, *La justification: les économies de la grandeur*, Gallimard, Paris, 1991.

14. Este clar că aici avem în vedere teoria lui Pierre Bourdieu asupra diferitelor forme de capital din societăţile moderne. A se vedea, spre exemplu, lucrarea sa „Forms of Capital" în *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, John G. Richardson (ed.), Greenwood Press, Westport, CT, 1986, p. 241-58.

15. Vechiul capital politic a suferit o devalorizare masivă şi, în prezent, publicarea memoriilor este una dintre puţinele căi rămase pentru o conversie directă. De fapt, acum ne putem aştepta ca resursele monetare, nu cele poziţionale, să constituie o cale mai importantă de a obţine proprietăţi pentru foştii membrii ai aparatului de stat ale căror posesiuni anterioare erau exclusiv de natură politică (adică al căror capital politic nu a fost încă combinat cu anumite forme de capital cultural pentru a genera poziţii *economice* în rândurile managerilor).

16. O examinare mai amplă ar trebui să abordeze şi problema distribuţiei bunurilor imobiliare, şi chestiunea *reprivatizării* proprietăţii. Restituirea sau compensarea foştilor proprietari este un aspect important cu implicaţii semnificative asupra secvenţei temporale, vitezei şi metodelor de privatizare a marilor întreprinderi de stat. În particular, incertitudinile privind reprivatizarea pot reprezenta obstacole serioase care îi inhibă pe potenţialii cumpărători şi întârzie procesul de privatizare.

17. Spre exemplu, plasarea Ungariei în căsuţa stânga-jos indică faptul că factorii de decizie au plănuit restructurarea proprietăţii în jurul proprietarilor corporaţi prin procese de negociere care favorizau resursele poziţionale. Însă nu implică ideea că resursele monetare/financiare nu pot fi mobilizate în Ungaria sau că resursele poziţionale nu pot fi mobilizate în Germania. Similar, utilizarea sistemului cupoanelor în Polonia şi Cehoslovacia nu exclude participarea actorilor corporaţi la procesul de privatizare a acestor economii – deşi este interesant de observat că guvernele Ungariei şi Germaniei au exclus, cel puţin până în prezent, principiul cetăţeniei (dreptului cetăţenesc) din strategiile lor de privatizare.

18. The World Bank/CECSE, vol. 2, nr. 5, 1991, p. 3.

19. Pentru o descriere a acţiunii agenţiei în primele luni ale funcţionării sale şi pentru o analiză neutră a problemelor dificile cu care se va confrunta în viitorul apropiat, a se vedea Schonfeld, Roland, „Transformation and Privatization in East Germany: Strategies and Experience", în *Transforming Economic Systems in East-Central Europe*, Roland Schönfeld (ed.), Südosteuropa-Gesellschaft, München, 1993, p. 159-170.

20. Această muncă pe termen scurt era programată să dureze până la 30 iunie 1991, încurajând unele estimări care arătau că, până la sfârşitul verii anului 1991, vor exista între 3,5 şi 4 milioane de şomeri (45% din salariaţii activi la nivelul anului 1989). A se vedea Schönfeld, „Privatization in East Germany". Aceste scenarii de coşmar nu s-au adeverit, în parte pentru că munca cu program redus a fost menţinută peste acest termen limită. La sfârşitul toamnei anului 1991, funcţionarii superiori ai *Treuhand* au recunoscut o rată a şomajului de 30%. A se vedea Kern, Horst şi Charles F. Sabel, „Between Pillar and Post: Reflections on the Treuhand's Uncertainty About What to Say Next", lucrare prezentată la *Conference on the Treuhandanstalt*, Harvard University, nov. 1991, şi comentariile reprezentanţilor agenţiei la conferinţă.

21. Lukács, János, „Organizational Flexibility, Internal Labor Market, and Internal Subcontracting, Hungarian Style", în *Economy and Society in Hungary*, Rodolf Andorka şi László Bertalan (ed.), Karl Marx University of Economics, Budapest, 1986, p. 15-34; Stark, „Rethinking Internal Labor Markets".

22. Schönfeld, „Privatization"; Kern şi Sabel, „Between Pillar and Post".

23. Kern şi Sabel, „Between Pillar and Post".

24. Sistemul licitaţiei cupoanelor a fost formulat înainte de destrămarea Cehoslovaciei, iar prima rundă a fost lansată în ambele republici. În acest capitol ne concentrăm analiza asupra Republicii Cehe, deoarece metoda cupoanelor a fost elementul caracteristic al strategiei sale de privatizare.

25. Prima rundă a licitării cupoanelor a fost deschisă în 1992, dar rundele ulterioare sunt încă aşteptate. Expunerea noastră adoptă timpul prezent atât pentru a exprima acest caracter de permanenţă, cât şi pentru a surprinde nesiguranţa cu care s-au confruntat factorii de decizie politică cehi în momentul în care au lansat un astfel de experiment de transformare a proprietăţii fără a fi fost testat în prealabil. În Capitolul 5 vom prezenta rezultatele programului de privatizare prin cupoane.

26. Spre sfârşitul anului 1991, ministerul primise 3.588 proiecte de privatizare din partea a aproape 900 de întreprinderi. Aproximativ 2.800 dintre ele se conformau cerinţelor schemei bazate pe cupoane. Îi suntem recunoscători lui Gerald McDermott pentru aceste cifre.

27. Putem observa de asemenea că tipul de licitaţie propus de Klaus se aseamănă într-o măsură oarecare cu schemele propuse de Oscar Lange pentru stabilirea preţurilor prin intermediul unei *pieţe simulate* în cadrul economiei socialiste.

28. Cu toate acestea, conducerea cehă pare pregătită să accepte *costuri de tranziţie* relativ ridicate (licitarea cupoanelor va fi complicată şi costisitoare) în procesul de distribuire a acţiunilor în cadrul strategiei sale de privatizare, anticipând că aceste *costuri de tranziţie* unice vor reduce rapid *costurile de tranzacţie* în economia recent privatizată.

29. La problema generată de faptul că cetăţenii ar putea să nu dispună de *informaţiile despre piaţă*, strategii cehi par să aibă tot o soluţie de piaţă: investitorii care riscă vor dori informaţii mai bune; cererea de informaţii îi va stimula pe unii dintre ei să intre în afacerea de strângere şi vânzare de informaţii. Piaţa simulată, cred ei, va contribui la punerea în mişcare a unor instituţii secundare (case de brokeraj, firme de analiză a pieţei etc.) necesare pentru o funcţionare lină a pieţelor de capital.

30. Care dintre cetăţenii cehi vor avea bani pentru a specula la bursa care va rezulta din licitarea cupoanelor? Cei mai importanţi dintre ei vor fi fostele oficialităţi comuniste şi cei care activează pe piaţa neagră. Cinismul arhitecţilor strategiei de privatizare din Cehia se vede cu ochiul liber: „Este sigur că aici sunt bani murdari", spunea Tomas Jezek, ministrul ceh al privatizării, „dar cea mai bună metodă de a curăţa banii este de a-i lăsa să-i investească." În *New York Times*, 27 ian. 1991, p. 10.

31. A se vedea Jan Szomburg, „Poland's Privatization Strategy", lucrare prezentată la conferinţa *Transforming Economic Systems in East Central Europe*, München, iunie 1990. Pentru o trecere în revistă a scopurilor ambiţioase şi a realizărilor limitate ale eforturilor timpurii de privatizare din Polonia, a se vedea Gruszecki, Tomasz, „Privatisation in Poland in 1990", în *Communist Economies and Economic Transformation*, vol. 3, nr. 2, 1991, p. 141-154.

32. Lewandowski şi Szomburg au propus un plan de distribuire a stocurilor (*stock distribution plan*) încă din 1988. A se vedea lucrarea lor „Uwlaszczenie jako fundament reformy spoleczno-gospodarczej" în *Propozyce Przeksztalcen Polskiej Gospodarki*, Asociaţia Poloneză de Ştiinţe Economice, Varşovia, 1989, p. 63-81. Un program similar de privatizare în masă a fost elaborat ulterior de Lipton, David şi Jeffrey Sachs în „Privatization in Eastern Europe: The Case of Poland", în *Brooking Papers*, nr. 2, 1990, p. 293-341.

33. Pretenţiile la proprietate ridicate de consiliile muncitorilor izvorăsc în unele cazuri din poziţii de negociere puternice, iar în altele din slăbiciunea lor. Pentru o analiză excelentă a reorganizării la nivelul întreprinderilor, a se vedea Dabrowski, Janusz, Michael Federowics şi Anthony Levitas, „Stabilization and State Enterprise Adjustement: The Political Economy of State Firms After Five Months of Fiscal Discipline", în *Working Papers on Central and Eastern Europe*, Harvard University, 1990.

34. Szomburg, „Privatization Strategy".

35. A se vedea, spre exemplu, Lewandowski, Janusz şi Jan Szomburg, „The Strategy of Privatization", Centrul de Cercetări pentru Introducerea Principiilor Pieţei şi a Reformei Proprietăţii, Gdansk, oct. 1990.

36. Distincţia dintre sistemele financiare bazate pe credit şi cele bazate pe piaţa de capital (pe scurt, bănci *versus* burse) este prezentată în lucrarea lui Zysman, John, *Government, Markets, and Growth*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1983.

37. Spre sfârşitul anului 1991 programul polonez de privatizare în masă dădea semne de oboseală. Cele 400 de firme programate pentru privatizarea masivă au fost reduse la 230, iar programul a fost atacat din toate părţile. A se vedea Slay, Ben, „Privatization and De-monopolization in Poland", manuscris nepublicat, *Research Institute, Radio Free Europe/Radio Liberty*, nov. 1991. Dacă importanţa cupoanelor înregistrează o scădere, ar trebui să ne aşteptăm ca *locus*-ul privatizării/reorganizării să treacă într-o măsură şi mai mare la nivelul firmelor şi în special la nivelul consiliilor muncitorilor – una dintre cele mai importante moşteniri instituţionale din sfera economică a Poloniei din perioada desprinderii sale de socialismul de stat. Pentru o analiză excelentă a reorganizării descentralizate în Polonia, a se vedea Levitas, Anthony, „Rethinking Reform: Lessons from Poland", în *Changing Political Economies: Privatization in Post-Communist and Reforming Communist States*, Vedat Milor, Lynne Rienner (ed.), Boulder, CO, 1994, p. 99-144; de asemenea, Dabrowski, Janusz M., Michal Federowicz şi Anthony Levitas, „Polish State Enterprises and the Properties of Performance: Stabilization, Marketization, Privatization", în *Politics and Society*, vol. 19, nr. 4, 1991, p. 403-437.

38. Natura continuă a acestor contracte prin relaţie este cea care le deosebeşte de utilizarea licitaţiilor caracteristice cazului ceh.

39. O astfel de restructurare ar necesita pregătirea unui program amplu de transformare, urmând direcţiile trasate de Legea transformării din 1989, cu implicarea directă a SPA.

40. Le suntem recunoscători lui László Neumann şi Évei Voszka pentru aceste date.

41. Termenul de *VKFT* nu este invenţia autorilor, ci a fost utilizat de lucrătorii pe care i-a intervievat Stark (în colaborate cu János Lukács) în ianuarie 1990 în timpul unor cercetări empirice în câteva fabrici ungare. Cu acest acronim, muncitorii făceau aluzie la

o formă organizaţională hibridă existentă anterior, *VGMK* (parteneriat de întreprindere), care era implicată într-un sistem iniţial de subcontractări. Deşi aveau libertatea de a realiza contracte şi aveau un grad semnificativ de autonomie în ceea ce priveşte organizarea producţiei şi alocarea „sumelor antreprenoriale," în cazul *VGMK* proprietatea asupra bunurilor imobile rămânea în mâinile întreprinderii-mamă. Prin termenul *VKFT* aceşti muncitori arătau caracterul semiautonom al noilor societăţi cu răspundere limitată care gravitau în jurul întreprinderii-mamă. Pentru mai multe informaţii despre *VGMK* ca formă organizaţională hibridă şi ca precursor al noilor forme de proprietate mixtă, a se vedea Stark, David, „Coexisting Organizational Forms in Hungary's Emerging Mixed Economy", în *Remaking the Economic Institutions of Socialism: China and Eastern Europe*, Victor Nee şi David Stark (ed.), Stanford University Press, Stanford, CA, 1989, p. 137-168.

42. A se vedea în special studiul important al Évei Voszka, *Tulajdon-reform*, Budapesta, Institutul de Cercetări Financiare, 1991, şi de asemenea lucrarea „From Twilight to Twilight", prezentată la Congresul Sociologiei Ungare, Budapesta, iun. 1991. Pentru un studiu de caz excelent asupra unei astfel de reorganizări, a se vedea Voszka, Éva, „Rope Walking: Granz Danubius Ship and Crane Factory Transformed into a Company", în *Acta Oeconomica*, vol. 43, nr. 1-2, 1990, p. 285-302; a se vedea de asemenea Móro, Mária „Az állami vállalatok (ál)privitizációja", în *Közgazdasági Szemle*, vol. 38, nr. 6, 1991, p. 565-584.

43. Din ianuarie 1990 până în iunie 1991, procesul de creare de noi unităţi economice a crescut de 2,5 ori, însă numărul de întreprinderi a crescut de 17 ori (Voszka, „Twilight to Twilight", 1991). Dacă am prefera să utilizăm ca unitate de măsură capitalizarea (în locul numărului de unităţi), noile forme de societăţi pe acţiuni semiautonome ar deţine o pondere şi mai mare.

44. În această fază, aşa cum descrie pe scurt Éva Voszka, atunci când era vorba despre privatizare, guvernul era mai preocupat de cine ar trebui să fie *vânzătorul* şi mai puţin de cine ar trebui să fie noul *proprietar*. Voszka, „Rope Walking".

45. Voszka, „Rope Walking"; Móro, „Pseudoprivatization"; Neumann, László, „Labour Conflicts of Privatization in Hungary", Institute for Labour Studies, Budapesta, 1991.

46. În acest scenariu, procedura schimbării datoriilor pe acţiuni (cu dobândă variabilă), atât de răspândită în prima rundă a reorganizării, putea juca un rol important în cea de-a doua rundă. Problema majoră a datoriei întreprinderilor (faţă de bănci, dar şi ascunsă sub forma datoriei între întreprinderi care apare pe măsură ce firmele întârzie tot mai mult cu plata furnizorilor din sectorul de stat) generează problema insolvabilităţii din sectorul bancar.

47. Într-un astfel de scenariu, relaţia dintre întreprinderi şi stat ar lua forma unei *negocieri* şi ar reflecta caracterul continuu al relaţiilor de proprietate ambigue din cadrul întreprinderilor de stat ungare de la reformele din 1968 până în prezent. Dar ar exista şi discontinuităţi; în locul *negocierii planului* şi *negocierii cu scop de reglementare*, în cazul reorganizării descentralizate şi reconsolidării proprietăţii de stat, noile relaţii ar fi caracterizate drept negociere asupra *dividendelor*. Pentru o discuţie privind continuităţile şi discontinuităţile din cadrul relaţiilor de negociere, a se vedea Szalai, Erzsebet, „A hatalom metamorfózia?", în *Valóság*, nr. 6, 1991, p. 1-26.

48. Încurajarea şi totodată limitarea unei astfel de privatizări ar echivala cu o politică care urmăreşte să raţionalizeze rolul de proprietar al statului (reducându-i activele) în timp ce îi consolidează puterea de a interveni în economie în calitate de proprietar (indirect).

49. În Republica Cehă, sindicatele seamănă foarte puţin cu sindicatele dinainte de '89, spre deosebire de cele din Ungaria, unde fostul sindicat oficial este încă cea mai mare federaţie sindicală, şi spre deosebire de Polonia, unde atât *Solidaritatea* cât şi *OPZZ* dăinuiesc din anii '80.

50. Cu privire la diversele tipuri de capitalism şi la diferitele tipuri de democraţie, a se vedea lucrarea importantă a lui Schmitter, Phillipe, „Modes of Sectoral Governance: A Typology", manuscris nepublicat, Stanford University, şi Karl, Terry Lynn şi Phillipe Schmitter, „Modes of Transition and Types of Democracy in Latin America, Southern and Eastern Europe", în *International Social Science Journal*, nr. 128, 1991, p. 269-284.

51. Cititorul care crede că exagerăm poate să citească lucrarea lui Gumpel, Werner, „The Mentality Problem in the Transition Process from Centrally Planned Economy to Market Economy", lucrare prezentată la conferinţa *Transforming Economic Systems in East-Central Europe*, München, iunie 1991. În pasajul precedent l-am parafrazat pe profesorul Gumpel. Citatul direct: „Aceşti oameni trebuie dezvăţaţi de cele mai multe dintre lucrurile cu care au crescut."

52. Rapiditatea cu care unele pachete inovatoare au fost instituţionalizate (cu alte cuvinte, au fost luate de bune) este extraordinară. Nimeni nu a fost şocat, spre exemplu, când Elţîn a anunţat terapia de şoc pentru economia rusă. Pentru difuzarea acestor programe de la o ţară la alta, a se vedea Strang, David şi John W. Meyer, „Institutional Conditions for Diffusion", în *Theory and Society*, vol. 22, 1993, p. 487-511.

53. Pentru desprinderea structurilor formale de celebrare a miturilor instituţionalizate de practicile organizaţionale, a se vedea Meyer, John W. şi Brian Rowan, „Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony", în *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Walter W. Powell şi Paul J. DiMaggio (ed.), University of Chicago Press, Chicago, 1991, p. 41-62.

54. Murrell, „Conservative Political Philosophy".

55. A se vedea în special cercetarea prezentată în lucrarea *Governing Capitalist Economies*, J. Rogers Hollingsworth, Philippe C. Schmitter şi Wolfgang Streeck (ed.), Oxford University Press, New York, 1994; Schmitter, Philippe C., „Modes of Sectoral Governance: A Typology", manuscris nepublicat, Stanford University; Boyer, Robert, „The Transformations of Modern Capitalism in Light of the Regulation Approach and Other Theories of Political Economy", lucrare prezentată la conferinţa „Comparative Governance of Economic Sectors", Bellagio, Italia, iunie 1989; Powell, Walter, „Neither Market Nor Hierarchy: Networks Forms of Organization", în *Research in Organizational Behavior*, B. Straw şi L.L. Cummings (ed.), JAI Press, Greenwich, CT, 1990, p. 295-336. Ceea ce aduce nou acest val de literatură este mutarea centrului analizei dinspre fenomenele micro sau macro spre nivelul intermediar al *sectoarelor*. Aceste studii sugerează o agendă de cercetări viitoare extrem de interesante, al căror subiect să fie sectoarele şi localizările din Europa de Est contemporană.

56. Pentru polisemia cuvântului *piaţă*, a se vedea lucrarea excelentă a lui Boyer, Robert, „Markets within Alternative Coordinating Mechanisms: History, Theory and

Policy in the Light of the Nineties", prezentată la conferința *Comparative Governance of Sectors*, Bigorio, Elveția, aprilie 1991.

57. Hannan, Michael T. și John Freeman, *Organizational Ecology*, Ballinger, Cambridge, MA, 1989, în special p. 3; Stark, David, „Coexisting Organizational Forms", în special p. 168.

PARTEA A III-A

ASOCIEREA DELIBERATIVĂ

4. PIEȚE, STATE ȘI ASOCIERI DELIBERATIVE

ESTUL ÎNTÂLNEȘTE ESTUL

Liberalismul nu și-a abandonat planurile de liberalizare a economiilor fostei lumi comuniste, însă freamătul de încântare a trecut. Cu toate că numai cei mai naivi au promis revigorări economice rapide în 1989 și 1990, nimeni nu a prevăzut că declinul producției va fi mai profund și va dura mai mult decât cel din timpul marii crize economice din perioada interbelică. Deși însănătoșirea economică a unor țări din Europa Centrală și de Est a început încă din prima parte a lui 1994, timpul marilor succese amețitoare a trecut, iar anii de reformă au obosit electoratul. Noile guverne din Polonia și Ungaria au promis să-și mențină corăbiile pe aceleași ape liberale, dar folosind „pânze" socialiste. În alte părți ale regiunii entuziasmul liberal a luat sfârșit chiar înainte de a începe. Dacă cineva ar fi marcat în calendar zilele programului lui Alexander Șatalin, care urmărea să creeze în Rusia o economie de piață matură în 500 de zile, s-ar fi putut opri înainte să-și ascută creionul. Programul de terapie de șoc al lui Igor Gaidar s-a risipit împreună cu valurile de fum din clădirea în flăcări a Parlamentului, iar Jeffrey Sachs a abandonat speranța că guvernul rus va acorda atenție sfaturilor sale. El a afirmat că șocul de piață a fost oprit înainte ca terapia să-și fi făcut efectul și că va rămâne nefinalizat atâta timp cât climatul politic și dorința conducerii ruse nu vor fi congruente cu obiectivele indicațiilor sale în domeniul politicilor.[1]

Deși neoliberalii își fac bagajele, economiile postsocialiste nu vor duce lipsă de importuri: un alt grup de sfătuitori se îndreaptă spre această regiune, aducând în servietele lor nu lecții din experiența Vestului, ci noi modele pentru Est. Dacă, în timpul gloriei liberale, consultanții se mutau de la Cambridge direct la Cracovia, acum se pare că ruta preferată ajunge la

Budapesta prin Beijing, în Slovenia prin Seul şi la Tallin prin Taipei. Dacă pacienţii est-europeni (sau agenţiile internaţionale de asigurări, care le acordă împrumuturi) erau dispuşi să plătească pentru terapia de şoc, ei tind să fie în aceeaşi măsură consumatori ai tratamentelor miraculoase – de această dată, modelul miracolului Asiei de Est.

După cum bate vântul politicilor dinspre Vest spre Est, noul contingent de consilieri politici aduce un mesaj diferit. Ei susţin că liberalismul îşi pune speranţele într-o piaţă care se autogenerează. Dar strategia aceasta nu face diferenţa dintre scopuri şi mijloace. Pentru a crea o piaţă, nu poţi să te bazezi pe piaţă. Lecţia economiilor est-asiatice este că, pentru a întări piaţa, trebuie întărit mai întâi statul. Însă, dacă odinioară polemica era bazată exclusiv pe dezvoltarea pieţelor de capital sau pe meritele relative ale programării convertibilizării monedei înainte sau după liberalizarea preţurilor, noul discurs se axează pe modalitatea de a înfiinţa instituţii de stat mai coerente, mai capabile şi mai coezive.[2] Asia de Est demonstrează că, în cazul tranziţiei din Europa de Est, adevărata provocare o reprezintă întrebările *dacă* şi *cum* poate statul să îndeplinească „rolul său specific şi modernizator".[3] În timp ce neoliberalii manifestă o antipatie adâncă faţă de stat şi s-au angajat în demontarea acestuia, susţinătorii modelului est-asiatic consideră că este necesar ca în Europa de Est „să crească puterea birocraţiei guvernamentale".[4] În condiţiile actuale, caracterizate de schimbări tehnologice rapide şi criză de capital, pentru a fi competitiv în economia globală „nevoia de a fi călăuziţi de stat este mult mai mare decât în trecut". În timp ce „consensul de la Washington" promovează privatizarea, liberalizarea preţurilor şi liberalizarea comerţului, neoetatiştii se bazează pe „exemplele evidente" ale „ţărilor recent industrializate" din Asia de Est pentru a susţine intervenţia activă a statului, fie sub forma protecţiei comerţului („menţinerea preţurilor la un nivel artificial"[6]), a subvenţiilor, a creditelor de investiţii şi a politicilor industriale[7], fie a „proprietăţii publice".[8] „Astfel, dilema est-europeană privită prin prisma experienţei est-asiatice sugerează că, dacă vrem ca dezvoltarea economică să continue, *dirijismul* nu poate muri."[9] Este puţin probabil ca un asemenea sfat să treacă neauzit pe lângă guvernul rus sau pe lângă guvernele socialiste recent alese în Polonia, Ungaria şi Bulgaria, ori pe lângă cele din Belarus, Ucraina, Slovacia şi Albania, ai căror lideri autoritari au încredere profundă în statele puternice.

Alegerea pare clară: pieţe libere contra state puternice. Fiecare alternativă oferă un pachet cuprinzător de reţete de politici destinate rezolvării problemei modului de restructurare a fostelor economii socialiste, menţinând în acelaşi

timp pacea socială. Pentru prima alternativă, pieţele autogeneratoare pot fi acele instituţii de restructurare care vor rezolva problemele sociale ale tranziţiei prin crearea creşterii continue. Dacă şi când apar probleme, soluţia nu este retragerea ci, dimpotrivă, crearea mai multor pieţe. Pentru a doua alternativă, un stat transformator este singurul agent care deţine informaţia şi cunoaşterea colectivă necesară unei direcţionări a reorganizării masive care este necesară acolo unde pieţele nu există sau, în cel mai bun caz, sunt slabe. Ferit din punct de vedere organizaţional de interesele societale, numai statul poate acţiona cu acea coeziune necesară dirijării procesului transformării economice şi sociale. Dacă şi când apar problemele, soluţia este protejarea sporită a statului, deoarece autonomia izolată a statului transformator (*transformative state*) este cea care îi conferă acestuia capacitatea de a conduce restructurarea economică şi de a rezolva tensiunile sociale.

După cum sugerează discursul nostru, vom argumenta în favoarea unei concepţii alternative de restructurare economică. Prima sarcină este de a ajusta oscilaţia tendinţelor intelectuale de la ierarhie la piaţă şi înapoi la ierarhie. Dar nu este suficient ca pendulul să fie stabilizat la un punct de mijloc, teoretic şi ipotetic, unde pieţele ar fi suficient de libere şi statul suficient de puternic, astfel încât fiecare dintre ele să-şi îndeplinească funcţiile prestabilite şi să se corecteze reciproc. Timp de aproape 40 de ani economiştii specializaţi în reformă şi analiştii politici din regiune au căutat soluţia perfectă – combinaţia corectă de planificare şi piaţă, de proprietate de stat şi particulară. În locul acestei combinaţii, analiza ultimilor cinci ani de privatizare şi restructurare economică din Europa Centrală sugerează că întărirea pieţelor şi întărirea statelor necesită recunoaşterea şi facilitarea existenţei instituţiilor de coordonare, care nu sunt nici piaţă, nici ierarhie de stat. În acest capitol vom identifica şi discuta câteva caracteristici fundamentale ale acestor instituţii: ele sunt asociative (având proprietăţi identificabile de reţea) şi deliberative (având calităţi discursive identificabile). Pentru a duce la o creştere continuă şi la o pace socială durabilă, restructurarea economică nu poate fi obţinută nici printr-un stat transformator, nici printr-o piaţă care se autogenerează, ci prin politicile transformării[10] generate de asocierile deliberative.

Pentru a elabora acest argument vom începe cu o analiză a lipsei de autonomie a statului şi a pieţelor în perioada socialistă. Este evident că statului socialist i-au lipsit pieţele dezvoltate, dar (şi acest lucru poate să-i surprindă pe unii cititori) statul socialist a fost, în mod fundamental, lipsit şi de autonomie. În continuare vom examina cum acestor probleme li s-au pus

diagnostice variate şi li s-au prescris soluţii diverse, la început prin strategiile timpurii de liberalizare, apoi printr-un liberalism perfect articulat şi în final prin ultimele eforturi de a readuce statul în economie. Punctul de pornire în elaborarea unei strategii alternative de dezvoltare îl reprezintă evaluarea unui concept dezvoltat de Peter Evans, care a deschis noi drumuri în acest domeniu, *autonomia inclusă în contextul social* (*embedded autonomy*)*. După ce vom clarifica modul în care conceptele lui Evans trebuie modificate substanţial înainte de a fi aplicate la cazul Europei de Est, vom schiţa caracteristicile majore ale asocierii deliberative. După cum se va observa, în locul unui apel pentru eliberarea economiei sau a statului, recomandăm procesul deliberativ în urma căruia libertatea de acţiune a actorilor este în mod explicit constrânsă. Însă nu este nicidecum neliberală. Noi tipuri de pacte obligatorii pot promova principiile pieţei şi îmbunătăţi performanţele economice. În mod similar, acordurile cu caracter obligatoriu produse în forumurile deliberative constrâng şi responsabilizează oficialităţile statului. Dar, departe de a slăbi statul, aceste metode îi pot îmbunătăţi capacitatea de formulare şi de aplicare a unor programe de reformă coerente. În capitolele 5 şi 6 vom dezvolta conceptul de asociere deliberativă (aplicat în domeniul restructurării întreprinderilor şi al politicii economice) prin compararea a trei ţări din Europa Centrală şi de Est.

Uriaşul Gulliver legat fedeleş

Începem cu o problemă paradoxală doar la prima vedere: giganticul partid-stat socialist, care exercită un control centralizat asupra tuturor bunurilor de producţie şi îşi rezervă dreptul de a emite judecata ultimă în toate aspectele politice, intelectuale, culturale sau sociale, este lipsit de autonomie. De fapt, exagerând puţin, putem spune că, în ultima perioadă a socialismului, sfera birocraţiei de stat în general şi sfera politică în particular erau domeniile de activitate cele mai puţin autonome.[11]

Statul socialist est-european nu a făcut parte dintru început din această categorie nu pentru că odinioară s-ar fi bucurat de autonomie, ci pentru că autonomia, relativă sau de alt fel, nu era o caracteristică a nici uneia din sferele sale. În perioada stalinistă de la sfârşitul anilor '40 şi începutul anilor '50, societăţile Europei Centrale şi de Est au fost dominate de o singură

* În limba engleză adjectivul *embedded* (cu substantivul *embeddedness*) face referire la calitatea de a fi inclus şi fixat într-un anumit mediu. Deşi în lucrarea de faţă, din raţiuni care ţin de construcţia şi eleganţa frazelor, a fost preferată utilizarea termenului „includere/inclus", îi invităm pe cititori să nu piardă din vedere conţinutul semantic mult mai bogat al acestui concept (n.trad.).

logică. Era logica *delegării prin uzurpare*. Printr-un prim act de auto-delegare, liderii partidelor-stat naționale și-au fundamentat conducerea pe pretenția că ei și numai ei posedau cunoașterea „științifică" („legile dialecticii istorice") necesară pentru a conduce toate procesele sociale și economice.[12] Nu societatea delega o astfel de autoritate căci, conform logicii delegării prin uzurpare, tocmai societatea coruptă, imatură și care nu mai prezenta încredere, produs al fascismului și al celui de-al doilea război mondial, trebuia să fie îmblânzită și modelată. Satisfacțiile cetățenilor nu contau în adevăratul sens al cuvântului. Fundamentat pe justificarea sa pur transcedentală, partidul-stat era responsabil numai în fața viitorului.

Delegarea prin uzurpare nu avea de-a face cu interesele, ci cu voința. Și, în realizarea voinței generale, acumularea primitivă a capitalului politic s-a făcut prin deposedare fizică și simbolică violentă, în timp ce statul își însușea toate mijloacele de producție, fie materiale, fie simbolice. Absența mijloacelor autonome de expresie a eliminat interesele particulare, deoarece nici un interes nu putea fi articulat decât în formă generală. Dat fiind că particularismele erau absente, nu existau domenii autonome. La fel cum liderii naționali dețineau autoritatea care le fusese delegată de superiorii lor sovietici, cadrele partidului-stat dețineau capitalul politic care le fusese delegat de superiorii pe linie politică. Acest capital politic delegat era un bun deosebit (singular, dar în același timp complet generalizabil), transportabil și mobilizabil în orice context și universal aplicabil la orice domeniu. Prin urmare, conceptul sferelor autonome îi era complet necunoscut Europei de Est staliniste. Aici funcționa un sistem politic cu *o reprezentativitate* particulară: delegatul reprezenta partidul-stat ca întrupare a intereselor generale, iar recompensele erau acordate numai acelora care puteau ignora orice interes particular. Mai mult decât atât, era un sistem politic care promova *o competitivitate* specifică: unitățile socio-economice de la toate nivelurile (brigada, atelierul, firma, localitatea, regiunea, ramura) se aflau în competiție unele cu altele pentru a demonstra care dintre ele putea să reprezinte cel mai bine (să prezinte într-un anumit context) imaginea și voința elitei politice. În această întrecere socialistă, nu prețurile, ci premiile erau dovada, simbolul și moneda creditului politic.

Însă perioada delegării pure a fost extraordinar de scurtă. Esențial pentru înțelegerea trecerii de la uzurparea totalitară la un paternalism încă departe de a fi benign este procesul pe care l-am putea numi *dinamica responsabililor*. În sistemul politic comunist, agenda tipică a unei anumite structuri de partid era organizată în jurul următoarei construcții: „Să ascultăm acum raportul

tovarăşului responsabil cu..." Şi urma o categorie trasată de la nivel birocratic, variind în funcţie de nivelul ierarhic al structurii de partid: „industria grea", „mineritul", „judeţul Borsod", „achiziţionarea grânelor", „satele din zonele periferice", „distribuirea pâinii", „districtul 22 din Budapesta", „presa", „artiştii şi universitarii" şi aşa mai departe. În perioada uzurpării şi dirijismului, tovarăşul desemnat este responsabil cu *îndeplinirea ordinelor*. Dar, o dată cu începerea acumulării primitive, cadrul de partid delegat devine responsabil cu *menţinerea ordinii* în domeniul care îi este desemnat.

Responsabilitatea astfel redefinită aduce cu sine o schimbare importantă: pentru a îndeplini această sarcină, cel responsabil trebuie să devină, cel puţin într-o anumită măsură, receptiv. Astfel, *responsabilul receptiv* începe să le spună superiorilor săi: „Pentru a-mi îndeplini responsabilităţile, trebuie să pot ţine seama de condiţiile locale." În timp şi pe măsură ce responsabilul receptiv devine într-o măsură tot mai mare mediator între stat şi societate, aceste afirmaţii iau o altă formă: „Pentru a îndeplini o astfel de sarcină, trebuie *să luăm* în considerare condiţiile particulare." În cele din urmă, când rolul de mediator devine o rutină, limita dintre stat şi societate poate fi exprimată. Vorbind ca purtător de cuvînt al societăţii, responsabilul receptiv se poate adresa partidului-stat ca unei entităţi abstracte: „Pentru a îndeplini acest scop, trebuie *să iei* în considerare aceste condiţii particulare." Ar trebui să accentuăm faptul că responsabilul receptiv nu devine imediat *reprezentantul* unor interese particulare şi nu răspunde în faţa lor. În calitate de delegat, el sau ea răspunde în faţa superiorilor ierarhici şi, în acest cadru, găseşte spaţiu de manevră: intereselor locale le răspunde „vedeţi, am mâinile legate" iar superiorilor ierarhici „pentru a face ceea ce am de făcut, trebuie să am libertatea de a lua în considerare circumstanţele locale (spaţiale sau specifice domeniului)".

Pentru a înţelege dinamica sistemului politic comunist, avem nevoie de o gramatică extinsă şi de o sintaxă modificată a limbajului reprezentării politice. Nu o putem face utilizând categoriile convenţionale ale *reprezentării intereselor*. Datorită faptului că este responsabil *cu,* dar nu şi *faţă de* actorii sociali dintr-un anumit domeniu şi că nu este autorizat să vorbească pentru şi în numele unor anumite grupuri sociale, responsabilul receptiv nu vorbeşte pentru anumite spaţii sociale în sensul convenţional. Cu cât corpurile de decizie sunt tot mai explicit alcătuite din astfel de responsabili care nu vorbesc *pentru,* dar care pot vorbi *despre anumite locuri* din spaţiul social care le-au fost desemnate, cu atât mai mult aceste unităţi teritoriale, grupuri sociale şi domenii specifice devin unităţile constitutive reale ale sistemului politic. Cu alte cuvinte, unităţile de bază ale sistemului socialist nu sunt

cetățenii, partidele sau grupurile organizate. Tocmai datorită faptului că îi lipsesc spațiile sociale, *unitățile sale constitutive de bază* devin într-o măsură tot mai mare interese particulare, speciale.

Aceste tendințe spre particular sunt exacerbate de schimbarea semnificativă a principiului legitimator autoproclamat al regimurilor paternaliste. În timp ce stalinismul se baza pe respingerea explicită a *intereselor* particulare, paternalismul poststalinist (a cărui variantă majoră a fost kadarismul) a enunțat o nouă legitimare: „Avem grijă de voi. Ținem seama de interesele voastre." Însă, datorită faptului că acestor interese nu le era îngăduită nici o reprezentare organizată independentă de partidul-stat, singura modalitate prin care puteau fi introduse în sistemul politic era prin intermediul birocrației. Acolo unde era odinioară marcat de detașare, partidul-stat devine acum instituția preeminentă a încorporării. În această concepție organicistă, la toate nivelurile ierarhiei fiecare corp de conducere trebuie să fie format din acei agenți responsabili care reprezintă interesele particulare din domeniile pentru care propun politici. În timp ce, în perioada stalinistă, partidul era o entitate *de sine stătătoare*, în perioada paternalistă partidul nu este nimic altceva decât părțile sale. Cu cât se teme mai mult de dezordinea socială, cu atât mai mult dorește să încorporeze toate tipurile de interese, fără a îngădui reprezentarea lor independentă; și, cu cât își utilizează mai mult organele birocratice pentru a media interesele concurente, cu atât acestea se combină mai mult astfel încât criteriile sale de selecție să devină tot mai difuze și mai dispersate.[13] Atunci când corpurilor conducătoare le lipsește într-o măsură tot mai mare conducerea, devine neclar ce sau cine sau cum decide între interesele care privesc „creșterea echilibrată," „exporturile în valută," „soluția crizei locuințelor" etc.

Tendința spre particular a dinamicii responsabililor receptivi interacționează, la rândul ei, cu un proces pe care l-am putea numi *dinamica domeniilor*. Trecerea de la stalinism la paternalism marchează începutul unei autonomizări crescânde (întotdeauna relativă, niciodată absolută) a diferitelor domenii de activitate din cadrul societății. Loialitatea politică nu mai este acum singura modalitate de a face carieră. De fapt, cea mai bună cale de a face carieră este combinarea capitalului politic cu alte competențe și atestate. În timp ce acreditarea din partea partidului, ca formă a capitalului politic, era bazată pe o cunoaștere ezoterică care, în ciuda acestui fapt, avea o aplicabilitate potențială extraordinar de mare, în noile condiții carierele se puteau baza pe un capital mai specific, cu alte cuvinte pe talente cu o aplicabilitate limitată la un anumit domeniu (spre exemplu, tehnologie,

economie, ştiinţă, diverse profesiuni, cultură). Acest proces nu se desfăşoară automat sau natural, ci este introdus în scenă de actori din sfere specifice care se luptă să îşi apere domeniile şi criteriile de promovare în interiorul lor. Delegaţii responsabili cu aceste domenii în curs de apariţie nu răspund pentru ele dar, în măsura în care încep să înainteze în carieră (chiar numai parţial) *în domeniile respective*, aduc noi principii, noi justificări, noi logici în cadrul structurilor de decizie ale statului.

Astfel, vechiul capital politic al delegării se disipează exact în perioada în care tot mai multe cereri de diversitate şi complexitate crescândă inundă statul socialist. În momentul în care alte domenii din jurul său dobândesc o autonomie relativă, statul socialist o pierde pe a sa. El continuă să intervină în diferite sfere însă, datorită faptului că propriile sale domenii nu sunt bine definite, nu dispune de o logică specifică, nu are coerenţă şi nu are criterii clare de selecţie. Precum uriaşul Gulliver, el poate ajunge în cele mai îndepărtate puncte; dar, cu cât se întinde mai departe, cu atât creşte posibilitatea ca mâna vizibilă să fie prinsă într-un hăţiş de multiple cereri particulare. În interiorul graniţelor sale se negociază mult, însă nu există pacte cu caracter obligatoriu, ci numai o cacofonie de raţionalizări. El încorporează dar nu este nici măcar corporatist, căci interesele particulare nu pot fi niciodată deosebite în mod clar de organele birocratice ale statului, care le reprezintă şi le mediază în acelaşi timp. Deoarece nu există o bază independentă pentru a estima sprijinul politic şi nici modalităţi clare de măsurare a impactului politic, nu numai că statul nu poate orchestra ansamblul părţilor sale componente, ci el însuşi se descompune. Deoarece cererile nu sunt agregate în afara birocraţiei de organizaţii autonome care intră în competiţie *pentru a organiza interesele conflictuale în cadrul* programelor politice, partidul-stat se dezagregă în cadrul procesului de mediere. Partidul-stat nu este rodul mediului său social; el se dizolvă în acest mediu.

LIBERALIZAREA ŞI LIBERALISMUL. DESTRĂMAREA LEGĂTURILOR CARE IMOBILIZEAZĂ

Liberalizarea

Ironiei că, din proiectul partidului-stat omnipotent, rezultă un stat slăbit cu o capacitate redusă de a oferi politici coerente, îi adăugăm o alta: antecedentele proiectelor liberale ale anilor '90 sunt măsurile de reformă

destinate întăririi statului. Liberalizarea a fost lansată şi apoi reajustată şi relansată de repetate ori, în valuri succesive, începând cu sfârşitul anilor '60 până la sfârşitul anilor '80, de tehnocraţii reformişti ai statului. Deşi, mai ales din sfera universitară, vin propuneri care dau frâu liber raţionalităţii pieţei doar de dragul acesteia (şi aceste voci, deşi nesigure, devin tot mai puternice în timp), pentru tehnocraţii statului reforma pieţei era mai puţin un scop decât un mijloc – un mijloc de eliberare a statului. Diagnosticul prezentat în secţiunea anterioară nu ar fi fost o surpriză pentru aceşti reformişti, deoarece credeau că braţul lung al partidului-stat care ajungea în fiecare colţ al societăţii şi economiei constituia sursa problemei. Dacă mâna vizibilă ar atinge mai puţine lucruri, mai puţini paraziţi ar intra în corpul partidului-stat. Reformarea pieţei era un mijloc de uşurare a sarcinii care apăsa asupra statului. Dacă ar avea mai puţine sarcini de îndeplinit şi mai puţine interese de mediat, statul şi-ar putea îndeplini mai bine sarcinile care îi rămân. Spre exemplu, dacă nu ar interveni în microdeciziile de la nivel de întreprindere, ar avea o capacitate mai mare de administrare la nivel macroeconomic.[14]

Analize lucide şi concise ale liberalizării est-europene sunt cuprinse în alte lucrări.[15] Este suficient să observăm aici că acest proces era de fapt o serie de reforme *parţiale*. Firmelor li se oferea doar o autonomie limitată, niciodată totală. Datorită acestui caracter parţial, directorii de întreprindere îşi puteau ţine în permanenţă o mână în buzunarul statului, iar birocraţii erau întotdeauna gata „să corecteze greşelile". Reformele nu aveau un caracter radical. *Frânele* (termenul utilizat) au fost chiar de la început un element-cheie al planurilor de reformă. Schimbarea constantă a vitezelor proceselor economice semăna cu încercarea de a conduce o maşină apăsând simultan pe ambreiaj, frână şi acceleraţie, o călătorie pe cât de zgomotoasă, pe atât de zdruncinată. Mai mult, directorii de întreprindere aveau o atitudine profund ambivalentă faţă de reformele de piaţă. Pe de o parte, liberalizarea părea să promită mai mult spaţiu de manevră. Însă managerii care se pricepeau la planificări, care aveau experienţa negocierii scopurilor şi care puteau descifra semnalele birocraţiei ezitau să se ghideze numai după semnalele pieţei. Acolo unde reformele de piaţă ameninţau (chiar şi doar ipotetic) caracterul relaxat al constrângerilor bugetare cu care se obişnuiseră întreprinderile în relaţia lor cu statul, managerii au dat înapoi în faţa posibilităţii de a-şi pierde abilitatea de a trece responsabilitatea pe seama superiorilor ierarhici. În cel mai bun caz, tehnocraţii adepţi ai liberalizării îi puteau considera pe directorii de întreprindere aliaţi pe care nu se puteau baza. Într-adevăr, de câteva ori, directorii marilor întreprinderi de stat şi-au alăturat forţele pentru a sabota eforturile de reformă.[16]

Însă liberalizarea se desfăşura fără entuziasm şi datorită faptului că în cadrul birocraţiei partidului-stat existau profunde neînţelegeri cu privire la direcţia şi consecinţele introducerii principiilor pieţei. Reformele erau promulgate în speranţa că introducerea pieţei va îmbunătăţi performanţa economică şi prin urmare va spori resursele pe care partidul-stat urma să le redistribuie. Însă, în măsura în care deveneau reale şi sporeau sfera de cuprindere a consideraţiilor legate de piaţă, reformele de piaţă au dus la slăbirea importanţei măsurilor care vizau alt scop în afară de rentabilitate şi au redus importanţa altor programe, precum dezvoltarea regională sau proiectele ministerelor de ramură sau sector în care era implicată elita statului. Mai presus de toate, reformele de piaţă au slăbit reţelele care împânzeau marile întreprinderi publice şi erau principala legătură a elitelor cu societatea. Cu cât întreprinderile erau sfătuite mai mult să caute rentabilitatea, cu atât se putea conta mai puţin ca ele să ofere acele valori politice pe care era de aşteptat să le producă. „Dacă întreprinderile iau decizii pe baza rentabilităţii – vociferau responsabilii receptivi din birourile secretariatelor judeţene de partid, ale sindicatelor şi ale ministerelor – cine ne va asigura că vor menţine nivelul ocupării forţei de muncă sau că bunurile de consum mai puţin rentabile vor fi furnizate la acelaşi nivel al preţurilor ori că investiţiile vor continua în regiunea mea? Automatismele vă pot ajuta pe voi, tehnocraţii, să obţineţi un echilibru macroeconomic, însă nu ne putem baza pe ele pentru reducerea tensiunilor sociale. Dacă stabilitatea macroeconomică şi stabilitatea socială nu pot fi armonizate, care este atunci sensul raţionalităţii voastre economice?" Astfel, tocmai pentru că a relativizat garanţiile, a slăbit reţelele de negociere, a redus controlul direct asupra logicii producţiei şi a ameninţat baza organizaţională a paternalismului, liberalizarea avea opozanţi peste tot şi, în cele din urmă, a fost subminată de forţele reunite din cadrul birocraţiei, care a revenit la utilizarea politică a întreprinderilor publice.[17]

Liberalismul

Dacă liberalizarea întreprinsă în socialismul de stat a lăsat moştenire pieţe slabe şi state slabe, liberalismul din perioada postsocialismului timpuriu poate fi caracterizat prin hotărârea de a nu repeta aceeaşi greşeală. Trebuia ca introducerea principiilor pieţei şi raţionalitatea economică să fie scopuri în sine. Date fiind lecţiile precedente, sarcina nu era întărirea statului, ci distrugerea lui. Problema acţiunii ample a mâinii vizibile nu poate fi rezolvată numai prin *retragerea* statului din economie. Limitările voluntare nu elimină

posibilitatea existenței unor reflexe involuntare la o dată ulterioară. Pentru liberalii postsocialiști, distrugerea *partidului*-stat nu putea constitui o măsură corectivă suficientă: tiparele de comportament paternalist erau atât de adânc înrădăcinate la nivelul întregii birocrații și atât de larg răspândite în întreaga societate încât constituiau un pericol permanent chiar și în condițiile apariției unui sistem politic bazat pe competiție electorală. Statul nu trebuia numai să își retragă mâna, el trebuia împiedicat să se întindă din nou.[18]

Pentru aceasta, pe lângă politicile standard de liberalizare a prețurilor și importurilor, programele mișcării liberale postsocialiste au inclus și măsuri destinate retezării acestei mâini. Privatizarea, spre exemplu, a fost considerată peste tot ca un mijloc de formare a pieței. Însă importanța ei strategică se datorează faptului că ea contribuie la divizarea controlului care se infiltrează prin proprietatea de stat asupra mijloacelor de producție. Dacă nu mai erau proprietarele întreprinderilor, ministerele își pierdeau principalele mijloace de intervenție în problemele acestora. În acest sens, privatizarea a fost o componentă majoră a unui *constituționalism economic* mai larg, al cărui element central a fost un set de măsuri legale care împiedicau intervenția statului în relațiile de proprietate, cu excepția unei singure direcții: statul putea să privatizeze, însă era împiedicat prin Constituție să renaționalizeze proprietatea. În mod similar, statul era obligat prin lege să adopte o poziție neutră față de proprietate: el nu putea discrimina firmele pe baza formei lor de proprietate. Prin astfel de constrângeri constituționale, amestecul economiei mixte urma să fie modelat de agenți sociali difuzi și dispersați.

Dar ce se întâmplă cu întreprinderile care așteaptă să fie privatizate? Aici economiștii liberali și factorii de decizie politică s-au aflat inițial pe poziții diferite. Unii susțineau că privatizarea rapidă ar rezolva în scurt timp problema. Când, prin ofertele publice inițiale, nu s-a reușit decât privatizarea unui număr foarte mic de întreprinderi la nivelul întregii regiuni, unii liberali au susținut ideea tolerării privatizării spontane ca mijloc la îndemâna întreprinzătorilor particulari pentru a produce proprietate, fără ca statul să administreze vânzările de proprietăți. Alții au argumentat împotriva unei astfel de privatizări „sălbatice", atrăgând atenția că astfel de tranzacții, dacă sunt percepute drept ilegitime, ar slăbi legitimitatea proprietății private. În timp, pozițiile au ajuns la un acord asupra unui set de măsuri care au format un pachet destinat rezolvării problemei firmelor care rămân temporar în proprietatea statului. Cele trei componente ale sale erau legi dure ale falimentului, încetarea totală a oricăror forme de subvenții din partea statului și *transformarea* obligatorie a întreprinderilor publice *în societăți pe acțiuni.*

Scopul formării corporațiilor este desființarea monopolurilor ministerelor de ramură. Prin acest proces, întreprinderile aflate în proprietate de stat sunt transformate în societăți pe acțiuni sau în societăți cu răspundere limitată, iar titlul asupra acestor acțiuni este transferat unui nou „proprietar" care reprezintă statul – o agenție specială, un fond sau un nou minister (separat din punct de vedere organizațional de vechile ministere), care are responsabilitatea de a administra bunurile și, mai presus de toate, de a le privatiza fie vânzându-le, fie oferindu-le la prețuri foarte mici. De teamă ca noul proprietar și întreprinderile astfel transformate să nu cadă pradă vechilor obiceiuri paternaliste, ceilalți doi piloni ai triadei trebuie să fie introduși prompt și puși în aplicare cu energie. Subvențiile trebuie eliminate, fără falsa speranță că mai pot exista scutiri de la aplicarea legii; legi stricte ale falimentului trebuie introduse în toate domeniile, de preferat urmând modelul normelor contabile și practicilor judiciare occidentale. Împreună, aceste politici trebuie să trimită un semnal administrației întreprinderilor: dacă nu vă veți descurca sau dacă nu veți putea să vă descurcați în condițiile pieței, veți dispărea. Când va auzi plânsetul vostru amăgitor („Ajută-mă, dă-mi mâna"), statul trebuie forțat să răspundă nu numai că nu ar trebui să vă ajute sau că nu va face acest lucru, ci că nu poate. Procesul de apariție rapidă a piețelor are loc numai dacă actorii sunt constrânși legal și instituțional să accepte că nu există alternativă.[19] Cea mai sigură cale prin care statul poate distruge piața este să se abată de la ideea că piețele sunt scopul *și mijloacele*.[20] În ceea ce privește restructurarea, trebuie ca piețele să aibă posibilitatea de a distruge creativ. În ceea ce privește șomajul, piețele liberalizate trebuie să aibă posibilitatea de a genera creștere și locuri de muncă. Problema nivelului nemaipomenit de scăzut al investițiilor va fi rezolvată de piețele de capital. Iar problema conducerii întreprinderilor poate fi coordonată prin piețe administrative (manageriale) și piețe ale controlului corporatist.

NEOETATIȘTII

În 1993, dezamăgirea crescândă privind capacitatea pieței de a acționa ca mecanism al transformării economice a dus la reorientarea atenției către atribuțiile statului. În ciuda anunțurilor din *The Economist* despre creșteri spectaculoase ale producției în sectorul privat, în întreaga regiune exista ideea larg răspândită că privatizarea (sub orice formă s-ar fi produs, prin transfer de active sau prin încurajarea nou-veniților) se mișca cu o viteză mult sub

așteptările inițiale.[21] Producția trena, șomajul crescuse vertiginos iar evaziunea fiscală și corupția erau omniprezente. În opinia neoetatiștilor, procesul de introducere a regulilor pieței era suficient de puternic pentru a produce efecte secundare periculoase, dar încă prea slab pentru a le ameliora. În întreaga regiune, piețele liberalizate au declanșat demonstrații de masă și valuri de greve împotriva închiderii fabricilor, a reducerii salariilor și a scăderii standardului de viață. Programele centrate pe piețe libere au fost respinse de electorate, ceea ce a dus la instabilitate guvernamentală, la creșterea populismului și, în cele din urmă, însăși consolidarea democrației s-a văzut amenințată.[22] Politica „prin noi înșine" – susțineau neoetatiștii – nu putea îndeplini viziunea liberalilor, și anume o trecere radicală către dominația raționalității de piață. Soluția la problema piețelor slabe cu o funcționare inadecvată nu era apariția unor noi piețe, ci un stat mai puternic și mai eficient.

Asemeni primilor tehnocrați reformatori ai perioadei socialiste, neoetatiștii împărtășeau opinia că birocrațiile Europei de Est erau slabe și aveau doar o capacitate limitată de a formula și a implementa politici. Dar, în parte pornind tocmai de la eșecurile reformelor precedente, ei susțineau că statul nu va deveni mai puternic numai prin transferul unor funcții dinspre structurile ierarhice spre piață sau dinspre sectorul public spre cel privat. Puterea sporită a statului este un element esențial în stabilirea condițiilor pentru introducerea pieței. „Un stat puternic este indispensabil pentru crearea și funcționarea unei economii de piață."[23] În timp ce neoliberalii vor să reteze mâna vizibilă, neoetatiștii afirmă că lecția Asiei de Est, ca și evoluțiile din Europa de Vest sugerează că „tranziția la capitalism a necesitat o mână mai vizibilă decât și-au imaginat neoliberalii".[24] Statul postsocialist nu numai că trebuie să creeze piețe, ci și să rezolve (cel puțin în lunga perioadă de tranziție) problemele pe care le-au generat acestea. De aceea, nu este suficient ca sarcinile statului să fie ușurate sau ca puterile statului să fie reduse. El trebuie regândit. Propunerile cer eficientizarea aparatului administrativ (inclusiv o separație clară a funcțiilor, linii de comunicație îmbunătățite și o contabilitate strictă a bugetului), format din profesioniști bine plătiți, pregătiți în noile școli de administrație publică.[25]

În timp ce unii neoetatiști accentuează replanificarea internă a statului, alții, în special funcționarii și conducerea executivă a noilor regimuri, susțin izolarea sa față de influențele externe. Pornind de la ampla moștenire lăsată de regimurile autoritare din regiune, concepția neoetatistă ia drept exemple China[26] și America Latină[27]. Trăsăturile modelului de *stat transformator* pot fi descrise succint ca o negociere directă a partidului-stat socialist, căzut

pradă intereselor parțiale. În această viziune, capacitatea statului este o funcție a autonomiei sale. În timp ce partidul-stat a fost ținut captiv de rețelele de negociere care au penetrat statul și aparatul birocratic, statul transformator va fi autonom și de aceea va dobândi forță, izolându-se de aceste rețele. Dacă birocrațiile slabe din ultima perioadă a statului socialist au eșuat pentru că au încercat să medieze toate interesele, statul post-socialist va fi puternic în măsura în care va putea să ignore complet aceste interese. Punctul central al noului stat este o echipă de tehnocrați, *echipa schimbării*, care nu este aleasă din interiorul birocrației, ci din exteriorul ei, dar care o remodelează. Acesta este un stat constructor, care se remodelează pe sine pentru a da o nouă formă societății. Echipa de tehnocrați are scopuri sigure, are *esprit de corps* (cu salariile adecvate), dispune de criterii de selecție, de tehnici și de expertiză pentru a proiecta instituțiile și programele necesare pentru atingerea scopurilor. Legăturile cu societatea, ca și conexiunile cu politicienii diferitelor partide și chiar cu alte părți ale birocrației, care nu sunt încă reformate, sunt întotdeauna suspectate ca fiind generate de anumite interese. Astfel, în special atunci când *informația* nu poate fi deosebită de *zgomotul* crizei sociale, birocrația trebuie izolată în condițiile în care menirea sa este să emită directive clare care să rezolve problemele presante ale tranziției.[28]

Reprezentanții modelului statului transformator nu împărtășesc presupunerile optimiste ale liberalilor legate de capacitatea piețelor liberalizate de a (re)genera baza politică a reformelor economice prin intermediul creșterii economice rapide. În opinia lor, statele transformatoare trebuie să facă față problemelor generate de faptul că sunt înconjurate de grupuri sociale cu interese particulare, care depind de menținerea *statu quo*-ului și sunt gata să opună rezistență oricărei schimbări care le-ar amenința poziția. Ei susțin că statul transformator nu poate ține seama de interesele lor din moment ce politicile transformării, construite în funcție de interesele acestor grupuri, nu ar face decât să reproducă *statu quo*-ul. Prin urmare, spre deosebire de adepții piețelor libere, care cred că nu este nevoie de politică, în modelul statului transformator nu este loc pentru politică. În schimb, sarcina statului puternic este de a impune politicile transformatoare necesare care permit îndepărtarea de *statu quo* și crearea de noi clase cu interese care corespund deja logicii economiei de piață.[29] Din Rusia lui Elțîn până în Polonia lui Walesa, neoetatiștii au încercat să stabilească instituții executive puternice care pot să conducă prin decrete, fără a fi răspunzătoare nici față de instituții superioare, nici față de

alte instituții aflate pe același nivel al puterii.[30] Crizele politice care au urmat acestor eșecuri notorii demonstrează că maximizarea capacității de ignorare a intereselor nu duce nici pe departe la maximizarea capacității de transformare a statului.

STATUL DEZVOLTĂRII: LEGĂTURI CARE NU IMOBILIZEAZĂ

Când sunt întrebați cum trebuie să fie restructurate economiile postsocialiste, neoliberalii răspund că cea mai bună cale este prin intermediul pieței libere. Neoetatiștii susțin că cea mai bună soluție este utilizarea unui stat coerent. Însă adevărata problemă este că societăților est-europene le lipsesc atât piețele dezvoltate, cât și statele închegate. Punctele de pornire, care sunt inexistente în realitate, ale liberalilor și neoetatiștilor ne reamintesc de anecdota în care, undeva într-un colț al Irlandei, un irlandez este întrebat: „Care este cel mai bun drum spre Dublin?" El se gândește puțin și răspunde: „Nu porni de aici."

În contextul est-european, ironia irlandezului este foarte potrivită. *Cele mai bune* căi de a ajunge la capitalism pornesc de altundeva, nu din Europa de Est. Dar acele opțiuni nu sunt disponibile pentru tovarășii noștri de călătorie. Ei trebuie să-și înceapă călătoria din acest punct. Cu ce resurse instituționale ar putea porni? Societăților postsocialiste le lipsesc piețele puternice și statele închegate, dar au decenii de experiență în dezvoltarea unor rețele puternice. De ce să nu înceapă de aici?

Nu este de mirare că liberalii postsocialiști și etatiștii adepți ai trasformării ezită să adopte un astfel de punct de plecare deoarece ostilitatea vădită față de rețele (*networks*) este trăsătura definitorie a ambelor puncte de vedere. Pentru etatiștii adepți ai transformării, vechile rețele de interese sunt chiar paraziții împotriva cărora statul trebuie să ridice un zid gros de izolare, iar reînvierea lor trebuie combătută ferm. Pentru liberali, suspiciunea de principiu a lui Adam Smith față de combinări oferă liniile directoare ale politicilor contemporane de prevenire a refacerii legăturilor dintre rețele și stat, legături care diminuează forța afirmației că „nu există alternative în afara pieței". Fiecare perspectivă este într-atât de neîncrezătoare în legăturile asociative care nu sunt bazate nici pe ierarhie, nici pe schimb încât ne putem imagina că oricare dintre ele ar putea favoriza adoptarea unui echivalent socialist al Legii lui le Chapelier (*Loi le Chapelier*).[31]

Dacă reformulăm întrebarea şi trecem de la „care este cea mai bună cale pentru a ajunge la capitalism" la „ce resurse sunt disponibile pentru a începe de aici", cu ce mijloace analitice am putea ataca problema? Pentru punctul nostru de plecare în analiză, ne îndreptăm spre un studiu profund asupra statului şi dezvoltării economice, în care Peter Evans argumentează convingător în favoarea importanţei reţelelor sociale în modelarea capacităţii *statului dezvoltării.*[32] În timp ce teoreticienii statului transformator tehnobirocratic combină autonomia şi capacitatea statului, pasul major înainte pe care îl face Evans (bazat pe o bogată analiză comparativă a cazurilor din Asia de Est, Africa şi America Latină) este o separare analitică a celor două. Pentru Evans, autonomia statului dezvoltării nu derivă din izolarea sa faţă de societate, ci din coerenţa sa organizaţională. Limitele statului sunt clare şi bine definite nu datorită faptului că sunt ziduri înalte şi groase, ci pentru că deciziile care se iau în interiorul lor sunt guvernate de o logică clară şi coerentă. Statul analizat de Evans este autonom atunci când scopurile şi mijloacele sunt clare: raţionalitatea procedurală ghidează procesul de luare a deciziilor pentru selectarea politicilor care ar trebui să promoveze performanţa economică. Autonomia statului este astfel întemeiată pe principii. O astfel de autonomie este reprodusă prin reglementarea, mai curând facilitarea, unor cariere coerente în interiorul său, bazate pe criterii riguroase de selecţie, care aduc talente în cadrul statului şi îi recompensează pe cei care demonstrează că sunt răspunzători în faţa principiilor sale. Statul dezvoltării poate face multe lucruri în multe părţi ale unui teritoriu şi, cu toate acestea, poate menţine limitele clare ale unui domeniu autonom datorită acestei specificităţi duale – specificitatea criteriilor de selecţie în procesul de luare a deciziilor şi specificitatea criteriilor de selecţie în carieră.[33] O gândire coerentă şi o echipă închegată fac posibile rezultate autonome, coerente şi coezive ale politicilor.

Cu toate acestea, analiza lui Evans nu se încheie cu termenul de autonomie. Chiar dacă birocraţii săi raţionali şi autonomi ştiu care sunt scopurile generale pe care ar dori să le promoveze, ei au nevoie de informaţii. Dacă deciziile lor nu ar fi superioare celor ale actorilor particulari, atunci ei ar fi de prisos. Iar, fără informaţii bune, ei nu ar putea lua decizii mai bune. A avea informaţii mai bune nu înseamnă pur şi simplu a avea date mai bune: pentru aceasta nu este nevoie de un stat al dezvoltării, ci numai de o agenţie statistică mai bună şi de predicţii mai inteligente. Pentru a o lua înaintea tendinţelor, agenţiile de dezvoltare au nevoie de ceva mai mult decât de statistici – au nevoie de informaţii avizate. Ele trebuie să dobândească

cunoaşterea profundă şi detaliată a celor mai bune practici prezente şi a viitorului care nu mai este atât de îndepărtat. Autonomia în sine nu va genera o astfel de cunoaştere.

Mai mult decât atât, un stat autonom nu poate asigura aplicarea politicilor. Cunoştinţele şi procesarea lor raţională de către funcţionari talentaţi, ambiţioşi şi incoruptibili (în cel mai bun sens weberian al cuvântului) în scopul producerii politicilor coerente vor fi zadarnice dacă politicile nu pot fi puse în practică. Acest proces necesită aliaţi, parteneri în sfera economică care, departe de a fi neutri faţă de politicile statului sau de a li se opune, se vor aştepta să fie ghidaţi de statul dezvoltării şi vor facilita în mod activ punerea în practică a acestor politici.

Deoarece informaţiile mai bune şi aplicarea activă a politicilor sunt elemente-cheie ale *capacităţii* statului, Evans operează o distincţie analitică esenţială între autonomie şi capacitate şi identifică determinanţi diferiţi ai fiecăreia. În timp ce autonomia statului se bazează pe coerenţa sa organizaţională, capacitatea statului se bazează pe *originarea* în mediul său social. Caracteristica statului dezvoltării este *includerea sa în contextul social* (*embeddedness*) deoarece este întrepătruns de reţele sociale care îl leagă puternic şi profund de economie. Pentru Evans, birocraţii, chiar şi cei mai coerenţi şi coezivi, nu sunt omniscienţi; cunoaşterea specifică care le lipseşte nu este localizată la nivelul statului, ci într-o multitudine de locuri răspândite la nivelul întregii economii. Statul dezvoltării nu trebuie să fie o fortăreaţă inexpugnabilă protejată faţă de elita economică. Dimpotrivă, atât el cât şi funcţionarii săi sunt legaţi intim de această elită şi de secretele ei. Printr-un schimb reciproc şi continuu, elitele economice sunt părtaşe la stabilirea agendei şi implicate în dezbaterea asupra politicilor din cadrul statului, iar această cunoaştere formează baza unor alianţe care au drept scop punerea în aplicare a politicilor.

Observăm că, prin conceptul de includere în contextul social, Evans face o întoarcere de 180 de grade faţă de poziţia neoetatiştilor adepţi ai transformării, căci a izola statul ar însemna a elimina sursa puterii sale. În concepţia lui Evans, limitele statului dezvoltării nu sunt izolate, ci permeabile. Întocmai ca membranele unei celule sănătoase, ele permit trecerea persoanelor, dar nu şi a principiilor dăunătoare. Statul inclus (şi prins) în contextul social este întrepătruns de legăturile personale ale reţelelor informale; însă, datorită faptului că operaţiunile interne ale statului sunt imunizate prin principiul puternic al răspunderii în faţa altor organisme (*accountability*), care stă la baza raţionalităţii sale birocratice, aceste legături nu au un caracter limitativ.

Conceptele gemene pe care le utilizează Evans, *coerența* și *includerea în contextul social*, au o putere analitică semnificativă. Iar atributele gemene corespunzătoare, *autonomia* și *capacitatea*, descriu un stat puternic și flexibil. Includerea în contextul social sporește capacitatea statului de a accesa cunoștințe despre acest context. Autonomia sporește probabilitatea emiterii unor politici coerente. Și, din nou, includerea în contextul social sporește capacitatea statului de a aplica în mod eficient aceste politici.

RECONSIDERAREA CONCEPTELOR DE COERENȚĂ ȘI INCLUDERE

Concepția lui Evans asupra statului dezvoltării reprezintă o contribuție majoră la analiza statului și a dezvoltării economice. Spre deosebire de liberali, care au prezentat statul ca sursa problemelor în procesul de dezvoltare economică, Evans a demonstrat convingător că birocrațiile statale care sunt coerente și incluse în contextul social pot induce investiții și creștere economică (ceea ce constituie un bun colectiv) pe care o elită fragmentată nu le-ar fi riscat. În al doilea rând, spre deosebire atât de liberali, cât și de neoetatiști, care au prezentat rețelele drept alianțe care urmăresc obținerea de profituri prin coruperea piețelor și/sau a statelor, Evans a demonstrat că rețelele în care sunt prinși birocrații statului contribuie la transformarea industrială.

Oricât ar fi de fertile și de profunde conceptele sale, modelul lui Evans nu ar trebui aplicat fără discernământ la problemele dezvoltării economice postsocialiste. În discuția care urmează, indicăm modul în care categoriile analitice de autonomie/coerență și capacitate/includere trebuie să fie remodelate pentru a surprinde provocările și oportunitățile specifice experienței est-europene. Reconsiderând modelul lui Evans în această lumină, punem sub semnul întrebării câteva dintre ipotezele sale și propunem alte dimensiuni analitice care ar trebui să fie relevante pentru studiul statului și dezvoltării economice într-o largă varietate de contexte. Pentru a anticipa acest argument, atragem în primul rând atenția asupra faptului că Evans neglijează politica și partidele politice: concentrându-se aproape exclusiv asupra caracteristicilor sferei administrației birocratice până la neglijarea unor trăsături importante ale sferei politice, Evans ignoră modul în care instituțiile politice care mediază între stat și societate pot constitui o sursă fundamentală de coerență a politicilor. În al doilea rând, observăm că Evans

neglijează rețelele care se stabilesc între firme: concentrându-se aproape exclusiv asupra rețelelor dintre elite, care traversează granițele sferelor economice și ale administrației de stat, Evans ignoră faptul că rețelele de afaceri din sfera economică pot constitui o sursă fundamentală a restructurării economiei. Critica noastră dublă poate fi astfel considerată un apel la „aducerea societății" în centrul analizei politicilor de dezvoltare economică.[34]

Autonomie/coerență

În identificarea bazelor coerenței unei birocrații de stat autonome de tip weberian, Evans acordă puțină atenție politicii și instituțiilor sale. Această neglijare a partidelor, a politicienilor și a altor organizații politice de intermediere a intereselor poate fi atribuită trăsăturilor structurale și istorice specifice ale statelor pe care le folosește ca exemple. Evans recunoaște în mod explicit că statele autoritare din estul Asiei, în care politica era exclusă, sau regimurile în care „creșterea excepțională, nu doar a produsului, ci și a salariilor reale" a diminuat nevoia de politică[35] sunt cazurile care îi confirmă ipotezele. Dar dezvoltarea economică din societățile postsocialiste are loc într-o conjunctură total diferită: recentul val global de democratizare s-a petrecut simultan cu o contracție a economiei globale. Exprimat în termeni de politică internă, în economiile postcomuniste *extensia drepturilor politice* coincide cu *o creștere* dramatică *a sarcinilor sociale* cauzate de restructurarea economică.

O problemă centrală a restructurării economice în perioada contemporană o reprezintă, prin urmare, crearea instituțiilor destinate medierii, coordonării și concertării acelor actori sociali și politici ale căror interese sunt amenințate de politicile de reformă și care au capacitatea de a bloca punerea în aplicare a reformelor și consolidarea lor.[36] În concluzia articolului său (și în capitolul final al cărții sale despre statul dezvoltării), Evans recunoaște că, în noua conjunctură istorică, există cazuri în care se manifestă atât nevoia unui nou mod de intermediere a intereselor, cât și posibilitatea existenței sale. Dar soluția pe care o propune – „o mai amplă includere în contextul social" (*broader embeddedness*), prin care birocrația statului este pusă în relație nu numai cu capitalul, ci și cu muncitorii și cu alte grupuri sociale[37] – sugerează că aceiași birocrați care erau responsabili de îndeplinirea unui program coerent de reforme ar trebui să fie răspunzători și de agregarea, coordonarea și concertarea unor interese de grup extrem de variate.

Spre deosebire, analiza pe care am efectuat-o asupra ultimei perioade din existența statului socialist a demonstrat că tocmai acest acord birocratic

generează un stat caracterizat de dezacord şi de pierderea capacităţii de a duce la îndeplinire politici coerente: o birocraţie care încearcă să medieze în mod direct interesele societale nu va fi nici autonomă, nici coerentă. Lipsa de autonomie a statelor slabe de dinainte de 1989 din această regiune a fost în principal generată de utilizarea aparatului birocratic pentru medierea directă a intereselor şi nu de calitatea inferioară a acestei birocraţii.

Din analiza noastră din subcapitolul „Uriaşul Gulliver legat fedeleş" desprindem concluzia că, pentru ca aparatul birocratic al statului să fie coerent, sunt necesare instituţii *din afara birocraţiei* care să medieze interesele societale. Un domeniu birocratic autonom cu o raţionalitate organizaţională distinctivă necesită un domeniu politic autonom cu criterii de selecţie distinctive, cu tipare de carieră şi forme de capital. Într-un astfel de câmp politic autonom, pot intra şi alte forme de capital, însă numai una este dominantă: demonstrarea sprijinului politic. Deoarece criteriile de selecţie ale sferei politice (cu alte cuvinte, structurile de motivaţii ale politicii competitive) constrâng politicienii, partidele şi organizaţiile să îşi maximizeze sprijinul politic, ele promovează programe care cuprind şi încorporează interese mai largi, chiar conflictuale. Adică, acolo unde sunt mediate de sfera politică, interesele societale nu pătrund în administraţia de stat ca cereri fragmentate care trag şi împing aparatul birocratic în toate părţile, ci ca interese deja agregate, coordonate şi organizate într-un program politic cuprinzător. Prin acest rol de mediere, un câmp politic autonom reduce probabilitatea unei birocraţii statale distorsionate şi creşte (deşi nu garantează) probabilitatea ca ea să dobândească o direcţie politică relativ clară.[38] Chiar şi acolo unde nu este pe deplin consolidată, politica competitivă şi capitalul său politic autonom (voturi pentru programe) le oferă noilor oameni politici o încredere în sine care le lipsea în întregime politicienilor din ultima perioadă a socialismului şi prin aceasta le sporeşte capacitatea de a stabili scopuri coerente pentru birocraţi.[39] Pe scurt, responsabilitatea democratică din sfera politică poate facilita responsabilitatea procedural-raţională din sfera birocratică.

Aşa cum vom arăta mai detaliat în capitolele 6 şi 7 (şi cum vom demonstra prin comparaţii de studii de caz), coerenţa politicilor din cadrul sferei politice este modelată nu numai de *răspunderea pe verticală* (*vertical accountability*) a alegerilor competitive, ci şi de instituţiile răspunderii extinse (*extended accountability),* prin care autorităţile politice sunt monitorizate de alte instituţii de stat şi răspund în faţa altor actori societali. Răspunderea extinsă produce garanţii instituţionale că investiţiile pe care cetăţenii le fac în programul politic

al partidului câştigător nu vor fi risipite: sistemul de pârghii şi contragreutăţi din interiorul statului, spre exemplu, reduce tendinţa oscilaţiilor bruşte (potenţial dezastruoase) ale politicilor, iar deliberările instituţionalizate în care sunt incluşi reprezentanţii actorilor societali promovează o oarecare încredere (sau cel puţin reduce nesiguranţa) că promisiunile programatice referitoare la distribuţia costurilor şi a câştigurilor potenţiale de pe urma reformei economice pot fi puse în aplicare între alegeri. Prin acest proces, politica includerii extinde orizontul temporal al publicului.[40]

Prin aducerea intereselor în interiorul statului, această politică transformatoare bazată pe includere îi transformă şi pe cei care iniţiază procesul de transformare. Deliberările extinse moderează şi întăresc caracterul pragmatic al programelor elitelor politice: constrângând factorii de decizie să ia în considerare *ex ante* consecinţele sociale şi politice ale politicilor lor, el le extinde orizontul temporal şi, prin aceasta, sporeşte coerenţa politicilor pe care le elaborează. Astfel, spre deosebire de opinia izolaţionistă, conform căreia influenţa dăunătoare a intereselor societale va eroda în cele din urmă autonomia statului, şi spre deosebire de opinia lui Evans, conform căreia birocraţia statală poate media direct aceste interese fără a-şi eroda autonomia, afirmăm că instituţiile mediatoare ale sferei politice care practică politica includerii sunt o sursă necesară a autonomiei statului. Viziunile transcendentale care scurtcircuitează interesele particulariste în interesul pieţelor autogeneratoare vor fi subminate de forţele conflictuale eliberate într-o societate care trece printr-un proces de restructurare economică. În mod paradoxal, numai prin luarea în considerare a acestor interese societale – în special prin includerea lor în programe politice mai generale, care sunt legate de multiple canale instituţionale de răspundere în faţa opiniei publice – politicile statului pot fi independente de interesele particulariste pe termen scurt, iar pe termen lung pot urmări strategii coerente de reformă.

Capacitate/includere

A doua critică pe care o adresăm lucrării de pionierat a lui Evans se referă la relaţia dintre includerea în mediul social şi capacitatea de transformare economică. Analiza noastră se îndepărtează de cea a lui Evans prin deplasarea atenţiei dinspre reţelele care se întind în interiorul şi în afara statului dezvoltării înspre relevanţa reţelelor ca mecanisme de coordonare în sfera economică. Pe scurt, nu numai birocraţia statală ci şi firmele şi alţi actori economici sunt prinşi în reţele sociale.[41] Această extindere a conceptului de includere (în contextul

social) nu este o modificare periferică, ci se referă la un element-cheie al teoriei lui Evans – cum se poate ridica o economie care este periclitată dacă rămâne în poziția de echilibru inferior (*low level equilibrium*)*. Deoarece există circumstanțe în care *capacitatea de transformare a rețelelor sociale* poate depăși capacitatea transformatoare a statului (și Europa de Est oferă astfel de posibilități), susținem ideea că puterea de transformare a unei economii nu este rezultatul direct al legăturilor personale ale birocrației de stat care se întind către elita afacerilor, ci trebuie să includă în economie și forța și coeziunea rețelelor sociale.

Evans pare să ezite a recunoaște importanța rețelelor sociale dintre firme și alți actori economici. Spre exemplu, el evită să vorbească despre rolul jucat de *keiretsu* în Japonia, de *chaebol* în Coreea de Sud și de clanurile corporate taiwaneze, chiar dacă aceste rețele dintre întreprinderi au un rol proeminent în economiile statelor dezvoltării identificate de el.[42] Aceste lacune pot fi atribuite originilor intelectuale ale conceptului de stat al dezvoltării. Pentru Gerschenkron și Hirschman, statul dezvoltării trebuie să acționeze ca un substitut al rețelelor sociale slab dezvoltate. Rezumatul pe care Evans îl face operei predecesorilor săi, într-un pasaj crucial al studiului său, este relevant: „Lucrarea lui Gerschenkron privind statele cu dezvoltare târzie îl completează pe Weber prin faptul că se concentrează asupra contribuțiilor specifice ale aparatului de stat la depășirea problemelor create de disjuncția dintre măsura activității economice necesare pentru dezvoltare și *anvergura* reală *a rețelelor sociale existente*... Punctul culminant al problemei cu care se confruntă aceste state este că *nu dispun de* instituții care să permită ca riscurile mari să se răspândească *de-a lungul unei rețele largi de deținători de capital*, iar capitaliștii individuali nu sunt nici capabili și nici interesați să-și asume aceste riscuri. În astfel de circumstanțe statul trebuie să servească drept înlocuitor de întreprinzător... Statele care reușesc să îndeplinească sarcinile pe care Gerschenkron și Hirschman le evidențiază, ca și pe cele stabilite de Weber sunt numite în mod legitim «ale dezvoltării»."[43]

Dar ce se întâmplă dacă există deja rețele extensive de coordonare economică? În capitolul de față vom susține (și vom dezvolta mai detaliat

* Concept preluat din teoria jocurilor, unde desemnează un echilibru posibil între pozițiile a doi actori, care însă nu este optim (fiecare din actori ar fi avantajat de cel puțin un alt rezultat, care însă nu ar fi caracterizat de echilibru). În literatura de specialitate care tratează problematica tranziției postcomuniste și transformările pe care le implică, conceptul este utilizat pentru a desemna situația caracterizată de „coexistența unei democrații incomplete și a unei economii de piață imperfecte". Pentru o discuție a conceptului în contextul acestei literaturi, a se vedea Greskovits, Bela, *The Political Economy of Protest and Patience: East European and Latin American Transformations Compared*, CEU Press, Budapesta, 1998. (n.trad.)

în studiile de caz din Capitolul 6) că aceste rețele există în multe economii postsocialiste. Ele sunt nou venite în spațiul capitalismului, dar nu și în cel al industrializării. Socialismul a produs o caricatură a unei structuri industriale, din care cea mai mare parte trebuie desfăcută în bucăți. Cu toate acestea, a produs o structură de întreprinderi industriale, din care o mare parte pot fi restructurate pentru a produce eficient și eficace.

La fel de important pentru scopurile noastre, trebuie menționat că socialismul a produs, în cadrul acestei structuri industriale, rețele de relații sociale bazate pe reciprocitate și asociativitate. Aceste rețele au fost consecințele neintenționate ale încercării de „conducere științifică" a unei întregi economii naționale. La nivelul inferior, crizele și blocajele de aprovizionare au dus la negocieri între responsabili și grupuri informale; la nivelul economiei secundare, distorsiunile de alocare specifice planificării centralizate au constituit condiții propice pentru rețele de întreprinzători parțiali, iar la nivelul administrației sarcina îndeplinirii punctelor din plan a produs rețele dense de legături informale care străbăteau întreprinderile și organizațiile locale. Existența structurilor paralele reprezentate de rețele informale în și între întreprinderi, care contribuiau decisiv la îndeplinirea sarcinilor în perioada socialistă, înseamnă că, în locul unui vid instituțional, găsim obișnuințe și practici, forme organizaționale și legături sociale care pot deveni bunuri, resurse și pot constitui baza unor angajamente credibile și a unor acțiuni coordonate.[44]

Acest al doilea element al criticii noastre sugerează că există circumstanțe în care nu este nevoie de un stat al dezvoltării care *să înlocuiască rețelele absente*. Dar, așa cum sugerează primul element al criticii noastre, nu concluzionăm că statul și coerența lui sunt irelevante pentru dezvoltarea economică. Coerența și capacitatea statului sunt importante, însă pentru sarcini diferite de cele care îi revin statului dezvoltării. În loc de a coordona direct dezvoltarea economică, statul poate facilita coordonarea în cadrul rețelelor care disipează riscul nu în detrimentul binelui public, ci în favoarea acestuia. Rețelele puternice reprezintă o resursă, însă nu una lipsită de probleme. Ele au capacitatea de a fi sau agenții ale dezvoltării, sau căutători de profituri care consumă avuția publică și inhibă creșterea economică. În ce condiții statele relativ puternice pot recunoaște capacitatea coordonatoare a rețelelor relativ puternice de a reduce din sarcina statului, întărind prin urmare capacitatea acestuia din urmă de a facilita monitorizarea eficientă a acelorași rețele? Aceasta este problema pe care o vom discuta în continuare.

ASOCIEREA DELIBERATIVĂ: REȚELELE PENTRU PACTE CU CARACTER OBLIGATORIU

Capitalismul est-european apare în condițiile extraordinare definite de extinderea simultană a drepturilor de proprietate şi a drepturilor politice. Orice strategie de dezvoltare economică va avea succes numai în măsura în care va ține seama de problemele asociate cu această simultaneitate. Mai întâi, extinderea rapidă a drepturilor de proprietate creează condiții în care limitele proprietății sunt vagi, aceleași bunuri care sunt cuprinse în relații complexe de interdependență sunt revendicate de mai mulți actori. În al doilea rând, extinderea rapidă a drepturilor politice le dă drepturi celor mai puțin avantajați din punct de vedere economic exact în momentul în care restructurarea cere costuri sociale enorme.

Reformulăm pozițiile discutate anterior în termenii acestei problematici: neoliberalii susțin că introducerea pieței va reduce costurile tranzacțiilor, că o clarificare imediată a limitelor proprietății printr-un proces mai rapid de privatizare (în fapt, înțelegerea drepturilor de proprietate) va reduce costurile de producție şi că cele două, împreună, vor face să treacă neobservate costurile tranziției. Neoetatiştii susțin că nu limitele proprietății, ci limitele statului constituie totodată problema şi soluția: o dată ce acestea sunt retrasate corect, bine izolate sau inculcate în contextul social, statul poate induce investiții şi creştere în acele sectoare economice în care elitele economice atomizate nu ar risca să investească.

Noi aducem argumente în favoarea unei alternative la competiția dispersată prin intermediul pieților şi la controlul ierarhic exercitat de state, o soluție care nu este antitetică nici pieților, nici statului dar care, aşa cum vom vedea în studiile de caz, le poate întări. Această nouă perspectivă se bazează pe ipoteze foarte diferite privind problemele legate de drepturile de proprietate şi de cele politice. Pornind de la interdependențele dintre bunuri şi de la proprietățile de rețea ale costurilor, această perspectivă examinează posibilitatea ca soluția viabilă pentru disiparea riscului într-un mediu economic volatil, caracterizat de un grad ridicat de nesiguranță în ceea ce priveşte câştigurile din investiții, să rezide chiar în limitele neclare ale proprietății. Similar, în loc de a ignora împroprietărirea claselor care nu dețin proprietăți (fără acțiuni, dar cu interese) şi de a le considera un obstacol pentru dezvoltarea economică, această perspectivă susține o extindere mai mare a drepturilor politice, de la participarea la vot la participarea la negocieri privind distribuția bunurilor şi a costurilor. Aducerea la masa negocierii a unor actori familiarizați cu principiile de evaluare concurente poate contribui la

dezvoltarea economică nu numai prin asigurarea unui sprijin sporit al publicului pentru reformele economice (prin reducerea nesiguranței în ceea ce privește viitorul), ci și prin diminuarea oportunităților actorilor de a recurge la comportamente orientate spre dobândirea unor profituri personale prin instituirea practicii ca negociatorii să fie răspunzători în fața opiniei publice. Pe scurt, simultaneitatea oferă oportunități și, în același timp, ridică probleme.

Numim *asocieri deliberative* acele practici care recunosc proprietățile de rețea ale costurilor și pun în legătură acționari independenți, statul în calitate de acționar și alți actori, care nu posedă acțiuni dar sunt interesați de un anumit domeniu sau de o anumită firmă. În unele cazuri predomină dimensiunea de rețea sau cea asociativă; în altele cea deliberativă este mai puternică. Dar analiza noastră asupra proceselor în curs de desfășurare în societățile Europei de Est contemporane indică faptul că strategiile de succes combină ambele aspecte. Înainte de a trece la descrierea cazurilor, prezentăm pe scurt dimensiunile asociative și pe cele deliberative ale asocierii deliberative.

Asocierea

În secțiunea precedentă făceam observația că puternicele rețele informale care s-au dezvoltat între firme au fost o consecință neintenționată a contradicțiilor rezultate din încercările de a conduce întreaga economie națională de la nivel central. Unele dintre aceste legături se pierd în procesul de transformare a mediului economic postsocialist; altele sunt întărite pe măsură ce firmele, indivizii, băncile, administrațiile locale și alți agenți economici adoptă strategii de supraviețuire, iar altele apar pe măsură ce acești actori caută noi clienți și furnizori, noi surse de credit și venituri și noi aliați strategici. Aceste legături asociative sugerează că unitatea analitică de bază pentru studierea restructurării economice nu ar trebui să fie firma izolată, ci rețeaua de firme. Așa cum știau deja Gerschenkron și Hirschman și după cum au demonstrat sociologii economiei, în toate capitalismele moderne unitatea de bază a antreprenoriatului nu este personalitatea individuală sau firma izolată, ci rețelele de persoane și de firme.[45]

Cu câteva excepții[46] însă, literatura de specialitate privind transformarea proprietății postsocialiste (în majoritate limitată la privatizare) pornește de la ipoteza că *unitatea economică de restructurat* este întreprinderea individuală. Însă identificarea rețelelor dintre firme sugerează posibilitatea unor politici și practici în care unitățile care urmează a fi restructurate nu sunt firmele izolate,

ci *reţelele de firme*. O astfel de strategie alternativă de restructurare ar porni de la recunoaşterea faptului că activele şi costurile au proprietăţi de reţea distincte.

Noţiunea de cost (*liability*) este un concept inerent relaţional: un împrumut apare la rubrica de costuri în registrele unei întreprinderi şi ca un câştig în registrele băncii care a acordat împrumutul; un contract de cumpărare este înregistrat ca o plată la termen pentru o firmă şi ca o sumă de primit pentru alta. Un număr de studii excelente au atras atenţia cercetătorilor contextului postsocialist asupra faptului că astfel de asimetrii în doi termeni sunt adeseori prinse în lanţuri complexe şi extinse de datorii.[47] Recunoaşterea *proprietăţilor de reţea a costurilor* implică, în opinia noastră, alegerea unor politici care contrastează puternic cu direcţia neoliberală prevalentă. Deoarece firmele există în reţele aflate în strânsă interdependenţă, utilizarea în exclusivitate a criteriilor de piaţă, conform cărora firmelor trebuie să li se permită să falimenteze („fiecare firmă pe cont propriu înoată sau se îneacă"), poate declanşa valuri de falimente între parteneri aflaţi în aceeaşi reţea, ceea ce ar duce la o depreciere masivă a unor bunuri care altfel sunt performante. După cum vom vedea în studiile de caz din capitolul următor, acest scenariu este posibil mai ales în cazurile în care sunt importate legi aspre ale falimentului. În astfel de circumstanţe, o înăsprire a constrângerilor bugetare nu numai că duce firmele neperformante la faliment, ci poate distruge şi întreprinderi care, în alte condiţii, ar putea să se adapteze la standarde mai înalte.[48] Din această perspectivă, distrugerea fără discernământ nu este o distrugere creativă, iar prin stabilirea unor mecanisme de generalizare a riscului (*risk spreading*) şi de asumare a unei părţi a riscului (*risk sharing*) reţelele dintre întreprinderi pot salva unele dintre aceste firme capabile, care fac eforturi să lupte împotriva falimentului.[49]

Această generalizare a riscului poate deveni baza unui comportament caracterizat de asumarea riscului. Incertitudinile extraordinar de mari care sunt în prezent vizibile în economiile postsocialiste pot genera niveluri scăzute ale investiţiilor, care sunt însoţite de o strategie pervertită (de exemplu în cazul firmelor care nu investesc pentru că anticipează o economie rigidă tocmai datorită lipsei de investiţii din partea altor firme).[50] Prin diminuarea acestei lipse de interes faţă de investiţii, generalizarea riscului în cadrul reţelelor poate constitui unul din mijloacele de desprindere din „capcanele" echilibrului inferior. Firmele aflate în criza transformării postsocialiste sunt asemenea alpiniştilor care iau cu asalt o stâncă dificilă, iar reţelele interorganizaţionale sunt corzile de siguranţă care îi leagă unii de alţii. Neoliberalii, care deplâng faptul că prea puţine întreprinderi dau

faliment, nu recunosc că pot exista circumstanțe în care această legătură reciprocă este o condiție prealabilă pentru încercarea unei ascensiuni dificile.

Relația dintre generalizarea riscului și asumarea lui sugerează că, în contextul postsocialist, impunerea unei dihotomii rigide între strategiile de supraviețuire și cele de inovație ar fi prematură. Mai presus de toate, nu ar trebui să presupunem că, atunci când nevoia de supraviețuire o cere, firmele vor recurge în mod obligatoriu la inovații, ca și cum necesitatea în sine ar crea condițiile pentru inovație. De exemplu, studii recente din ecologia organizațională aduc argumente teoretice puternice în sprijinul ideii că firmele tind într-o mai mare măsură să își asume sarcina riscantă a inovării, expunându-se astfel *costurilor de noutate* (*liabilities of newness*) generate de angajarea în practici noi, nefamiliare, nu atunci când sunt încolțite, ci când sunt protejate față de efectele imediate ale mecanismelor de selecție. Studiile citate demonstrează și că această protecție este oferită de rețelele interorganizaționale care produc mediul calm necesar pentru ca întreprinderile să-și poată găsi resursele care fac posibilă inovarea.[51] Astfel, aceste studii sugerează circumstanțe în care imperativul simplu „Inovați pentru a supraviețui!" este inversat: „Supraviețuiți pentru a inova."

Aceste observații au fost confirmate independent într-un studiu recent al lui Barry Ickes, Randi Ryterman și Stoyan Tenev,[52] care demonstrează, pe baza datelor extrem de bogate adunate despre firmele rusești, că întreprinderile care sunt legate în rețele sunt mai înclinate să se angajeze în diferite forme de restructurare economică în comparație cu firmele independente. Această descoperire este valabilă pentru toate tipurile de firme: comparate cu firmele aflate în proprietatea statului sau în proprietate mixtă care se bazează pe rețele, firmele private nu au tendința de a începe procese de restructurare.[53] Pe scurt, atunci când abandonăm dihotomia forțată supraviețuire *versus* inovare, putem observa că există circumstanțe în care strategiile de supraviețuire pot constitui preludiul strategiilor de inovare.

Conceptualizarea diferită a unității de restructurat facilitează și recunoașterea *proprietăților de rețea a activelor*.[54] Structura industrială a economiei socialiste grupa într-o singură întreprindere de stat active care erau incompatibile (ele erau compatibile numai în logica planificării centrale). Simpla separare a resurselor sau simpla lor regrupare numai în cadrul structurii aceleiași întreprinderi elimină potențiale recombinări de succes între activele mai multor firme. Restructurarea rețelelor de firme deschide astfel posibilitatea de creare a unor resurse mai valoroase prin recombinare. Această regrupare nu implică în mod necesar aducerea unor resurse

independente în proprietatea unei întreprinderi organizate ierarhic. După cum vom vedea, cazurile est-europene oferă exemple de rețele între corporații care reprezintă alternative la alegerea forțată între piețe și structuri ierarhice discutată de Williamson. Vom vedea de asemenea că regrupările creative nu respectă nici limitele dintre public și privat, nici limitele dintre întreprinderi.

Luat în sine, accentul pe care îl punem asupra rețelelor de firme în curs de restructurare ar putea sugera că favorizăm acea politică economică în care statul trebuie să fie agentul dominant al restructurării, cel care decide câștigătorii și învinșii. Dacă ar fi adevărat, nu ar trebui decât să facem un singur pas înapoi pentru a ne alătura poziției neoetatiștilor. Dar referitor la acest aspect împărtășim opinia colegilor noștri liberali, care pun sub semnul întrebării capacitatea birocrației statului de a lua astfel de decizii. Însă ne îndepărtăm de ei când afirmăm că piețele nu sunt singurele instituții nonierarhice și descentralizate destinate coordonării informațiilor economice. Acest argument se bazează pe recunoașterea distincției dintre *orientarea* de piață (*market orientation*) și *coordonarea* prin intermediul pieței (*market coordination*): o largă varietate de instituții de coordonare care nu se bazează pe piață sunt compatibile cu o orientare de piață în adevăratul sens al cuvîntului.[55] Recunoscând capacitatea de tranformare a rețelelor sociale din cadrul economiei însăși, noi susținem că există două motive pentru care rețelele ar trebui să fie unitățile prin care se face restructurarea: rețelele de firme ar trebui să fie unitățile de restructurat, iar o mare parte din responsabilitatea pentru îndeplinirea acestei restructurări ar trebui delegată instituțiilor de tip rețea.

Analiza pe care o întreprindem asupra caracteristicilor de rețea ale economiilor postsocialiste se bazează pe lucrările sociologilor economiei și ale cercetătorilor din domeniul dreptului care studiază economiile din Asia de Est dintr-o perspectivă bazată pe rețele, în care unitățile de analiză nu sunt nici piețele, nici statele și nici firmele izolate, ci rețelele sociale.[56] Din această perspectivă, abilitatea economiilor est-asiatice de a se adapta în mod flexibil la schimbările de pe piața mondială rezidă în legăturile caracteristice corporațiilor,[57] fie acestea modelele de deținere reciprocă de acțiuni tipice pentru *keiretsu* japonez[58], legăturile proprietății de familie din cadrul *chaebol*-ului sud-coreean[59] integrat într-o structură ierarhică, legăturile sociale din cadrul „întreprinderilor legate" taiwaneze integrate la nivel orizontal, *quanxiqiye,*[60] sau legăturile dense care depășesc granițele organizaționale în rețelele dominate de cumpărători și în cele dominate de producători din Hong-Kong, Singapore și din întreaga Asie de Sud-Est.[61] Cu toate acestea, noi

nu căutăm în Europa de Est un *keiretsu* ungar sau un *chaebol* ceh. Mai degrabă ne aşteptăm să găsim aici forme care se vor deosebi de variantele est-asiatice la fel de mult pe cât se vor deosebi de capitalismele vest-europene.

Deliberarea

În perioada socialistă şi cea postsocialistă, experienţa est-europeană a demonstrat că, atâta timp cât politicile oficiale operează cu dihotomia pieţe *versus* structuri ierarhice, reţelele asociative vor submina atât pieţele, cât şi statele. Pentru a nu rămâne necunoscute, aceste reţele trebuie scoase din umbra teoriilor şi politicilor dominante.[62] Acolo unde sunt recunoscute, ele pot promova o restructurare productivă şi pot constitui o sursă vitală de informaţii despre resursele şi datoriile reale, despre acele legături dintre întreprinderi care pot fi mobilizate şi despre posibilele sinergii ale proiectelor lor coordonate la nivel local.

Recunoaşterea reţelelor ca actori în cadrul politicilor oficiale trebuie să fie însoţită şi de recunoaşterea de către actorii locali a interdependenţelor existente între ei. Datorită acestor conexiuni, ei se pot afecta reciproc sau pot crea politici, practici şi strategii în beneficiul reciproc. Aceşti actori pot fi firme cu resurse complementare sau întreprinderi mici şi mari dintr-o ramură economică ori mici firme concurente (dar cu potenţial de cooperare) sau administraţii locale, instituţii de credit, angajaţi, patroni, organizaţii civice sau religioase şi altele asemenea. Şi, cu cât sunt mai complexe aceste interdependenţe şi cu cât sunt mai diverse pricipiile lor de organizare, cu atât procesul de ajungere la un acord va lua mai puţin forma unei negocieri directe care să producă contracte, fuzionări sau achiziţionări. În schimb, recunoaşterea interdependenţelor complexe poate duce la înţelegerea nevoii de instituţionalizare a negocierilor *permanente,* care au drept scop generalizarea riscului şi împărţirea recompenselor şi costurilor: cu cât sunt mai eficiente aceste înţelegeri, cu atât ele modifică mai mult circumstanţele iniţiale care le-au generat şi stimulează noi negocieri.[63]

Astfel de instituţii sunt de tip deliberativ. Aspectul lor *discursiv* este diferit de discuţiile privitoare la contracte (spre exemplu, de disputele asupra termenilor unei comenzi, cum ar fi cambiile sau tratele) sau de discuţiile din interiorul unei structuri ierarhice (spre exemplu, disputele asupra înţelesului unei comenzi, cum ar fi o comandă imperativă) deoarece implică negocieri cu privire la principii ordonatoare diferite. Deliberările nu pot armoniza interesele şi nici nu le pot face compatibile deoarece, dacă implică într-adevăr

logici multiple, nu există un singur principiu comun de echivalență;[64] dar ele pot promova integrarea și coordonarea unor principii evaluative și logici organizaționale concurente, coexistente și diverse. Aspectul *repetitiv* al asocierii deliberative poate fi deosebit de pacte, care în mod obișnuit implică asociații de prim rang care construiesc înțelegeri unicat pentru stabilitate cu referire la numere (spre exemplu, indexarea salariilor, nivelurile de investiții). Pactele pot facilita negocieri *repetitive* dacă și atunci când înțelegerile la nivel național acționează ca un catalizator pentru a aduna rețelele locale și regionale care instituționalizează deliberările permanente.

După cum cititorii familiarizați cu lucrările lui Philippe Schmitter și Wolfgang Streeck au observat deja, noțiunea noastră de asociere deliberativă este foarte apropiată de conceptul lor de *ordine asociative* (*associative orders*).[65] Însă cazurile noastre (și conceptul nostru de negociere) se deosebesc de democrațiile industriale avansate analizate de Streeck și Schmitter, ale căror asocieri corporatiste au un grad de formalizare mult mai ridicat, fiind „modelate și constrânse de structuri organizaționale stabile, autorizate, oligopoliste (sau chiar monopoliste)".[66] Actorii care intră în procesul de „cooperare organizațională" (conceptul lui Streeck și Schmitter) sunt de obicei asociații deja formate – organizații formale cu licențe de funcționare, statute, birouri și funcționari. Deși autorii subliniază ideea că, în procesul cooperării, identitățile și interesele se pot modifica, în momentul în care intră în negocieri actorii au identități organizaționale date și interese bine articulate. După cum vom vedea, identitățile și interesele din Europa de Est sunt mult mai puțin bine definite; de fapt, identitățile și interesele se formează adesea chiar în procesul deliberării.

Punând accentul pe identitățile și interesele în curs de formare, concepția noastră despre deliberare se apropie mai mult de acel tip de procese pe care Charles Sabel le identifică în cadrul instituțiilor pe care le numește *asocieri de dezvoltare* (*developmental associations*). Sabel adoptă în mod explicit acest termen, în contrast cu cel de *stat al dezvoltării*, deoarece el consideră, ca și noi de altfel, că nici un stat (indiferent de cât de coerent este) nu dispune de o cunoaștere superioară celei a actorilor economici, cunoaștere care ar justifica intervenția sa și conducerea centralizată a proceselor economice. Mai mult decât atât, o astfel de intervenție nu este necesară acolo unde procesul de restructurare poate fi coordonat prin legături puternice de afiliere, precum cele din cadrul asocierilor regionale de dezvoltare ale lui Sabel[67]. Pentru Sabel, asocierile, și nu statul, sunt cele care duc la dezvoltare. Statul sabelian nu conduce; el „monitorizează", acționează ca un „administrator" și

„stabileşte regulile tranzacţiilor economice".[68] Pentru a face acest lucru astfel încât asocierile de dezvoltare să fie facilitate şi nu obstrucţionate, statul trebuie să fie puternic şi coerent.[69]

În mod obişnuit, formele asocierilor deliberative pe care le identificăm în Europa de Est sunt iniţiate în cazuri în care, în comparaţie cu asocierile de dezvoltare ale lui Sabel, statele nu au atins un grad înalt de coerenţă sau reţelele nu sunt coezive. Această slăbiciune relativă reprezintă, în acelaşi timp, un obstacol şi o oportunitate pentru asocierile deliberative din ţările postsocialiste. Pe de o parte, statele din Europa de Est pot percepe viaţa asociativă ca relativ slabă şi pot utiliza această percepţie pentru a justifica intervenţiile recurente. Şi, cu cât mai mult acestor state le lipseşte coerenţa, cu atât sunt mai înclinate să recurgă la intervenţionism. Un oarecare sprijin din partea statului poate fi necesar pentru a facilita asocierea deliberativă, însă intruziuni persistente în viaţa asociaţională îi pot slăbi dezvoltarea. În cel mai rău caz, forumurile de negociere devin în principal avanposturi ale autorităţii centrale de stat, iar legăturile bugetare directe îngăduie ca responsabilitatea să fie încă o dată trecută pe seama nivelului ierarhic superior.[70] Pe de altă parte, crizele fiscale în care se zbat majoritatea statelor est-europene creează circumstanţe în care mulţi actori economici şi politici de la nivel local şi regional sunt lăsaţi să caute strategii de creştere neîngreunate de legături bugetare centralizate. Acolo unde reţelele dintre organizaţii sunt cele care formează baza asocierii deliberative, rezultatele pot reduce sarcina statului nu doar în termeni fiscali, ci şi în ceea ce priveşte sfera în care este chemat să ia decizii. Acolo unde funcţionează în modul cel mai eficient, forumurile de negociere operează sub supravegherea statului, dar nu cu intruziunea sa directă, iar asocierile deliberative îşi dezvoltă propriile criterii de selecţie pentru a reduce pierderile, a identifica resurse şi a-şi realoca şi a-şi recombina activele. În procesul unor astfel de cercuri virtuoase, statele *şi* reţelele asociative pot avansa de la poziţiile iniţiale către câştigarea legitimităţii şi dobândirea forţei necesare atingerii scopurilor propuse.

Astfel, în timp ce statul dezvoltării prezentat de Hirschman *dezechilibrează*, reţelele asociative şi firmele intercontectate în cadrul lor pot *delibera* pentru a depăşi *statu quo*-ul. În timp ce neoliberalii susţin liberalizarea pieţelor pentru eliberarea economiilor iar etatiştii, care susţin transformare, propun izolarea birocraţiei pentru eliberarea statului, noi examinăm procesele care limitează libertatea actorilor. Prin intermediul deliberărilor, actorii independenţi, care învaţă unii de la alţii, pot recunoaşte scopurile şi mijloacele care le servesc cel mai bine obiectivele distincte şi reciproce. Urmează de aici că sarcina politică a strategiei de reformă nu ar

trebui să fie eliberarea actorilor transformării economice de sub influența pe care o exercită unii asupra altora, ci încurajarea creării de instituții deliberative care să îi includă pe acești actori. În întreaga regiune, de la o țară la alta, întâlnim cazuri în care asocierile deliberative produc înțelegeri cu caracter obligatoriu – uneori cu o durată mai scurtă, alteori pe termen mai lung – care au drept scop continuarea (re)negocierilor. Aceste legături sunt cele care eliberează statul și liberalizează piața.

Deși nu există formule simple, rezultatele cercetărilor pe care le prezentăm în capitolele 5 și 6 indică faptul că funcționarea asocierilor deliberative are cele mai bune rezultate acolo unde la negocieri participă actori sociali eterogeni. Omogenitatea sporește oportunitățile de a conspira și de a căuta profituri. Este evident că eterogenitatea în sine nu elimină un cerc extins al aranjamentelor, însă îmbunătățește șansele ca deliberările să fie într-o anumită măsură publice și sporește probabilitatea demascării acțiunilor orientate spre obținerea cu orice preț a profiturilor. Pe scurt, rețelele care monitorizează rețele duc la creșterea responsabilității.

Folosind drept cadru teoretic discuția noastră asupra asocierilor deliberative ca alternative ale piețelor și structurilor ierarhice, vom examina în continuare evoluțiile recente din Germania, Ungaria și Republica Cehă. În Capitolul 5 ne concentrăm asupra legăturilor asociative ale rețelelor de restructurare din aceste *economii* postsocialiste, acordând atenție și proceselor de deliberare din cadrul lor. În Capitolul 6, ne vom concentra asupra instituțiilor deliberative cu răspundere extinsă existente în cadrul sistemelor politice din cele trei țări, acordând atenție legăturilor asociative din interiorul lor.

NOTE

1. Sachs, Jeffrey, „The Reformers' Tragedy", în *The New York Times*, 23 ian. 1994; *The Boston Globe*, 21 ian. 1994.

2. Acest argument este puternic susținut de Amsden, Alice H., Jacek Kochanowicz și Lance Taylor, în *The Market Meets Its Match: Restructuring the Economies of Eastern Europe*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1994; a se vedea de asemenea Henderson, Jeffrey, „Against the Economic Orthodoxy: On the Making of the East Asian Miracle", în *Economy and Society*, vol. 22, 1993, p. 200-217; Kochanowicz, Jacek, „Reforming Weak States and Deficient Bureaucracies" în *Intricate Links: Democratization and Market Reforms in Latin America and Eastern Europe*, Joan M. Nelson, Jacek Kochanowicz, Kálmán Mizsei și Oscar Munoz (ed.), Transaction Books, New Brunswick, NJ, 1994, p. 195-227, și Kochanowicz, Jacek, „Transition to Market in a Comparative Perspective: A Historian's Point of View", în *Stabilization and Privatization*

in Poland: An Economic Evaluation of the Shock Therapy, Kazimierz Poznanski (ed.), Kluwer, Boston, 1993, p. 233-250.

3. Kochanowicz, Jacek, „Reforming Weak States", p. 198.

4. Amsden et al., *The Market Meets Its Match*, p. 206.

5. Ibid., p. 14.

6. Amsden, Alice H., „Can Eastern Europe Compete by «Getting the Prices Right»? Contrast with East Asian Structural Reforms", în *Rebuilding Capitalism: Alternative Roads after Socialism and Dirigisme*, Andres Solimano, Osvaldo Sunkel şi Mario I. Blejer (ed.), University of Michgan Press, Ann Arbor, 1994, p. 81-107.

7. Kwon, Jene, „The East Asia Challenge to Neoclassical Orthodoxy", în *World Development*, vol. 22, nr. 4, 1994, p. 635-644; Lall, Sanjaya, „The East Asian Miracle: Does the Bell Toll for the Industrial Strategy?", în *World Development*, vol. 22, nr. 4, 1994, p. 645-654.

8. Bowles, Paul şi Xiao-yuan, Dong, „Current Successes and Future Challenges in China's Economic Reforms" în *New Left Review*, nr. 208, 1994, p. 49-76.

9. Amsden, „Can Eastern Europe Compete?", p. 104.

10. Pentru politica transformatoare, a se vedea Sabel, Charles F., „Ambiguities of Class and the Possibility of Politics", în *The Future of Socialism in Europe*, Andre Liebich (ed.), Interuniversity Centre for European Studies, Montreal, 1979, p.257-279; Sabel, Charles F., *Work and Politics*, Cambridge University Press, New York, 1982, în special „The End of Fordism?", p. 194-231.

11. Pentru conceptul de sferă a se vedea Bourdieu, Pierre, şi Loic Wacquant, „The Logic of Fields", în Bourdieu şi Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, University of Chicago Press, Chicago, 1992, p. 115-140, şi Bourdieu, „The Genesis of the Concepts of Habitus and of Field", în *Sociocriticism*, vol. 2, nr.2, 1985, p. 11-24.

12. Pierre Bourdieu tratează conceptele de delegare şi uzurpare în *Language and Symbolic Power*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1991, p. 171-219. Conceptul de afirmaţii legitimatoare bazate pe cunoaştere teleologică este central în teoria socialismului de stat dezvoltată de Konrad şi Szelényi. Konrad, Gyorgy şi Ivan Szelényi, *Intellectuals on the Road to Class Power*, Harcourt Brace Jovanrvich, New York, 1979.

13. Bruszt, László, „A centralizáció csapdája és a politikai rendszer reformalternatívái", din *Medvetánc*, nr. 1, 1988, p. 171-195; Bruszt, László, „Reforming Alliances: Labor, Management, and State Bureaucracy în Hungary's Economic Transformation", în *Strategic Choice and Path Dependency in Post-Socialism: Institutional Dynamics in the Transformation Process*, Jerzy Hausner, Bob Jessop şi Klaus Nielsen (ed.), Edward Elgar, Londra, 1994, p.261-287.

14. Antal, László, *Gazdaságirányítás és pénzügyi rendszerünk a reform útján*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapesta, 1985, şi Bruszt, „A centralizáció csapdája".

15. A se vedea în special Kornai, János, „The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes, and Reality" în *Remaking the Economic Institutions of Socialism: China and Eastern Europe*, Victor Nee şi David Stark (ed.), Stanford University Press, Stanford, CA, 1989, p. 32-94.

16. A se vedea în special Szalai, Erzsébet, *Gazdasági mechanizmus, reformtörekvések és nagyvállalati érdekek*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapesta, 1989.

17. Soós, Attila K., „Béralku és selmi politika adalékok a mechanizmus reform 1969 évi első megtorpanásának magyarázatához", în *Medvetánc*, nr. 2-3, 1984, p. 227-245; Csanádi, Mária, „Függőség, konszenzus és szelekció", Pénzügykutatási Intézet Kiadványai, Budapesta, 1986, şi Bruszt, „A centralizáció csapdája".

18. Kornai, János, *The Road to a Free Economy*, Norton, New York, 1990; Balcerowicz, Leszek, „Understanding Postcommunist Transitions", în *Economic Reform and Democracy*, Larry Diamond şi Marc F. Plattner (ed.), Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995, p. 86-100, şi Sachs, Jeffrey, „Building a Market Economy in Poland", în *Scientific American*, mar. 1992, p.34-40.

19. Sachs, Jeffrey, „Life in the Economic Emergency Room" în *The Political Economy of Policy Reform*, John Williams (ed.), Insitute for International Economies, Washington DC. 1994, p.501-524.

20. „Sunt convins că Adam Smith ne oferă o viziune a direcţiei în care trebuie să ne îndreptăm care nu necesită corecturi ... Toate acestea sunt acum de o importanţă vitală în această parte a lumii, deoarece aici încă mai există visuri despre un stat paternalist ... Adam Smith a ştiut că piaţa şi evoluţia sa reprezintă un proces spontan care nu poate fi planificat, organizat sau construit. În această parte a lumii suntem sub presiunea permanentă de a crea mai întâi pieţe şi de a le «utiliza» ulterior. Toată lumea (şi în special oponenţii noştri) doreşte să vadă proiecte de reformă perfecte bazate pe o secvenţă detaliată a măsurilor de reformă individuale. Ei nu doresc să participe în mod activ la procesul de transformare, care adeseori este dificil şi traumatizant. Obişnuiau să gândească în termeni de «construire a socialismului» şi acum vor «să construiască» pieţe. Prin urmare, vor să introducă mâna invizibilă a pieţei cu ajutorul unei mâini vizibile şi omnipotente a unui aparat birocratic. Însă mesajul lui Adam Smith este clar: trebuie să liberalizăm, să de-reglementăm, să privatizăm chiar la începutul procesului de reformă, deşi acum suntem confruntaţi – şi vom fi şi în viitor – cu pieţe slabe şi prin urmare nu tocmai eficiente." Vaclav Klaus, „Discursul Adam Smith", rostit cu ocazia celei de-a 34-a întâlniri anuale a Asociaţiei Naţionale a Economiştilor din Afaceri, Dallas, Texas, 13 septembrie 1992.

21. Pentru detalii, a se vedea Stark, David, „Networks of Assets, Chains of Debt: Recombinant Property in Hungary", în *Corporate Governance in Central Europe and Russia;* Volumul II: *Insiders and the State*, Roman Frydman, Cheryl W. Gray şi Andrej Rapaczynski (ed.), Central European University Press, Budapesta şi Londra, 1996, p. 114-126.

22. Hausner, Jerzy, *Populist Threat in Transformation of Socialist Society*, Friedrich Ebert Foundation Series on Economic and Social Policy nr. 29, 1992, Varşovia; Ekiert, Grzegorz şi Jan Kubik, „Strategies of Collective Protest in Democratizing Societies: Hungary, Poland and Slovakia since 1989", lucrare prezentată la cea de-a zecea Conferinţă Internaţională a Europeniştilor, Chicago, 14-16 martie 1996; Greskovits, Bela, „Demagogic Populism in Eastern Europe?", în *Telos*, nr. 102, 1995, p. 91-106; Greskovits, „Is the East Becoming South? Where Do Threats to Reform Come From?", lucrare prezentată la al XVI-lea Congres Mondial al Asociaţiei Internaţionale de Ştiinţe Politice, Berlin, 21-25 august 1993; Greskovits, „Hunger-strikers, the Unions, the Government and the Parties: A Case-Study of Hungarian Transformation" în *Occasional Papers in European Studies No. 6*, Essex University Center for European Studies, Essex, U.K., 1994,

şi Szabó, Máté, „A társadalmi mozgalmak szektora és a tiltakozás kultúrája Magyarországon" în *Politikatudományi Szemle*, nr. 3, 1993, p. 45-70.

23. Kochanowits, Jacek, „Reforming Weak States and Deficient Bureaucracies" în *Intricate Links: Democratization and Market Reforms in Latin America and Eastern Europe*, Joan M. Nelson, Jacek Kochanovits, Kálmán Mizsei şi Oscar Munoz (ed.), Transaction Books, New Brunswick, NJ, 1994, p.196.

24. Amsden, Kochanowits şi Taylor, *Market Meets Its Match*, p. 16. Confom neoctatiştilor, deşi economiile postsocialiste erau deja industrializate, ele au în comun cu ţările recent industrializate o serie de trăsături structurale, cum ar fi accesul dificil pe pieţele externe, probleme legate de designul produselor şi o tehnologie relativ înapoiată. Amsden susţine că nici una din aceste probleme nu poate fi rezolvată de investiţiile străine, de devalorizarea monedei sau de scăderea salariilor. „Prin urmare, exceptând intervenţia divină şi din lipsa unei alternative mai bune, soluţia acestor probleme este intervenţia guvernului, la fel de intensă precum cea din Asia de Est." Creşterea economică necesită „intervenţia sistematică şi disciplinată a statului, la toatele nivelurile dezvoltării, pentru a ajuta firmele selectate să-şi depăşească problemele legate de slaba calitate şi de productivitate". Amsden, „Can Eastern Europe Compete?", p. 103-104.

25. Kochanowits, „Reforming Weak States"; The World Bank, *Governance and Development*, Washington DC, 1992.

26. Burawoy, Michael, „The State and Economic Involution: Russia Through a China Lens", în *World Development*, vol. 24, nr. 6, 1996, p. 1105-1170.

27. „Nu dispunem de exemple istorice ale modului în care economia de comandă sau orice altceva asemănător de mărimea statelor postsovietice să fie transformate într-o economie de piaţă, fără a fi însoţite de o dictatură, ca în Chile, ori fără distrugerea sistemului politic totalitar în urma unui război, ca în Germania naţional-socialistă. ... Modelul dezvoltării capitaliste în condiţii autoritare a fost şi continuă să fie discutat în câteva state postcomuniste, inclusiv în Polonia şi Rusia, iar o încercare de a-l imita, într-unul sau mai multe din aceste state, este foarte probabilă." Gray, John, „From Communism to Civil Society: The Reemergence of History and the Decline of the Western Model" în *Liberalism and the Economic Order*, Frankel Paul, Ellen, Fred D. Miller, Jr. şi Jeffrey Paul (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1993, p. 28, 43.

28. Staniszkis, Jadwiga, „Dilemmata der Demokratie in Osteuropa", în *Demokratischer Umbruch in Osteuropa*, Deppe, Robert şi Honel Dubiel (ed.), Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1990, p. 326-347.

29. Burawoy, „The State and Economic Involution"; Gray, „From Post-Communism to Civil Society".

30. O'Donnell, Guillermo, „On the State, Democratization and Some Conceptual Problems: A Latin American View with Glances at Some Postcommunist Countries", în *World Development*, vol. 21, nr. 8, 1993, p. 1355-1369; a se vedea de asemenea O'Donnell, „Delegative Democracy", în *Journal of Democracy*, vol. 5, nr. 1, 1994, p. 55-69. Vom analiza în continuare problemele legate de răspundere (*accountability*) în capitolele 6 şi 7.

31. Legea le Chapelier, adoptată în 1791 de către Adunarea Naţională Constituantă franceză, interzicea asocierile şi interzicea în mod explicit oficialităţilor să se implice în

ele: „Din moment ce abolirea oricăror asociaţii ale cetăţenilor care au aceeaşi ocupaţie sau profesie este una din bazele Constituţiei franceze, reînfiinţarea acestora sub orice pretext sau formă este interzisă. (...) Se interzice tuturor structurilor administrative sau municipale să primească orice adresă sau petiţie în numele unei ocupaţii sau profesii sau să răspundă la acestea. (...) Dacă, contrar principiilor libertăţii şi Constituţiei, unii cetăţeni asociaţi în aceeaşi profesie, artă sau meşteşug deliberează sau ajung la înţelegeri între ei şi, prin urmare, de comun acord refuză să-şi vândă munca sau decid să o vândă numai la un anumit preţ, astfel de deliberări şi pacte, însoţite de jurăminte sau nu, sunt declarate neconstituţionale, deoarece sfidează libertatea şi Declaraţia Drepturilor Omului şi prin urmare sunt ilegale; organismele municipale şi locale sunt cele care declară neconstituţionalitatea." În Stewart, John (ed.), *A Documentary Survey of the French Revolution*, Macmillan, New York, 1951, p. 165.

32. Evans, Peter, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation,* Princeton University Press, Princeton, NJ, 1995; argumentul general al lui Evans a fost prezentat în capitolul „The State as Problem and as Solution", în *The Politics of Economic Adjustment*, Stephen Haggard şi Robert Kaufmann (ed.), Princeton University Press, Princeton, NJ, 1992, p. 139-181.

33. Evans îl citează pe Weber, dar modul în care el înţelege autonomia este similar conceptului de *sferă (field)* al lui Bourdieu. A se vedea Bourdieu, Pierre, „Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field", în *Sociological Theory*, vol. 12, nr. 1, 1994, p. 1-18, şi Bourdieu şi Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, p. 94-114.

34. Friedland, Roger şi Robert R. Alford, „Bringing Society Back In: Symbols, Practices, and Institutional Contradictions", în *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Walter W. Powell şi Paul J. DiMaggio (ed.), University of Chicago Press, Chicago, 1991, p. 232-263.

35. Evans, „The State as Problem and as Solution", p. 181.

36. Haggard, Stephan şi Robert R. Kaufman (ed.), *The Politics of Economics Adjustment. International Constraints, Distributive Conflicts, and the State*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1992; Comisso, Ellen, Steven Dubb şi Judy McTigue, „The Illusion of Populism in Latin America and East-Central Europe", în *Flying Blind. Emerging Democracies in East-Central Europe*, György Szoboszlai (ed.), Yearbook of the Hungarian Political Science Association, Budapesta: Hungarian Political Science Association, 1992, p. 27-57; Nelson, Joan M. (ed.), *Fragile Coalitions: The Politics of Economic Adjustment*, Transaction Books, Oxford, 1989; Nelson, „Organized Labor, Politics and Labor Market Flexibility in Developing Countries", în *The World Bank Research Observer*, vol. 6, nr. 1, 1991, p. 37-56; Przeworski, Adam, *Democracy and the Market*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991; Przeworski (ed.), „Sustainable Democracy", manuscris nepublicat, Department of Political Science, University of Chicago, 1992.

37. Evans, *Embedded Autonomy*, p. 17, 227-250.

38. Cu alte cuvinte, modul complex în care Evans interpretează concepţia lui Weber asupra birocraţiei trebuie completat de o recitire a scrierilor lui Weber despre politică. În timp ce prima abordează chestiuni legate de raţionalitatea procedurală, cea de-a doua atrage atenţia asupra problemei stabilirii unor scopuri politice substanţiale. Weber, Max, *Politics as a Vocation*, Fortress Press, New York, 1965.

39. Pentru dovezi empirice, a se vedea studiile publicate de Remmer, Karen, „Democracy and Economic Crisis: The Latin American Experience", în *World Politics*, vol. 42, 1990, p. 315-335, şi „The Political Economy of Elections in Latin America, 1989-1991", în *American Political Science Review*, vol. 12, 1993, p. 393-407.

40. Dacă interesele care pot reprezenta o ameninţare la adresa cursului reformelor economice sunt aduse în arena politică, astfel de deliberări sporesc posibilitatea ca actorii sociali ale căror interese sunt luate în considerare să investească în viitor, cererile salariale fiind moderate şi investiţiile de capital eficiente. A se vedea în special Lange, Peter, „Unions, Workers and Wage Regulation: The Rational Bases of Consent", în *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, John H. Goldthorpe (ed.), Oxford University Press, Oxford, 1984, p. 98-123, şi Nelson, „Organized Labor, Politics".

41. Granovetter, Mark, „Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", în *American Journal of Sociology*, nr. 91, 1985, p. 481-510. A se vedea Grabher, Gernrt, „Rediscovering the Social in the Economics of Interfirm Relations", în *The Embedded Firm: On the Socioeconomics of Industrial Networks*, Grabher (ed.), Routledge, Londra şi New York, 1993, p. 1-31.

42. Hamilton, Gary G., William Zeile şi Kim, Wan-Jin, „The Network Structures of East Asian Economies", în *Capitalism in Contrasting Cultures*, S.R. Clegg şi S.G. Redding (ed.), de Gruyter, Berlin, 1990, p. 105-129; Gerlach, Michael L., *Alliance Capitalism: The Social Organization of Japanese Business*, University of California Press, Berkeley, 1992, şi Gerlach, „The Japanese Corporate Network: A Blockmodel Analysis", în *Administrative Science Quarterly*, nr. 37, 1992, p. 105-139.

43. Evans, „The State as Problem and as Solution", p. 146-147 (sublinierea autorului).

44. Pentru o discuţie mai detaliată, a se vedea Stark, David, „From System Identity to Organizational Diversity: Analyzing Social Change in Eastern Europe", în *Contemporary Sociology*, nr. 21, 1992, p. 299-304.

45. Granovetter, „Economic Action and Social Structure"; Powell, Walter, „Neither Market Nor Hierarchy: Network Forms of Organization", în *Research in Organizational Behavior*, B. Staw şi L.L. Cummings (ed.), JAI Press, Greenwich, CT, 1990, p. 295-336; Powell, Walter, „Inter-Organizational Collaboration in the Biotechnology Industry", în *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, nr. 152, 1996, p. 197-225; Nohira, Nitin şi Robert G. Eccles (ed.), *Network and Organizations: Structure, Form, and Action*, Harvard Business School Press, Cambridge, MA, 1992 şi Teubner, Gunther, „The Many-Headed Hydra: Networks as Higher-Order Collective Actors", în *Corporate Control and Accountability: Changing Structures and the Dynamics of Regulation*, Joseph McCahery, Sol Picciotto şi Colin Scott (ed.), Clarendon Press, Oxford, 1993, p. 41-51.

46. Excepţii notabile sunt Kern, Horst şi Charles Sabel, „Between Pillar and Post – Reflections on the Treuhand's Uncertainty About What to Say Next", manuscris nepublicat, MIT, 1991, şi Sabel, Charles şi Jane Prokop, „Stabilization through Reorganization? Some Preliminary Implications of Russia's Entry into World Markets in the Age of Discursive Quality Standards", în *Corporate Governance in Central Europe and Russia*, volumul II: *Insiders and the State*, Frydman, Gray şi Rapaczynski (ed.), p. 151-191. A se vedea de asemenea Stark, „Recombinant Property".

47. A se vedea în special eseurile complexe şi extrem de informative ale lui Ickes,

Barry W. şi Ryterman, Randi, „Roadblock to Economic Reform: Inter-Enterprise Debt and the Transition to Markets", în *Post-Soviet Affairs*, vol. 9, nr. 3, 1993, p. 231-252 şi „From Enterprise to Firm: Notes for Theory of the Enterprise in Transition", în *The Postcommunist Economic Transformation*, Robert W. Campbell (ed.), Westview Press, Boulder, CO, 1994, p. 83-104.

48. A se vedea în special Cui, Zhiyuan, „A Schumpeterian Perspective and Beyond", manuscris nepublicat, Departamentul de Ştiinţe Politice, MIT, 1994.

49. Prin descurajarea performanţei firmelor mai puternice şi prin uşurarea supravieţuirii celor mai slabe în cadrul reţelelor interfirme, aceste mecanisme ar împiedica distrugerea creativă în sensul tradiţional.

50. Cu privire la complementarităţile strategice din economiile postsocialiste, a se vedea Littwack, John, „Strategic Complementarities and Economic Transition", Discussion Paper, Institute for Advanced Study/Collegium Budapest, 1994, şi Friedman, Eric J. şi Johnson, Simon, „Complementarities and Optional Reform", manuscris nepublicat, Duke University, 1995.

51. Miner, Anne, Terry L. Amburgey şi Timoth M. Stearns, „Interorganizational Linkages and Population Dynamics: Buffering and Transformational Shields" în *Administrative Science Quarterly*, nr. 35, 1990, p. 689-713. Pentru o discuţie lărgită asupra protecţiei în contextele postsocialiste, a se vedea Grabher, Gernot şi David Stark, „Organizing Diversity: Evolutionary Theory, Network Analysis, and Postsocialist Transformations", în *Restucturing Networks in Postsocialism: Legacies, Linkages, and Localities*, Grabher şi Stark (ed.), Oxford University Press, Londra şi New York, 1997, p. 1-32. Charles Sabel scrie despre limitele organizaţionale în „Möbius-Strip Organizations and Open Labor Markets: Some Consequences of the Reintegration of Conception and Execution in a Volatile Economy", în *Social Theory for a Changing Society*, Pierre Bourdieu şi James Coleman (ed.), Westview Press şi Russell Sage Foundation, Boulder, CO şi New York, 1990, p. 23-54.

52. Ickes, Barry, Randi Ryterman şi Stoyan Tenev, „On Your Marx, Get Set, Go: The Role of Competition in Enterprise Adjustment", manuscris nepublicat, Banca Mondială, septembrie 1995.

53. Într-un studiu privind inovaţia în economia ungară, sociologul Pál Tamás a ajuns la concluzia că întreprinderile strict private şi cele aflate în întregime în proprietatea statului erau mai puţin înclinate să inoveze prin introducerea unor noi tehnologii sau prin realizarea unor produse noi în comparaţie cu firmele care se protejează din punct de vedere organizaţional adoptând strategia proprietăţii mixte. Tamás, Pál, „Innovációs teljesítmények és vállalati stratégiák", Working Paper, Budapesta: Institute for Social Conflicts, 1993. Pentru o analiză a modului de împărţire a riscului în cadrul reţelelor de tip *keiretsu* din Japonia, a se vedea Lincoln, James R., Michael L. Gerlach şi Christina L. Ahmadjian, „Keiretsu Networks and Corporate Performance in Japan", în *American Sociological Review*, vol. 61, nr. 1, 1996, p. 67-88. A se vedea de asemenea Powell, „Inter-Organizational Collaboration".

54. Modul în care utilizăm aici conceptul de reţea se deosebeşte radical de o tendinţă manifestată recent de a introduce variabile de reţea în analiza statusului sau a strategiei întreprinderii. Din acest punct de vedere, capitalul social este o nouă variabilă la nivel

individual care interacţionează cu alte active (capitalul financiar, capitalul uman etc.) pe parcursul carierei individului sau în cursul dezvoltării unei afaceri. Problema acestei concepţii egocentrice asupra capitalului de reţea (*network capital*) este aceea că introduce noua variabilă într-un mod care ignoră dimensiunea relaţională ce reprezintă punctul forte al analizei de reţea. Astfel, reţelele devin un nou tip de bun aflat în posesia unui individ sau a unei întreprinderi. În schimb, în analiza noastră a activelor independente atenţia se mută de la *reţeaua ca proprietate* [*a fi reţea*] la *proprietăţile reţelelor*; cu alte cuvinte, observăm modul în care diferite tipuri de reţele au caracteristici diferite. Vom vedea în capitolul următor cum reţelele interorganizaţionale diferă sub aspectul densităţii, formei şi tiparelor de legături puternice şi slabe.

55. Schmitter, Philippe, „Sectors in Modern Capitalism: Modes of Governance and Variations in Performance", lucrare prezentată la Conferinţa organizată în onoarea lui Ezio Tarantelli – „Markets, Institutions and Cooperation", 1998; Boyer, Robert, „Markets within Alternative Coordinating Mechanisms: History, Theory, and Policy in the Light of Nineties", lucrare prezentată la conferinţa „Comparative Governance of Sectors", Bigorio, Elveţia, 1991, şi Bresser Pereira, Luiz Carlos, „The Crisis of the State Approach to Latin America", Discussion Paper nr.1, Instituto Sul-Norte, Sao Paulo, 1993.

56. Gibson şi Roe, spre exemplu, „atunci când analizează structura japoneză nu iau o singură corporaţie japoneză izolată, ci *keiretsu* – reţelele întrepătrunse de firme, care se întind în întreaga economie japoneză". (Gibson, Ronald J. şi Roe, Mark J., „Understanding the Japanese Keiretsu: Overlaps Between Corporate Governance and Industrial Organization", în *The Yale Law Journal*, nr. 102, 1993, p. 871-906) Sociologii economiei Hamilton şi Feenstra („Varieties of Hierarchies and Markets: An Introduction", în *Industrial and Corporate Change*, vol. 4, nr. 1, 1995, p. 51-87) oferă un argument similar, însă mai general: „Reţelele interfirme care se bazează pe legături normative puternice pot fi înţelese mai bine drept organizaţii economice în sensul adevărat al cuvântului şi nu drept o categorie reziduală sau intermediară. Reţelele inculcate devin unităţile de acţiune economică, nu firmele care le compun... Legăturile din interiorul reţelelor sunt mai puternice decât firmele care formează reţelele. Firmele vin şi pleacă, dar reţelele durează în timp."

57. Pentru cea mai concisă şi mai pătrunzătoare abordare comparativă a diferenţelor dintre cazurile est-asiatice, a se vedea Orrù, Marco, Nicole Woolsey Biggart şi Gary G. Hamilton, „Organizational Isomorphism in East Asia", în *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Walter W. Powell şi Paul J. DiMaggio (ed.), University of Chicago Press, Chicago, 1991, p. 361-389, şi Whitley, Richard D., „The Social Construction of Business Systems in East Asia", în *Organizational Studies*, vol. 12, nr. 1, 1991, p. 1-28. Pentru o trecere în revistă a grupurilor corporate incluzând economiile din Asia de Est, dar fără a se limita la ele, a se vedea Granovetter, Mark, „Business Groups", în *Handbook of Economic Sociology*, Neil Smelser şi Richard Sweldberg (ed.), Princeton University Press, Princeton, NJ, 1994, p. 453-475.

58. Gerlach, „Alliance Capitalism"; Hoshi, Takeo, „The Economic Role of Corporate Grouping and the Main Bank System", în *The Japanese Firm: The Sources of Competitive Strength*, Masahiko Aoki şi Ronald Dore (ed.), Oxford University Press, Londra şi New York, 1994, p. 285-309.

59. Kim, Eun Mae, „The Industrial Organization and Growth of the Korean Chaebol:

Integrating Development and Organizational Theories", în *Business Networks and Economic Development in East and Southeast Asia*, Gary Hamilton (ed.), Centre for Asian Studies, Occasional Papers and Monographs, nr. 99, University of Hong Kong, Hong Kong, 1991, p. 272-299; Hamilton şi Feenstra, „Varieties of Hierarchies and Markets" Kim corectează interpretarea neoetatistă a dezvoltării economice sud-coreene în care „*chaebol*-ul a fost înfăţişat drept o entitate creată, menţinută şi condusă în întregime de statul corean şi a fost prin urmare considerat o întreprindere care nu este foarte diferită de o întreprindere publică, o întreprindere cu autonomie limitată" (p. 273).

60. Numazaki, Ichiro, „The Role of Personal Networks in the Making of Taiwan's *Guanxiqiye* (Related Enterprises)", în *Business Networks*, (ed.) Hamilton, p. 77-93.

61. Lanţul global al bunurilor de consum al lui Gereffi, spre exemplu, „are în vedere în principal configuraţia reţelelor economice şi sociale drept cheie pentru înţelegerea modelelor competiţiei globare, şi mai puţin de structura şi strategia firmelor izolate... Pe scurt, structurile de conducere transnaţionale care definesc lanţurile globale de bunuri de consum orientate spre cumpărători sau spre producători fac ca limitele convenţionale dintre firme, ramuri industriale şi ţări să fie demodate." (Fonda, Stephanie, Gary şi Lynn Nonnemaker, „Tapping the Global Economy: An Analysis of Globalization Strategies Among U.S. Apparel and Retail Companies", lucrare prezentată la conferinţa „New Institutionalism in Economic Sociology", organizată de Comparative Societal Analysis Program, Cornell University, 1994); a se vedea de asemenea Gereffi, Gary, „The Organization of Buyer-Driven Global Commodity Chains: How U.S. Retailers Shape Overseas Production Networks", în *Commodity Chains and Global Capitalism*, Gary Gereffi and Miguel Kornzeniewicz (ed.), Greenwood, Westport, CT, 1994, p. 95-122, şi „State Policies and Industrial Upgrading in East Asia", în *Revue d'Economie Industrielle*, nr. 71, 1995, p. 79-90.

62. Cu privire la problemele conceptuale pe care le are teoria legală privind recunoaşterea reţelelor ca noi actori morali, a se vedea lucrarea pătrunzătoare a lui Teubner, Gunther, „Beyond Contract and Organization?: The External Liability of Franchising Systems in German Law", în *Franchising and the Law: Theoretical and Comparative Approaches in Europe and the United States*, Christian Joerges (ed.), Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1991, p. 105-132; Hutter, Michael şi Gunther Teubner, „The Parasitic Role of Hybrids", în *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, vol. 149, nr. 4, 1993, p. 706-715, şi Buxbaum, Richard M., „Is «Network» a Legal Concept?", în *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, vol. 149, nr. 4, 1993, p. 698-705.

63. Sabel, Charles, „Constitutional Ordering in Historical Perspective" în *Games in Hierarchies and Networks*, Fritz W. Scharpf (ed.), Westview Press, Boulder, CO, 1993, p. 65-123.

64. Cu privire la noţiunea de echivalenţă şi multitudinea principiilor ordonatoare în societăţile moderne, a se vedea în special Boltanski, Luc şi Laurent Thevenrt, *La justification: les économies de la grandeur*, Gallimard, Paris, 1991.

65. Streek, Wolfgang şi Philippe C. Schmitter, „Community, Market, State and Associations? The Prospective Contribution of Interest Government to Social Order", în *Private Interest Government: Beyond Market and State*, Streeck şi Schmitter (ed.), Sage, Beverly Hills, CA, 1985, p. 1-29.

66. Streek şi Schmitter, „Community, Market, State", p. 19.

67. Pentru opiniile lui Sabel privind dezvoltarea regională, a se vedea în special discuţia privitoare la cazurile vest-europene (în „Studied Trust: Building New Forms of Cooperation in a Volatile Economy" în *Industrial Districts and Local Economic Regeneration*, Frank Pyke şi Werner Sengenberger (ed.), ILO, Geneva, 1992, p. 215-249) şi la Pennsylvania (în „Constitutional Ordering").

68. Sabel, „Learning by Monitoring and Constitutional Ordering".

69. Streek şi Schmitter accentuează şi ei „forţa şi autonomia relativă continuă a statului" ca nu cumva rolul său în „autoreglementarea reglementată" să ducă la „capturarea agenţiei" de puternicele asociaţii corporative („Community, Market, State – and Associations?", p. 1-29, 16, 20).

70. Cu privire la aceste pericole, a se vedea în special Hausner, Jerzy, Tadeusz Kudlacz şi Jacek Szlachta, „Regional and Local Factors in the Restructuring of South-Eastern Poland", în *Restructuring Networks in Postsocialism: Legacies, Linkages, and Localities*, Gernot Grabher şi David Stark (ed.), Oxford University Press, Oxford şi New York, 1997, p. 200, 206.

5. RESTRUCTURAREA REȚELELOR ECONOMICE ÎN CAPITALISMUL EST-EUROPEAN

În ce măsură putem spune că unitățile și agenții restructurării economice din Europa Centrală și de Est sunt cuprinși în rețele? Prezentarea făcută fiecărei țări alese ca studiu de caz (Germania, Ungaria și Republica Cehă) începe cu o scurtă descriere a unor condiții importante existente la începutul tranziției, mai precis puterea și coeziunea inițială a rețelelor sociale din economie precum și orientările inițiale ale guvernanților. Pornind de la aceste elemente prealabile, vom schița schimbările apărute în cursul restructurării economice ținând cont de modul în care guvernanții (precum și alți actori economici) conștientizează proprietățile de rețea ale bunurilor și costurilor. Vom observa modul în care inovațiile instituționale, dintre care unele se aseamănă cu asocierile deliberative analizate în capitolul precedent, sunt facilitate sau obstrucționate de modalitățile diferite în care guvernanții reușesc sau nu să gestioneze în fiecare caz în parte interdependențele dintre active și lanțurile de datorii din contextul postsocialist.

GERMANIA

Restructurarea economică din landurile fostei RDG, sau din *noile landuri*, după cum sunt numite în Germania, începe într-un context în care o administrație de stat strămutată și rețele slabe interacționează cu piețe puternice. Dintre cele trei cazuri pe care le tratăm, în RDG rețelele dintre firme au fost cele mai slabe. Spre deosebire de Ungaria, unde reformele parțiale le-au deschis firmelor oportunități de a dezvolta o gamă largă de legături de aprovizionare și de a se angaja în subcontractări cu subcontractori privați sau semiprivați, marile combinate din Germania de Est au fost extrem de autarhice, iar, în cazurile în care acestea se bazau pe un furnizor extern, sursa

era desemnată în mod strict de autoritățile planificatoare.[1] Spre deosebire de Cehoslovacia, unde managerii s-au bucurat de suficientă autonomie pentru a prelua asociațiile industriale mijlocii (și chiar a le reînființa după ce au fost desființate de la nivelurile superioare), combinatele germane erau în întregime produsele unui aparat administrativ centralizat.

Germania și-a propus să reorganizeze economia est-germană cu ajutorul unui aparat administrativ centralizat asemănător: gigantica agenție de stat, *Treuhandanstalt*, a fost singura responsabilă de transformarea rapidă a aproximativ 12.000 de companii foste de stat în întreprinderi private după modelul legii vest-germane a corporațiilor (societăți pe acțiuni – n.trad.).[2] Agenția, cu sediul central la Berlin, avea un personal de 4.000 de angajați, constând din funcționari și experți est-germani care, pentru a putea lucra în cadrul acesteia, au urmat programe de specializare, cărora li s-au adăugat vest-germani cu experiență în management, consultanță sau finanțe. Managerii mai tineri și mai puțin experimentați erau nerăbdători să înregistreze succese în revigorarea economică a întreprinderilor pentru a-și facilita intrarea pe piața managerială germană ca specialiști în restructurarea corporațiilor. Sub conducerea înțeleaptă a lui Birgit Breuel, agenția s-a apropiat mai mult decât orice alt caz postsocialist de birocrația weberiană – lucru deloc surprinzător în țara natală a lui Weber.

Combinația dintre rețele slabe și o agenție birocratică compactă a plasat momentul de început al restructurării germane mai aproape de circumstanțele favorabile unei strategii neoetatiste. Restructurarea dirijată de către stat nu a fost totuși luată în considerare. Nici guvernul federal și nici agenția nu erau pregătite să producă un program extins de politică industrială centralizată, care să necesite cheltuieli și mai mari decât cele pe care conservatorii aflați la putere erau dispuși să le accepte și să promoveze acele grupări orientate către obținerea de profituri pe care le combăteau. Soluția acceptabilă era aceea de a miza pe piață, care se afla chiar la îndemână, căci cine ar putea pune la îndoială faptul că economia de piață vest-germană este printre cele mai puternice și mai competitive din lume? Astfel, misiunea agenției nu era aceea de a coordona reorganizarea, ci de a promova, prin privatizare rapidă, infuzia masivă și spontană de capital vest-german care urma să genereze restructurarea economiei est-germane.

Crearea datoriilor

Totuși, în loc să rezolve problemele, unificarea economică care a însoțit unificarea politică a produs încă un set de probleme pentru noile landuri. În

primul rând, unificarea Germaniei a marcat prăbuşirea fostei pieţe CAER: întreprinderile din fosta RGD aveau de făcut faţă restructurării imediate fără o protecţie temporară asigurată de o retragere treptată a produselor inferioare din exporturile destinate Estului. În această primă privinţă, desigur, Germania de Est nu a fost diferită de Ungaria şi de Cehoslovacia, dar existau alţi doi factori, fiecare fiind un produs al modalităţii de desprindere de socialismul de stat, care au complicat şi mai mult experienţa germană. Astfel, în al doilea rând, unificarea economică a pus întreprinderile din fosta RDG în contact cu cele din Germania de Vest – este adevărat, într-o primă instanţă, nu sub forma unei infuzii de capital, ci a unei intense competiţii pe piaţă. Economia de piaţă vest-germană era puternică iar, când produsele sale au invadat landurile estice, rezultatul a fost un mare şoc al pieţei: producţia industrială din noile landuri a scăzut cu 50% între prima jumătate a anului 1990 şi prima jumătate a anului 1991 şi a continuat să scadă până când s-a stabilizat la aproximativ o treime din nivelul său iniţial.[3] În acelaşi timp, între 1989 şi 1992, numărul locurilor de muncă a scăzut cu 4,5 milioane, cu alte cuvinte cu 46% din nivelul de dinaintea tranziţiei (Gerlin, 1993, Roesler, 1994). În al treilea rând, ca şi când nu ar fi suferit destul de pe urma lipsei de talent managerial, experienţă de marketing şi tehnologii avansate, firmele est-germane au fost în continuare afectate de creşterile salariale motivate politic, măsură menită să aducă compensaţiile pentru salariaţii est-germani la acelaşi nivel cu acela al colegilor lor vest-germani. Deşi au fost diminuate (şi mai târziu crescute la presiunea sindicatelor) şi deşi erau la niveluri mai scăzute decât cele ale vest-germanilor, salariile est-germanilor creşteau cu o viteză mai mare decât orice creştere de productivitate.[4]

Economia politică a unificării a produs astfel o criză organizaţională pentru *Treuhandanstalt*: deşi a funcţionat iniţial ca managerul centralizat al bunurilor, în decurs de numai un an trustul a devenit managerul centralizat al datoriilor. Ţinând cont de potenţialul pieţei şi de nivelurile salariilor şi ale productivităţii, majoritatea copleşitoare a firmelor aflate în portofoliul agenţiei aveau valoare negativă.[5] Se părea că, din cauza pieţei puternice, birocraţia de stat puternică rămăsese stăpână peste un mănunchi de întreprinderi fără valoare.

Subvenţionarea privatizării

La începuturile sale, *Treuhandanstalt* a fost concepută pentru o sarcină clară – privatizarea rapidă. Dar şocul de piaţă neaşteptat a început să exercite presiuni asupra agenţiei pentru a realiza tot ceea ce „mâna invizibilă" nu putea:

să reducă şomajul şi să creeze locuri de muncă, să oprească dezindustrializarea, să garanteze viabilitatea firmelor privatizate, să preia responsabilitatea pentru reorganizarea regională sau sectorială şi aşa mai departe. Mai mult decât atât, trebuia să realizeze aceste sarcini fără să-şi depăşească bugetul şi ţinând cont de constrângerile severe ale politicii de unificare. Dacă transferurile nete între cele două foste state au ajuns în final să depăşească de 12 ori nivelul Planului Marshall, asemenea cheltuieli au putut fi justificate din punct de vedere politic numai ca o împărţire a costurilor între cetăţenii germani şi niciodată ca viramente din taxele plătite de contribuabilii vest-germani către fostele întreprinderi de stat ale Germaniei de Est.

După ce a vândut uşor fabricile de bere, firmele din industria alimentară, lanţurile de distribuţie şi „bijuteriile" mai mici din domeniul construcţiilor de maşini şi al industriilor conexe, *Treuhandanstalt* s-a confruntat cu o dilemă: nu numai că valoarea şi cererea pentru activele rămase în proprietatea sa erau în scădere, dar aceste active (privite de la caz la caz) erau „colecţii" reunite în „întreprindere" după unicul criteriu al logicii economiei socialiste. Neapreciate la adevărata lor valoare în contextul dezastruoasei economii planificate, aceste active erau fără îndoială valoroase, dar puteau fi valorificate numai prin „spargerea" şi recombinarea ulterioară a combinatelor şi a altor mastodonţi industriali. Însă, dată fiind amploarea acestei operaţiuni, nu era suficient ca activele să fie reasamblate şi apoi pur şi simplu să se aştepte un cumpărător. Sarcina pe care şi-o asumase agenţia s-a complicat din pricina greutăţilor de natură socială şi politică cu care se confrunta (asigurarea unui anumit nivel de ocupare a forţei de muncă) şi mai ales a constrângerilor bugetare. În timp ce îndeplinea aceste noi sarcini, ea trebuia să fie percepută în continuare ca urmând neabătut mandatul de a realiza o privatizare rapidă.

Cu ce resurse putea *Treuhandanstalt* să îndeplinească această diversitate de sarcini? Reţeaua fragilă de firme din economia socialistă căzuse sub presiunea rezultată din combinarea prăbuşirii pieţei estice cu şocul pieţei venit dinspre Vest. Firmele cu un număr redus de furnizori, care probabil aveau un singur cumpărător în epoca planificării, au fost izolate aproape peste noapte.[6] Reţelele informale şi interorganizaţionale bazate pe legături personale au fost decimate pe măsură ce membrii sindicatelor, ai partidelor politice, ai administraţiei locale şi ai instituţiilor publice au fost înlocuiţi cu prima ocazie ivită.

Confruntată cu toate aceste probleme, agenţia a răspuns printr-o căutare organizată de noi practici şi politici, căutare bazată pe actul său constitutiv,

dar nu conştientă de sine din punct de vedere organizaţional.[7] Agenţia s-a reorganizat pe măsură ce scopurile şi sarcinile sale au trecut de la vânzarea proprietăţilor statului care aveau valoare pozitivă la reorganizarea activelor şi datoriilor firmelor cu valoare îndoielnică. În acest proces de învăţare organizaţională sub semnul nesiguranţei,[8] *Treuhandanstalt* a devenit parte a unui set de instituţii deliberative care implica (printre altele) guvernele regionale, sindicatele şi asociaţiile patronale. La fel ca *Tennessee Valley Authority* (*TVA*), o agenţie guvernamentală de dezvoltare similară, *Treuhandanstalt* a manifestat o deschidere parţială către grupurile de interes din mediul său de activitate. Şi, la fel ca în cazul *TVA*, această cooptare a unor actori externi i-a rezolvat parţial problemele de legitimitate. Pe de o parte, amestecul altor instituţii în activitatea sa îi complica permanent misiunea. Pe de altă parte, această reţea de relaţii externe a creat o arenă asupra căreia îşi putea transfera responsabilităţile crescânde.[9]

Astfel, deliberările au reprezentat mijlocul de rezolvare a câtorva dintre problemele de coordonare din interiorul agenţiei, pe măsură ce aceasta încerca să reunească actorii potenţial interesaţi de viabilitatea activelor şi să-i determine să coopereze pentru producerea unei strategii comune de restructurare. Dispunând de informaţia furnizată de *Treuhandanstalt*, dar neavând o soluţie prealabilă propusă de aceasta, era la latitudinea diferiţilor actori (bănci, firme, asociaţii de comerţ, sindicate, oficialităţi din ministere şi guverne locale) să identifice activele care puteau fi recombinate într-un mod viabil, să asigure finanţarea, să creeze legătura dintre noile entităţi economice şi potenţialii cumpărători şi furnizori şi să obţină aprobarea agenţiei pentru acţiunile lor.

Dar reţeaua acestor forumuri de deliberare era caracterizată de lipsa unor legături dense, extinse şi coezive între diverşii actori sociali angrenaţi. În mod curent, *Treuhandanstalt* unifica aceste slabe reţele de politici. Ca atare, a câştigat spaţiu de manevră şi a exploatat în mod sistematic rolul său de intermediar între guvernul federal şi guvernele noilor landuri. Într-un asemenea rol de *tertius gaudens* (al treilea câştigă), de multe ori câştiga *Treuhandanstalt*, nu economia (est-germană). Deliberările extinse au îndepărtat organizaţia de la cursul periculos de creare de datorii în care se angrenase anterior; dar slăbiciunea reţelelor sociale existente anterior şi caracterul artificial al reţelelor care s-au format (adeseori create chiar de agenţie), a generat o serie de politici care rezonau la proprietăţile de reţea ale datoriilor, dar nu recunoşteau proprietăţile de reţea ale activelor.

Astfel, fără să se abată de la angajamentul său principal, şi anume efectuarea unei privatizări rapide, *Treuhandanstalt* s-a implicat în acţiunea de păstrare a activelor fără a le restructura sau recombina. Această strategie a fost utilizată mai ales acolo unde, datorită concentrării într-un singur land (stat, provincie), o anumită ramură industrială era extrem de importantă pentru starea economiei din respectiva regiune – de exemplu construcţia de nave în Mecklenberg, Pomerania, oţel în Brandenburg şi produse chimice în Sachsen-Anhalt. În aceste cazuri privatizările au fost puternic politizate, guvernele landurilor, guvernul federal şi agenţia au fost implicaţi în calitate de parteneri – şi uneori nu chiar cei mai puternici – într-o reţea complexă de actori, care includea Comisia Comunităţii Europene, sindicatele şi reprezentanţii marilor companii în calitate de potenţiali investitori. Cu câteva exceptii,[10] aceste măsuri de păstrare a activelor nu au implicat crearea unor noi legături anterioare şi posterioare ca politici creative de recombinare industrială. În schimb, privatizările care au rezultat au fost mai mult sau mai puţin generate de procesele de negociere a căror viabilitate economică rămâne problematică în multe cazuri. Bazate pe subvenţiile guvernamentale, marile acorduri de privatizare din domeniile oţelului, construcţiei de nave şi industriei chimice i-au costat pe contribuabili între 500.000 şi 1.200.000 de mărci pentru fiecare loc de muncă salvat.[11]

Experimentul *Management-Kommanditgesellschaften* (*MKG*), care a început în 1992, a fost emblematic pentru atitudinea agenţiei de ignorare a proprietăţilor de reţea ale activelor. Miniconsorţiile *MKG* au fost o încercare de îndepărtare de la principiul privatizării unor firme sau fabrici individuale către principiul restructurării unor grupuri de firme. Portofoliul tipic al unui astfel de miniconsorţiu *MKG* cuprindea aproximativ 20 de firme. Totuşi, unul dintre criteriile de selectare a firmelor care urmau să facă parte dintr-un *MKG* era acela ca ele să nu fie interconectate sub aspectul tehnologiei sau prin relaţii de tip cumpărător-furnizor. Cu alte cuvinte, logica internă a acestor portofolii excludea identificarea sinergiilor organizaţionale. Temându-se ca aceste sinergii să nu devină doar un sinonim pentru dependenţele dintre firme tipice epocii combinatelor şi atenţi să prevină criticile că agenţia se implică în mod ascuns în politicile industriale, managerii *Treuhandanstalt* au împiedicat în mod deliberat recombinarea dinamică a activelor.[12] Pe măsură ce s-a implicat într-un număr de instituţii de deliberare, *Treuhandanstalt* şi-a moderat strategia anterioară de transformare a activelor în datorii. Dar, din pricina faptului că aceste deliberări au avut loc într-un context în care reţelelor sociale din economie le lipseau extinderea, profunzimea şi

vitalitatea, proprietățile de rețea ale activelor nu au putut fi recunoscute. Pe când în Germania deliberările susținute nu erau dublate de legături asociative puternice, în Ungaria puternicele legături asociative nu erau dublate de deliberări robuste. Spre acest ultim caz ne vom îndrepta atenția acum.

UNGARIA

În ce măsură strategia de reformă din Ungaria, unde rețelele de la nivelul întreprinderilor erau cel mai puternic dezvoltate și coezive, a exploatat proprietățile de rețea ale activelor și datoriilor? Rețelele economice robuste din Ungaria au reprezentat moștenirea unor reforme parțiale întreprinse în perioada socialistă, prin care managerii întreprinderilor publice au dobândit o autonomie considerabilă pentru a alege furnizorii și pentru a construi între ei legături orizontale dense și extinse. Expansiunea rapidă a economiei subterane în anii '70 și mai ales în anii '80 a diversificat mai mult repertoriul de acțiune al acestor manageri de întreprinderi pe măsură ce erau în căutarea unor parteneri de afaceri printre micii întreprinzători și subcontractau producția către parteneri semiautonomi din interiorul propriilor firme.

În perioada campaniei electorale și în primele declarații oficiale după preluarea guvernării în vara lui 1990, guvernul lui József Antall a creat imaginea unei națiuni de proprietari din clasa de mijloc într-o economie socială de piață. Respingând orice terapie de șoc, guvernul a afirmat că deplasarea graduală spre acest obiectiv va fi ghidată de mâna sigură și fermă a unui stat care va reclama drepturile de proprietate uzurpate de directorii de întreprinderi. Prin agenții centralizate, statul nu numai că va controla viteza, ci va și direcționa fiecare aspect al procesului de transformare a proprietății prin care îi va desemna pe noii proprietari ai activelor privatizate.

Proprietățile de rețea ale activelor

Încă de la începuturile sale, Agenția pentru Proprietatea de Stat (APS) a adoptat politica oficială, potrivit căreia privatizarea din Ungaria urma să se desfășoare ținându-se cont de fiecare caz și firmă în parte. APS nu a considerat niciodată că activele erau interdependente și, prin urmare, puteau fi regrupate între firme și nici nu a privit rețelele de firme drept unitățile de restructurat. Aceasta a fost, desigur, și politica publică adoptată în Germania de *Treuhandanstalt*, dar, cum am văzut, în cazul german restructurarea a precedat adeseori privatizarea, în ciuda tuturor declarațiilor ideologice că s-ar

fi procedat într-un mod cu totul opus. În Ungaria declarațiile politice s-au armonizat cu acțiunile practice. În exterior, APS și-a legitimat activitățile subliniind argumentul central – veniturile aduse la bugetul statului din vânzarea fiecărei firme. În interior, stimulentele folosite de APS au fost adaptate scopurilor urmărite, întrucât funcționarii APS care efectuau tranzacțiile erau în mod oficial răsplătiți și promovați în conformitate cu criteriul veniturilor rezultate din vânzări. În timpul interviurilor pe care le-am realizat la APS am cunoscut (ca situație tipică) un funcționar responsabil pentru privatizarea unei firme de fabricare a cablurilor de oțel care nu avea deloc cunoștință de ceea ce colegii lui discutau, în același timp, pe de o parte cu furnizorul firmei (pentru produse metalurgice de bază) și pe de altă parte cu beneficiarul acesteia (producătorul de motoare electrice).

Cu toate că cei care luau deciziile în cadrul APS nu aveau o atitudine pozitivă, iar funcționarii erau indiferenți față de regruparea sistematică a activelor, actorii autonomi din economie erau conștienți de proprietățile de rețea ale activelor și se restructurau în conformitate cu acestea. O parte dintre aceste transformări de proprietate au însemnat o privatizare în sensul convențional al termenului. Alte transformări au avut drept consecință apariția unor forme noi de proprietate interorganizațională. Aceasta a șters granițele dintre public și privat, precum și pe acelea dintre întreprinderi. Asupra acestor forme de recombinare a proprietății, specifice Ungariei, ne vom concentra în continuare.

Firme care dețin alte firme

Pentru a ține pasul cu nesiguranța și capriciile unui mediu economic schimbător și pentru a răspunde la decizia autorităților privind privatizarea întreprinderilor de stat, multe firme importante din Ungaria au adoptat strategiile de proprietate instituțională despre care am discutat la Capitolul 2. Pe scurt, aceste firme au preluat acțiuni ale altor firme și au fost de acord ca alte firme să le devină acționari. Pentru a stabili prevalența acestor lanțuri de proprietate, Stark a compilat și analizat date referitoare la structura de proprietate a celor mai mari 200 de corporații maghiare (ierarhizate în funcție de vânzări).[13] Aceste firme alcătuiesc un *Top 200* elaborat în anul 1993 de *Figyelő*, un săptămânal economic de succes din Ungaria. La fel ca omoloagele lor americane reunite sub numele de *Fortune* 500, cele 200 de firme ierarhizate de *Figyelő* sunt actori majori în economia maghiară, cuprinzând aproximativ 21% din forța de muncă, 37% din totalul vânzărilor nete și 42% din veniturile

provenite din export. Datele includ de asemenea şi un top al primelor 25 de bănci maghiare (ierarhizate în funcţie de active). Datele privind formele de proprietate au fost obţinute direct de la Registrul Comerţului maghiar, unde dosarele firmelor conţin nu numai informaţii despre conducerea fiecărei firme, ci şi o listă completă a acţionarilor, rezultată după Adunarea Generală a Acţionarilor din 1993. Datele analizate aici se limitează la primii 20 de acţionari ai fiecărei firme.[14] La Registrul Comerţului din Budapesta şi la cele 19 registre regionale am găsit dosare de proprietate pentru 195 din cele 200 de firme şi pentru toate cele 25 de bănci. La toate acestea ne vom referi în cele ce urmează cu termenul de *Topul celor 220 de firme*.

Cine deţine acţiunile acestor 220 de întreprinderi şi bănci? În marea majoritate (71%) a acestor întreprinderi şi bănci am descoperit o formă de proprietate de stat – cu acţiuni deţinute de societăţi de stat (*ÁV-Rt.*), de APS sau de instituţii aparţinând administraţiei publice locale (care îşi schimbaseră acţiunile obişnuite din domeniul imobiliar pe acţiuni în cadrul altor tipuri de companii). Şi mai surprinzător, dată fiind perioada scurtă de timp scursă de la schimbarea de sistem din 1989-90, am găsit 36 de companii (adică mai mult de 16%) la care deţinătorii majoritari erau străini. Persoane particulare din Ungaria (care întregeau topul primilor 20 de acţionari din firme) deţineau cel puţin 25% din acţiuni la numai 12 dintre aceste mari întreprinderi şi bănci.

Mai interesant din perspectiva adoptată de noi în lucrarea de faţă este faptul că, în 87 de cazuri, printre cei mai importanţi 20 de acţionari se numără o altă companie ungară. În 42 dintre aceste cazuri celelalte companii maghiare deţineau împreună o majoritate clară (50%+1 din numărul de acţiuni). Astfel, pentru a adopta o definiţie foarte restrictivă, afirmăm că aproape 20% din *Topul celor 220 de companii* reprezintă cazuri clare de proprietate inter-firme. De asemenea, proprietatea inter-firme poate fi descoperită, în diferite măsuri, în aproape 40% dintre aceste mari companii.

Figura 3 prezintă două reţele distincte formate prin această proprietate interfirme. Săgeţile indică direcţia în care o firmă dată deţine acţiuni la altă firmă mai mare. În scheme nu apar legăturile slabe (deţinerea acţiunilor unei firme care nu are cel puţin o altă legătură fie ca acţionar, fie ca entitate ale cărei acţiuni sunt deţinute de o altă firmă din reţea). Subliniem că relaţiile descrise în figură sunt legături direct orizontale între cele mai mari întreprinderi, aşa-numitele magistrale ale reţelelor corporatiste maghiare. Vom analiza acum din perspectiva acestor magistrale drumurile locale care pun în legătură proprietăţile ce gravitează în jurul marilor întreprinderi.

Rețeaua 1

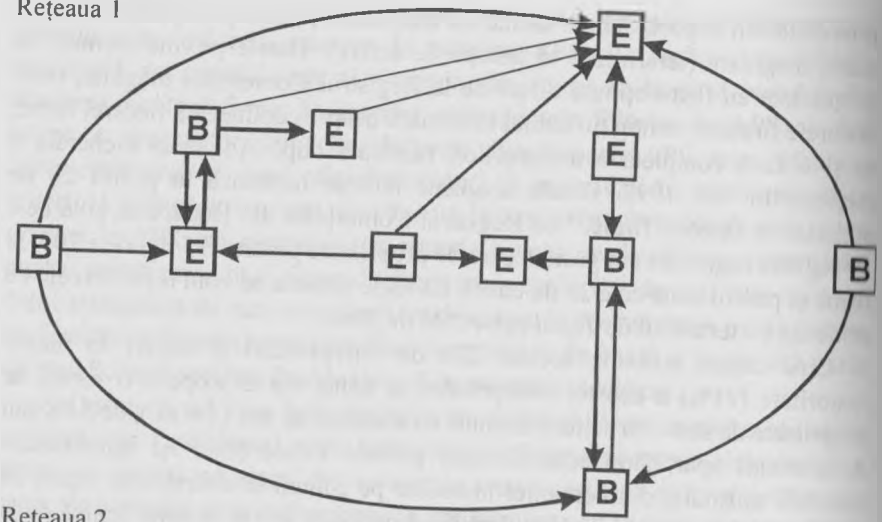

Rețeaua 2

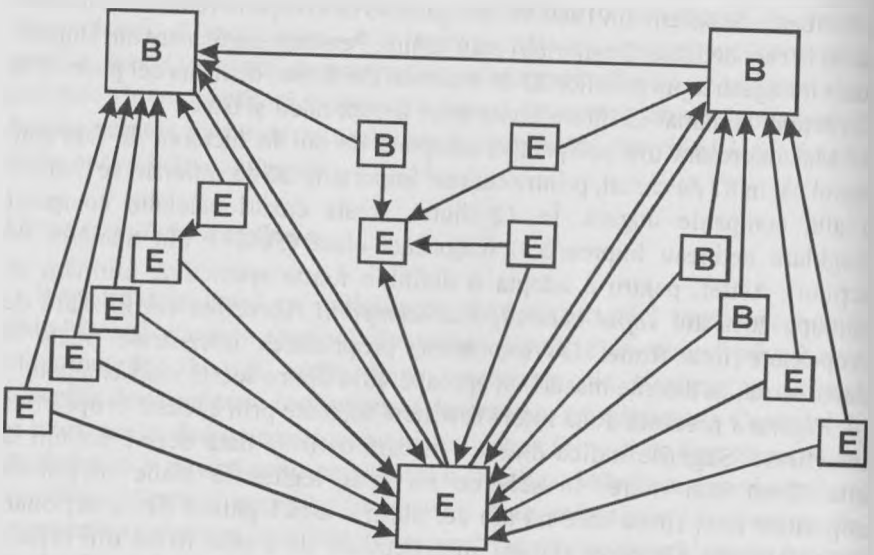

B = instituție financiară (bancă sau firmă de asigurări)

E = întreprindere

Figura 3. Două rețele de proprietate interfirme între mari companii ungare (în conformitate cu datele culese din dosarele primelor 200 de întreprinderi și 25 de bănci de la Registrul Comerțului din Ungaria)

Corporațiile-satelit

Atenția noastră se va concentra asupra societăților cu răspundere limitată (*korlátolt felelősségü társaságok – KFT*), forma corporatistă care a cunoscut cea mai radicală creştere în perioada postsocialistă, de la 450 de unități la sfârşitul lui 1988 la aproape 80.000 la sfârşitul lui 1994. Unele dintre aceste *KFT* sunt adevărate afaceri private antreprenoriale, care implică un anumit grad de risc. Totuşi, multe dintre ele nu diferă de întreprinderile a căror formă de proprietate s-a transformat şi pe care le-am examinat anterior. De fapt, fostele întreprinderi socialiste au fost fondatori activi şi continuă să fie coproprietari ai noilor unități încorporate. Acest model este exemplificat de cazul uneia dintre cele mai mari întreprinderi metalurgice din Ungaria, reprezentată în *Figura 4*. Aşa cum se vede, Metal Greu S.A., o întreprindere foarte mare din portofoliul statului, este deținătorul majoritar al acțiunilor a 26 dintre cei 40 de sateliți ai săi.

Precum inelele lui Saturn, sateliții lui Metal Greu S.A. se rotesc în jurul uriaşei planete corporatiste pe orbite concentrice.[15] Lângă nucleu se află unitățile metalurgice de bază, forjele la cald, unitățile energetice, de întreținere şi planificare strategică, menținute într-un fel de orbită geosincronă de proprietate 100%. Pe următorul inel, unde nucleul deține între 50 şi 99% din acțiuni, se află forjele la rece, producția de sârmă şi cablu, atelierele de oxidare, galvanizare şi alte tratamente de finisare, turnătoriile speciale, controlul calității şi unitățile de marketing. După cum se observă din descrierea anterioară, acești sateliți se află în relații de dependență tehnologică unii față de ceilalți şi față de unitățile centrale. Relațiile dintre sateliții de pe inelul de mijloc şi nucleul companiei sunt marcate de eforturile repetate ale centrului de a introduce proceduri mai stricte de contabilitate şi control financiar. Acestor încercări li se opun eforturile unităților de a-şi mări autonomia – coordonate prin legături personale şi formalizate în întâlnirile bisăptămânale ale „clubului managerilor *KFT*".

Sateliții de pe inelul exterior sunt chiar mai eterogeni din punctul de vedere al profilelor de producție (construcție, servicii industriale, oficii de calcul, ceramică, construcții de maşini) şi de obicei au niveluri mai scăzute de capitalizare. Unitățile de pe acest inel sunt mai puțin fixate în câmpul gravitațional al lui Metal Greu S.A.: unele au intrat recent, iar altele sunt pe punctul de a ieşi. Printre noii veniți se află câțiva dintre beneficiarii interni ai lui Metal Greu S.A. Aflată în imposibilitatea de a-şi colecta datoriile şi confruntată cu opțiunea de a-şi pierde datornicii prin lichidare, Metal Greu

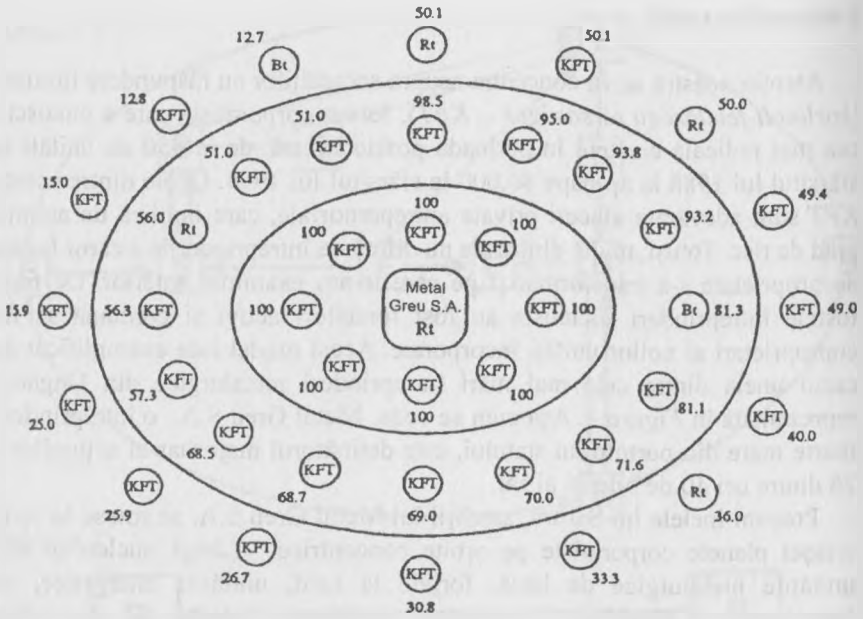

Rt. = Societate pe Acţiuni (S.A.)
KFT = Societate cu Răspundere Limitată (S.R.L.)
Bt = parteneriate

Figura 4. Corporaţiile-satelit ale firmei Metal Greu S.A. (conform datelor companiei)

S.A. a preferat să-i preia şi să-i plaseze pe una dintre orbitele sale. Printre acei sateliţi lansaţi de vechile întreprinderi de stat sunt câţiva pentru care Metal Greu S.A. îşi sporeşte acţiunile printr-un sistem de leasing care să păstreze forţele centrifugale într-un permanent control.

Astfel, comparate cu alte societăţi cu răspundere limitată, corporaţiile satelit nu pot fi descrise cu certitudine ca afaceri private care implică un risc. Dar nici nu sunt în mod neîndoios reziduuri etatiste ale trecutului socialist. În cazul celor mai multe corporaţii-satelit, acţiunile sunt deţinute şi de alte întreprinderi, nu numai de întreprinderea fondatoare. Manageri de rangul unu şi de rangul doi, profesionişti şi alţi funcţionari pot fi găsiţi pe listele de parteneri fondatori şi proprietari actuali. Asemenea persoane particulare dobândesc arareori întregul drept de proprietate asupra unui satelit, preferând să-şi folosească experienţa pentru a exploata ambiguităţile coproprietăţii instituţionale. Astfel, corporaţiile-satelit sunt parţial un rezultat al strategiilor

pe care managerii le-au utilizat în vederea îngrădirii şi împărţirii riscurilor. Ne-am putea întreba de ce un anumit manager nu doreşte să dobândească proprietatea 100% astfel încât să obţină 100% din profit. Dar, din perspectiva managerului la care ne referim, calculul este următorul: „De ce să deţin 100% din risc dacă o parte din el poate fi împărţit cu nucleul corporaţiei?" Având interese ambigue şi loialităţi divizate, aceşti manageri-proprietari se eschivează, preferând să-şi asume doar o parte a riscului (sau să-l transfere asupra altor actori).[16] În condiţiile în care aceşti manageri sunt legaţi prin interese de proprietate de unele societăţi cu răspundere limitată care se rotesc în jurul altor mari întreprinderi, observăm că această nouă formă de proprietate dezvoltă o reţea formată din legăturile orizontale ale proprietăţii încrucişate, împletite cu legăturile verticale ale holdingurilor protectoare.

Recombinate

Caracterul recombinatoriu al proprietăţii din Ungaria este o funcţie nu numai a legăturilor de proprietate directe (orizontale) între firmele majore şi a legăturilor lor directe (verticale) cu sateliţii lor, ci şi o funcţie a proprietăţilor de reţea ale întregului ansamblu de legături directe şi indirecte dintre entităţi, indiferent de caracteristicile lor (mari, mici sau de diferite forme legale) într-o configuraţie dată. Datele aflate la dispoziţie nu ne permit să prezentăm o imagine cuprinzătoare a acestor relaţii complexe. Dosarele de la Registrul Comerţului includ documente despre proprietarii unei anumite firme, dar întreprinderilor nu li se cere să raporteze numele companiilor la care deţin acţiuni. Totuşi, pe baza unei cercetări la nivelul întreprinderilor, a examinării înscrisurilor oficiale de la APS şi a interviurilor cu bancheri şi conducători de firme de consultanţă, suntem în măsură să reconstruim cel puţin reţele parţiale, care sunt reprezentate în *Figura 5*.

Pentru orientare în acest spaţiu grafic situăm *Figura 5* în relaţie cu figurile 3 şi 4. *Figura 3* prezintă reţele de proprietate interfirme, formate prin legături directe între întreprinderi mari. *Figura 4* reprezintă sateliţii unei singure mari întreprinderi. În *Figura 5* examinăm un fragment dintr-o reţea mai amplă de proprietate între firme, concentrându-ne pe relaţiile dintre sateliţi şi pe legăturile indirecte dintre unităţile eterogene care formează o reţea mai laxă.[17]

Am denumit această formă emergentă *un recombinat*. Observăm că, prin legăturile de proprietate care se stabilesc, societăţile cu răspundere limitată care s-au desprins din întreprinderea-mamă se orientează spre mai mult de o singură companie acţionară şi/sau spre alte societăţi cu răspundere limitată. În

cadrul recombinatului, actorii recunosc proprietățile de rețea ale activelor interdependente și le regrupează în funcție de limitele organizaționale formale. Aceste regrupări creative sunt într-adevăr exemple de transformare a proprietății, dar nu pot fi cuprinse sub titlul simplu de privatizare pentru că nu respectă nici limitele dintre public și privat, nici pe cele dintre întreprinderi. Restructurarea prin intermediul recombinatului deschide astfel posibilitatea de creștere a valorii activelor existente prin procesul de recombinare. Această regrupare nu presupune în mod necesar aducerea activelor interdependente în proprietatea unei întreprinderi organizate ierarhic. Proprietatea recombinatorie din Ungaria oferă astfel exemple de rețele între corporații care reprezintă alternative la o alegere forțată între piețe și ierarhii.

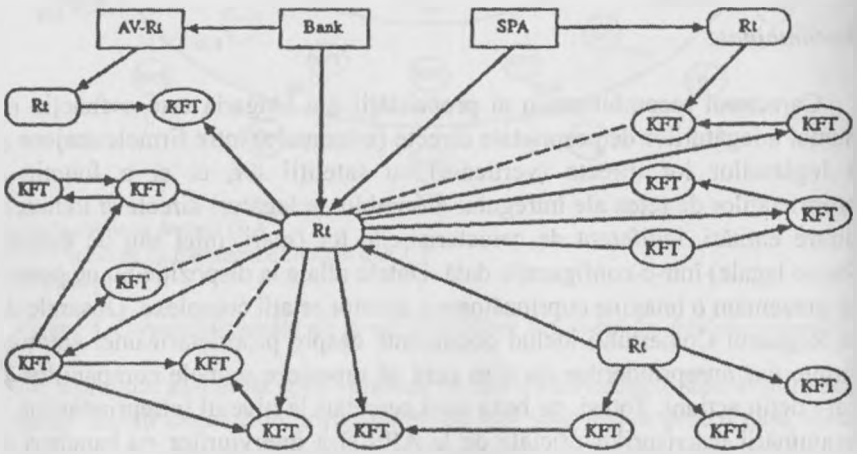

Figura 5. Un recombinat maghiar (în conformitate cu datele interne primite de la companie, cu dosarele APS și dosarele corporațiilor de la Registrul Comerțului din Budapesta)

Proprietățile de rețea ale datoriilor

În vreme ce actorii economici recombinau lanțurile de active dintre întreprinderi, APS insista încă asupra unei privatizări nuanțate de la caz la caz. Între timp, și alte ministere și agenții ale statului ungar plănuiau politici care tratau problema datoriilor în fiecare caz în parte, ignorând proprietățile de rețea ale datoriilor.

Ultimii paşi

Povestea managementului datoriilor începe în 1991, când, într-o încercare de a-şi menţine poziţia fruntaşă în competiţia regională pentru investiţii şi credite străine, guvernul ungar a modificat radical trei legi importante care reglementează contabilitatea activelor şi datoriilor. Avantajul deţinut de Ungaria, în comparaţie cu celelalte ţări, părea a fi gradualismul care, în anii '70 şi '80, a dus la crearea unor instituţii tipice pieţei. Admitem că acestea nu erau instituţii ale economiei de piaţă în adevăratul sens al cuvântului, dar erau aproape de acest titlu. Astfel, guvernul s-a gândit să facă şi ultimii paşi. Ca şi în cazul încercării de pionierat de a sincroniza practica postsocialistă cu standardele bancare şi de contabilitate occidentale, noile măsuri au fost apreciate ca o mişcare îndrăzneaţă atunci când s-a făcut apel la agenţiile creditoare. Dar, pentru că aceştia nu erau paşi mari, noile măsuri au putut câştiga legitimitate externă fără să creeze un şoc intern.

Astfel, noua *Lege a contabilităţii* din 1991 (care a intrat în vigoare de la 1 ianuarie 1992) cerea întreprinderilor să preia principiile contabilităţii de tip occidental. În aceeaşi perioadă, o aspră *Lege a falimentului*, creată după acelaşi tipar occidental şi care conţinea penalităţi dure pentru directorii de întreprinderi ce nu se sincronizau cu contabilii în declararea falimentului (după noile principii de contabilitate), atrăgea atenţia că se produseseră schimbări importante. În acelaşi timp, noua *Lege a instituţiilor financiare*, care a apărut în decembrie 1991, a fost creată pentru a pune băncile maghiare pe calapodul occidental. S-au schimbat mai ales cerinţele de măsurare a nivelului de adecvare la capital, iar titlurile, valorile şi celelalte instrumente financiare de îndeplinire a condiţiilor de împrumut au fost recalibrate.

Ultimii paşi mărunţi s-au dovedit a fi o săritură în prăpastie. În vreme ce se clătinau încă din pricina prăbuşirii CAER, directorii de întreprinderi au aflat de la contabili că noile practici de contabilitate aveau drept consecinţă depăşirea sumelor din conturile curente într-o proporţie mai mare decât se aşteptaseră. Până la sfârşitul lui 1992, au fost iniţiate peste 10.000 de falimente şi lichidări – o cifră de zece ori mai mare decât în anul precedent, când întreprinderile cunoscuseră cel mai puternic şoc de la prăbuşirea pieţelor est-europene.[18] În condiţiile în care între o treime şi o jumătate dintre firme se aflau în situaţia de a fi cheltuit mai mult decât dispuneau, firmele aflate în pierdere au început să stopeze plăţile în conturile bancare. Până la sfârşitul lui 1992, suma totală a împrumuturilor a căror returnare fusese întârziată către sistemul bancar era de 127 miliarde de forinţi (1,5 miliarde de dolari), cu până la 90% mai mult decât în anul precedent.[19]

În condițiile în care mii de firme erau pe cale să dea faliment, băncile au fost forțate de noua lege a băncilor să reclasifice împrumuturile. Ceea ce a urmat, adică o creștere dramatică a noilor prevederi legale referitoare la împrumuturile neperformante, a diminuat dramatic profiturile băncilor, precum și dividendele și taxele furnizate de sectorul bancar către bugetul statului. O altă consecință a fost că rapoartele de adecvare a capitalului au devenit din pozitive negative. Sistemul bancar a intrat intr-o criză anunțată pentru prima dată de *Financial Times*. [20]

De la pași mărunți la salvarea situației în domeniul bancar

Același guvern care administrase un șoc financiar neintenționat a inițiat ulterior un plan îndrăzneț de salvare a băncilor. În programul din 1992 de consolidare a împrumuturilor, guvernul a cumpărat 104,9 miliarde de forinți (aproximativ un miliard de dolari) reprezentând datorii calificate (aproape datorii riscante) de la 14 bănci și 1.885 companii. Într-o situație similară, la începutul anului 1993, guvernul a cumpărat datoriile bancare a 11 întreprinderi gigantice (așa-numita „duzină murdară") pentru aproximativ 300 de milioane de dolari. Însă programele de consolidare a împrumuturilor și de recapitalizare a întreprinderilor nu au readus stabilitatea în sectorul bancar. Până în septembrie 1993, adică nouă luni mai târziu, experții financiari estimau că împrumuturile în arierate se ridicaseră la 20% din totalul portofoliilor de împrumuturi. Primele zece bănci se aflau din nou în jurul pragului de 0% (zero) din raportul de adecvare a capitalului, fiind practic în situație de insolvabilitate tehnică.

Din perspectiva guvernului, noile reglementări bancare nu au oprit procesul de sprijinire a băncilor și întreprinderilor. Însă amplul sprijin acordat de stat în 1993 pentru salvarea băncilor a fost diferit. În loc să cumpere datoriile de la bănci, guvernul a adoptat o strategie în două etape: inițial a recapitalizat băncile și apoi le-a folosit pentru a elimina datoriile întreprinderilor. Injectând enorme sume de capital proaspăt în bănci, Ministerul Finanțelor a devenit acționarul dominant al marilor bănci comerciale. Astfel, prima etapă a acestei strategii ar putea fi rezumată în doar câteva cuvinte: „Nu preluați datorii, ci bănci!"

A doua etapă a strategiei a avut drept scop punerea experienței băncilor în serviciul statului. Deoarece băncile, și nu statul, erau cele care urmau să păstreze datoriile calificate, ele aveau motive să colecteze acele datorii sau cel puțin pe cele care nu fuseseră șterse din contabilitate. Băncile și-au asumat

această sarcină, de data aceasta fără ca statul să le fie partener, ci proprietar majoritar. Dar eforturile de exercitare a controlului prin intermediul proprietății directe nu înseamnă că statul este mai eficient. Guvernul conservator-naționalist părea hotărât să învețe din propria experiență lecția „capcanei centralizării". Băncile nu au fost aproape deloc tentate să folosească fondurile de consolidare pentru restructurarea activă a firmelor și, în ciuda presupunerii că proprietatea deținută de Ministerul de Finanțe va duce la controlul acestuia asupra băncilor, guvernul s-a dovedit aproape complet ineficient în monitorizarea modului în care băncile folosesc fondurile de recapitalizare.

Programele masive de sprijin acordat băncilor au avut anumite efecte: la nivelul de 300 miliarde de forinți (3 miliarde de dolari) – care reprezintă 10% din PIB-ul Ungariei și 18,3% din bugetul național pe 1994 (spre exemplu, ca proporție, reprezintă mai mult decât garanțiile și economiile de împrumuturi ale Statelor Unite ale Americii) – au creat o mulțime de firme lipsite de fonduri care întindeau mâna către buzunarele pline ale statului. Deși ignorate, rețelele existau, iar acum, datorită generozității statului, ele au adoptat, pe lângă strategia de asumare doar a unei părți a riscului (*risk sharing*), o strategie nouă, de transferare a riscului asupra altor actori economici (*risk shedding*).[21]

Un stat împotriva dezvoltării?

Analiza consolidării datoriilor sugerează o nouă bază a paternalismului în Ungaria: pe când în economia socialistă de stat paternalismul pornea de la încercarea statului de a administra în mod centralizat activele,[22] în primii ani ai economiei postsocialiste el s-a bazat pe încercarea statului de a administra în mod centralizat datoriile financiare.

Programul maghiar de consolidare a datoriilor și creditelor bancare se deosebește net de procesul de învățare organizațională observat în cazul Germaniei. Cu toate că *Treuhandanstalt* părea constrânsă să adopte un rol similar în managementul centralizat al datoriilor financiare, în realitate agenția a schimbat direcția pentru a ușura sarcina forumurilor deliberative și descentralizate de a se ocupa de datoriile financiare. Aceste instituții descentralizate au adunat nu numai informațiile locale ale băncilor, ci și ale unui spectru mai larg de actori sociali și economici, care au fost capabili să găsească, sub munții de datorii, bunuri care puteau fi salvate și recombinate. În schimb, în Ungaria *comitetele de consolidare,* înființate pentru a se ocupa

de datoriile întreprinderilor, nu au făcut decât să-i adune la un loc pe toți reclamanții. Și, atunci când au reușit să ajungă la un consens, ele au funcționat mai degrabă ca tribunale de falimentare decât ca agenți ai restructurării: instrumente relativ sofisticate, precum schimburile de datorii contra dividende, reeșalonarea datoriei și emiterea de titluri de valoare, nu au fost aproape niciodată rezultatul negocierii dintre reclamanți. Aceste organizații au oferit iertării datoriilor o legitimitate atât de superficială, încât chiar și ele se retrăgeau brusc – lăsându-i pe reclamanți să se apere singuri și lăsând de izbeliște firmele care ar fi putut fi restructurate într-un mod profitabil.

Având o valoare de peste 3 miliarde de dolari americani, programul de sprijinire a datoriilor și creditelor bancare nu a reușit să restructureze nici sistemul bancar, nici întreprinderile și nu a reușit să transforme ansamblul de stimulente de la nivelul băncilor și întreprinderilor, ci mai degrabă a reîntărit dependența față de noul stat paternalist. De asemenea, criza nu a fost considerată o oportunitate pentru crearea unor forumuri deliberative la nivel național, de ramură, sectorial, regional sau local, care, reunind mai multe tipuri de actori în jurul activelor (bănci, afaceri, întreprinderi, comunități), puteau astfel să modifice așteptările privind viitorul și să creeze strategii de acțiune coordonată care să preia de la stat rolul principal în rezolvarea problemelor. Rezultatul principal al managementului centralizat al datoriilor a fost adăugarea unei greutăți enorme asupra bugetului de stat, care era deja supraîncărcat.

Balansând între șocul neintenționat asupra pieței și garanții intervenționiste din partea statului, guvernul Antall a transformat Ungaria în ceea ce am putea numi *stat împotriva dezvoltării*. Spre deosebire de statul puternic care mobilizează și canalizează resursele spre sectoare și firme cu potențial mare de dezvoltare, statul antidezvoltare absoarbe resursele din economie. Spre deosebire de statul socialist care redistribuia resursele între activele sale administrate de la nivel central, statul antidezvoltare redistribuie resursele societății pentru a-și finanța managementul centralizat al datoriilor financiare.

Prin aceasta, statul antidezvoltare ungar a împiedicat firmele profitabile să ajungă pe piețele de credit. Pentru a-și finanța deficitele bugetare, statul vinde titluri de valoare către bănci. Competiția dintre stat și întreprinderi pentru obținerea creditelor crește ratele dobânzilor și face ca noile fonduri de investiții să fie mai costisitoare pentru sectorul afacerilor, dar efectul negativ este întărit mai ales în condițiile unui sistem bancar slab, în care bancherii nu găsesc garanții sigure, excepție făcând biletele de trezorerie emise de guvern. Cei mai afectați sunt noii antreprenori ai firmelor mici, care au probleme în

găsirea finanțării bancare pentru a-şi extinde activitatea. Acest proces de excludere începuse deja în debutul perioadei postsocialiste, dar a atins punctul culminant o dată cu valul de falimente din anii 1992-1993 (care a eliminat multe întreprinderi mici de pe piață şi a determinat băncile să fie mult mai precaute față de acest sector). Cele 3 miliarde de dolari americani injectați în consolidarea datoriilor au făcut ca excluderea statului de pe piața de credite să fie aproape completă, astfel încât unii observatori s-au întrebat dacă sistemul bancar îşi mai putea asuma funcția de intermediere financiară.[23]

Pentru a acoperi deficitele care se prefigurau, statul antidezvoltare s-a îndreptat din ce în ce mai mult spre finanțarea externă. Astfel, cu cât datoria externă a statului era mai mare, cu atât mai mult el reducea resursele firmelor profitabile, restrângea consumul şi reducea serviciile sociale pentru a-şi putea plăti dobânzile tot mai mari. Fiind un stat antidezvoltare, el nu stimulează consumul şi nu încurajează rentabilitatea; politicile sale acționează atât împotriva cererii, cât şi împotriva ofertei.

Pe scurt, în timpul celor patru ani de guvernare, cabinetul naționalist-conservator a rezolvat temporar criza financiară, creând o criză fiscală pe termen lung. În graba sa de a crea piața, guvernul a declanşat un val de falimente în rândul întreprinderilor. Măsurile intervenționiste pe care le-a adoptat mai târziu pentru a împiedica prăbuşirea sistemului bancar au precipitat falimentul inevitabil al statului.

REPUBLICA CEHĂ

Vom aborda acum cazul ceh (întâi ca parte a Cehoslovaciei şi, mai târziu, după *divorțul de catifea* din ianuarie 1993, ca Republica Cehă), unde rețelele la nivel de întreprindere erau mai puțin dezvoltate şi mai puțin coerente decât în Ungaria. Spre deosebire de aceasta din urmă, unde reformele parțiale din anii '70 şi '80 facilitaseră o dezvoltare rapidă a unei economii secundare a micilor producători şi permiseseră întreprinderilor să îşi caute parteneri de afaceri, Cehoslovacia era marcată de absența unor rețele extensive de legături orizontale şi contacte directe între întreprinderi. În comparație cu omoloagele lor din Ungaria, firmele cehoslovace aveau o autonomie extrem de limitată. Totuşi, nu se putea spune că, în timpul vechiului regim, statul beneficiase de drepturi de proprietate nelimitate. Statul cehoslovac era represiv, însă în domeniul economic suveranitatea sa era limitată nu de întreprinderi solide, ci de puternicele rețele intermediare ale asociațiilor industriale. Cu alte cuvinte,

spre deosebire de Ungaria, unde prin reformele din timpul vechiului regim firmele primiseră drepturi de proprietate considerabile, sau spre deosebire de RDG, unde marile combinate erau menținute sub controlul strict al statului, în timpul vechiului regim cehoslovac asociațiile industriale dobândiseră o libertate de acțiune tot mai mare și erau responsabile de organizarea producției, iar contractele se realizau între firme care aparțineau aceleiași ramuri sau erau localizate în aceeași zonă geografică.[24] După cum vom vedea în continuare, în economia postsocialistă cehă noile rețele de proprietate combinată și coordonare economică sunt cele mai dense tocmai la acest nivel mediu.

Dacă guvernul ungar a considerat, în 1991 și 1992, că ar putea dobândi legitimitate prezentându-se drept campionul est-european la școala reformei, el și-a găsit un aprig concurent în persoana lui Vaclav Klaus, ministrul de finanțe al Cehoslovaciei postsocialiste și actualul prim-ministru al Republicii Cehe. Acest economist, care a devenit un abil politician, purta cu o asemenea încredere mantia lui Adam Smith încât le putea da lecții liderilor occidentali despre virtuțile liberalismului pieței libere și îi putea pedepsi când se abăteau de la calea cea dreaptă. El era cu adevărat un student care putea lua creta în mână pentru a-și corecta profesorii.

Cu ocazia primelor discursuri și declarații în care Klaus și-a articulat viziunea neoliberală, *privatizarea* avea în mod invariabil atribute ca *rapidă* și *masivă*, iar *liberalizarea prețurilor* și *liberalizarea comerțului exterior* urmau a fi făcute *fără compromisuri*. Pentru Klaus, dușmanii cei mai mari ai eficienței erau legăturile imobilizatoare – subvențiile, prin care firmele erau dependente de stat, creditele interfirme, prin care firmele erau dependente unele de celelalte, și legăturile informale, care țineau firmele mult prea legate de localitățile unde funcționau. Și, pentru că toate acestea erau obstacolele majore pentru un comportament economic bazat pe asumarea riscului, trebuiau distruse. În 1992, nimeni nu îl putea considera pe Klaus un partizan al statului dezvoltării: în viziunea neoliberală pe care o promova, investițiile și creșterea economică nu puteau fi stimulate prin reducerea, răspândirea sau împărțirea riscurilor. În schimb, comportamentul bazat pe asumarea riscului putea fi impus numai prin distrugerea rețelelor care facilitau împărțirea riscului între actori.

Proprietățile de rețea ale datoriilor

Astfel, în sunetul acestei fanfare ideologice, partizanii lui Klaus din Parlamentul cehoslovac au votat, în octombrie 1991, o lege stringentă, și anume Legea falimentului. Cu toate că Legea falimentului concepută de Klaus

era mult mai zgomotoasă decât corespondenta ei din Ungaria, cele două s-au deosebit sub un aspect fundamental: legea cehă nu a fost aplicată. Până în primăvara lui 1992, la numai cîteva luni de la intrarea în vigoare şi chiar înainte de desemnarea judecătorilor pentru tribunalele care urmau să declare falimentele, legea a fost suspendată pentru un an, iar ulterior aplicarea ei a fost din nou amânată.[25] În locul unor măsuri agresive de declarare a falimentului, guvernul ceh a urmat o politică *anti*falimentară energică. Această politică a fost coordonată de mai multe instituţii-cheie: Fondul Proprietăţii Naţionale a folosit veniturile de pe urma privatizării pentru a subvenţiona întreprinderile de stat care se pregăteau pentru privatizare; *Konsolidacni Banka* a fost creată pentru a cumpăra o mare parte din datoriile vechilor întreprinderi, datorii moştenite din perioada socialistă. Ea continua, totodată, să direcţioneze fonduri pentru a rula datoriile firmelor prin cele mai mari bănci comerciale (care au ezitat să iniţieze proceduri de faliment sau lichidare şi la intervenţia cărora Legea falimentului a fost amânată). Pe de altă parte, Ministerul Comerţului şi Industriei a intervenit în repetate rânduri pentru a conduce deliberările multilaterale în scopul evitării declarării falimentului în cazul unor mari întreprinderi cu şanse slabe de a fi privatizate.[26] Această politică antifaliment a fost atât de agresivă încât, între noiembrie 1992 şi octombrie 1993, aproximativ aceeaşi perioadă în care în Ungaria au fost iniţiate peste 10.000 de proceduri de faliment şi lichidare, în Republica Cehă au fost declarate falimentare numai 993 de firme (în majoritate mici întreprinderi particulare), nici una dintre marile întreprinderi de stat nefiind lichidată. [27]

Cum se explică aceste diferenţe dintre efectele legislaţiei privind falimentul în cele două cazuri? În primul rând, Klaus şi grupul său au observat cu pragmatism că măsurile de declarare a falimentului le-ar putea pune în pericol strategia de privatizare în cazul în care întreprinderile desemnate prin programul de cupoane ar fi fost declarate falimentare înainte de a fi privatizate. Sau, mai simplu spus, guvernul nu putea accepta ca marile întreprinderi de stat să eşueze în cursul procesului de privatizare. Pentru că pregătirea şi administrarea privatizării prin cupoane au durat mai mult decât anticipase Klaus, subvenţiile de la stat au fost extinse în toată acea perioadă. Aceste consideraţii au fost articulate de Tomas Jezek, la vremea aceea preşedinte al Fondului Proprietăţii Naţionale, în raportul anual din 1992: „Cea mai mare operaţiune financiară a Fondului a fost emisiunea de obligaţiuni pentru firmele îndatorate...astfel încât societăţile pe acţiuni privatizate prin cupoane să supravieţuiască în perioada destul de lungă care va urma până când noii proprietari vor prelua conducerea."[28]

Dar politica antifaliment din Cehia nu a fost determinată doar de strategia de privatizare. Ea deriva şi din faptul că strategii cehi erau mult mai conştienţi de proprietăţile de reţea ale datoriilor. Acest nivel mai ridicat al conştientizării poate fi observat în decizia Ministerului Industriei şi Comerţului de a finanţa o cercetare sistematică a reţelelor de datorii dintre întreprinderi. Acest proiect finanţat cu generozitate a dezvoltat un sistem pentru căutarea computerizată a sumelor de primit şi a celor de plătit, cu scopul identificării lanţurilor închise de datorii (de exemplu, firma A datorează firmei B, B datorează lui C, C datorează lui A) care ar putea fi rezolvate prin proceduri simple de contabilitate. În prima etapă, doar 9,1% dintre sumele de primit declarate au putut fi sincronizate în acest mod.[29] Succesul programului nu s-a limitat totuşi la această ştergere a datoriilor pe cale administrativă: reprezentările informatizate ale reţelelor de datorii au ilustrat (1) gradul deosebit de mare în care firmele îşi recunoşteau interdependenţele şi îşi extindeau creditele între ele pentru a-şi menţine partenerii strategici pe linia de plutire şi că (2) lungile lanţuri de datorii ar putea atrage valuri de falimente care ar ameninţa sistemul bancar.[30]

Deşi economia cehă nu a fost atacată de hiperinflaţia care a răvăşit Polonia şi nu a fost îngreunată de datoria externă care a afectat Ungaria, sănătatea i-a fost ameninţată de un sistem bancar slab. În 1991, Organizaţia pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică (OCDE) a estimat că datoria Cehoslovaciei către diferite bănci totaliza 66% din PIB, pe când Ungaria datora numai 46% din PIB, iar Polonia numai 30%.[31] Dacă împrumuturile substanţial mai mari i-au făcut pe bancherii cehi să conştientizeze interdependenţele financiare ale datornicilor lor, caracterul de oligopol al sectorului manufacturier din Cehoslovacia i-a făcut pe cei din Ministerul Industriei şi Comerţului să conştientizeze în mod acut interdependenţele de producţie. În structura de oligopol, falimentele duceau la eliminarea producătorilor interni. Datorită interdependenţelor de producţie, o acţiune agresivă împotriva datoriilor unei firme putea devaloriza activele alteia. „De ce să transformăm activele în datorii?" – au argumentat funcţionarii ministerului, în timp ce făceau lobby împreună cu băncile pentru suspendarea Legii falimentului.

Pentru ca toate aceste eforturi să fie încununate de succes era nevoie de un al treilea factor: Klaus a observat că falimentele masive nu numai că ar pune în pericol planurile de privatizare rapidă, ci ar submina şi sprijinul popular pentru reforme mai ample. Închiderea sau restrângerea rapidă a firmelor, precum şi posibilele efecte de domino printre puţinii cumpărători şi furnizori ar fi putut crea un număr mare de şomeri în multe localităţi. După cum observa

McDermott, „dată fiind ridicarea unor grupuri politice locale, precum cele din regiunea Silezia-Moravia, guvernul s-a temut că asemenea acțiuni ar putea avea un puternic recul asupra sa și asupra reformei economice".[32] Politica anti-faliment dusă în Republica Cehă a fost, totodată, o politică pro-angajări, iar rata scăzută a șomajului nu poate fi înțeleasă în absența ei.[33] În domeniul restrâns al politicii partizane, Vaclav Klaus nu menaja pe nimeni, însă în câmpul mai larg al societății a evitat întotdeauna confruntările directe.

Cele două cazuri prezentate de noi oferă un contrast interesant în ceea ce privește managementul datoriilor. În Ungaria, guvernul Antall, în ciuda discursului referitor la „economia socială de piață", a inițiat o retragere atât de rapidă a statului din economie încât a fost nevoie ulterior de o intervenție extraordinară. În cazul ceh, în ciuda discursului neoliberal al guvernului Klaus, statul nu s-a retras, ci a adoptat o politică mult mai moderată, care viza pacea socială și menținerea sprijinului popular pentru programele sale. Totuși, în cazul Cehiei, relația dintre ideologie și practică nu a fost o simplă discrepanță sau contradicție. Vaclav Klaus avea o viziune, dar, așa cum afirma el însuși, îi lipsea planul. Fără constrângerile impuse de un plan, el s-a adaptat în mod flexibil și pragmatic. Încrezător în viziunea sa, Klaus a ales să transforme sprijinul generat de mișcările pragmatice și deciziile flexibile în credit politic. Sprijinul poate fi câștigat prin politici foarte precise. Dar, în transformarea făcută de Klaus, sprijinul nu este câștigat prin politicile alese, ci prin viziunea inițială. Pragmatismul este astfel dirijat de program și determină avansarea acestuia: pragmatismul creează în rândurile publicului o toleranță pentru politicile existente, iar Klaus, la rândul său, interpretează această toleranță ca o validare pentru programele mai ample pe care le are și ca un sprijin pentru inițiative politice viitoare.[34]

Chiar dacă ceea ce a realizat Klaus era un pragmatism în numele unui program, pragmatismul a modificat programul. Schimbările care au intervenit sunt surprinse într-un recent eseu scris de Klaus, intitulat, cu o caracteristică lipsă de modestie, „Cele zece porunci reinterpretate".[35] Cele zece porunci anunțate în prima parte a eseului pot fi considerate „cele mai mari succese" ale începutului neoliberal, dar reinterpretarea lor, cum se poate vedea în pasajele următoare, indică faptul că viziunea lui Klaus este mai degrabă revizionistă:

„Dacă situația politică nu dictează o altă abordare, gradualismul este funcțional. Intervențiile guvernului cu scop de reglementare joacă un rol important în perioada de tranziție.

Crearea de oportunităţi pentru întreprinderile private, incluzând întreprinderile particulare mici, precum şi îmbunătăţirea conducerii corporatiste a *întreprinderilor de stat* reprezintă măsuri mai importante decât privatizarea în sine.

Principala strategie de reformă ar trebui să se bazeze pe un grad maxim de împărţire a costurilor importante de transformare. Ideea de împărţire este necesară din raţiuni sociale (pentru a putea justifica inevitabilele disparităţi crescânde dintre venituri şi proprietăţi), precum şi din raţiuni economice."[36]

Dacă nu am şti că Vaclav Klaus este un neoliberal convins, am putea crede că aceste pasaje, ca şi altele din eseu, au fost scrise de un adept al statului dezvoltării, care comentează experienţa ţărilor din Asia de Est. Şi, într-adevăr, după ce a tras concluziile impuse de noul său decalog, Klaus a prezentat şase „lecţii valoroase" desprinse din „economiile de tranziţie ale Asiei". Comentând favorabil contrastul dintre „abordarea precaută şi pragmatică" din Asia de Est şi „scăparea de sub control a preţurilor" aplicată în Europa de Est, Klaus aduce cuvinte de laudă factorilor de decizie chinezi şi vietnamezi, pentru că au învăţat din experienţa Coreei şi Taiwan-ului „o abordare indirectă" care recunoaşte „inevitabilitatea dualismului industrial" în care „întreprinderile de stat continuă să primească subvenţii de la băncile de stat", în vreme ce guvernul conduce un set de „politici care promovează exportul".

Proprietăţile de reţea ale activelor

În viziunea originală a lui Klaus, o schemă de privatizare rapidă ar separa proprietatea de stat de alţi acţionari şi de orice consideraţii care nu sunt orientate spre obţinerea profitului. Unul dintre scopurile programului de privatizare a fost să creeze proprietari suverani care îşi cunosc exact limitele proprietăţilor, evitând prin urmare formele de proprietate mixte şi limitele organizaţionale neclare, atât de caracteristice experienţei maghiare. Mult aclamata schemă de licitare a cupoanelor urma să fie mijlocul de atingere a acestui scop.

Prin transferarea activelor întreprinderilor de stat prin licitarea cupoanelor, se părea că factorii de decizie cehi favorizează un fel de capitalism popular cu milioane de cetăţeni investitori şi cu o separare clară între proprietatea particulară şi cea de stat. Până cu câteva luni înainte de primul val al licitaţiei computerizate, doar câteva sute de mii de cetăţeni îşi declaraseră intenţia de a intra în loteria privatizării, plătind cele 1.000 de coroane (aproximativ 35 dolari) pentru a înregistra punctele de investiţie de

FPN este în continuare posesorul a aproximativ 20% din valoarea de registru a întreprinderilor „privatizate".

Banca „Consolidarea" este principalul creditor a 80% dintre firmele mari și mijlocii din Republica Cehă.

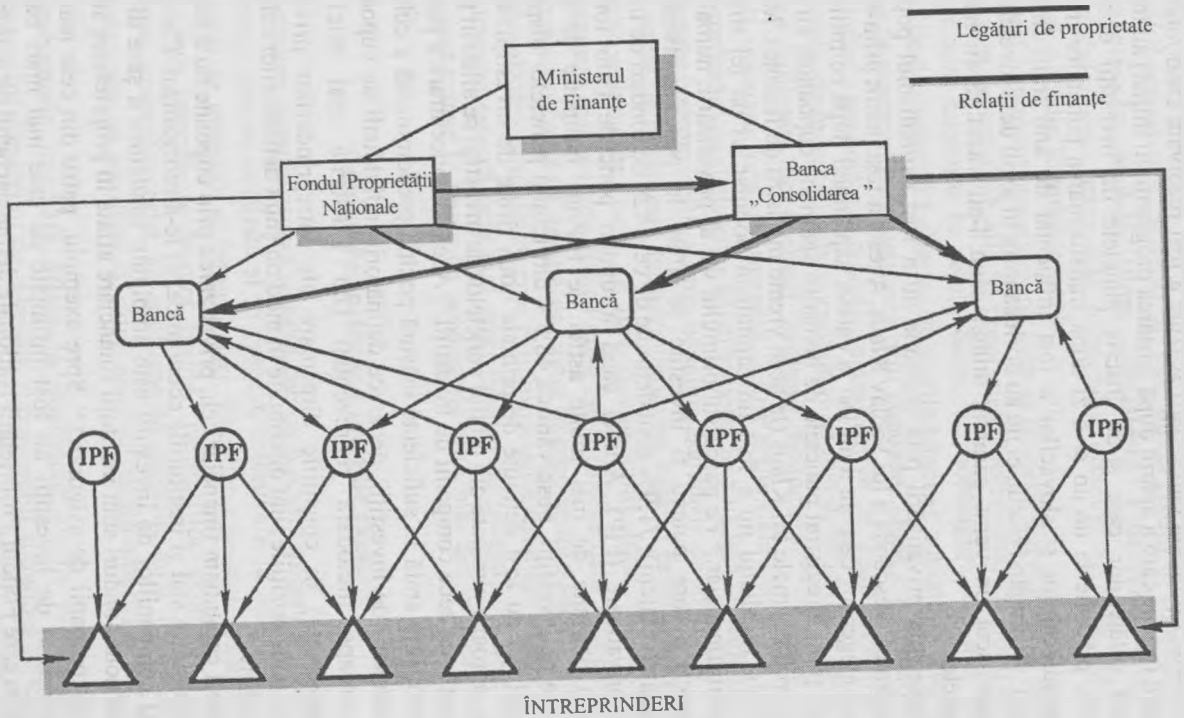

Figura 6: Rețele de proprietate și finanțare în Republica Cehă

pe cupoane. Problema participării scăzute a fost rezolvată când *fondurile de investiții* (o idee care a apărut după lansarea programului inițial) au început să promită cetățenilor care și-au înscris punctele de investiții dobânzi de 1.000%, plătibile la un an și o zi după transformarea punctelor în acțiuni. Răspunsul cehilor și slovacilor a fost influențat de anii trăiți în regimul socialist: respingând riscul, ei nu au dorit să intre în jocul de-a investitorii, dar au recunoscut un venit garantat atunci când l-au văzut. S-au înscris cu milioanele.

Consecința privatizării prin cupoane nu a fost capitalismul popular, ci popularitatea crescândă a lui Vaclav Klaus. Acesta a fost numit prim-ministru în urma alegerilor care au avut loc la câteva săptămâni după ce milioane de cetățeni și-au înregistrat punctele de investiții semnând cupoanele cu numele lor alături de numele lui Klaus (la acea vreme ministru de finanțe). Mai mult decât atât, rezultatul nu a fost un capitalism popular, ci un fel straniu de capitalism financiar.[38] Pe parcursul primului val al privatizării, numai 28,1% din punctele care puteau fi investite se aflau în posesia investitorilor individuali (cetățeni); 71,9% erau deținute de cele 429 de fonduri de investiții pentru privatizare (FIP). Atunci când însumăm punctele (sub formă de cupoane) obținute de mai multe astfel de FIP-uri înființate de aceeași companie de investiții, observăm că 48,5% din totalul punctelor disponibile în primul val au fost deținute de primele nouă firme de investiții. Cu alte cuvinte, aproape jumătate din totalul punctelor de investiții se aflau în posesia a mai puțin de zece companii de investiții.[39] Această concentrare a punctelor de investiții nu arată în suficientă măsură poziția predominantă a celor mai mari companii de investiții, deoarece deținătorii individuali de cupoane nu sunt aproape niciodată reprezentați (iar FIP-urile mai mici sunt subreprezentate) în consiliile directoare ale întreprinderilor privatizate nominal, unde pozițiile sunt distribuite în mod obișnuit deținătorilor celor mai mari pachete.[40]

În acest capitalism financiar ceh, privatizarea prin cupoane nu a desfăcut legăturile dintre stat și instituțiile economice, ci le-a reorganizat. Caracterul privat al companiilor de investiții este ambiguu: fondatorii a șase din cele mai mari nouă fonduri sunt instituții financiare aflate în proprietatea statului (bănci și companii de asigurări).[41] Spre exemplu, patru din cele mai mari cinci companii de investiții au fost înființate de cele mai mari bănci – instituții în care Fondul Proprietății Naționale deține pachetul de acțiuni care îi asigură controlul (44% din *Komerční Banka*, 45% din *Vseobecna Uverova Banka*, 45% din *Investiční Bank* și 40 % din *Ceska Spovřitelna*). Același

fond este proprietarul a aproximativ 20% din valoarea contabilă a companiilor „privatizate" şi deţine în mod direct poziţii în consiliile multor întreprinderi. În acelaşi timp, Ministerul Finanţelor controlează *Konsolidační Banka*, care este principalul creditor al 80% din firmele mijlocii şi mari din Republica Cehă.[42]

Cel mai important este că, după cum se observă din *Figura 6*, băncile şi fondurile de investiţii se află în proprietate încrucişată, iar companiile de investiţii sunt cuprinse în reţele dense de holdinguri. Cu alte cuvinte, companiile de investiţii înfiinţate de marile bănci au achiziţionat acţiuni ale băncilor în procesul de privatizare prin cupoane. După cum demonstrează John Coffee, pachete de acţiuni semnificative în cadrul marilor bănci comerciale, de investiţii sau de economii au fost dobândite de fondurile de investiţii înfiinţate de aceleaşi instituţii financiare.[43] În cazul cel mai obişnuit, un mare fond de investiţii deţine acţiuni ale instituţiei financiare care îl sprijină,[44] ca şi ale altor bănci majore. În plus faţă de legăturile dintre ele datorate coproprietăţii asupra băncilor, fondurile de investiţii cehe sunt legate unele de altele prin întreprinderile pe care le deţin. Reglementările licitării cupoanelor, care îi interziceau unui fond de investiţii să achiziţioneze mai mult de 20% dintr-o întreprindere dată, au permis în cele din urmă ca o firmă să devină un punct în care se intersectau fondurile de investiţii. Astfel, unul dintre cele mai importante rezultate ale „privatizării" prin cupoane este că cele mai mari fonduri de investiţii şi cele mai mari bănci sunt prinse în reţele de proprietate mult mai dense decât *keiretsu* în Japonia.

Capital financiar sau pieţe de capital?

Încheiem discuţia asupra cazului ceh cu o scurtă trecere în revistă a unei dezbateri, care se continuă şi în prezent, referitoare la relaţia dintre bănci, companii de investiţii şi întreprinderi. Rezultatul acestei dezbateri va avea consecinţe importante asupra formei instituţiilor economice cehe. Va continua economia cehă să evolueze în direcţia unui model de capital financiar sau se va deplasa către modelul anglo-american al pieţelor de capital?

Problemele imediate aflate în dezbatere au în vedere necesitatea restricţionării fondurilor de investiţii sub aspectul acţiunilor pe care le deţin într-o întreprindere dată şi al poziţiilor pe care le pot ocupa în consiliul director al acelei întreprinderi. În cadrul măsurilor administrative *ad hoc* care

reglementează participarea fondurilor de investiții la programul de privatizare prin cupoane, li s-a interzis acestora să dețină mai mult de 20% din acțiunile unei întreprinderi. În același timp, nu a fost restricționată participarea fondurilor la consiliile directoare ale întreprinderilor. Aceste două aspecte (limitări privind acțiunile și limitări privind participarea la consilii) sunt dezbătute în prezent, putându-se identifica trei poziții diferite. Prima dintre ele susține că reglementările curente nu trebuie modificate, cea de-a doua militează pentru eliminarea tuturor restricțiilor, iar cea de-a treia poziție recomandă eliminarea limitei de 20%, însoțită de excluderea fondurilor de investiții din consiliile directoare (permițându-le să mențină poziții în comitetele care dispun de mai puțină putere) și de excluderea fondurilor de investiții afiliate unor bănci de la participarea la orice structură de conducere a întreprinderilor (fie ele consilii directoare sau comitete de control).

În spatele acestei dezbateri asupra eliminării sau, dimpotrivă, întăririi restricțiilor (cu consecințe asupra întăririi sau slăbirii legăturilor dintre fondurile de investiții și întreprinderi) se află poziții fundamental diferite în ceea ce privește politicile de urmat în economia cehă. Prima este o perspectivă implicit *managerială*. Principalii săi susținători sunt managerii marilor întreprinderi, care își justifică în mod public poziția cu argumentul că nu există nici un motiv pentru a schimba o structură care pare să funcționeze bine. Într-adevăr, este posibil ca limita de 20% să funcționeze suficient de bine pentru a le da managerilor un spațiu mai mare de manevră printre mai multe fonduri de investiții. Din perspectiva unui manager de întreprindere, a avea mai mult de un fond de investiții reprezentat la nivelul consiliului director al întreprinderii îi conferă acesteia mai multe oportunități de a avea propriile interese reprezentate la nivelurile superioare prin intermediul fondurilor către bănci și, mai sus, către diferite instituții de stat. În termenii lui Hirschman, această atitudine managerială susține rolul pozitiv al *exprimării opiniei* (*voice*) în cadrul instituțiilor economice.

Cea de-a doua poziție de „eliminare a tuturor restricțiilor" își găsește susținători puternici în Ministerul Finanțelor, bănci și fonduri de investiții. Partizanii perspectivei *capitalului financiar* susțin că fondurile ar trebui să se bucure de mână liberă în achiziționarea de firme, în decizia privind intervenția sau nonintervenția în managementul lor și în coordonarea activităților unei varietăți de întreprinderi din cadrul rețelei extinse a fondurilor de investiții. Conducerea corporată înțeleaptă, afirmă ei, va asigura ca băncile să nu fie captivele firmelor de care sunt legate atât prin credit, cât

şi prin proprietate (indirect prin intermediul fondurilor). Pledând pentru întărirea legăturilor dintre firme, fonduri şi bănci şi pentru facilitarea modelelor de carieră în care managerii pot fi transferaţi orizontal de la o firmă la alta sau vertical în cadrul ierarhiei manageriale corporate, această perspectivă reduce importanţa exprimării opiniei şi atrage atenţia asupra importanţei *loialităţii* nu faţă de anumite firme, ci faţă de gruparea megacorporată.

Susţinătorii celei de-a treia poziţii de „ridicare a limitărilor impuse asupra deţinerii fondurilor şi a restricţiilor de participare la conducere" afirmă că oportunităţile pentru exprimarea opiniei sau constrângerile asupra loialităţii moderează posibilităţile de *ieşire din sistem* (*exit*). Susţinătorii acestei perspective a *pieţelor de capital* din cadrul Băncii Naţionale şi dintre membrii liberali ai Parlamentului afirmă că prezenţa reprezentanţilor fondurilor în cadrul consiliilor directoare diminuează semnalele preţurilor pe măsură ce sporeşte importanţa exprimării opiniei. Într-adevăr, ei ar trebui să se bucure de libertate, dar nu de libertatea de a conduce. Eliberaţi de orice loialităţi, managerii portofoliilor fondurilor ar trebui să fie liberi să vândă atunci când preţul acţiunilor (sau al dividendelor) este favorabil. Direcţia dorită nu este spre o conducere corporată mai bună, ci spre pieţe de capital mai eficiente. Ca să nu evolueze în direcţia băncilor germane, trebuie impuse restricţii speciale asupra fondurilor afiliate băncii; ca să nu evolueze în direcţia grupărilor corporate din Asia de Est, companiile de investiţii ar trebui constrânse din punct de vedere instituţional să se comporte asemenea fondurilor mutuale pe pieţele de capital cu o funcţionare lină, care nu sunt contaminate de nevoia de exprimare a opiniei sau de loialitate.

Deşi poziţia a doua (susţinută de Ministerul de Finanţe) pare, în prezent, a fi câştigătoare, dezbaterea este încă în curs de desfăşurare şi avem şansa de a vedea evoluţii şi mai surprinzătoare[45] înainte ca ea să ajungă la sfârşit. Însă, oricare ar fi rezultatul acestei dezbateri, putem trage o concluzie din analiza pe care am întreprins-o asupra transformării proprietăţii în Republica Cehă. Privatizarea prin cupoane nu a eliminat legăturile imobilizatoare; le-a rearanjat doar. Rezultatul este o reţea de conexiuni prin care o multitudine de actori renegociază nu numai legăturile contractuale, ci şi cererile reciproce privind bunurile independente. În această reţea, firmele, băncile, companiile de investiţii, administraţiile locale şi părţi ale birocraţiei de stat identifică firme care ar trebui salvate, concep strategii pentru restructurarea activelor, negociază alocarea resurselor şi renegociază regulile şi instituţiile prin care îşi rezolvă conflictele.[46]

Statul ceh nu a creat aceste legături, dar este implicat în ele. Cu alte cuvinte, spre deosebire de statul dezvoltării, statul ceh nu ține locul legăturilor absente. El nu este nici păianjenul care a creat plasa și nici (cel puțin nu încă) musca prinsă în ea. El este o parte a rețelei.

O COMPARAȚIE

Sunt oare rețelele maghiare de proprietate asupra întreprinderilor corespondentele est-europene ale întreprinderilor interconectate taiwaneze? Sunt băncile și companiile de investiții care se dețin reciproc versiuni cehe de *keiretsu* (din Japonia) sau de *chaebol* (din Coreea)? Întrebarea implică necesitatea unui studiu comparativ al grupărilor corporate din economiile moderne. Dar, înainte de a trece la comparații între regiuni, trebuie să răspundem la o altă întrebare: care este diferența dintre modelele de rețele din Germania, Ungaria și Cehia?

Analiza pe care am efectuat-o asupra Germaniei a revelat un caz în care transformarea economică a început într-un context caracterizat de rețele slab dezvoltate și de absența aproape totală a legăturilor de subcontractare dintre combinate și producătorii particulari sau semiparticulari. Aceste legături fragile au fost eliminate de șocul de piață care a urmat imediat unificării. În procesul de administrare a datoriilor moștenite (și pe care le-a creat și el), *Treuhandanstalt* a primit noi instrucțiuni pentru a recunoaște existența unor organisme regionale, a căror sarcină era restructurarea unor grupuri de întreprinderi. Dar, deși era puternică, componenta deliberativă nu a putut compensa în întregime lipsa rețelelor economice coezive. Prin urmare, economia Germaniei de Est contemporane este caracterizată de lipsa unei vieți asociaționale active prin care rețele de producători intră în competiție sau cooperare, așa cum se întâmplă în „a treia Italie", Silicon Valley sau Baden-Württemberg.[47] În condițiile în care liniile de achiziții și de desfacere leagă întreprinderile din Germania de Est mai mult de cele din Germania de Vest decât de mediul imediat înconjurător, economiile regionale rămân nedezvoltate, ceea ce l-a determinat pe un observator al economiei est-germane să numească aceste noi întreprinderi „catedrale în deșert".[48] Deși liderii politici germani s-au dovedit capabili să ajusteze în mod coerent politica *Treuhandanstalt*, economia est-germană poartă încă stigmatul traseului pe care l-a urmat de la înlăturarea sistemului socialist.

În schimb, atât în Ungaria cât şi în Republica Cehă întâlnim reţele dense şi extinse. Însă forma şi modelele acestor reţele diferă în fiecare economie şi, prin urmare, structurile grupărilor corporate tind să difere. Analiza noastră indică faptul că reţelele ungare sunt formate în mod predominant din legături între întreprinderi, în care uneori sunt implicate şi bănci, dar din care lipsesc conexiunile dintre bănci şi instituţii de nivel intermediar precum companiile de investiţii. Cazul ceh se află la polul opus. Aici, reţelele de proprietate sunt formate predominant din legături la nivel mediu între bănci şi fonduri de investiţii, însă legăturile de proprietate directe dintre întreprinderi sunt rare. În limbajul analizei de reţea, aceste situaţii pot fi reformulate după cum urmează: *în timp ce reţelele maghiare sunt strâns legate la nivelul întreprinderilor dar slabe la nivel mediu, reţelele cehe sunt slabe la nivelul întreprinderilor şi puternice la nivel mediu.*

Ca în Germania de Est, modelele reţelelor de proprietate din Ungaria şi Republica Cehă sunt marcate de traiectoriile postsocialiste. Aşa cum am arătat, fiecare configuraţie a fost modelată în mod direct de politicile diferite din domeniul transformării proprietăţii, politici care la rândul lor au fost modelate de alegerile instituţionale făcute în momentele iniţiale ale proceselor de transformare. Strategiile economice nu puteau fi dictate sau impuse în vidul instituţional socialist. În schimb, ele au interacţionat în cadrul economiei cu strategiile actorilor care posedau resurse organizaţionale distincte şi acţionau într-un mod specific, actori care, la rândul lor, erau modelaţi de reţelele în care fuseseră cuprinşi anterior.

În anii '70 şi '80, prin reforme economice parţiale, întreprinderile maghiare dobândiseră un grad semnificativ de autonomie, bucurându-se de o mai mare flexibilitate în alegerea întreprinderilor furnizoare şi construind la extremităţile firmelor (şi uneori chiar în interiorul acestora) reţele de producători protoîntreprinzători. Mai mult decât atât, aşa cum am văzut în Capitolul 2, legislaţia care facilitează transformarea proprietăţii (Legea întreprinderilor din 1988, care stabilea condiţiile pentru crearea societăţilor cu răspundere limitată, şi Legea privind transformarea de la începutul anului 1989) a funcţionat înainte de schimbarea sistemului şi în timpul hiatusului politic dintre începerea negocierilor, în iunie 1989, pentru schimbarea regulilor sistemului politic şi instalarea primului guvern ales democratic în mai 1990. Drept urmare, firmele aveau contacte directe şi dispuneau de un cadru legal în care aceste legături orizontale au putut fi transformate în reţele de proprietate.

Întreprinderile cehe nu s-au bucurat de o asemenea autonomie în timpul sistemului socialist. Dar ele îşi aveau propriile reţele de resurse în conflictele permanente cu ministerele economice ale vechiului regim. Diferenţa faţă de cazul maghiar este că aceste reţele operau nu direct la nivelul legăturilor dintre întreprinderi, ci la un nivel intermediar în asociaţiile industriale organizate sectorial sau regional. Aceste asociaţii intermediare erau atât de flexibile încât au supravieţuit sau au ieşit la suprafaţă după ce autorităţile comuniste au făcut câteva încercări de a le elimina.[49] În economia cehă contemporană, reţelele de proprietate încrucişată au densitatea cea mai mare la acest nivel mediu.

În ambele cazuri, relaţiile de proprietate sunt transformate, însă *în cadrul unor structuri ale căror caracteristici de reţea demonstrează continuitate chiar dacă relaţiile de proprietate din interiorul lor se modifică.* În nici unul din aceste cazuri transformarea proprietăţii nu este o trecere simplă dinspre public spre privat. În ambele situaţii, ea generează un amestec de proprietate publică şi privată. Şi, în ambele cazuri, întâlnim treceri peste graniţele dintre firme, datorate structurii extrem de complexe în care sunt prinse (*Möbius-strip organizations**)[50] şi strategii ale „proprietăţii recombinatorii", în care actorii îşi diversifică portofoliile de active care au un caracter extrem de eterogen în încercarea de a se descurca în situaţii în care supravieţuirea organizaţională este fragilă nu numai datorită incertitudinilor pieţei, ci deoarece criteriile de succes, măsurile valorii şi mecanismele de selecţie sunt ele însele incerte.

În Ungaria, unde statul a încercat să privatizeze bunurile şi să administreze datoriile pentru fiecare caz în parte, observăm recombinări de bunuri la nivel de întreprindere în cadrul unor lanţuri de proprietate. În Republica Cehă, observăm un stat care a recunoscut existenţa proprietăţilor de reţea ale datoriilor şi care se implică în reţelele intermediare pentru a renegocia recombinarea bunurilor. În ambele cazuri, mâna invizibilă primeşte ajutor nu din partea braţului lung al statului, ci din partea legăturilor asociative ale reţelelor interorganizaţionale. Reamintindu-ne de gluma irlandezului, s-ar putea ca acesta să nu fie cel mai bun drum, dar este un drum pe care pornim de aici.

---

* Banda lui Möbius - bandă răsucită, ale cărei capete sunt prinse unul de celălalt; în contextul de faţă, conceptul descrie organizaţii care, în ciuda complexităţii lor, au acelaşi punct de pornire şi de plecare, statul (n.trad.).

NOTE

1. Grabher, Gernot, „Eastern Conquista. The Truncated Industrialization of East European Regions by Large West European Corporations", în *Regional Development and Contemporary Industrial Response. Extending Flexible Specialization*, H. Ernste şi V. Meier (ed.), Belhaven Press, Londra, 1992, p. 219-233.

2. La mijlocul anului 1990, aproape 8.500 de întreprinderi şi peste 60% din suprafaţa fostei RDG au ajuns sub controlul *Treuhandanstalt*. Desfacerea în bucăţi a combinatelor şi a altor mari întreprinderi a dus la creşterea numărului total de firme până la aproximativ 12.100. În iulie 1994, 97% dintre acestea au fost vândute, privatizate, puse sub controlul/proprietatea municipalităţilor sau lichidate. Seibel, Wolfgang, „Privatization by Means of State Bureaucracy?: The Treuhand Phenomenon in Eastern Germany", în *Restructuring Networks in Post-socialism: Legacies, Linkages and Localities*, Gernot Grabher şi David Stark (ed.), Oxford University Press, Londra şi New York, 1997, p. 285; Roesler, Jorg, „Privatization in Easten Germany – Experience with the Treuhand", în *Europe-Asia Studies*, vol. 46, nr. 3, 1994, p. 505-517; Carlin, Wendy, „Privatization and Deindustrialization in East Germany", manuscris nepublicat, Department of Economics, University College, Londra, 1993.

3. În primele trei luni ale anului 1991, produsul industrial din Germania de Est a scăzut cu 30 % din nivelul ultimelor luni ale anului 1989. Seibel, „Privatization ...in Eastern Germany", p. 290.

4. Deşi preţurile producătorilor est-germani au scăzut rapid, salariile au continuat să crească. Productivitatea muncii în Germania de Est era de numai 31% din nivelul celei din Germania de Vest (în 1994 a crescut la 49%). Drept consecinţă, costul unitar al muncii în Germania de Est a atins 158% din cel al omologilor lor vest-germani în 1991 iar în 1994 era încă la un nivel de 135%. Seibel, Wolfgang , „Nicht-intendiert wirtschaftliche Folgen politischen Handelns. Die Transformationspolitik des Bundes in Ostedeutschland seit 1990", în *Regierungssystem und Verwaltungspolitik*, Arthur Benz şi Wolfgang Seibel (ed.), Westdeutscher Verlag, Opladen, 1995, p. 214-249 (publicată în engleză sub titlul „Unintended Consequences of Political Action: The Privatization of the East German Economy as Political Coping", în *Working Paper of the Center for German and European Studies*, University of California-Berkeley, 1995, p. 16.

5. Akerloff, G.A. et al., „East Germany in from the Cold: The Economic Aftermath of Currency Union", în *Brookings Papers for Economic Activity,* vol. I, 1991, p. 1-101.

6. Pentru o descriere detaliată bazată pe studii de caz, a se vedea Albach, Horst, „The Transformation of Firms and Markets: A Network Approach to Economic Transformation Processes in East Germany", în *WZB Discussion Papers* FS IV 93-1, Wissenschaftszentrum Berlin fur Sozialforschung, Berlin, 1993.

7. Pentru conceptul de căutare, a se vedea în special Nelson, Richard şi Sidney Winter, *An Evolutionary Theory of Economic Change,* Harvard University Press, Cambridge, MA, 1982; pentru o trecere în revistă concisă şi pătrunzătoare a lucrărilor recente privitoare la învăţarea organizaţională, a se vedea Padgett, John F., „Learning from (and about) March", în *Contemporary Sociology,* vol. 21, nr. 6, 1992, p. 744-749. Argumentul lui Kern şi Sabel (în „Between Pilar and Post – Reflections on the Treuhand's Uncertainty abouth What to Say

Next", manuscris nepublicat, MIT, 1992) că *Treuhandanstalt* a făcut progrese către găsirea unor soluţii inovatoare fără a-şi schimba ideologia organizaţională explicită a fost sprijinit indirect de remarcile lui Brigit Breuel că politica oficială a agenţiei nu a deviat niciodată de la opoziţia fundamentală faţă de ideea de a recurge la reorganizare înainte de a privatiza („Conference on Treuhandanstalt", Center for European Studies, Harvard University, 1991).

8. Seibel, Wolfgang, „Lernen unter Unicherheit: Hypothesen zur Entwicklung der Treuhandanstalt und der Staat-Wirschaft-Beziehungen in den neuen Bundesländern", în *Verwaltungsreform und Verwaltungspolitik im Prozess der deutschen Einigung*, Wolfgang Seibel, Arthur Benz şi Heinrich Mading (ed.), Nomos, Baden-Baden, 1993, p. 359-370.

9. Czada, Roland, *Policy Networks and the Transition from Socialism to Capitalism: The Treuhand Complex*, Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung, Köln, 1994.

10. Descompunerea, recombinarea şi privatizarea marilor firme chimice în aşa-numitul triunghi chimic este excepţia cea mai notabilă. A se vedea studiul lui Kern, Horst şi Ulrich Voskamp, „Bocksprungstrategien: Überholende Modernisierung zur Sicherung ostdeutscher Industriestandorte?", SOFI-Mitteilungen nr. 21, München, 1994, p. 98-138. Pentru o examinare a potenţialului structurilor reţelelor regionale pentru industria de maşini-unelte din Sachsen-Anhalt (recunoscut, dar neexploatat) a se vedea Bluhm, Katharina, „Regionale Unterstützungsnetzwerke in der ostdeutschen Industrie: Der Interessenverband Chemnitzer Maschinenbau", în *Einheit als Interessenpolitik: Studien zur sektoralen Transformation Ostdeutschulands*, Helmut Wiesenthal (ed.), Campus, Frankfurt, 1995, p. 160-193.

11. Seibel, Wolfgang, „Strategische Fehler oder erfolgreiches Scheitern? Zur Entwicklungslogik der Treuhandanstalt", în *Politische Vierteljahresschrift*, nr. 35, 1994, p. 3-39.

12. Ibid.

13. Adunarea datelor nu este uşoară în condiţiile în care pieţele de capital sunt slab dezvoltate. Nu există un *Moody's* ungar şi cu siguranţă nu există nici un director al corporaţiilor echivalent cu *Industrial Groupings in Japan* sau *Keiretsu no Kenkyu* (a se vedea, spre exemplu, Gerlach, Michael L. şi James R. Lincoln, „The Organization of Business Networks in the United States and Japan", în *Networks and Organizations*, Nitin Nohira şi Robert G. Eccles (ed.), Harvard Business School Press, Cambridge, MA, 1992, p. 491-520). Soluţia la care am recurs a fost adunarea acestor date direct de la Registrul Ungar al Comerţului. Îi mulţumim lui Lajos Vékás, rector al Institutului pentru Studii Aprofundate – Collegium Budapest pentru intervenţiile sale, care ne-au asigurat accesul la aceste date. Îi mulţumim de asemenea lui Szabolcs Kemény şi lui Jonathan Uphoff pentru ajutorul acordat la adunarea datelor.

14. Această limitare la 20 de proprietari este o convenţie adoptată în cercetarea proprietăţii intercorporaţii din Asia de Est (Gerlach şi Lincoln, „The Organization of Business Networks"; Hoshi, Takeo, „The Economic Rule of Corporate Grouping and the Main Bank System", în *The Japanese Firm: The Sources of Competitive Strength*, Masahiko Aoki şi Ronald Dore (ed.), Oxford University Press, Londra şi New York, 1994, p. 285-309). În economia ungară, unde numai 37 de firme sunt cotate la bursa din Budapesta iar proprietatea corporată nu este larg răspândită printre sutele de mici investitori, restricţia aceasta ne permite să luăm în considerare cel puţin 90% din acţiunile

deţinute în aproape fiecare întreprindere.

15. Metal Greu este una din cele şase întreprinderi ungare în care Stark a realizat cercetări în perioada 1993-1994 în colaborare cu László Newmann.

16. Mulţi dintre administratorii de la mijlocul ierarhiei au cunoscut în anii '80 un precursor organizaţional al formelor recombinante actuale – parteneriatul din interiorul întreprinderii – în cadrul căruia unităţi subcontractante semiautonome utilizau echipamentul întreprinderii pentru a produce bunuri sau servicii în afara orelor de program. Precum producătorii din economia secundară, care continuau să deţină posturi în întreprinderile de stat, aceste unităţi antreprenoriale erau un rezultat larg răspândit al strategiilor precaute din economia ungară. Unele dintre aceste parteneriate erau scheme de dobândire a unor câştiguri prost deghizate care au privatizat părţile ce aduceau profit, lăsând costurile pe seama întreprinderii de stat. Alţii au reaşezat creativ resursele din diverse părţi ale întreprinderii de bază şi au combinat normele informale de reciprocitate cu normele tehnice ale profesioniştilor. A se vedea Stark, David, „Rethinking Internal Labor Markets: New Insights from a Comparative Perspective", în *American Sociological Review*, nr. 51, 1986, p. 492-504, şi „Coexisting Organizational Forms in Hungary's Emerging Mixed Economy", în *Remaking the Economic Institutions of Socialism: China and Eastern Europe*, Victor Nee şi David Stark (ed.), Stanford University Press, Stanford, CA, 1989, p.137-168.

17. Recombinatul nu este o simplă însumare a setului de legături verticale şi orizontale: a caracteriza legăturile dintre un *KFT* dat şi un *RT* dat drept verticale ar însemna ignorarea modurilor în care *KFT*-urile recombină proprietăţile. În măsura în care apar proprietăţi de reţea adevărate în cadrul recombinatului, termenii *orizontal* şi *vertical* ar trebui înlocuiţi cu descrieri mai potrivite, precum *extensivitate, densitate, legături puternice sau slabe, spaţii libere structurale* şi altele asemenea. Pentru prezentări ale conceptelor legate de reţele, a se vedea Breiger, Ronald L. şi Phillipa Pattison, „Cumulated Social Roles: The Duality of Persons and Their Algebras", în *Social Networks*, vol. 8, nr.3, 1986, p. 215-256, şi Burt, Ronald, *Structural Holes*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1992. Pentru beneficiile şi problemele potenţiale ale reţelelor laxe din economiile în transformare, a se vedea Grabher, Gernot şi David Stark, „Organizing Diversity: Evolutionary Theory, Network Analysis, and Postsocialist Transformations", în Grabher şi Stark (ed.), *Restructuring Networks in Postsocialism*, p. 1-32.

18. Bokros, Lajos, „Privatization and the Banking System in Hungary", în *Privatization in the Transition Process. Recent Experiences in Eastern Europe*, László Szamuely (ed.), United Nations Conference „Trade and Development" şi KOPINT-DATORG, Geneva, 1994, p. 305-320.

19. Banca Naţională a Ungariei, *Raport Anual*, Budapesta, 1992, p. 109.

20. Denton, Nicholas, „Two Hungarian Banks Said to Be Technically Insolvent", în *Financial Times*, 20 mai 1993.

21. Pentru mai multe detalii în legătură cu contextul şi consecinţele programului de consolidare a datoriei şi de ajutor financiar pentru bănci, a se vedea Stark, David, „Networks of Assets, Chains of Debt: Recombinant Property in Hungary", în *Corporate*

Governance in Central Europe and Russia: Volume II: *Insiders and the State*, Roman Frydman, Cheryl W. Gray şi Andrzej Rapaczynski (ed.), Central University Press, Budapesta şi Londra, 1996, p. 133-143.

22. Pentru o lucrare clasică, a se vedea Kornai, Janos, *Contradictions and Dilemmas*, MIT Press, Cambridge, MA, 1986, în special p. 52-61. Pentru modul de abordare a acestor probleme în contextul postsocialist, a se vedea Kornai, *Highways and Byways: Studies on Reform and Post-Communist Transition*, MIT Press, Cambridge, MA, 1995, p. 107-160.

23. Ábel, István şi John Bonin, „State Desertion and Financial Market Failure: Is the Transition Stalled?", în *Budapest Bank Working Papers*, nr. 5, 1993.

24. A se vedea McDermott, Gerald, „Renegociating the Ties that Bind: The Limits of Privatization in the Czech Republic", în *Restructuring Networks*, Grabher şi Stark (ed.), p. 70-106. Aici argumentul nostru contrastează cu cel al lui Frydman şi Rapaczynski, care, ignorând asociaţiile industriale, prezintă cazul ceh drept unul în care statul puternic deţine toate drepturile de proprietate, pe care poate să le distribuie apoi după bunul său plac (Frydman, Roman şi Andrej Rapaczynski, *Privatization in Eastern Europe: Is the State Withering Away?*, Central European University Press, Budapesta şi Londra, 1994). După cum vom vedea, cazurile ungar şi ceh sunt într-adevăr diferite nu datorită faptului că statul maghiar a fost slab în relaţia cu întreprinderile în timp ce statul ceh a fost puternic, ci pentru că, în cadrul celor două economii în regimul anterior, tipurile de reţele care se opuneau puterii au fost diferite.

25. Brom, Karla şi Mitchell Orenstein, „The Privatized Sector in the Czech Republic: Government and Bank Control in a Transitional Economy", în *Europe-Asia Studies*, vol.46, nr. 6, 1994, p. 899.

26. Hrncir, Miroslav, „Reform of the Banking Sector in the Czech Republic", în *The Development and Reform of Financial Systems in Central and Eatern Europe*, John P. Bronin şi István P. Székely (ed.), Edward Elgar, Londra, 1994, p. 221-256; Ham, John, Jan Svejanr şi Katherine Terrell, „Czech Republic and Slovakia", în *Unemployment, Restructuring, and the Labor Market in Eastern Europe and Russia*, Simon Commander şi Fabrizio Coricelli (ed.), The World Bank, New York, 1995, p. 91-146, şi McDermont, „Rethinking Ties".

27. Brom şi Orenstein, „The Privatized Sector", p. 899 şi Peter Rutland, „Thatcherism, Czech-Style: Transition to Capitalism in the Czech Republic", în *Telos*, iarna 1993, p. 94-114.

28. Citat din Brom şi Orenstein, „The Privatized Sector", p. 898.

29. Ibid., p. 902.

30. McDermott, „Rethinking Ties", p. 83-87.

31. Ibid., p. 85.

32. Ibid., p. 86.

33. Analiştii pieţei forţei de muncă din Cehia concluzionează astfel: „În timp ce Republica Cehă a reuşit până în prezent să păstreze şomajul la un nivel scăzut, acest lucru a depins de dorinţa guvernului de a utiliza veniturile rezultate din privatizare pentru menţinerea firmelor pe linia de plutire prin intermediul sistemului bancar, ca şi de abilitatea sa de a stimula dezvoltarea sectorului privat şi de a crea un număr mare de «locuri de muncă cu scop social» finanţate temporar. Un număr tot mai mare de firme sunt

în pragul falimentului, dar guvernul şi puţinele bănci «conspiratoare» au evitat până în prezent ca falimentele să se producă pe scară largă." (Ham, Svejanr şi Terrell, „Czech Republic and Slovakia", p. 143-144)

34. Politicile lui Klaus sunt analizate mai detaliat în capitolul următor.

35. Klaus, Václav, „The Ten Commandements Revisited", în *The International Economy*, sep.-oct. 1993, p. 36-39, 70-72.

36. Ibid., p. 70-72, sublinierea autorilor.

37. Ibid., p. 70-72.

38. Studiul clasic al lui Rudolf Hilferding asupra Europei Centrale se poate aplica la această regiune: Hilferding, *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, Tom Bottomo (ed.), trad. Morris Watnick şi Sam Gordon, Routledge & Kegan Paul, Londra şi Boston, 1981.

39. PlanEcon, Inc., „Results of Czechoslovak Voucher Privatization", în *PlanEcon Report*, VIII, 1992, p. 8-9.

40. Brom şi Orenstein, „The Privatized Sector", p. 908, estimează că primele 13 companii de investiţii deţineau aproximativ 75% din locurile în consiliile directoare câştigate în urma primului val al privatizării prin cupoane.

41. Din cele trei rămase, două au fost înfiinţate de bănci străine (germane şi austriece). Cea de-a treia este cea mai mare companie de investiţii independentă, Harvard Capital and Consulting.

42. Hrncir, „Reform of the Banking Sector"; Josef Kotrba, „Privatization in the Czech Republic: An Overview", *Discussion Paper no. 18*, Center for Economic Research and Graduate Education (CERGE), Praga, 1993.

43. Coffee, John, „Institutional Investors in Transitional Economies: Lessons from the Czech Experience", în *Corporate Governance in Central Europe and Russia*, Frydman, Gray şi Rapaczynski (ed.), vol I, p. 146-190.

44. Prin crearea fondurilor subsidiare, companiile investitoare au circumscris cu uşurinţă reglementările vagi care practic îi interziceau unui fond de investiţii să dobândească acţiuni ale băncii care l-a fondat.

45. Spre exemplu, cursa agresivă condusă de grupul Motoinvest pentru preluarea câtorva mari fonduri de investiţii controlate de mari bănci a fost oprită numai când Banca Naţională a preluat iniţiativa de a se opune „trădătorului" şi a forţat băncile să îşi recupereze acţiunile la preţuri mult mai ridicate.

46. McDermott, „Rethinking Ties", p. 88-97.

47. Locke, Richard, *Remaking the Italian Economy*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1995; Saxenian, AnnaLee, *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1994, şi Herrigel, Gary B., „Power and the Redefinition of Industrial Districts: the Case of Baden-Wurttemberg", în *The Embedded Firm: On the Socioeconomics of Industrial Districts*, Gernot Grabher (ed.), Routledge, Londra şi New York, 1993, p. 227-252.

48. Grabher, Gernot, „Adaptation at the Cost of Adaptability? Restructuring the Eastern German Regional Economy", în *Restructuring Networks in Postsocialism*, Grabher şi Stark (ed.), p. 126-129.

49. McDermott, „Rethinking the Ties that Bind", p. 77-79.

50. Sabel, Charles, „Möbius-Strip Organizations and Open Labor Markets: Some Consequences of the Reintegration of Conception and Execution in a Volatile Economy", în *Social Theory for a Changing Society*, Pierre Bourdieu şi James Coleman (ed.), Westview Press şi Russell Sage Foundation, Boulder, CO, şi New York, 1990, p.23-54; Cui, Zhiyuan, „Particular, Universal and Infinite: Transcending Western Centrism and Cultural Relativism", în *Progress: Fact or Illusion?*, Leo Marx şi Bruce Mazlish, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1996, p. 141-152.

6. ÎNCURAJAREA CONSTRÂNGERILOR. SURSE INSTITUȚIONALE ALE COERENȚEI POLITICILOR

Cum ar trebui să evaluăm proiectele de reformă din cele trei țări est-europene care constituie cazurile noastre? O metodă simplă ar fi adoptarea perspectivei liberale tradiționale, care domină în analizele contemporane. După cum am văzut în capitolul anterior, fiecare din cazurile analizate s-a îndepărtat radical de indicațiile neoliberalilor referitoare la politicile de urmat. În ciuda protestului că ei au respectat promisiunea „mai întâi privatizare și apoi reorganizare", administratorii din cadrul *Treuhandanstalt* au luat parte la forumuri deliberative, în cadrul cărora rețele de acționari (atât majoritari, cât și mici) au restructurat patrimoniul întreprinderilor înainte de a le privatiza. Factorii de decizie cehi s-au îndepărtat chiar și mai mult. Luând în considerare numai afirmațiile lor ideologice, s-ar fi putut prezice că vor urma indicațiile lui Adam Smith de „a distruge combinările". Cu toate acestea, prin adoptarea politicilor antifaliment și a măsurilor de creare de locuri de muncă în timp ce acordau prioritate restructurării în fața liberalizării prețurilor, ei au făcut dovada că sunt conștienți de existența proprietăților de rețea. Măsurile lor de privatizare erau neortodoxe nu numai pentru că au dezvoltat formula novatoare a cupoanelor (care la vremea aceea era încă netestată), ci mai ales pentru că au generat noi forme de proprietate combinate cu rețele dese de proprietate interorganizațională. Și ce ar putea fi mai neortodox decât trecerile radicale de la șocul de piață la statul paternalist și înapoi, atât de caracteristice politicii ungare?

O metodă alternativă de evaluare a acestor proiecte de reformă este, în locul aplicării unei unități de măsură externe, utilizarea strategiei analitice comparative pe care am adoptat-o pe parcursul acestei cărți. Cea mai uimitoare diferență care se observă în urma comparației dintre cele patru cazuri este gradul de coerență a politicilor, fie că este vorba de stabilitatea relativă la

nivelul principiilor şi practicilor, fie de trecerile bruşte de la un curs al politicilor la altul. O dată ce au recunoscut că expunerea la competiția de piață a transformat activele în costuri, factorii de decizie germani au stabilit noi instituții de restructurare în timp ce au menținut cursul privatizării rapide. Evitând dintru început valurile de falimente, factorii de decizie cehi au fost chiar şi mai coerenți. De fapt, Klaus şi colegii săi au respins viteza ca principiu de bază, căci doar viteza schimbării nu putea garanta coerența acesteia. În schimb, ei au operat cu principii de selecție relativ clare, crezând că restructurarea (întotdeauna îndreptată în direcția amplă şi larg definită a privatizării) ar trebui să se petreacă în cadre care protejează bunurile fixe şi păstrează capitalul uman, şi au salvat proprietățile de rețea care rezidă în legăturile dintre organizații. Conform acestor standarde, politicile din Ungaria nu pot fi considerate nici coerente, nici consistente. Nu numai că privatizarea şi agențiile ungare de administrare a privatizării erau dureros de neexperimentate în ceea ce priveşte practicile efective ale reorganizării descentralizate, ci şi politicile lor economice mai largi treceau dintr-o extremă în alta. În timp ce factorii decizionali din Cehia şi Germania recurgeau la *ajustări* atunci când se confruntau cu urmările politicilor lor, evenimentele de pe scena ungară se apropiau mai degrabă de modelul *reglementării prin criză* (atât de familiar din zilele socialismului de stat)[1]. În acest model, fiecare politică (*policy*) este urmată în mod dogmatic până în momentul în care devine impracticabilă datorită crizei pe care o produce, când este înlocuită de o politică antitetică, a cărei perioadă de evoluție este măsurată de tendințele de criză care îi sunt inerente. După cum sugerează analiza noastră asupra cazului ungar, deşi factorii de decizie afirmă că ei aplică *politici de management al crizei*, ar fi mai corect să vorbim despre *managementul de criză al politicilor*.

Cum ar trebui oare să prezentăm aceste diferențe dintre cazuri sub aspectul coerenței politicilor? Cum putem explica capacitatea diferită de a produce politici coerente care pot fi mai degrabă ajustate şi nu abandonate?

Neoetatiştii care susțin crearea unor şcoli de administrație publică în Europa de Est pentru a promova un profesionalism sporit în rândul birocrației[2] ar putea utiliza cazul german pentru a-şi susține afirmația conform căreia coerența politicilor este determinată de calitatea birocrației de stat. Într-adevăr, este cert că echipa de la *Treuhandanstalt* era alcătuită din profesionişti şi avea un remarcabil spirit de corp (*esprit de corps*). Acest etos profesional şi acest entuziasm au fost mai puțin determinate de importarea birocraților din fosta Germanie Occidentală şi mai mult de angajarea în cadrul instituției a unor consultanți profesionişti tineri, dornici să se specializeze în

domeniul restructurării corporațiilor pentru a face carieră în sistemul bancar german. În orice caz, argumentul legat de calitatea birocrației statului se clatină prin introducerea în ecuație a comparației dintre Cehia și Ungaria, deoarece este foarte improbabil ca, în numai câteva luni, calitatea birocrației de stat cehe să egaleze sau chiar să o depășească pe cea a birocrației ungare. Observația care poate fi făcută la acest punct este că birocrația de stat ungară tindea să moștenească din perioada kadaristă o echipă mai competentă (în termeni de standarde profesionale) decât cea rezultată din înghețul profund din perioada lui Husak, care a durat până în momentul prăbușirii vechiului regim din Cehoslovacia. Calitatea birocrației de stat nu poate explica coerența politicilor din Republica Cehă și incoerența politicilor din Ungaria.

Unii ar putea susține că prin cazul ceh se demonstrează că idei puternice duc la coerența politicilor. Nu calitatea birocrației de stat, ci consistența internă a ideilor conducătoare pe care se bazează programele economice este factorul-cheie în explicarea formulării coezive a politicilor și în punerea lor eficientă în practică. Din acest punct de vedere, ducerea la îndeplinire fără compromisuri a acestor idei este cea mai bună strategie. Însă, așa cum a arătat discuția noastră din capitolele precedente, afirmațiile ideologice și principiile vizionare aveau arareori legătură cu programele de politici existente. Am văzut cum susținătorii maghiari ai economiei sociale de piață au pus în practică șocuri ale pieței neintenționate și ulterior intenționate, în timp ce susținătorii influențați de Friedman ai unei „economii de piață fără adjective" din Republica Cehă erau candidați la titlul de cei mai convinși social-democrați din regiune. Cu alte cuvinte, spre deosebire de opinia conform căreia acolo unde ideologia ghidează politicile, coerența rezultă în mod natural, am văzut că practica lui Klaus a fost influențată în cea mai mare măsură de capacitatea de a se îndepărta (într-o manieră neortodoxă) de la ideologia pe care o promova. Cheia pragmatismului lui Klaus nu a fost dogmatismul economic, ci realismul politic.

Alții ar putea susține că nu ideile, ci instituțiile sunt elementele-cheie în explicarea coerenței politicilor. Într-adevăr, amplul studiu comparativ al relației dintre schimbarea politică și reforma economică converge rapid către un nou consens, și anume că singurul și cel mai important factor pentru succesul sau eșecul reformelor economice este o autoritate executivă puternică.[3] Din această perspectivă, ar trebui să acordăm atenție relațiilor dintre stat și alte instituții politice: acolo unde configurațiile instituționale fragmentează, împiedică, restricționează, pun probleme, verifică sau constrâng autoritatea executivă, reformele economice vor fi nesigure.

Acest nou consens reafirmă câteva dintre temele recurente din literatura privind dezvoltarea. În primul rând, în timp ce Evans a postulat că autonomia este generată de coerență (în termenii lui, coerența criteriilor de selecție, cu referire atât la echipă, cât și la politici), susținătorii modelului puterii executive neconstrânse afirmă că un astfel de punct de vedere utilizează ca variabilă independentă (coerența) exact rezultatul relevant pe care trebuie să-l explicăm ca variabilă dependentă. Atunci când ne cunoaștem exact prioritățile analitice, vedem că nu coerența explică autonomia, ci autonomia duce la coerență. Dar noua perspectivă nu implică regresul către un punct anterior din cadrul dezbaterii deoarece, în al doilea rând, ea comută atenția de la autonomia statului în general la *autonomia autorității executive* în particular. Prin aceasta, reformulează managementul politicilor de reformare a economiei sub forma unei probleme de coordonare.[4] Astfel, în timp ce problema reformei economice fusese formulată anterior ca nevoie de a preveni intrarea *intereselor societale* în cadrul statului, în acest context este reformulată ca problemă a modului în care trebuie structurate interesele actorilor statali pentru a face față unor posibile suprapuneri instituționale (în interiorul statului) care disipează autoritatea executivă.[5] Configurațiile instituționale (restricții constituționale, guverne de coaliție multipartite, sisteme de partide fragmentate etc.), care constrâng autoritatea discreționară a executivului, duc la multiplicarea problemelor de coordonare; invers, autoritatea executivă concentrată minimizează fricțiunea instituțională, facilitând coordonarea.[6] Suprapunerile instituționale care limitează autoritatea executivă încurcă procesul rațional de formulare a politicilor, erodându-le prin urmare coerența și corodând eficiența punerii lor în practică.[7]

Atenția acordată aspectelor instituționale, atât de caracteristică modelului executivului puternic, este congruentă cu afirmația noastră conform căreia întrebarea esențială a dezbaterii nu se referă la relația dintre democrație și reformă economică, ci este dacă și cum diversele *tipuri de democrație* diferă în ceea ce privește capacitatea lor de a face față complexității transformării economice. Cu alte cuvinte, credem că cel mai fascinant aspect al executivului puternic este atenția deosebită acordată diferitelor configurații *instituționale* și modului în care acestea constrâng sau nu prerogativele unilaterale ale autorității executive.

Cu această observație în minte, putem produce un prim test al modelului executivului puternic prin ordonarea cazurilor în funcție de autoritatea executivă concentrată sau diluată, pe de o parte, și de coerența politicilor, pe de alta. Rezultatele indică în mod cert existența unei corelații. Cu toate acestea,

aşa cum vom vedea, în cazul teoriei autorității executive neconstrânse semnul relației este negativ. Cu alte cuvinte, analiza pe care o întreprindem asupra cazurilor din centrul şi estul Europei sugerează că acele configurații instituționale care limitează autoritatea executivă tind să genereze formularea coerentă şi punerea în practică a reformelor economice. Invers, executivul cel mai puțin supus constrângerilor are rezultatele cele mai puțin coerente.

În secțiunile următoare, examinăm configurațiile instituționale care au reuşit (sau nu) să limiteze prerogativele unilaterale ale autorității executive centrale în cazurile ungar, german şi cehoslovac (ulterior ceh) şi indicăm, într-o formă preliminară, modul în care aceste constrângeri fac posibile politici mai coerente. După cum vom vedea, în cazul ungar găsim relativ puține limitări constituționale şi instituționale ale autorității executive concentrate, iar procesul deliberativ la care participă actori sociali organizați nu acționează constrângător asupra politicienilor maghiari. Prin urmare, politicile nu sunt nici coerente, nici durabile în condițiile în care trec de la o extremă la alta. Spre deosebire, în cazul cehoslovac (ulterior ceh), unde spațiul de manevră al autorităților executive centrale este mai limitat datorită deliberărilor sociale şi sistemului de pârghii şi contragreutăți din interiorul statului, direcția politicilor moderate a fost mai coerentă şi mai durabilă. După cum vom observa, Germania este un caz intermediar în care politici relativ radicale adoptate în timpul perioadei excepționaliste (când regulile instituționale ale jocului politicii germane au fost temporar suspendate prin asumarea de către cancelarul Kohl a unor strategii de concentrare a autorității executive, care i-au permis să-şi pună în aplicare strategiile de unificare) au fost ulterior moderate după ce instituțiile federale şi corporatiste au prins rădăcini în noile landuri ale Germaniei de Est. Urmând unei detaliate prezentări a acestor cazuri în capitolul de față, în cadrul ultimului capitol vom trece de la critică la specificarea, într-un sens pozitiv, a tipurilor de constrângeri benefice (răspunderea extinsă) care sporesc autoritatea pentru a permite îndeplinirea proiectelor de reformă economică.

UNGARIA

Principalele trăsături instituționale

Din cele trei cazuri pe care le analizăm în lucrarea de față, autoritatea executivă din Ungaria a fost cel mai puțin constrânsă, atât constituțional cât şi conjunctural. Preşedintele Ungariei, ales de Parlament şi dispunând de puteri

constituționale limitate, nu este puternic. În schimb, autoritatea executivă este concentrată la nivelul funcției de prim-ministru, ale cărui largi puteri constituționale sunt întărite de prevederea „votului constructiv de neîncredere".[8] În acest sistem, Parlamentul poate înregistra un vot de neîncredere numai în circumstanța improbabilă în care cei care îl propun prezintă și un guvern alternativ. Trăsăturile constituționale care îl transformă pe primul-ministru ungar într-un adevărat cancelar sub aspectul atribuțiilor și puterilor de care se bucură, dar cu altă titulatură, sunt întărite de elemente instituționale precum legea electorală, ale cărei reguli de transformare a voturilor în locuri parlamentare fac posibil (chiar probabil) ca un partid învingător care obține numai o treime din voturi să aibă aproape majoritatea locurilor din Parlament. O astfel de majoritate a fost dobândită de Partidul Socialist al lui Gyula Horn cu numai 36% din voturi în alegerile din 1994 și aproape că a fost obținută de Forumul Democratic al lui Antall în alegerile din 1990. În ambele cazuri au rezultat guverne de coaliție în care partidul primului-ministru a putut guverna făcând câteva concesii partenerilor săi minori din coaliție, cu care s-a consultat însă doar arareori. Rezultatul acestor factori constituționali, instituționali și conjuncturali a fost că Parlamentul a devenit o societate abstractă cufundată în dezbateri, nu un spațiu pentru deliberări care să genereze acorduri cuprinzătoare între diferitele poziții privind politicile de urmat. Într-un astfel de context, poate că nu este surprinzător faptul că atât primul-ministru Antall, cât și Horn s-au străduit să centralizeze autoritatea cu putere decizională atingând aproape accente personaliste.

Actorii sociali organizați în alte sfere instituționale aproape că nu au pus probleme centralizării puterii de decizie referitoare la politici. Rețelele inter-organizaționale din Ungaria se puteau angaja în procesul de restructurare a întreprinderilor, dar numai sub forma reorganizărilor descentralizate din domeniul strategiei corporate. Dar aceste rețele nu au dat naștere unor puternice asociații ale patronilor, care să articuleze poziții puternice în chestiuni de politici economice naționale. În această privință ele oglindesc deficiențele muncitorimii organizate, ale cărei sindicate slabe și fragmentate[9] nu au reprezentat provocări constante la adresa politicilor guvernamentale și nici nu au fost considerate aliați de nădejde în procesul de inițiere a politicilor. Neamenințat de Banca Centrală (a cărei independență în timpul ambelor guverne a fost pusă sever sub semnul întrebării), nesupravegheat de partenerii săi de coaliție, nerăspunzător în fața Parlamentului și lipsit de constrângerile unor deliberări *ex ante* cu reprezentanții sindicatelor și ai mediului de afaceri,

puternicul executiv al Ungariei s-a bucurat de libertate aproape deplină – libertatea de a face politici fără a ține seama de consecințele lor economice și sociale, de a modifica direcția generală fără a trasa coordonatele, de a oscila de la o criză autoprovocată la alta. Autoritatea executivă concentrată și-a extins spațiul de manevră și, prin urmare, a sporit costurile erorilor și a amplificat schimbările la nivelul politicilor. Dacă nu ar fi existat o Curte Constituțională[10] care să-și fi demonstrat independența opunându-se unor aspecte cu tonuri naționaliste ale Legii restituției, blocând încercarea lui Antall de a subordona televiziunea ungară biroului primului-ministru și deturnând unele dintre planurile socialiștilor de a desființa programele sociale, aceste schimbări ale politicilor ar fi putut fi chiar mai dramatice.

Deliberările propuse

Pe de o parte, instituțiile slabe care mediază interesele societale și relativa absență a limitărilor constituționale și a altor limitări instituționale ale autorității executive au încurajat cursul ambiguu al politicilor național-conservatorilor, care oscila între politici de piață și politici etatiste; pe de altă parte, aceleași deficiențe instituționale au erodat și coerența politicilor sub conducerea Partidului Socialist în urma victoriei din alegerile din 1994.

În condițiile în care coaliția național-conservatoare își trăia lunile de declin, partidele de opoziție din Ungaria au abordat campania parlamentară cu optimism, în același timp fiind sigure că victoria în alegeri va fi urmată de mari dificultăți. Pentru a se opri deteriorarea bugetului va trebui să se introducă măsuri dure, care sunt însoțite în mod obligatoriu de creșterea rapidă a costurilor sociale ale tranziției pe care societatea le suportă. Pentru a pregăti această situație, fiecare dintre cele trei partide de opoziție au promis că, în cazul în care ajung la putere, vor soluționa aceste probleme prin pacte salariale sau acorduri sociale ample, negociate în cadrul instituțiilor deliberative tripartite (întreprinzători, muncitori și guvern).[11]

În cursa lor electorală, socialiștii au arătat societății o față dublă. Pe de o parte, aripa liberală a partidului, sub conducerea lui László Békesi, a prezis numai necazuri. În timp ce consilierii de politică economică ai *FIDESZ* pledau pentru o întoarcere de 90°, cu măsuri care nu ar fi în întregime restrictive, Békesi a susținut cu energie că stabilizarea necesită o întoarcere de 180° și a descris în detaliu sarcinile sociale extraordinare care o vor însoți. Din perspectiva aripii liberale pe care o conducea, scopul major al negocierilor pentru un acord socio-economic amplu ar fi *să explice opiniei*

publice că nu există alternativă. Pe de altă parte, Gyula Horn, preşedintele Partidului Socialist (şi fostul ministru de externe al guvernului comunist), s-a prezentat în campanie drept cel care va avea grijă de greutăţile sociale. Dacă Békesi era profetul Judecăţii de apoi, Horn era balsamul vindecător. Cu un set de asigurări pe cât de vagi pe atât de inclusive, mesajul lui Horn către societate, în esenţa sa, suna cam aşa: în calitate de partid căruia îi pasă de problemele voastre, noi vom fi guvernul unui dialog social; negocierile la nivel naţional vor fi mijloacele prin care *voi veţi vorbi unui guvern responsabil din punct de vedere social* despre suferinţele voastre, pentru care noi vom căuta soluţii de vindecare.

Dobândind voturile celor care credeau că un guvern socialist va atenua agonia tranziţiei, socialiştii au câştigat o victorie electorală răsunătoare, obţinând 54% din locurile din Parlament. Deşi deţineau majoritatea în Parlament, socialiştii au ales să se coalizeze cu Partidul Liberal şi împreună au faurit, la începutul verii anului 1994, un program socio-economic detaliat. Prin majoritatea de 72%, noul guvern de coaliţie deţinea cel mai puternic control asupra Parlamentului exercitat de vreun guvern în perioada postsocialistă. În condiţiile în care ambele partide au militat în campanie pentru încheierea unor pacte socio-economice, în condiţiile în care aveau un program de soluţionare a problemelor economice şi de limitare a crizei bugetare, în condiţiile în care aveau o poziţie extrem de puternică în Parlament, în condiţiile în care capitalul politic şi sprijinul popular de care se bucurau atingeau niveluri record, în care principala federaţie sindicală se afla de partea lor, şi în condiţiile în care maşina de negocieri a Consiliului Naţional al Reconcilierii funcţiona foarte bine, se părea că momentul începerii deliberărilor tripartite era foarte aproape.

Deliberările respinse

Dar noua conducere nu a împlinit aşteptările privind punerea în aplicare a programului coaliţiei şi inaugurarea negocierilor. În declaraţiile iniţiale în calitate de prim-ministru, Horn a asigurat comunitatea oamenilor de afaceri străini că Ungaria nu se va îndepărta de la calea reformelor de piaţă. Cu toate acestea, el a atras atenţia că socialiştii reformaţi vor trasa o direcţie distinctă către piaţă, care nu-i va ignora pe cei săraci, pe cei în vârstă, pe cei tineri şi pe şomeri. Asemenea comuniştilor reformatori dintr-o epocă anterioară, care încercaseră să creeze „socialismul cu faţă umană", socialiştii vor oferi o tranziţie cu faţă umană – adică un capitalism inimos. Dar timp de nouă luni ţara a aşteptat în van naşterea programului care să întrupeze o astfel de

strategie, în condițiile în care noul guvern nu a propus Parlamentului nici o lege importantă şi nici nu şi-a pus programul propriu pe agenda negocierilor în cadrul Consiliului Național al Reconcilierii.

În tot acest timp, îndatorarea statului şi datoria externă a țării scăpaseră de sub control. Cu un deficit bugetar de 10% din PIB în ultimele trei luni ale anului 1994, coaliția socialist-liberală era una din cele mai proaste guvernări din lume. La începutul anului 1995, datoria națională a Ungariei s-a apropiat de 30 miliarde dolari, cu un deficit de 600 milioane în balanța de plăți. Dar cu cât Békesi, acum ministru de finanțe, vorbea mai mult despre o catastrofă iminentă, cu atât Horn punea mai mult accentul pe temele atenției şi compasiunii, în timp ce încerca să îl ucidă din punct de vedere politic pe aducătorul veştilor proaste.[12] Neputând să ignore faptul că încercarea lui Horn de a stăpâni situația se transformase într-un război personal împotriva lui, în februarie 1995 Békesi şi-a dat demisia din funcția de ministru de finanțe.

Învingător în politica de partid, Horn a putut aborda sfera politicii economice având trei poziții-cheie la dispoziția sa (ministrul de finanțe, ministrul privatizării şi președintele Băncii Naționale). De aceea, clasa politică a fost extrem de uimită când Horn a făcut o întoarcere politică de 180° către poziția lui Békesi prin numirea a doi liberali adevărați, Lajos Bokros şi György Surányi, în funcțiile de ministru de finanțe şi, respectiv, președinte al Băncii Naționale.[13] Mai mult decât atât, publicul a fost uimit când Bokros a anunțat aproape imediat un plan îndrăzneț (unii ar spune nebunesc) de a reduce rapid deficitul bugetar cu 165 miliarde de forinți (1,4 miliarde dolari). Stipulând reduceri de cheltuieli în aproximativ 40 de domenii (de exemplu sănătate, servicii sociale, salarii şi angajați în sectorul public) şi creşteri ale venitului din alte surse (de exemplu creşterea taxelor la import, a taxelor de şcolarizare pentru studenți etc.), programul de stabilizare părea să afecteze aproape toate grupurile sociale pe care socialiştii promiseseră că le vor proteja. Se părea că socialiştii conduceau o tranziție către un capitalism nemilos.

Atât opinia publică cât şi clasa politică au fost şocate de Planul Bokros, cu atât mai mult cu cât noua echipă nu făcuse nimic pentru a le pregăti cu privire la conținutul său. Programul de stabilizare a fost anunțat de Horn, Bokros şi Surányi la o conferință de presă convocată în grabă într-o seară de duminică, în urma unei şedințe secrete. Noua terapie de şoc nu a fost produsul deliberărilor: Horn nu se consultase nici măcar cu ceilalți socialişti din Parlament. Excluşi de la discuții şi nepreveniți în legătură cu noile măsuri, liderii sindicali din tabăra socialistă nu erau pregătiți cu argumente pentru a apăra planul, chiar dacă ar fi vrut să facă acest lucru.

Bokros a demonstrat acelaşi dispreţ pentru deliberări când, două săptămâni mai târziu, a trezit Consiliul Naţional tripărtit al Reconcilierii din înghețul care durase nouă luni. Noul ministru de finanțe şi-a încheiat discursul inaugural astfel: „Vă invităm să faceți comentarii în legătură cu detaliile, dar programul în sine nu este negociabil. Deoarece Ungaria se află într-o criză economică profundă,[14] singura cură este reducerea drastică a deficitului; iar în ceea ce priveşte indicațiile specifice ale acestei cure, nu poate fi vorba de negocieri."[15] În orice forum şi prin orice mass-media, Bokros definea situația ca viața în serviciul de urgență al unui spital. În vremuri normale, chirurgul poate cere şi părerea altcuiva şi uneori chiar discută cu pacientul despre proceduri, dar într-o situație de urgență trebuie să ia singur deciziile, comanda trebuie să îi aparțină în totalitate. Forumurile deliberative pot fi potrivite pentru vremuri normale, dar nu şi în timp de criză.[16] La două săptămâni după convocare, Consiliul Reconcilierii s-a reunit din nou şi şi-a încheiat sesiunea după o oră, când toți participanții au ajuns la un acord – nu exista nici o bază pentru negocieri.

La începutul verii anului 1995, echipa condusă de Bokros a anunțat că faza stabilizării din program nu va fi urmată nici de măsuri keynesiene de stimulare fiscală, nici de preluarea conducerii de către un stat al dezvoltării. A doua fază a strategiei consta în reducerea taxelor pe profit astfel încât firmele rentabile să aibă câştiguri mai mari pentru a le putea reinvesti în interior. Pentru a fi sigur că această soluție care favorizează cererea nu va spori deficitul bugetar, a propus ca aceste reduceri ale impozitelor pe venituri din afaceri să fie contrabalansate de un nou val de reduceri ale cheltuielilor sociale. În timp ce şocul de piață anterior din timpul guvernării Antall fusese o formă de distrugere care măturase atât firmele viabile cât şi pe cele neviabile, şocul de piață administrat intenționat de programul Bokros urma să stabilizeze mediul economic. Şocul social produs de cea de-a doua fază a programului urma să elibereze resursele de expansiune a pieței, expansiune condusă de actorii de piață spontani, nu de guvern.

De la statul paternalist al naționalist-conservatorilor, socialiştii din Ungaria au trecut la o poziție liberală ortodoxă, având încredere nestrămutată în capacitatea transformatoare a pieței. Preluând o strategie tip propusă de Newt Gingrich, au transformat reducerea deficitului bugetar în unicul punct fix al platformei economice. În timp ce, în campania pentru alegerile parlamentare, socialiştii (ca de altfel şi alte partide de opoziție) au căutat în mod activ o formulă care să combine raționalitatea economică şi cea politică, după ce a câştigat alegerile Horn a încercat să cumpere răbdarea, evitând

declanşarea reformelor timp de mai mult de un an. Ulterior, fără a dispune de o concentrare a autorităţii executive, a schimbat rolurile chiar în cadrul propriului său partid şi a refuzat cu dispreţ deliberările care ar fi putut să asigure, prin negocieri, liniştea socială atât de necesară. Iresponsabilă din punct de vedere economic în prima perioadă, guvernarea sa a fost nesăbuită din punct de vedere politic în perioada următoare.

Se pare că socialiştii din Ungaria au inversat direcţia statului antidezvoltare, dar cu preţul asigurării sprijinului pe termen lung pentru reforme economice reale şi durabile. La primele semne de succes în încercarea de reducere a deficitului şi de creştere economică, este posibil ca blocul populist din cadrul partidului să ceară îndepărtarea neoliberalilor şi să împingă pendulul în direcţia opusă, în timp ce Ungaria continuă să oscileze în zig-zag între politici de piaţă şi politici etatiste.

GERMANIA

La nivel naţional, relaţiile dintre instituţiile de stat din Germania nu sunt foarte diferite de cele din Ungaria – parţial datorită faptului că cele ale Ungariei postsocialiste sunt modelate în general după cele ale Germaniei. Asemeni Puterilor Aliate care au coadministrat Germania postbelică şi, temându-se de instabilitate (după experienţa Republicii de la Weimar), au creat instituţii a căror autoritate era bine determinată,[17] arhitecţii noilor aranjamente instituţionale din Ungaria au optat pentru eficacitatea guvernării, nu pentru responsabilitate (*accountability*), şi prin urmare au asigurat existenţa unui executiv puternic. În fapt, maghiarii au mers chiar mai departe, introducând un set de reguli electorale care erau chiar mai disproporţionale decât cele din sistemul german. Cu toate acestea, structura relaţiilor dintre parlament şi guvern a fost în general similară în ambele cazuri. După cum vom vedea, diferenţa dintre Germania şi Ungaria rezidă în structura federală a statului german şi în forţa principalelor sale grupuri de interes.

Perioada excepţionalistă

În lunile care au urmat unificării Germaniei din octombrie 1990, est-germanii au fost martorii unui proces pe care îl putem descrie fără hiperbole drept colonizare: instituţiile politice, economice şi sociale au fost înlocuite cu cele ale RFG (şi adesea personalul lor era de origine vest-germană).[18]

Instituțiile federale și cvasicorporatiste, care au caracterizat politica postbelică a Republicii Federale a Germaniei, nu au început totuși să funcționeze în Germania de Est imediat după unificare. Prezentându-se în campania electorală din 1990 cu mesajul că mecanismele de piață al unui al doilea miracol economic (*Wirtschaftwunder*) ar putea reda prosperitatea Germaniei de Est la fel cum se întâmplase în Germania de Vest în anii '50, cancelarul Helmut Kohl a dobândit victorii impresionante în Vest și în Est. Cu puterile sale constituționale largi, întărite conjunctural de succesele electorale care au urmat triumfului diplomatic uimitor obținut în cursul negocierii reunificării, cancelarul german „și-a asumat poziția unui politician cu putere de decizie, suveran și lipsit de orice constrângeri",[19] acționând ca și cum regulile obișnuite ale jocului[20] nu s-ar mai fi aplicat în circumstanțe atât de neobișnuite. În acest context, aparate birocratice precum *Treuhandanstalt* au demarat reconstrucția Germaniei de Est. Inițial, în acest proiect ele nu au fost sub controlul instituțiilor civile la nivel regional și local din Est. Ca și cum moștenirea jalnică a unei societăți civile extrem de slabe nu ar fi fost suficient de pernicioasă, est-germanii au văzut că puținul ce mai rămăsese din instituțiile care i-ar fi putut proteja dispărea pe măsură ce administrațiile municipale și regionale se prăbușeau, iar sindicatele se certau între ele.

Dată fiind această absență relativă a instituțiilor constrângătoare, ne-am putea aștepta ca, precum în Ungaria, structurile de decizie extrem de centralizate și concentrate să adopte o direcție radicală. Într-adevăr, inițial ele au făcut acest lucru. Așa cum am descris în capitolul anterior, expunerea directă la competiția de piață nu a declanșat un miracol, ci un coșmar economic, ale cărui consecințe au devenit clare în scurt timp, în condițiile în care competiția de piață era extrem de dură. Mai mult, pentru că sursele problemei erau transparente și promisiunile politice mai grandioase,[21] criza economică din Germania purta germenii unei crize politice. Semnele au devenit vizibile în timp relativ scurt: asasinarea directorului executiv al *Treuhandanstalt*, demonstrații în orașele în care funcționau parlamentele landurilor și valuri de greve în Est, unde lucrătorii au pus stăpânire pe zeci de fabrici, iar cetățenii au ocupat Parlamentul din Schwerin, capitala landului Mecklenberg-Vorpommern.[22]

Cu toate acestea, spre deosebire de oscilațiile radicale ale strategilor unguri, răspunsul strategilor germani la criza politică și economică a fost incremental și moderat. Această diferență este explicată prin apariția structurilor statale și a instituțiilor societale și politice, care au limitat puterea executivă, au exercitat constrângeri asupra aparatului birocratic și au moderat

cursul politicilor. Aceste aranjamente instituționale au fost în parte urmarea colonizării: o dată cu brațul executiv al guvernului federal, reunificarea a adus în Germania de Est și alte instituții vest-germane: *federalismul* (a cărui componentă de bază este guvernul autonom al fiecărui land) și *corporatismul* (a cărui trăsătură esențială sunt sindicatele puternice).[23] Aceste instituții au putut fi transplantate rapid în toamna anului 1990, dar au început să funcționeze numai în primăvară, sub amenințarea prăbușirii economice și a crizei politice iminente.

Federalism reînviat, deliberări reîncepute

Confruntați cu niveluri fără precedent ale șomajului, falimentelor și declinului creșterii economice, recent aleșii primi-miniștri ai landurilor din fosta Germanie de Est nu au rămas pasivi în fața opoziției resurgente. În cadrul sistemului federal german, ei nu erau agenți ai guvernului federal (*Bund*), ci aveau mandate independente, încredințate de electoratele din landurile respective. Ca politicieni ale căror cariere erau în joc, au început, în primele luni ale anului 1991, să critice puternic politicile de privatizare ale *Treuhandanstalt*. Iar, în calitate de șefi ai guvernelor locale lacomi de a deține parte din acțiunea administrativă în sfera restructurării economice (cu consecințe enorme pentru jurisdicțiile lor), au cerut desfacerea lui în agenții regionale, responsabilitatea pentru ele urmând să revină respectivelor guverne ale landurilor.[24]

Concomitent avea loc transferul instituțional al structurilor sindicale vest-germane către teritoriile est-germane.[25] Din toamna anului 1989 până în martie 1990, oficialități ale Federației Sindicale Germane din Germania de Vest (*Deutscher Gewerkschaftsbund*, *DGB*) au adoptat politica de neimplicare în problemele sindicale din Germania de Est, preferând să aștepte și să vadă dacă și cum sindicatele din Federația Sindicatelor Germane Libere din Germania de Est (*Freier Deutscher Gewerkschaftsbund*, *FDGB*) se vor angaja în procesul de democratizare, anticipând o posibilă unificare cândva în viitor. Dar, după victoria electorală covârșitoare din martie 1990 a Alianței pentru Germania (*Allianz für Deutschland*), o grupare politică din Germania de Est condusă de Uniunea Creștin-Democrată (UCD), strategia de preluare urmărită de oficialitățile de la Bonn a fost însoțită de o strategie a *DGB*, pe măsură ce sindicatele sale au investit resurse impresionante în procesul de creare a unei baze organizaționale pentru un nou sindicalism în Est.[26] „Nu așteptați – extindeți" a devenit sloganul operațional; și, în toamna anului

1991, s-a încheiat expansiunea organizațională a celor 16 sindicate care formau *DGB*. La finele anului 1991, aproape 4,2 milioane de membri de sindicat erau înregistrați în noile landuri, depășind limitele propuse de planul de recrutare cu aproape 600.000 (avea aproape jumătate din numărul de membri înregistrați în Germania de Est, însă pornise de la un număr mult mai mic de angajați).[27]

La începutul anului 1991, în mijlocul acestui vârtej organizațional, liderii multora dintre aceste sindicate au început (în tandem cu politicienii locali) să critice politicile *Treuhandanstalt*, cerând *reconstrucția* controlată de stat în locul privatizării accelerate. În timp ce întreprinderile est-germane erau forțate să intre în competiție cu firmele uneia dintre cele mai puternice economii ale lumii, muncitorii est-germani dobândeau reprezentare prin intermediul unuia dintre cele mai puternice sindicate din lume, tocmai în momentul în care criza economică devenea criză politică.

Astfel, în primăvara lui 1991, autoritatea executivă puternică din cadrul statului german nu mai era nelimitată şi nu îşi mai putea continua elaborarea şi aplicarea politicilor fără a lua în considerare noul stat şi actorii societali care erau creațiile instituționalizate ale reunificării. Politicienii federali au intrat în scurt timp în negocieri intense cu guvernele landurilor şi cu sindicatele. Rezultatul acestor negocieri a fost programul *Aufschwung Ost* (*Reînvierea Estului*), întrupat într-o serie de pacte încheiate în perioada martie-iulie 1991 între reprezentanții guvernului federal, guvernele landurilor estice, sindicate şi asociații de afaceri,[28] urmate de o nouă serie de deliberări cu privire la *Pactul de solidaritate* pentru care, în perioada de şase luni care a început în septembrie 1992, mai mult de 40 de runde de negocieri s-au desfăşurat numai în cabinetul cancelarului.[29]

În Germania, deliberările au constrâns autoritatea executivă şi i-au moderat acțiunile. Însă, aşa cum am văzut în capitolele precedente, lipsa frecventă a unei justificări economice pentru subvențiile acordate firmelor particulare din banii publici sugerează că instituțiile germane au mers numai până la jumătatea drumului către dezvoltarea unei politici de restructurare coerentă. Trei factori explică de ce Germania s-a deplasat către direcția recunoaşterii potențialului pentru restructurare prin intermediul rețelelor, dar nu a îmbrățişat-o în totalitate. În primul rând, spre deosebire de Ungaria, unde găsim legături asociative în lipsa instituțiilor deliberative, în Germania întâlnim situația inversă: instituții deliberative în absența legăturilor asociative. În al doilea rând, spre deosebire de Republica Cehă, unde (aşa cum vom vedea) instituțiile negocierilor tripartite aveau rădăcini în societate,

în Germania rădăcinile superficiale ale instituțiilor corporatiste au fost rezultatul transplantării lor din Vest în contextul est-german.

În al treilea rând, în condițiile unificării politice, factorii de decizie germani au fost obligați să aleagă între două seturi de politici: fie să restructureze activele, fie să redistribuie resursele. Spre deosebire de alte țări postsocialiste, Germania și-a putut permite să desprindă problema protecției sociale de aceea a restructurării firmelor. O astfel de redistribuție a luat mai multe forme. Prin canalele mai puțin vizibile ale sistemului de asigurări sociale (de exemplu prevederile pentru sănătate, pensii și șomaj) plățile de transfer efectuate până în 1994 reprezentau 40% din venitul pe familie din Germania de Est.[30] Resursele au fost redistribuite și prin bugetul public, mai vizibil din punct de vedere politic, în condițiile în care noile landuri au fost calmate parțial prin integrarea lor în sistemul general al redistribuției taxelor. Astfel, problemele politice ale guvernelor noilor landuri și cele ale conducerii sindicale din Germania de Est au putut fi rezolvate, cel puțin parțial, fără eforturi în direcția restructurării. Mai mult decât atât, redistribuția a avut suporteri nu numai în Est, ci și în Vest, în condițiile în care sindicatele și patronii vest-germani aveau același interes în limitarea concurenței est-germane pe piața bunurilor de consum și pe piața muncii. Confruntați cu alegerea restructurare *versus* redistribuire, factorii de decizie germani au făcut câte puțin din fiecare. O astfel de alegere nu a fost posibilă în Republica Cehă, unde instituțiile deliberative și asociative erau robuste.

REPUBLICA CEHĂ

Ca și în Ungaria, președintele Republicii Cehe este ales de Parlament. Deși președintele în funcție, Vaclav Havel, se bucură de o autoritate morală considerabilă, funcția are o natură preponderent protocolară și deține puteri constituționale limitate. Însă, spre deosebire de Ungaria, al cărei prim-ministru se apropie, prin puterile de care dispune, de poziția unui cancelar, autoritatea executivă unilaterală a Republicii Cehe este mult mai constrânsă atât din punct de vedere constituțional, cât și instituțional și conjunctural.

Spre deosebire de Ungaria unde, după cum am văzut în Capitolul 1, formarea partidelor politice a precedat dizolvarea vechiului regim iar calea de desprindere de socialism a fost competiția electorală, în Cehoslovacia, *revoluția de catifea* din noiembrie 1989 nu a adus la guvernare partide, ci mișcări precum *Forumul Civic* (în Cehia) și *Poporul împotriva Violenței* (în

Slovacia), care au preluat conducerea în urma primelor alegeri libere din iunie 1990. În cursul anului 1991 aceste largi mişcări sociale şi politice s-au destrămat şi din ele s-au format mai multe partide. Pe parcursul anului 1992, în urma alegerilor parlmentare din iunie, liderii celor mai puternice partide cehe şi slovace (Vaclav Klaus şi respectiv Vladimir Meciar) au negociat *divorţul de catifea*, care a culminat cu dobândirea independenţei de către Cehia şi Slovacia şi a devenit efectiv începând cu 1 ianuarie 1993. Momentul acestor evoluţii politice trebuie înţeles în relaţie cu politicile economice: în Cehoslovacia, perioada critică a *formării principalelor direcţii ale politicilor* din sfera economică (referitoare la privatizare, faliment, locuri de muncă, salarii şi altele asemenea) a fost atunci când autoritatea executivă era deţinută de politicieni care se confruntau *atât cu formarea partidelor, cât şi cu separarea celor două republici.*

Constrângeri instituţionale, politici limitate

Astfel, spre deosebire de primii-miniştri ungari Antall şi Horn, care au putut guverna ţara conducându-şi partidele majoritare (sau aproape majoritare), Vaclav Klaus şi-a asumat poziţia de ministru de finanţe în calitate de politician fără partid. Dar nu s-a simţit afectat de acest deficit politic: fără să-i pese de delicateţea cu care diferenţele politice din cadrul comunităţii disidente erau trecute în mare parte sub tăcere, el le-a declarat colegilor săi din Forumul Civic că zilele diletantismului se sfârşiseră. El urma să aibă un partid, de extremă dreaptă, numai al lui. Dar, chiar în timp ce Klaus, politicianul de partid, trasa linii ideologice dure care, la sfârşitul lui februarie 1991, urmau să ducă la destrămarea Forumului Civic şi la crearea Partidului Civic, Klaus, ministrul de finanţe, aplica deja politicile pragmatismului.

Executivul puternic a fost constrâns, mai întâi, de faptul că Parlamentul nu se afla în subordinea sa. Dacă neoliberalii au putut să asigure sprijinul pentru stabilizare prin politici monetare restrictive, nu exista nici o garanţie că majoritatea lor precară din Parlament ar fi fost suficientă pentru programul mai ambiţios de privatizare aflat în topul priorităţilor sale.[31] În al doilea rând, executivul puternic era constrâns şi de faptul că guvernul nu se afla în subordinea sa. În aceeaşi perioadă de formare, Ministerul Muncii şi Ministerul Protecţiei Sociale erau deţinute de aripa democrată a Forumului Civic.[32] Lipsit astfel de constrângeri, nu ar fi fost uimitor dacă Klaus ar fi ignorat în mod conştient proprietăţile de reţea ale costurilor (pasivelor) şi

activelor; însă nevoia de a găsi o cale comună împreună cu Parlamentul şi alţi miniştri a temperat aceste politici, aducând în discuţie probleme sociale mai ample. Drept consecinţă, programul lui Klaus de transformare a proprietăţii s-a născut împreună cu un frate geamăn, deoarece acest plan curajos era întrepătruns de o politică precaută, care includea elemente antifaliment, politici active pe piaţa muncii şi măsuri de securitate socială. Împreună, aceste două trunchiuri de politici (care nu erau identice, dar erau gemene) formau o strategie mai coerentă de restructurare economică.[33]

S-ar fi putut presupune că aceste politici se vor schimba după victoria electorală a lui Klaus şi ascensiunea lui în funcţia de prim-ministru în urma alegerilor din iunie 1992. Cu un partid disciplinat care a ieşit victorios în alegeri şi având, în calitate de prim-ministru, posibilitatea de a-şi alege miniştrii din cabinet, Klaus a depăşit condiţiile iniţiale care îl împiedicaseră să pună în aplicare un plan de atac şi mai îndrăzneţ. Însă elementele de bază ale politicilor, care fuseseră stabilite în cursul lui 1991, au rămas în funcţie şi în 1992 şi 1993 deoarece Klaus a fost constrâns de un alt set de factori constituţionali şi conjuncturali.

În urma alegerilor parlamentare din iunie 1992, Partidul Civic Democrat al lui Klaus (*ODS*) a devenit partidul majoritar în fiecare din cele trei camere pentru care a prezentat candidaţi. Dar nu era un gigant parlamentar. Spre deosebire de socialiştii din Ungaria care, deşi au câştigat aproximativ 34% din voturi pe listele de partid, au obţinut (prin combinarea unor reguli electorale disproporţionale cu abilitatea de a câştiga în suficiente circumscripţii uninominale) 53% din locurile dintr-un parlament unicameral, spaţiul de care dispunea *ODS* pentru a manevra în interiorul parlamentului era limitat de un set diferit de reguli electorale şi de constrângerile constituţionale impuse de structura federală a Cehoslovaciei. Pentru Parlamentul republicii, cele 30 de procente câştigate i-au adus Partidului Civic Democrat 38% din locuri (76 din 200) în Consiliul Naţional Ceh. Dar în cele două camere ale Adunării Federale el a obţinut doar 32% (48 din 150) din locurile din Adunarea Poporului şi doar 25% (37 din 150) din locurile din Adunarea Naţiunilor.

Ar trebui să observăm că structura multicameralã a parlamentarismului federal cehoslovac avea drept scop prevenirea obţinerii controlului de către o singură parte. Deşi Slovacia deţinea aproximativ o treime din populaţia întregii federaţii, locurile în camera superioară a Adunării Federale (Adunarea Naţiunilor) nu erau distribuite proporţional, ci jumătate din delegaţi erau aleşi de cetăţenii slovaci şi jumătate de cehi. Prin urmare, în

ciuda statutului lor minoritar în camera federală inferioară (Adunarea Poporului), partidele slovace, care erau mult mai puțin entuziasmate de reformele economice rapide, au putut utiliza camera superioară pentru a bloca efectiv orice legislație federală privind transformarea economică.

Astfel, de-a lungul întregii perioade în care își formulase și începuse să aplice strategia economică, Klaus (în calitate de ministru de finanțe sau de prim-ministru) a fost nevoit să asigure o largă conciliere politică pentru a face posibilă adoptarea programelor pe care le propunea. Înainte de *divorțul de catifea* era imposibilă desprinderea „problemei slovace" de problemele de politică economică. Politicienii slovaci, primii care simțeau presiunile politice ale creșterii șomajului, ar fi fost mai receptivi la restructurarea economică dacă aceasta ar fi fost însoțită de o politică activă îndreptată spre piața muncii. Similar, politica antifaliment a izvorât în mare parte din dorința de a evita situația explozivă a băncilor cehe, care urmau să inițieze procedurile de faliment împotriva companiilor slovace.[34] Ca și în cazul Germaniei, structurile federale din Cehoslovacia au limitat pe căi constituționale autoritatea executivă și, stabilind o paletă mai vastă de mecanisme de control interinstituțional și oferind forumuri pentru deliberări mai ample, au exercitat o influență moderatoare asupra politicilor sale.[35]

În urma separării legale a Cehiei și Slovaciei la 1 ianuarie 1993, era de așteptat ca, eliberat de problema slovacă și de constrângerile generate de caracterul federal al republicii, Klaus să își scoată în sfârșit mănușile și să alinieze aplicarea practică a politicilor la cerințele ideologice. Însă perioada care a urmat independenței nu a fost martora unor distanțări radicale față de direcția anterioară. Este adevărat că legislația privind falimentul a primit un impuls după cei doi ani de stagnare, însă punerea sa în aplicare a rămas extrem de selectivă și precaută.[36] Pe frontul social, subvențiile acordate pentru crearea de locuri de muncă nu au fost desființate[37] iar, în locul liberalizării prețurilor, rezidenții cehi s-au bucurat în continuare de subvenții pentru chirii și servicii publice.[38] Dacă realinierea a avut loc, metoda, după cum am văzut în subcapitolul „Cele zece porunci revizuite", a constat în alinierea afirmațiilor ideologice la practică. Până azi, dacă cineva citește declarațiile publice ale lui Klaus, formula standardizată sare în ochi: termenii *viziune* și *pragmatism* sunt atât de inseparabili încât, dacă apare primul, cu certitudine va apărea și al doilea, de obicei în aceeași frază.[39]

Instituționalizarea direcțiilor politicilor a fost întărită de un ultim set de constrângeri (mai puțin de natură constituțională și mai mult conjuncturală) care s-au manifestat asupra executivului în perioada imediat următoare

dobândirii independenței. În timp ce, anterior, Klaus trebuia să-şi treacă legislația privind politicile economice prin trei camere parlamentare, în prezent avea de a face numai cu un singur corp reprezentativ: Consiliul Național Ceh. Însă majoritatea parlamentară a guvernului său de coaliție nu era puternică. Alianța electorală dintre *ODS* şi *KDS,* condusă de Klaus, i-a adus 76 de locuri în Parlamentul ceh, Partidul Popular (*CDU*) a obținut 15 locuri, iar Alianța Civic-Democrată 14 locuri. Împreună, partidele din coaliția guvernamentală deținea o majoritate fragilă de 52%.[40] Cu doar 105 din 200 de parlamentari, Klaus nu îşi putea permite să nu le acorde nici o atenție partenerilor de coaliție: dacă numai şase dintre reprezentanții acestora îşi schimbau preferințele politice, s-ar fi găsit în minoritate şi şi-ar fi pierdut guvernul. Prin urmare, Parlamentul ceh a rămas un adevărat corp deliberativ, iar ministerele deținute de partenerii minori din coaliția lui Klaus s-au bucurat de o autoritate considerabilă. Atunci când introducem în ecuație o Bancă Centrală cu adevărat independentă, vedem că în Cehia Parlamentul, Ministerul de Finanțe, Ministerul Industriei şi Comerțului şi Banca Centrală au coexistat drept centre de politici relativ autonome.

Din nou, comparația cu Ungaria este cea mai relevantă. În condițiile în care Frontul Democrat Ungar (*MDF*) ocupa 42,5 % din locurile din Parlament iar coaliția sa guvernamentală deținea o majoritate parlamentară de 60%,[41] primul-ministru Jozsef Antall a centralizat autoritatea fără a lua prea mult în seamă pozițiile partidelor mai mici din cadrul coaliției, deoarece şi-a putut permite o scădere a sprijinului parlamentarilor acestor partide (ceea ce s-a şi întâmplat). Similar, centralizarea la care a recurs Gyula Horn s-a bazat pe majoritatea absolută deținută de Partidul Socialist (53%) şi pe majoritatea calificată de două treimi de care s-a bucurat împreună cu partenerul său de coaliție, Partidul Liber-Democrat. Contrastul dintre cazul ungar şi cazul ceh este instructiv deoarece sprijinul *electoratului* ungar pentru *MDF* în 1990 sau pentru socialişti în 1994 nu a fost mai mare decât sprijinul de care s-a bucurat Partidul Civic-Democrat al lui Klaus în 1992.[42] Principala diferență consta în *regulile electorale* şi în rezultatele lor instituționale. În Ungaria, regulile electorale, al căror scop este creşterea capacității de guvernare, suprarecompensează partidul care obține cel mai mare număr de voturi; în schimb, în Republica Cehă regulile electorale, care urmăresc obținerea unei reprezentativități cât mai bune, oferă mai multor partide posibilitatea de a avea un cuvânt de spus în procesul guvernării. În timp ce primele favorizează partidul care obține *pluralitatea*, ultimele încurajează un *pluralism* mai complex şi mai divers.

Guvern şi muncitori: limitare reciprocă, consens conflictual

Termenul „includere" caracterizează şi relaţiile guvernului ceh cu sindicatele. Sindicatele cehe nu au fost atât de puternice precum *DGB* din Germania şi nici instituţiile corporatiste nu au fost atât de puternice în cazul ceh precum în cel german. Însă forţa sindicatelor cehe şi importanţa intermedierii corporatiste nu sunt de dorit, în special când sunt comparate cu experienţele altor societăţi din Europa de Est: Confederaţia Cehă a Sindicatelor (şi ulterior Camera Sindicatelor din Cehia şi Moravia) a fost singura federaţie sindicală unitară din regiune, Cehoslovacia postsocialistă a fost prima ţară din regiune care a stabilit instituţii tripartite, iar aceste instituţii şi-au menţinut vitalitatea în perioada care a urmat independenţei. De la început şi până în prezent, relaţia dintre guvern şi sindicate s-a bazat pe un proces permanent de limitări reciproce. În faţa unor sindicate foarte consecvent hotărâte să-şi apere drepturile fundamentale, guvernul a evitat să le atace frontal. Confruntate cu un guvern decis să nu negocieze principiile de bază ale programului său de reformă economică, sindicatele nu i-au mobilizat pe muncitori împotriva acestui program. Printre ameninţări şi contraameninţări, rezultatul a fost producerea armoniei sociale prin conflict pe măsură ce negocierile instituţionalizate reproduceau în mod repetat o strategie de creştere bazată pe salarii mici, şomaj scăzut şi drepturi sindicale solide.

Începutul politicii duse de muncitorii cehi în perioada postsocialistă are o dată relevantă: 27 noiembrie 1989. În acea zi, comitetele de la baza structurii au condus greva generală care a dat lovitura finală regimului comunist.[43] Singura astfel de grevă generală în cadrul „revoluţiilor din 1989", ea supravieţuieşte în memoria colectivă: sindicatele contemporane îşi găsesc legitimitatea în această grevă plină de succes.

În primele luni ale anului 1990, noii activişti sindicali, sub conducerea Asociaţiei Naţionale a Comitetelor de Grevă, au preluat rapid vechile sindicate şi au dobândit din partea guvernului recunoaşterea dreptului de a împărţi între ele proprietăţile fostelor consilii regionale (clădiri, cluburi, staţiuni etc.).[44] La Congresul General al Sindicatelor din 3 martie 1990, delegaţii celor 50 de noi sindicate au desfiinţat în mod formal cele 17 sindicate industriale ale Mişcării Sindicale Revoluţionare a fostului regim şi au instituit Confederaţia Sindicatelor din Cehoslovacia, în care managementul activităţilor sindicale urma să fie coordonat separat în Camerele Sindicatelor formate în Cehia şi Slovacia.[45]

Având doar timpul necesar pentru a se instala în noile lor funcții, în vara anului 1990 noile sindicate au învățat repede că ministrul de finanțe Vaclav Klaus nu-şi va lansa cariera în politica postsocialistă ca prieten etern al sindicaliştilor. Deşi noul guvern federal, instituit după primele alegeri din iunie 1990, proclamase în programul său „necesitatea unor sindicate puternice şi consolidate, considerate partener social" la „negocierile asupra condițiilor sociale şi de muncă",[46] aproape în acelaşi timp a prezentat Parlamentului recent ales un nou proiect de lege a grevelor. Observând că proiectul de lege semăna cu o lege anterioară, pe care Adunarea Federală Comunistă o formulase în 1989, însă nu avusese timp să o ratifice, sindicatele au condamnat-o ca fiind o lege împotriva grevelor. Având încă proaspătă în minte greva generală care răsturnase guvernul anterior, neoliberalii au retras legea.

Asemenea hărțuieli au continuat pe tot parcursul anului 1990 pe măsură ce muncitorii au dus o campanie susținută în jurul Codului Muncii (Sindicatul Muncitorilor din Metalurgie a adunat în patru zile 600.000 de semnături pe o petiție în care protesta față de proiectul codului) şi au amenințat cu greva atunci când au fost nemulțumiți de proiectele Legii negocierii colective.[47] Dar, în timp ce aruncau astfel de acuze şi contraacuze, sindicatele erau serios implicate în proiectul unei legislații a muncii şi, cu participarea activă a Organizației Internaționale a Muncii (OIM),[48] rezultatul le-a fost favorabil. Prin Legea salariilor din 1991, Legea muncii amendată şi Legea privind negocierea colectivă din 1991, sindicatele din Cehia au dobândit drepturi organizaționale puternice. De exemplu: patronii nu pot angaja muncitori care să-i înlocuiască pe grevişti în timpul unei acțiuni de protest; drepturile sindicatelor de a negocia începerea grevei sunt protejate conform normelor OIM; muncitorii cehi se bucură de o protecție relativ puternică împotriva concedierilor; cei disponibilizați primesc o plată compensatorie destul de generoasă.[49]

Însă sindicatele cehoslovace (şi ulterior cele cehe) nu numai că şi-au apărat şi, ulterior, şi-au instituționalizat drepturile şi interesele organizaționale, ci, împreună cu guvernul, au stabilit un cadru instituțional pentru medierea intereselor. În 10 octombrie 1990, Consiliul de Coordonare, care reprezenta Confederația Asociațiilor de Afaceri, Confederația Cehă a Muncitorilor şi guvernul au căzut de acord să înființeze Consiliul tripartit al Acordului Economic şi Social. Înțelegerea îi cerea guvernului să aducă în fața consiliului orice lege importantă care ar afecta angajații şi sindicatele (ca şi orice problemă de politici sociale) *înainte de a o supune atenției Parlamentului*. Pe lângă aceste deliberări intermitente pe marginea politicilor, consiliul avea şi funcția de a stabili agenda de lucru: el răspundea de

producerea unui Acord General privind politicile salariale şi de angajare pentru anul următor.[50]

Astfel, Consiliul tripartit al Acordului Economic şi Social a constituit forumul unor negocieri complexe, care au produs Codul Muncii şi Legea negocierii colective. Similar, prin intermediul deliberărilor tripartite din cadrul consiliului, sindicatele au reuşit să blocheze încercarea guvernului, de la începutul anului 1993, de a interzice sindicatele din sectorul de stat şi negocierea colectivă în administraţia de stat.[51] Deliberările tripartite nu s-au defăşurat întotdeauna lin (în iulie 1991 sindicatele s-au retras de la negocieri pentru a protesta împotriva refuzului guvernului de a ridica nivelul salariului minim la nivelul cerut în Acordul General)[52] şi uneori au fost amarnice (ca atunci când Klaus a denunţat demonstraţia paşnică a sindicatelor din piaţa centrală din Praga din 23 martie 1994 şi a comparat-o cu demonstraţia din 1948, când Klement Gottwald a proclamat preluarea puterii de către comunişti),[53] dar, în aceste cazuri şi în altele similare, ambele părţi au revenit la masa negocierilor şi şi-au rezolvat diferendele.[54] Modul de acţiune în acest proces de consens conflictual pare a fi dominat de manevre minore pentru a câştiga avantaje tactice limitate, nu de atacuri frontale care urmăresc dezarmarea strategică a adversarului.

Simultan cu efortul de instituţionalizare a drepturilor sindicatelor, Consiliul tripartit al Acordului Economic şi Social a avut un rol instrumental în asigurarea strategiei de creştere centrată pe salarii mici/şomaj scăzut, caracteristică economiei cehe din perioada postsocialistă. Costurile salariale totale în Republica Cehă sunt considerabil mai scăzute decât cele din Ungaria şi Polonia. În acelaşi timp, şomajul din Republica Cehă nu numai că este mai scăzut decât în celelalte economii postsocialiste, ci, situându-se în jurul a 3%, este şi cel mai redus din Europa. Nivelul mic al şomajului din Cehia se explică parţial prin faptul că o mare parte din şocul prăbuşirii pieţelor de export către fostele economii socialiste a căzut pe umerii Slovaciei (unde rata şomajului a fost de aproape 15 % la finele anlui 1994); similar, capacitatea de a-şi exploata importantul potenţial turistic (turismul a crescut cu aproape 50% din 1992 până în 1994) a constituit o mină de aur, oferind noi locuri de muncă în servicii şi construcţii hoteliere în special la Praga.[55] Dar aceste evenimente singulare sunt doar o explicaţie parţială. În fapt, salariile scăzute şi şomajul redus au fost parte a unei strategii explicite.

Sindicatele cehoslovace au făcut din ocuparea totală a forţei de muncă o temă centrală a programelor lor încă din 1991. Pentru a atinge acest scop, ele au acceptat salariile mici drept un cost al restructurării economice. Aceste

costuri sunt acceptabile, în primul rând, deoarece sindicatele recunosc că salariile scăzute pot contribui la menţinerea şomajului la un nivel redus. După cum observă Rutland, „costul muncii este atât de scăzut încât companiile îşi pot permite să menţină muncitorii pe statele de plată iar întreprinzătorii privaţi consideră că este ieftin să angajeze oameni noi".[56] În al doilea rând, sindicatele au semnat, în cadrul consiliului tripartit, acordurile generale privind salariile deoarece, în schimbul acestei restrângeri salariale, guvernul şi-a menţinut angajamentul de a acţiona cu precauţie în zona falimentului (şi prin urmare prevenind disponibilizările) şi de a aplica politici active în domeniul pieţei forţei de muncă. Impactul acestor politici asupra păstrării locurilor de muncă este dificil de estimat, însă Orenstein observă că ceea ce câştigă forţa de muncă de pe urma politicilor active ale guvernului pe piaţa forţei de muncă este remarcabil: „În 1992-1993, în orice moment, numărul celor angajaţi prin diferite programe de locuri de muncă varia între 100.000 şi 140.000, ceea ce înseamnă circa 2% din totalul forţei de muncă. Guvernul ceh a cheltuit 1,7 miliarde de coroane (58 milioane dolari SUA) pe politici active privind piaţa muncii în 1992."[57]

Astfel, deliberările instituţionalizate au făcut posibil ca sindicatele să îşi modifice orizontul temporal. Ilustrativ este cazul lui Vladimir Petrus, care a condus Camera Sindicală Cehă din 1992 până în 1994 şi a recunoscut în mod explicit că strategia de reformă a guvernului este „cheia către prosperitate care ar putea face realizabile *obiectivele pe termen lung* ale sindicatelor".[58] Structurile tripartite modelau simultan atât cererile sindicatelor, cât şi politicile guvernului şi îi modificau orizontul temporal. În ciuda antipatiei sale iniţiale faţă de sindicate, Klaus a învăţat, prin procesul negocierilor, că muncitorimea putea fi un aliat şi că deliberările tripartite puteau fi un instrument pentru modelarea unui consens privind politicile de restructurare economică.[59]

Şi în acest punct comparaţia cu Ungaria este revelatoare.[60] În cazul Ungariei, strategia guvernului Antall de a diviza şi a conduce a fost încununată de succes: a reuşit să excludă muncitorii din procesul de formulare a politicilor; prin aceasta i-a împiedicat să exercite o influenţă moderatoare asupra politicilor şi i-a făcut să-şi modereze propriile atitudini. Rezultatele acestei atitudini a guvernului au afectat atât muncitorimea, cât şi economia naţională, datorită salturilor şi căderilor bruşte ale valorii reale a salariilor şi comportamentului extrem de imprevizibil al diverselor medii de afaceri, comportamentului muncitorilor şi guvernului de-a lungul întregii perioade.[61] Caracterul mai integrativ al politicii cehe privind sindicatele apare

cu atât mai remarcabil când este privit în opoziție cu politicile socialiștilor din Ungaria în perioada 1994-1995. Datorită faptului că dobândiseră victoria în alegeri cu ajutorul considerabil al sindicatelor socialiste, ar fi fost de așteptat ca Gyula Horn și echipa lui să activeze instituțiile tripartite existente și să corecteze trăsăturile clar antimuncitorești (antisindicale) ale legislației adoptate de predecesorii lor. Însă, tratând instituțiile de deliberare socială ca pe niște paliative bune doar de a fi utilizate *post factum*, le-au devalorizat. Până în prezent, socialiștii nu au introdus nici o legislație care să modifice Codul Muncii și nici prevederile sale referitoare la greve și negocieri colective.[62] Fără un partid politic aliat, sindicatele cehe au fost totuși *suficient de puternice* pentru a-și asigura un set de drepturi instituționale ca să le apere interesele organizaționale. În ciuda ieșirilor sale vitriolante care dovedesc că nu atitudinile, ci instituțiile sunt cele care au un rol moderator, Vaclav Klaus a fost totuși *suficient de constrâns*, învățând astfel că are mai mult de câștigat dacă le face oferte oponenților săi decât dacă încearcă să-i dezarmeze. Primul-ministru neoliberal Vaclav Klaus, și nu politicianul sindicalist, a fost cel care a utilizat instituțiile deliberărilor tripartite și, prin aceasta, a fost modelat de ele.

Analiza celor trei cazuri central-europene duce la o concluzie principală referitoare la executivul puternic, care este vizibil opusă tezei centrale a modelului executivului lipsit de constrângeri, deoarece am observat că acolo unde structurile instituționale au constrâns autoritatea executivă, politicile au fost mai coerente. Autoritățile executive relativ lipsite de constrângeri (în Ungaria, în această perioadă, atât sub conducerea socialiștilor, cât și a conservatorilor, în Germania în perioada imediat următoare unificării) au tins să producă politici ale căror consecințe neanticipate au creat crize și au provocat schimbări de politici (imprudente în Ungaria, moderate în Germania). Autoritățile executive relativ limitate (în Cehoslovacia din 1990 până în 1992, în Republica Cehă după separare, în Germania după ce au început să funcționeze instituțiile federale și corporatiste) au tins să producă politici coerente care puteau fi ajustate și nu trebuiau abandonate o dată ce contextul se schimba. Descoperirea unei corelații negative între autoritatea executivă concentrată și coerența politicilor ne determină să respingem modelul executivului lipsit de constrângeri. În ultimul capitol, pornind de la studiile de caz realizate, propunem un cadru teoretic alternativ cu ajutorul căruia să explicăm sursele instituționale ale politicilor durabile ale transformării economice.

NOTE

1. Jadwiga Staniszkis a dezvoltat conceptul de management prin criză în analiza pe care o face schimbărilor ciclice din politicile economice socialiste. A se vedea Gross, Jan T. (ed.), *Poland's Self-Limiting Revolution*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1984, p. 249-277.

2. Kochanowicz, Jacek, „Reform Weak States and Deficient Bureaucracies", în *Intricate Links: Democratization and Market Reforms in Latin America and Eastern Europe*, Joan M. Nelson, Jacek Kochanowicz, Kálmán Miszei şi Oscar Munoz (ed.), Transaction Books, New Brunswick, NJ, p. 212-219.

3. Williamson, John, „In Search of a Manual for Technopols", în *The Political Economy of Policy Reform*, Williamson (ed.), Institute for International Economics, Washington, DC, 1994, p. 11-28; Geddes, Barbara, *Politician's Dilemma: Building State Capacity in Latin America*, University of California Press, Berkeley, 1994; Haggard, Stephan şi Robert R. Kaufman, *The Political Economy of Democratic Transitions*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1995; Holmes, Stephen, „The Postcommunist Presidency", în *East European Constitutional Review*, vol. 2, nr. 3, 1993, p. 36-41; Holmes, „Superpresidentialism and Its Problems", în *East European Constitutional Review*, vol. 4, nr. 1, 1993, p. 123-126, şi Callaghy, Thomas, „Africa: Back to the Future?", în *Economic Reform and Democracy*, Larry Diamond şi Marc F. Plattner (ed.), Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995, p. 140-152.

4. Ca atare, această literatură accentuează *structura motivaţiilor* (de exemplu, securitatea postului) pentru oficialităţi. A se vedea Geddes, *Politician's Dilemma*, în special p. 190; Haggard, Stephan şi Steven B. Webb, introducerea la *Voting for Reform*, Haggard şi Webb (ed.), Oxford University Press, New York, 1994, p. 1-36, şi Alesina, Alberto, „Political Models of Macroeconomic Policy and Fiscal Reforms", ibid., p. 37-61.

5. Barbara Geddes prezintă în mod clar şi convingător această reformulare în „Challenging the Conventional Wisdom", în *Economic Reform and Democracy*, Diamond şi Plattner (ed.), p. 59-73. Joel Hellman considera această trecere ca una dinspre „dilema participării" către „dilema contestării". Hellman, „Political Power and Economic Reform in the Post-Communist Transitions", manuscris nepublicat, Harvard University, 1995.

6. Geddes (*Politician's Dilemma*) accentuează autoritatea prezidenţială şi îi observă limitele în condiţiile unui sistem de partide fragmentat, ale unor coaliţii de guvernare indisciplinate şi ale unor birocraţii incompetente şi neloiale.

7. Haggard şi Kaufman (*Political Economy of Transitions*) accentuează necesitatea existenţei unei autorităţi executive puternice pentru *iniţierea* reformelor. O dată ce reformele au fost începute şi apar rezultate pozitive, includerea grupurilor sociale majore în procesul de formulare a politicilor este posibilă (şi, susţin ei, chiar de dorit).

8. Trăsăturile actuale ale parlamentarismului ungar au fost puternic influenţate de aşa-numitul *Pact parlamentar* elaborat în primăvara lui 1990 între *MDF* (câştigătorul primelor alegeri libere) şi *SzDSz* (cel mai puternic partid de opoziţie). În schimbul funcţiei de preşedinte (care urma să fie ales de Parlament şi ocupată de candidatul *SzDSz*, Árpád Göncz), liber-democraţii şi-au cedat dreptul de contestare a guvernului în legătură cu o varietate de măsuri economice şi sociale prin renunţarea la clauza care cerea o majoritate

parlamentară calificată (două treimi) pentru a se adopta o astfel de legislație. Consecința constituțională a pactului a fost că Ungaria a optat pentru parlamentarism în locul unui regim prezidențial. În condițiile în care guvernabilității i s-a acordat clar prioritate în fața participării, noile aranjamente instituționale nu numai că au abolit clauza celor două treimi, care ar fi dat *de jure* dreptul de veto opoziției parlamentare, ci, prin introducerea votului pozitiv de neîncredere, au slăbit puterea de control a Parlamentului și au întărit poziția centrală a primului-ministru. Referitor la funcționarea regimului parlamentar ungar, a se vedea dezbaterea interesantă inițiată de colectivul editorial al revistei *Politikatudományi Szemle* în 1994; a se vedea, spre exemplu, Kende, Péter, „Mukodik-e a demokrácia intézményrendszere Magyarországon, în *Politikatudományi Szemle*, nr. 4, 1994, p. 126-138, Ágh, Attila, „A demokratikus átmenet feltételrendszere", în *Politikatudományi Szemle*, nr. 4, 1994, p. 139-145, și comentariile lui Arato, Andrew (ibid., 146-51) și Halmai, Gábor (ibid., nr. 1,1995, p. 125-131).

9. Spre deosebire de Republica Cehă, unde o confederație sindicală unitară reprezintă interesele muncitorilor, în Ungaria există șapte confederații sindicale care reunesc aproximativ 25-30 % din forța de muncă; cu alte cuvinte, ele au abia jumătate din nivelul de organizare a sindicatelor cehe. În Ungaria, confederația sindicală reformată din timpul regimului comunist (*MSZOSZ*) rămâne cea mai puternică organizație care reunește sectoarele cele mai tare lovite de reforme. Două organizații desprinse din fostele sindicate unitare din perioada comunistă reprezintă diferite grupuri de *gulere albe*, iar o a treia reunește muncitorii din industria chimică și alte sindicate mai mici (de sector industrial) care nu au dorit să se alăture *MSZOSZ*. Trei confederații sindicale noi s-au format după 1988, dintre care Liga Democratică a Sindicatelor Independente este cea mai puternică. Împreună cu consiliile muncitorilor și cu mult mai mica Confederație Solidaritatea, noile confederații cuprind aproximativ 15-20% din totalul muncitorilor ungari. Bruszt, László, „Reforming Alliances: Labor, Management, and State Bureaucracy in Hungary's Economic Transformation", în *Strategic Choice and Path Dependecy in Post-Socialism: Institutional Dynamics in the Transformation Process*, Jerzy Hausner, Bob Jessop și Klaus Nielsen (ed.), Londra: Edward Elgar, 1994, p. 261-287; Tóth, András, „Great Expectations and Fading Hopes, Trade Unions and System Change in Hungary", în *Parties, Trade Unions and Society in East-Central Europe*, Michael Waller și Martin Myant (ed.), Frank Cass, Ilford, U.K., 1994, p. 176-197, și Neumann, László, *A Deficiency of the Transition: Lack of Effective Institutionalization of Wage Bargaining and Labor Conflicts in Hungary*, lucrare prezentată la cea de-a X-a Conferință Internațională a Europeniștilor, Chicago, martie 1996.

10. Schwartz, Herman, „The New East European Constitutional Courts", în *Constitution-Making in Eastern Europe*, A.E. Dick Howard (ed.), Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1993, p. 163-207; Arato, Andrew, „Constitution and Continuity in the East European Transitions, Part II. The Hungarian Case", în *Constellations*, vol. 1, nr. 2, 1994, p. 306-325; Majoros, Ferenc, *Ungarische Verfassungsgerichtsbarkeit seit 1990*, Bundesinstitut für Ostwissentschaftliche und Internationale Studien, Berlin, 1993.

11. Tinerii democrați (*FIDESZ*), prezentându-se în campanie sub o nouă etichetă drept un partid „național-liberal", au accentuat problema inflației și au propus ca soluție un pact

salarial la nivel naţional. Pentru a combate inflaţia, consilierii economici ai *FIDESZ* propuneau modificarea aşteptărilor prin negocieri pentru a convinge muncitorii să reducă cererile salariale, în ideea că inflaţia va fi astfel limitată, şi pentru a convinge mediul de afaceri să aibă încredere într-un guvern competent. Ei sperau că restaurarea încrederii mediului de afaceri (generată de un pact al salariilor negociat cu succes) se va traduce în niveluri mai înalte ale investiţiilor, ceea ce ar genera o creştere noninflaţionistă care ar reduce durata şi greutatea sarcinilor sociale pe care trebuie să le suporte salariaţii. În formularea liber-democraţilor (*SzDSz*), criza era mult mai severă şi urmau vremuri grele. Pentru a convinge societatea să tolereze alte greutăţi, în speranţa că aceste sacrificii nu vor fi făcute în van, ei au propus negocieri tripartite pentru a asigura înţelegeri socio-economice mult mai largi, care nu se limitau la problemele salariale, ci includeau şi aspecte legate de politicile sociale, de protecţia socială în faţa unor lovituri puternice, drepturi sindicale şi altele asemenea.

12. În toamna anului 1994 atacul împotriva lui Békesi s-a intensificat atunci când Horn, într-o succesiune rapidă a evenimentelor: (a) a forţat demisia preşedintelui Băncii Naţionale, care era nominal independent, cu mult înainte de expirarea mandatului său de şase ani, adăugând că înlocuitorul pe care îl vor căuta va fi unul dintre „oamenii noştri"; (b) a intervenit direct, în ciuda sfatului ministrului de finanţe, pentru a anula contractul finalizat prin care lanţul hotelier Hungar Hotel era vândut unui cumpărător american; (c) a forţat demisia preşedintelui APS, anunţând că intenţiona să creeze un nou Minister al Privatizării, care nu raporta ministrului de finanţe.

13. Bokros, care publicase articole disidente în timpul perioadei lui Kádár sub pseudonimul David Ricardo, a fost primul preşedinte al Bursei din Budapesta înainte de a deveni preşedinte al Băncii Budapesta. Surányi era o figură familiară la Banca Naţională, al cărei preşedinte fusese înainte de a fi eliminat din aceasta poziţie independentă politic de guvernul Antall. Împreună, cei doi au studiat cu economistul László Antal şi şi-au continuat pregătirea sub supravegherea acestuia în cadrul Departamentului de cercetare al Ministerului de Finanţe. Fiecare dintre ei era bine cunoscut şi respectat de Banca Mondială şi FMI.

14. Despre caracterul crizei nu exista nici o îndoială. După nouă luni lipsite de acţiune cu privire la eşalonarea datoriei externe, la deficitul balanţei de plăţi şi la deficitul bugetar în continuă creştere, creditul guvernului ungar printre investitorii străini, pieţele financiare şi instituţiile de credit internaţionale era în cădere liberă: preţurile pe piaţa secundară pentru titlurile guvernamentale scădeau în permanenţă; spre a atrage cumpărători pentru noile titluri guvernamentale, după ce profiturile au fost stabilizate la câteva procente peste cele ale bonurilor de trezorerie, au crescut rapid cu până la 10%; rating-ul ţării la Moody a scăzut; declanşate de colapsul monedei spaniole, preţurile la bursa din Budapesta au căzut, iar acţiunile la Fotex, o companie apropiată de cercurile socialiste, au scăzut cu mai mult de 50% atunci când investitorii străini (care, per total, nu au părăsit pieţele emergente din Cehia, Polonia sau Turcia) şi-au retras capitalul de la bursa din Budapesta.

15. Sándor Nagy, preşedintele celei mai largi federaţii sindicale, a răspuns că acelaşi scop de reducere a deficitului de 165 miliarde forinţi putea fi îndeplinit cu un plan alternativ (prezentat pe puncte şi teme detaliate), care însemna reducerea greutăţii de pe umerii unor grupuri şi părea să ameninţe mai puţin cu adâncirea recesiunii economice.

Bokros şi-a exprimat gratitudinea faţă de liderul sindical, reprezentant al Partidului Socialist în Parlament pentru lista detaliată, observând că echipa sa de la Ministerul de Finanţe îl va studia cu interes în momentul când se va discuta *următoarea* rundă de reduceri bugetare. Reprezentanţii mediului de afaceri au salutat reducerea deficitului, dar au afirmat că programul lui Bokros nu era o strategie de creştere pe termen lung.

16. Susţinătorii pactelor sociale tripartite au afirmat că negocierile cuprinzătoare nu sunt necesare în vremuri normale, ci mai degrabă în vremuri de criză. Bokros şi consilierii săi au ripostat: pericolul pe care voi nu îl vedeţi este acela că negocierile sociale cu partenerii noştri interni vor duce la scăderea credibilităţii de care ne bucurăm în ochii partenerilor externi; dacă dăm credit societăţii, pierdem creditele externe; negocierea ar putea genera credibilitate pe termen scurt dar, dacă erodează credibilitatea externă, pierdem unele mijloace de a produce rezultatele economice care ne sunt necesare pentru a menţine credibilitatea pe termen lung; societatea trebuie să accepte pur şi simplu că nu există alternative.

17. Cu privire la originile sistemului politic german postbelic, a se vedea Rogers, Daniel, „Transforming the German Party System: The United States and the Origins of Political Moderation", în *Journal of Modern History*, vol. 65, nr. 3, 1993, p. 512-532; Bawn, Kathleen, „The Logic of Institutional Preferences: German Electoral Law as a Social Choice Outcome", în *American Journal of Political Science*, vol. 37, nr. 4, 1993, p. 965-991.

18. Pentru dezbaterea aprinsă din rândul oamenilor de ştiinţă germani dacă ideea de colonizare este o caracterizare potrivită pentru procesul de unificare, a se vedea Pickel, Andreas, „Jump-Starting a Market-Economy: A Critique of the radical Strategy for Economic Reform in the Light of East German Experiences", în *Studies in Comparative Communism*, vol. 25, nr. 2, 1992, p. 177-191; Brie, Michael, „Die Ostdeutschen auf dem Wege vom «armen Bruder» zur organisierten Minderheit?", *Working Paper Series of the Arbeitsgruppe Transformationsprozesse*, 94/4, Berlin, Max-Plank-Gesellschaft.

19. Scriind despre această perioadă excepţionalistă a instituţiilor politice ale Germaniei postbelice, Gerhard Lehmbruch, un foarte bun observator, nota: „Ce s-a întâmplat la începutul anului 1990 a fost căderea temporară a structurii «cvasi-corporatiste» a reţelei de politici vest-germane. În condiţiile neobişnuite ale anului 1990, sistemul de partide şi-a tăiat canalele de comunicare cu ceilalţi actori corporativi din sistemul politic vest-german şi şi-a asumat poziţia de *instanţă suverană de luare a deciziilor lipsită de constrângeri*. Consecinţa acestui fapt a fost că sistemul său de credinţe, care în mod obişnuit are scopuri integrative şi nu operative, a ajuns să guverneze deciziile operative ale politicilor. Sistemul de credinţe care a dominat nu numai discursul electoral din 1990, ci şi deciziile guvernului a fost mitul «economiei sociale de piaţă» într-o variantă extrem de simplificată." Lehmbruch, Gerhard, „The Institutional Framework of German Regulation", în *The Politics of German Regulation*, Kenneth Dyson (ed.), Aldershot, U.K.: Dartmouth, 1992, p. 45-46 (sublinierea autorilor). A se vedea, de asemenea, von Beyme, Klaus, „The Effects of Reunification on German Democracy", în *Government and Opposition*, vol. 27, nr. 2, 1992, p. 158-177.

20. Cu privire la reţelele întrepătrunse din perioada postbelică (preunificare) care au împiedicat *statul semisuveran* să ia decizii unilaterale şi l-au obligat să negocieze conţinutul

politicilor publice, a se vedea Katzenstein, Peter J., *Policy and Politics in West Germany: The Growth of a Semisovereign State*, Temple University Press, Philadelphia, 1987.

21. Spre deosebire de Ungaria şi de celelalte ţări postsocialiste, unde nu se credea în miracole şi prin urmare nici nu erau încurajate, Germania de Est a fost asigurată că nu vor fi ridicate costurile sociale ale restructurării, iar Germania de Vest a fost asigurată că nu vor scăpa de sub control costurile fiscale pe care va trebui să le suporte. Pentru o discuţie pe larg asupra deciziilor privind costurile unificării, a se vedea Seibel, Wolfgang, „Nichtintendiert wirtschaftliche Folgen politischen Handelns. Die Transformations politik des Bundes in Ostdeutschland seit 1990", în *Regierungs system und Verwaltungspolitik*, Arthur Benz şi Wolfgang Seibel (ed.) p. 214-249, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1995.

22. Seibel, Wolfgang, „Privatization by Means of State Bureaucracy?: The Treuhand Phenomenon in Eastern Germany", în *Restructuring Networks în Postsocialism: Legacies, Linkages, and Localities*, Gernot Grabher şi David Stark (ed.), Oxford University Press, Londra şi New York; McShane, Denis, „IG Metal – Ossis Fight Back", în *New Statesman and Society*, vol. 6, nr. 252, (1993), p. 10-12.

23. Sally, Razeen, şi Webber, Douglas, „The German Solidarity Pact; A Case Study in the Politics of the Unified Germany", în *German Politics*, vol. 3, nr. 1, 1994, p. 27-53.

24. Seibel, Wolfgang, „Privatization ... in East Germany", p. 290-291.

25. Hyman, Richard, *Institutional Transfer: Industrial Relations in Eastern Germany*, manuscris nepublicat, University of Warwick, 1996; Wilfried, Richard şi Helmut Wiesentahl, „Tarifautonomie in de-industrialisierten Gelande. Analyse eines institutionentransfers in Prozess der deutschen Einheit", în *Kolner Zeitschrift fir Soziologie und Sozialpsychologie*, vol. 40, nr. 3, 1994, p. 425-452.

26. Fichter, Michael, „A House Divided: A View of German Unification as It Has Affected Organized Labour", în *German Politics*, vol. 2, nr. 1, 1993, p. 21-39; Fichter, Michael, şi Hugo Reister, *Zum Stand der Gewerkschaftsentwicklung in Den neuen Bundeslandern: Afbau-Struktur-Politik*, raport de cercetare pregătit pentru Comisia de Cercetare a Schimbărilor Sociale şi Politice din noile landuri germane, Berlin, 1995.

27. Fichter, Michael, „Institutional Transfer and Institutionalization in Unified Germany: The Case of the Unions", lucrare prezentată la Conferinţa *The Political Economy of the New Germany, Cornell University*, octombrie 1994, p. 16. Hyman raportează că numărul membrilor de sindicat a scăzut în anii următori, ajungând la 2,6 milioane (o pierdere de 38% din numărul maxim de membri) la începutul anului 1995. Hyman, *Institutional Transfer*, p. 20.

28. Acestea includeau, printre altele, „Grundstätze zur Zusammenarbeit von Bund, neuen Landen, und Treuhandanstalt", document emis la 14 martie 1991, care a instituit întâlniri între conducerea agenţiei şi miniştrii guvernelor landurilor est-germane; declaraţia comună dată de *DGB*, Sindicatul German al Gulerelor Albe şi *Treuhandanstalt* la 13 aprilie 1991 şi acordul cu Societăţile pentru Promovarea Muncii, Forţa de Muncă şi Dezvoltare Structurală încheiat la 17 iulie 1991. Seibel, „Privatization ... in Eastern Germany", p. 292-293.

29. Sally şi Webber, „German Solidarity Pact", p. 30.

30. Seibel, „Unintended Consequences", p. 14.

31. Deşi nu era majoritar, partidul lui Klaus a deţinut pluralitatea în Parlament.

Problema era că, deşi *ODS* a putut câştiga un sprijin tot mai mare în rândul parlamentarilor, era încă lipsit de legitimitatea electorală care i-ar fi permis să înceapă asaltul decisiv asupra socialiştilor, social-democraţilor şi „a celor de la '68" (activiştii Primăverii de la Praga din 1968), care formau împreună majoritatea în această fază postsocialistă timpurie.

32. Rutland, Peter, *Workers' Responses to the Market Transition: The Czech Case*, Working Paper. National Council for Soviet and East European Research, 1994; Orenstein, Mitchell, *The Czech Tripartite Council and Its Contribution to Social Peace*, manuscris nepublicat, Yale University, noiembrie 1994, p. 14.

33. După Orenstein, „caracterul hibrid social-liberal" al primului pachet de reforme a fost generat de un compromis între două grupuri din cadrul guvernului: „În timp ce Vaclav Klaus şi echipa de neoliberali din cadrul Ministerului de Finanţe plănuiau privatizarea în masă, liberalizarea preţurilor şi stabilizarea monedei, social-democraţii din cadrul Ministerului Muncii elaborau şi aplicau dimensiunea socială a reformei." Orenstein, Mitchell, *Out of the Red: Building Capitalism şi Democracy în Post-Communist Europe*, teză de doctorat, Yale University, mai 1996, p. 84.

34. Brom, Karla, şi Orenstein, Mitchell, „The Privatized Sector in the Czech Republic: Government and Bank Control in a Transitional Economy", în *Europe-Asia Studies*, vol. 46, nr. 6, 1994, p. 894.

35. Barry Weingast prezintă un caz puternic pentru a susţine beneficiile federalismului în transformarea economică în „The Economic Role of Political Institutions: Market-Preserving Federalism and Economic Growth", în *Journal of Law, Economics, and Organization*, vol. 11, 1994, p. 1-31. A se vedea de asemenea Montinola, Gabriella, Yingyi Qian şi Barry R. Weingast, „Federalism, Chinese Style: The Political Basis for Economic Success in China", în *World Politics*, vol. 48, nr. 1, 1995, p. 50-81.

36. A se vedea, spre exemplu, „We Cannot Allow a Wave of Bankruptcies" (interviu cu Karel Dyba, ministru al politicii economice şi dezvoltării), în *Zemedelske Noviny*, 29 ian. 1993, p. 6, şi „Bankruptcies Under Supervision: The Law on Bankruptcies and Settlements to Be Softened", în *Hospodarske Noviny*, 12 feb. 1993, p. 1-2 (în Joint Publications Research Service, *East European Reports* JPRS-EER-93-021-S, 19 mar. 1993). A se vedea de asemenea Haryi, Aydin, şi Gerald A. McDermott, *Restructuring in the Czech Republic: Beyond Ownership and Bankruptcy*, manuscris nepublicat, CERGE-EI, Praga, aprilie 1995.

37. Orenstein, *Czech Tripartite*, p. 12.

38. Peter Rutland observă că chiriile acoperă numai 20% din costurile de întreţinere şi că încălzirea şi electricitatea sunt în mare măsură subvenţionate. În acestă situaţie, industria mineritului face lobby pentru ridicarea preţului cărbunelui, costurile serviciilor cresc, iar noii proprietari particulari ai blocurilor dobândite prin restituirea proprietăţii cer dreptul de a impune chirii la preţul pieţei. „În ciuda acestor presiuni diverse pentru liberalizarea preţurilor (toate cu o impecabilă logică thatcheristă), Klaus a îngăduit doar o creştere graduală a chiriilor, de teamă să nu aprindă protestele sociale. În 1992, subvenţiile au totalizat 4,8 miliarde de coroane. În decembrie 1993, a fost introdus un nou program, care oferea 250 de coroane (8 dolari) pe lună subvenţii pentru o jumătate de milion de chiriaşi cu venituri reduse." Rutland, „Workers' Responses," p. 11.

39. „Factorul-cheie al succesului pe care l-am avut a fost o *viziune* clară a viitorului pe care doream să-l realizăm şi o strategie de reformă *pragmatică*, fezabilă, capabilă să câştige sprijinul majorităţii populaţiei." Vaclav Klaus, interviu, *OECD Transition Brief*, nr. 2, iarna 1996, p. 3 (sublinirea autorilor). A se vedea Klaus, „The Experience with Radical Economic Reforms in the Czech Republic", în *The Brown Journal of World Affairs*, primăvara 1994, p. 123-127.

40. În condiţiile unui prag electoral de 5%, coaliţia guvernamentală a dobândit 52% din locurile parlamentare cu numai 42% din voturi (*East European Constitutional Review*, vol. 3, nr. 2 primăvara 1994, ediţie specială, Designing Electoral Regimes, p. 65). Pentru trăsăturile particulare ale legii electorale cehoslovace, a se vedea lucrarea lui Olson, David M., „The Sundered State: Federalism and Parliament in Czechoslovakia", prezentată la Conferinţa „Comparative Parliamentary Development in Eastern Europe and the Former USSR", organizată la Center for Soviet, Post-Soviet, and East European Studies, Emory University, Atlanta, 9-10 aprilie 1993.

41. „Országos Választási Bizottság Közleménye az Országgyülési Képviselök Választásról", în *Magyar Közlöny*, nr. 44, 1990, p. 3-12.

42. Pentru alegerile din Ungaria din 1990 şi 1994, a se vedea Szelényi, Sonja, Szelényi, Iván şi Poster, Winifred R., „Interests and Symbols in Post-Communist Political Culture: The Case of Hungary", în *American Sociological Review*, vol. 61, nr. 3, 1996, p. 466-477; Rácz, Barnabás, „Political Pluralization in Hungary: The 1990 Elections", în *Soviet Studies*, vol. 43, nr. 1, 1991, p. 107-136; Dent, Bob, „Letter from Budapest", în *New Statesman and Society*, vol. 7, nr. 303, 1994, p. 11-16, şi Oltay, Edith, „The Former Communists' Electoral Victory in Hungary", în *Radio Free Europe-Radio Liberty Research Reports*, 1994, 3.1-6, J2.24.

43. Wheaton, Bernard şi Zdenek Kavan, *The Velvet Revolution: Czechoslovakia, 1988-1991*, Westview Press, Boulder, CO, 1992, p. 95-98.

44. Rutland, „Workers' Responses", p. 6, observă că, în acest proces de reorganizare, sindicatelor li s-a acordat o considerabilă autonomie: spre exemplu ele păstrau 70% din taxele sindicale adunate. În timp ce în Cehoslovacia noile sindicate au obţinut în scurt timp dreptul de a împărţi între ele toate proprietăţile fostelor sindicate comuniste, în Ungaria guvernul a întârziat, timp de câţiva ani, o rezolvare definitivă a problemei bunurilor (substanţiale) ale sindicatelor şi a exploatat cu iscusinţă dezbaterea dintre vechile sindicate şi cele noi pentru a accentua diviziunea dintre cele şase confederaţii sindicale aflate în competiţie. Proprietatea sindicală a fost divizată în cele din urmă în 1993. A se vedea Tóth, András, „Great Expectations", şi Bruszt, László, „The Antall Government, the Labor Unions and the Employers' Associations", în *Lawful Revolution in Hungary: 1989-1994*, Béla Király şi Andras Bozóki (ed.), Social Science Monographs, Boulder, CO, 1995, p. 369-395.

45. Myrant, Martin, „Czech and Slovaks Trade Unions", în *Parties, Trade Unions and Society in East-Central Europe*, Michael Waller şi Martin Myrant (ed.), Frank Cass, Essex, U.K., 1994, p. 61; Rychetnik, Ludek, „Can the Czech Republic Develop a Negociated Economy?", în *Strategic Choice and Path Dependency in Post-Socialism: Institutional Dynamics in the Transformation Process*, Jerzy Hausner, Bob Jessop şi Klaus Nielsen (ed.), Edward Elgar, Aldershot, U.K., 1995, p. 242, şi Rutland, „Thatcherism, Czech Style", p. 119.

46. Citat din Rychetnik, „Negociated Economy," p. 244.

47. A se vedea Myrant, „Trade Unions", p. 64-67, pentru o discuție privind mobilizarea muncitorilor în această perioadă.

48. În legătură cu acest rol internațional, Rutland observă: „Sub câteva aspecte, noul cod nu cuprindea prevederile minime pentru protecția intereselor muncitorilor recomandate de Organizația Internațională a Muncii. Scrisorile din partea ICFTU și Lane Kirkland din partea AFL-CIO au contribuit la persuadarea guvernului să schimbe codul." Rutland, „Thatcherism, Czech Style", p. 122.

49. Orenstein, „Czech Tripartite", p. 6, 8; Rutland, „Workers' Responses", p. 13-14; Rychetnik, „Negociated Economy", p. 242-244. Ca o confirmare a argumentului nostru anterior că formarea politicilor sociale și economice nu ar trebui analizată independent de chestiunea separării celor două țări, ar trebui să observăm că aceste drepturi au fost întărite în avântul către *divorțul de catifea*. În perioada care a precedat separarea formală din 1 ianuarie 1993 a trebuit să fie formulată și adoptată noua Constituție cehă pentru a se conferi o bază legală statului în curs de apariție. Ratificarea necesita o majoritate calificată de două treimi. În schimbul sprijinului său, Partidul Social-Democrat Ceh a cerut ca, în noua Constituție, să fie încorporată Carta Europeană a Drepturilor Omului. Documentul, care cuprinde un număr mare de drepturi sociale, a fost anexat la Constituția cehă. Orenstein observă: „În timp ce Marea Britanie a lui Margaret Thatcher a optat pentru nealăturarea la «capitolul social» european, Carta Europeană a Drepturilor Omului este acum parte a Constituției Republicii Cehe. Așa cum le place social-democraților cehi să spună uneori, «suntem în mijlocul Europei, nu în Insulele Britanice»." Orenstein, „Out of the Red", p. 98. Moștenirea separării continuă astfel să modeleze politica economică și socială.

50. Pentru un exemplu de pact elaborat de Consiliul Acordului Economic și Social, a se vedea textul integral al Pactului General al Republicii Cehe pentru 1993 în Joint Publication Research Service, *East European Reports* (JPRS-EER-93-030-S), 13 aprilie 1993, p. 9-12.

51. În 14 ianuarie 1994 consiliul tripartit și-a anunțat hotărârea că „guvernul nu va insista asupra interzicerii participării organizațiilor sindicale la luarea deciziilor în cadrul administrației. În schimb, va pregăti un proiect de lege care stabilește condițiile de desfășurare a activității lor." (Orenstein, „Czech Tripartite," p. 17)

52. Rychetnik, „Negociated Economy", p. 243. A se vedea Myant, „Trade Unions," p. 68-72, pentru o discuție privind tensiunile din cadrul structurii tripartite, afirmațiile muncitorilor că guvernul nu și-a respectat partea sa de înțelegere și grevele de avertisment având drept scop reluarea negocierilor.

53. Orenstein, „Tripartite Council," p. 20

54. În 1992 directorul Consiliului Acordului Economic și Social, vice prim-ministrul Pavel Hoffmann, a rezumat experiența din primii doi ani ai consiliului: „A devenit clar că schimbările urmărite în economie necesitau cel puțin un consens social elementar și cereau mai mult decât o decizie guvernamentală. Guvernul trebuia ... să ducă un dialog cu partenerii sociali. (...) A funcționat ori de câte ori dorința de a găsi o soluție a fost mai mare decât pozițiile apriorice." Citat în Rychetnik, „Negociated Economy", p. 244.

55. Economist Intelligence Unit, *Country Profile: Czech Republic and Slovakia, 1995-1996*, datele privind șomajul, p. 14 și 41; datele privind turismul, p. 22. Nivelul deosebit

de scăzut al şomajului din Republica Cehă este explicat parţial de criteriile foarte restrictive care definesc statutul de şomer şi de beneficiile reduse (durată şi nivel) de care se bucură şomerii. În schimb, în Ungaria, ajutorul de şomaj este mai consistent şi costurile angajării sunt mai ridicate datorită taxelor deosebit de mari pentru ajutorul social pe care le plăteşte angajatorul. În Ungaria, unul din doi lucrători disponibilizaţi este înregistrat ca şomer, spre deosebire de unul din trei în Republica Cehă. Acestea fiind spuse, ar trebui să observăm, de asemenea, că rata concedierilor a fost mult mai scăzută în Republica Cehă: din 1990 până în 1994, în Ungaria numărul celor cu locuri de muncă a scăzut cu 26%, în timp ce în Republica Cehă a scăzut cu numai 10%. Mai mult, deoarece au fost create noi locuri de muncă iar costurile salariale totale au rămas relativ scăzute, şomajul pe termen lung este semnificativ mai scăzut în Republica Cehă, iar rata reangajărilor este de şase ori mai mare în Republica Cehă decât în Ungaria. A se vedea Koltay, Jeno, „Munkanélküli és foglalkoztatáspolitika Közép és Kelet Európban", în *Közgazdasági Szemle*, nr. 2, p. 142-167; Shen, Raphael, *Economic Reform in Poland and Czechoslovakia: Lessons in Systemic Transformation*, Praeger, Westport, CT, 1993, şi Gora, Marek, *Central and Eastern European Labour Markets in Transition: Can We Draw Common Conclusion on Their Behaviour?*, manuscris nepublicat, Universitatea de Ştiinţe Economice din Varşovia, 1996.

56. Rutland, „Workers' Resonses," p. 10.

57. Orenstein, „Tripartite Council," p. 12.

58. Citat în Myant, „Czech and Slovak Trade Unions," p. 76 (sublinierea autorilor). Myant, p. 75-80, prezintă o excelentă trecere în revistă a diferitelor niveluri ale sprijinului pentru programul de reformă al guvernului din partea diferitelor segmente ale mişcării muncitoreşti.

59. La doar câteva săptămâni după discursul incriminatoriu împotriva mobilizării sindicale din primăvara lui 1994, Klaus a acceptat să ţină discursul principal la congresul sindicatelor, oferind această ramură de măslin: „Guvernul caută o bază de consens al cetăţenilor asupra problemelor fundamentale ale prezentului şi viitorului şi este conştient de faptul că sindicatele joacă aici un rol extrem de important. Prin urmare, respectăm şi noi Consiliul Acordului Economic şi Social şi vom încerca în viitor să negociem în cadrul său, deşi rolul guvernului (şi al statului) în calitate de angajator se schimbă radical mulţumită privatizării. Vom continua să facem propuneri cu privire la schimbări viitoare în cadrul negocierilor tripartite, dar aş dori să accentuez aici, în faţă dumneavoastră, că nu chemăm la o revoluţie şi nici la schimbări radicale. Prin urmare, după părerea mea, diferenţele de opinie nu trebuie să genereze situaţii dramatice." (Citat din Orenstein, „Tripartite Council", p. 20-21)

60. Suntem conştienţi de posibilele obiecţii din perspectivă structuralistă care ar putea fi aduse abordării instituţionaliste la care apelăm. Prima perspectivă susţine că diferenţele în ceea ce priveşte politicile adoptate în Ungaria şi Cehia sunt mult mai bine explicate prin diferenţele de condiţii economice, precum datoria externă extrem de ridicată din Ungaria şi absenţa sa în cazul ceh. Dar această explicaţie se clatină deoarece rezultatele la care ne-am aştepta urmându-i logica nu se regăsesc în realitate. În condiţiile în care cehii dispuneau de mai mult spaţiu de manevră în sfera economică, ne-am fi aşteptat ca ei să se mişte mai repede (mai ales date fiind preferinţele lor iniţiale faţă de politici); în ciuda

acestui fapt, comportamentul lor a fost caracterizat de moderație. În condițiile în care maghiarii se confruntau cu constrângeri economice mult mai severe, ne-am fi așteptat ca ei să procedeze cu precauție (date fiind tendințele lor gradualiste); în ciuda acestui fapt, s-au precipitat, provocând o criză financiară severă, care a dus la creșterea datoriei externe. Similar, pornind de la caracterul nereformat al economiei socialiste din Republica Cehă, am fi putut anticipa probleme structurale de ajustare mai mari – spre exemplu, niveluri mai ridicate ale concedierilor și șomajului în comparație cu Ungaria, unde condițiile microeconomice la nivelul firmelor păreau mult mai propice. Ceea ce vrem să arătăm este că politicile nu pot fi înțelese direct din condițiile structurale economice. Efortul nostru pe parcursul acestui capitol a avut drept scop explicarea *politicilor* pornind de la caracteristicile *sistemelor politice* care le-au produs.

61. Bruszt, „The Antall Government and the Unions".

62. Pentru comparația pe care o facem între Cehia și Ungaria, am găsit un exemplu interesant de cealaltă parte a globului. În deceniul precedent, guvernele laburiste din Australia și Noua Zeelandă au introdus reforme neoliberale radicale. Dar, ca și în cazul omoloagelor lor est-europene, trăsăturile instituționale ale celor două sisteme politice prezintă deosebiri importante. Ca în Ungaria, autoritatea executivă din Noua Zeelandă este extrem de concentrată și relativ lipsită de constrângeri (parlament unicameral și sistem electoral de tipul învingătorul ia totul). Mai mult decât atât, la fel ca în Ungaria, politicienii laburiști din Noua Zeelandă au acționat unilateral, respingând consultările cu sindicatele. În schimb, sistemul de pârghii și contragreutăți pus în mișcare de Parlamentul bicameral și diviziunea federală a puterilor în Australia (ca în Republica Cehă) a produs politici mai moderate și mai incrementale, bazate pe pacte formale de cooperare între guvern și Consiliul Australian al Sindicatelor. Nu este surprinzător că, din punctul de vedere al argumentului nostru general, în timp ce reformele economice din Australia au fost durabile, în Noua Zeelandă ele s-au aflat sub continua amenințare a unei schimbări a rezultatelor electorale. Numai o dată cu alegerile din 1996, la 12 ani după începerea procesului de reformă, se poate spune că reformele economice din Noua Zeelandă au câștigat acceptul general. A se vedea fascinantul set de studii adunat în Castles, Francis G., Rolf Gerritsen și Jack Vowles (ed.), *The Great Experiment: Labour Parties and Public Policy Transformation in Australia and New Zealand*, Auckland University Press, Auckland, 1996.

7. RĂSPUNDEREA EXTINSĂ

Care sunt implicațiile studiilor de caz din capitolul anterior pentru modul de înțelegere a relației dintre structurile politice şi politicile de reformă? În speță, care este relația dintre *răspunderea* publică şi autoritatea de a duce la îndeplinire proiectele de reformă? Modelul autorității executive neconstrânse implică o ipoteză larg răspândită în teoria politică[1] referitoare la un balans între autoritate şi *răspundere*: cu cât centrul reformator este mai puțin răspunzător, cu atât este mai capabil să reprezinte voința generală; cu cât este mai puțin constrâns, cu atât este mai capabil să-şi coordoneze programul. Neconstrânsă de legături care să o imobilizeze, puterea executivă poate acționa cu responsabilitate deoarece dispune de autoritate deplină pentru a duce la îndeplinire sarcinile dificile pe care le cere situația.

Analiza noastră sugerează, dimpotrivă, un fenomen organizațional paradoxal numai la prima vedere: capacitatea executivă, înțeleasă aici drept capacitatea de a formula şi a aplica programe de reformă coerente, poate fi sporită prin impunerea unor constrângeri asupra prerogativelor unilaterale ale autorității executive. Membrii autorității executive, care răspund în fața altor instituții de stat şi sunt controlați de actori societali organizați, nu sunt în mod necesar mai slabi; de fapt, politicile lor pot fi chiar mai eficiente. Din acest punct de vedere, coerența politicilor pentru reforme economice durabile este un rezultat al răspunderii extinse.

Prin *răspundere extinsă* înțelegem includerea centrului de luare a deciziilor în rețele de instituții politice autonome care limitează tendințele arbitrare ale oficialităților. Răspunderea extinsă diferă în primul rând de *răspunderea pe verticală* exercitată prin intermediul alegerilor periodice, deoarece *extinde răspunderea* şi la nivel *orizontal* printr-un set de relații prin care puterea executivă este verificată de alte instituții ale statului. Prin

expunerea politicilor unei analize critice din partea a cât mai multor instituții se reduce posibilitatea ca reprezentanții puterii executive să facă greşeli prin politici adoptate pripit.[2] În al doilea rând, *răspunderea extinsă* diferă de simpla tragere la *răspundere* pe cale electorală deoarece, spre deosebire de caracterul episodic al celei din urmă, prima este *extinsă în timp*. Răspunderea extinsă, ca proces în continuă desfăşurare, reduce posibilitatea ca reprezentanții puterii executive să facă apel la „situația de criză" în încercarea de a-şi legitima şi extinde autoritatea electorală delegativă.[3] După cum sugerează analiza cazurilor Cehiei şi Germaniei, departe de a împiedica coordonarea statului, această deliberare extinsă în rețele de instituții autonome, care însoțeşte formularea politicilor şi aplicarea lor practică, sporeşte în realitate posibilitățile unei coordonări *ex ante* a acestora.

Privită prin prisma acestor două dimensiuni (axială şi temporală), *răspunderea extinsă* are afinități vizibile cu conceptul de răspundere pe orizontală (*horizontal accountability*), utilizat convingător de Guillermo O'Donnell în critica pe care o face *democrației delegate* în democrațiile recent instituite, dar slab consolidate ale Americii Latine. Deplângând cercul vicios al freneziei decizionale, care erodează încrederea dar totodată cere mai multă autoritate pentru puterea executivă centrală, în mod bizar omnipotentă şi impotentă dintr-o dată,[4] O'Donnell pledează pentru instituirea răspunderii orizontale între instituțiile statului. Noțiunea noastră de *răspundere extinsă* cuprinde şi trăsăturile modelului lui O'Donnell dar vizează o *extindere de mai mare anvergură*, şi anume includerea în rețelele de responsabilizare nu numai a instituțiilor *din interiorul statului,* ci şi a altor instituții politice, în speță alți actori societali organizați.

Sub aspectul acestei extinderi a sferei de cuprindere, noțiunea de răspundere extinsă pe care o dezvoltăm în lucrarea de față (*extended accountability in scope*) face parte din aceeaşi familie cu conceptul de includere lărgită (*expanded embeddedness*) lansat de Peter Evans. În concluzia cărții *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, Evans speculează privitor la şansele statului dezvoltării. Problema pe care o analizează el este că însuşi succesul statului dezvoltării de a stimula transformarea industrială ar putea ridica obstacole în evoluția sa ulterioară. Succesul industrializării duce la apariția unor noi clase sociale cu agende proprii, care ar putea reprezenta o provocare pentru statul însuşi. Conştient că modelul relațiilor dintre stat şi societate pe care îl dezvoltă este limitat la legăturile dintre birocrația de stat şi elitele industriale, Evans pledează pentru o includere lărgită a răspunderii, care să cuprindă consultări cu sindicatele şi

cu alte grupuri subordonate în cadrul unui set de relații stat-societate mult mai larg definit.[5]

Accentul pus de Evans pe includere, deşi congruent cu opinia lui că autonomia nu este o funcție a izolării, marchează un punct de plecare important în schema lui analitică, care are o largă aplicabilitate în contextul postsocialist. Statele-partid ale vechiului bloc sovietic nu erau state ale dezvoltării iar, sub conducerea lor, procesul de industrializare a fost departe de a fi un succes. Din Gdansk până la Vladivostok, ele au reuşit însă să creeze o clasă muncitoare industrială care în prezent poate reprezenta o provocare pentru politicile reformatoare ale noilor state postsocialiste din regiune. După cum sugerează argumentul mai general al lui Evans şi după cum indică analiza noastră, includerea lor din raționi politice în rețele de decizii este o condiție fundamentală pentru realizarea unor programe robuste şi flexibile de transformare economică. Noi susținem ideea că extinderea rețelelor dincolo de elitele industriale şi extinderea răspunderii dincolo de instituțiile statului pentru a include o sferă mai largă de interese şi informații în centrele de luare a deciziilor contribuie la *coerența* politicilor de reformă.

Bineînțeles că o astfel de opinie este în întregime implauzibilă din punctul de vedere al modelului autorității executive neconstrânse. În logica acestui model, experții cărora deținătorii puterii executive aleşi în mod public le-au delegat autoritatea au deja cunoştințele necesare: ei dețin infomația şi ştiu ce este de făcut. Dacă sistemul de pârghii şi contragreutăți la nivel orizontal ar îngreuna coordonarea în interiorul statului, includerea intereselor societale ar fi, fără îndoială, o sursă de poluare a politicilor. Răspunderea extinsă nu ar putea decât să le dilueze autoritatea şi să erodeze coerența politicilor. Însă din analiza cazurilor german şi ceh rezultă contrariul: oricât de imperfectă, relativa includere politică a intereselor societale subordonate a sprijinit autoritatea politică şi a sporit coerența politicilor. Extinderea răspunderii şi la organisme regionale, în care muncitorii se bucură de reprezentare, şi extinderea deliberărilor în instituții tripartite, care cuprind întreprinzători, muncitori şi instituții de stat, nu au generat compromisuri dăunătoare. Dimpotrivă, acestea au fost canalele instituționale majore pentru menținerea politicilor pe direcțiile stabilite.[6] Readucerea societății în sfera politică în momentul formulării politicilor a însemnat că factorii de decizie nu s-au confruntat cu societatea numai în momentul punerii lor în aplicare. În schimb, aceste deliberări le-au adus un plus de cunoştințe factorilor de decizie, au oferit informații extrem de importante care i-au ajutat să anticipeze consecințele economice, politice şi sociale ale acțiunilor lor. Astfel,

răspunderea extinsă *a lărgit orizonturile temporale ale principalilor actori statali*, corectând din timp erorile politice de calcul şi încurajând factorii de decizie să gândească în avans atunci când se angajau în jocul strategic al politicilor de reforme. Deoarece deliberările i-au forţat să fie receptivi *ex ante*, direcţiile politicilor care au rezultat erau deja modelate coerent şi coeziv, ceea ce a facilitat un răspuns rapid şi adaptări flexibile la circumstanţe schimbătoare. Deliberarea extensivă nu „a diluat" politicile; le-a temperat, făcându-le mai durabile deoarece erau mai flexibile. Răspunderea extinsă nu i-a compromis pe politicieni, ci i-a făcut să adopte perspective mai pragmatice.

Concepţia noastră asupra răspunderii extinse combină astfel aspecte ale răspunderii pe orizontală a lui O'Donnell şi ale includerii lărgite a lui Evans. Ca şi O'Donnell, noi atragem atenţia asupra rolului procesului de *tragere la răspundere* în modelarea coerenţei politicilor şi, asemenea lui Evans, accentuăm nevoia de a-i include pe actorii societali în reţelele de elaborare a politicilor. Însă cadrul teoretic pe care îl dezvoltăm nu constă în simpla alăturare a celor două concepte, căci extinderea pe care o operăm asupra conceptului de *răspundere* necesită o modificare semnificativă a cadrului propus de Evans. Simpla extindere a sferei reţelelor care leagă birocraţiile statale de societate riscă să genereze erodarea coerenţei politicilor. După cum indică analiza noastră din subcapitolul „Uriaşul Gulliver legat fedeleş" (din Capitolul 4), incoerenţa partidului-stat socialist se datora unor astfel de legături directe între birocraţia statală şi interesele societale: cu cât birocraţii încercau să ţină mai mult seama de setul de interese particulare în continuă expansiune, cu atât statul era mai puţin capabil să combine eficient politicile. În absenţa unei instituţii care să ofere mecanismele tragerii la *răspundere*, această atitudine a birocraţilor însemna că statul era prizonierul particularismului politicilor. De aceea, am ales în mod deliberat această terminologie: *răspunderea extinsă* (*extended accountability*) nu este pur şi simplu un alt nume dat conceptului lui Evans, ci se referă la un proces care diferă de extinderea legăturilor personale ale membrilor birocraţiei de stat în contextul social (*personal embeddedness*).

Dintre cazurile selectate pentru analiză, *Treuhandanstalt* din Germania se apropie cel mai mult de concepţia lui Evans de „agenţie-pilot" a unui stat al dezvoltării, o „superagenţie"[7] din sfera economică. Mai mult, în evoluţia sa ulterioară, această instituţie se apropie mai mult de sugestia lui Evans referitoare la includerea lărgită în spaţiul social prin încorporarea sindicatelor în cercul lărgit al legăturilor cu birocraţii din agenţie care conduceau şi

coordonau politicile. După cum am demonstrat, includerea politică a intereselor subordonate a plasat *Treuhandanstalt* pe o direcție mai echilibrată. Dar, așa cum am văzut, limitările acestor noi politici se datorau faptului că rețelele noilor instituții deliberative își aveau centrele prea aproape de agenție. Transformarea într-o instituție care poate fi trasă la *răspundere* de alte instituții a fost un proces dificil în situația în care diferitele interese societale erau adesea legate unele de altele prin intermediul managerilor care lucrau în cadrul acesteia. În comparație cu Ungaria, în Germania structurile sindicale transferate și instituțiile federale ale guvernelor landurilor au oferit un oarecare control asupra megalomaniei autorităților executive de la nivel central. Însă noile politici erau încă ezitante tocmai datorită faptului că extinderea legăturilor imediate ale birocraților din cadrul *Treuhandanstalt* (în congruență cu sugestiile lui Evans pentru lărgirea includerii în contextul social) amenințau să dizolve agenția într-o mare de interese particulare. Concepția noastră asupra răspunderii extinse deplasează astfel centrul analitic dinspre legăturile personale ale membrilor birocrației de stat înspre trăsăturile instituționale ale câmpului politic.

AUTORITATE ȘI RĂSPUNDERE

Cum pot fi integrate în cadrul statului interese societale eterogene fără a compromite programele ambițioase de reformă economică? Pericolul integrării unor astfel de interese într-o birocrație bine prinsă în contextul social și totuși fragmentată este acela că politicile de reformă se pot dezagrega la rândul lor. La fel ca dinamica responsabililor receptivi din statele socialiste, coerența politicilor s-ar disipa într-o multitudine de înțelegeri la nivelul birocrației, într-un proces atât de fragmentat încât administrația statului ar scăpa de sub control.

Așa cum a sugerat până acum conceptul de *răspundere extinsă* și așa cum explicăm în capitolul de față, răspunsul la această problemă se bazează pe extinderea analizei de la sfera birocrației statale și de la domeniul instituțiilor intrastatale la *proprietățile câmpului politic*. Într-o primă aproximare a contururilor acestui câmp, putem spune că, acolo unde și atunci când funcționează relativ eficient, *rezultatele* sale sunt principii și linii directoare generalizate și că dinamica sa internă este modelată de competiții permanente pentru forme specifice de *încredere*. Actorii săi centrali sunt politicieni care se luptă pentru a dobândi încredere, iar organizațiile sale cheie sunt partidele

care concurează între ele pe baza unor programe politice şi interacţionează cu instituţiile statului şi cu alte organizaţii care mediază interesele societale.[8]

Ce anume fac politicienii reformatori sau, mai precis, cum se angajează ei în politica de transformare care contribuie la răpunderea extinsă? Pentru a examina acest aspect, utilizăm noţiunea de *rapoarte* (*accounts*)[9]. Având o etimologie bogată, acest termen semnifică simultan contabilitate şi naraţiune. Ambele dimensiuni conţin judecăţi evaluative şi fiecare o implică pe cealaltă: contabilii pregătesc scenarii în funcţie de anumite formule prestabilite, iar din istorisirile unui bun povestitor ne dăm seama de ceea ce este important. Politica este o formă de contabilitate socială. Politicienii „deschid conturi" şi „prezintă rapoarte". Politicienii îşi deschid conturi când fac apel la electorat: „Acordaţi-mi credit." „Creditaţi-mă, investiţi în mine, autorizaţi-mă să acţionez în numele vostru!" Dar politicienii care iau pur şi simplu milioanele de interese în considerare vor fi penalizaţi în cadrul politicii bazate pe competiţie. Pentru a avea succes în această competiţie, partidele trebuie să câştige sprijinul unor grupuri sociale cu interese şi motivaţii foarte diferite, chiar conflictuale. Strategiile câştigătoare cuprind aceste interese particulare în naraţiuni cuprinzătoare, cunoscute sub numele de *programe politice*.

În pregătirea unor astfel de programe ca forme specifice de naraţiune, politicienii exploatează dublul caracter asociativ al resurselor, ca legături între grupuri şi ca legături în cadrul *reţelelor de categorii*[10] care formează principiile legitimatoare. Această muncă de formare şi menţinere a programului politic implică întotdeauna regruparea resurselor politice, rearanjarea legăturilor sociale dintre grupuri şi stabilirea unor noi asocieri între categoriile cognitive/politice prin care societatea este reprezentată. În procesul de stabilire a noilor asocieri, politicienii nu reprezintă interesele (simpla prezenţă în sfera politică a unor poziţii date şi fixe) în aceeaşi măsură în care le reconfigurează prin stabilirea unor noi conexiuni între ele, unele chiar neaşteptate. Cu alte cuvinte, un program politic nu reprezintă pur şi simplu interesele, ci remodelează identităţile. Programele politice sunt, prin urmare, de două ori asociative: prin pretenţia că reprezintă şi că vorbesc în numele anumitor grupuri sociale (de exemplu, „noi suntem partidul muncitorilor *şi* al micilor întreprinzători"), ele încearcă să creeze alianţe; susţinând o anumită direcţie de acţiune, ele încearcă să modifice *legăturile de asociere* care stau la baza funcţionării şi transformării societăţii (de exemplu, „cereri salariale moderate pot creşte profitabilitatea şi performanţa la export, ducând prin urmare la creşterea nivelurilor investiţiilor şi la asigurarea veniturilor guvernului, contribuind prin aceasta la modernizarea

infrastructurii şi investiţiilor în capitalul uman, ceea ce generează stabilizarea forţei de muncă şi creşteri salariale").

Astfel, partidele politice concurează în *sisteme de reprezentare* nu numai sub aspectul pretenţiilor lor delegative de a vorbi în numele anumitor grupuri sociale, ci şi sub aspectul eforturilor lor deliberate de a modifica contururile hărţilor cognitive de reprezentare a societăţii. Programele politice de succes nu se bazează pe legăturile asociative existente, ci încearcă în mod deliberat să modeleze noi asocieri care sparg graniţele grupărilor sociale fixate anterior. Politica de reprezentare este o luptă pentru diviziunile lumii şi *viziunile* asupra ei. În cadrul politicii de reformă, partidele şi politicienii oferă viziuni concurente ale transformării la nivel societal.

Însă, aşa cum au demonstrat studiile noastre de caz, provocarea majoră pentru politica de transformare este cum să prezinţi o astfel de viziune fără a deveni vizionar. Referitor la acest punct, noi afirmăm, bazându-ne din nou pe studiile de caz, că răspunsul se găseşte în instituţiile răspunderii extinse.

Conform opiniei standard, caracterul *episodic* al răspunderii în faţa electoratului este cel care le conferă politicienilor spaţiu de manevră pentru a duce cu hotărâre la îndeplinire programul câştigător pe care i l-au prezentat. În fapt, unii autori sunt de părere că, dacă se lungeşte perioada dintre alegeri, se măreşte şi posibilitatea ca oficialităţile să poată adopta o perspectivă pe termen lung şi să-şi poată asuma sarcini dificile, ştiind că în tot acel timp nu vor răspunde pentru acţiunile lor.[11] Din această perspectivă, o viziune pe termen lung împreună cu aprobarea de a o duce la îndeplinire sunt contrabalansate de *răspunderea* pe termen scurt în faţa altor instituţii.

Prin contrast, din perspectiva răspunderii extinse, aprobarea de a duce la îndeplinire politicile este un proces continuu, iar politicienii reformatori care au avut succes recunosc faptul că vânzarea viziunii necesită o acreditare permanentă.[12] Ei ştiu că, dacă programul este mai ambiţios iar sarcinile reformei sunt mai dificile, incertitudinea actorilor sociali cu privire la prezent şi viitor este mai mare. Şi astfel, în timp ce continuă să-şi proiecteze viziunea asupra viitorului, politicienii se angajează în opera de a produce în permanenţă un discurs construind asocieri între preocupări prezente şi acea viziune transformatoare. Tocmai datorită faptului că miza este mare şi nesiguranţa la fel, politicienii de succes ştiu că nu se pot opri la simpla afirmaţie: „Prin voturile voastre aţi investit în mine, iar acum eu vă construiesc viitorul conform viziunii mele." Ei lucrează pentru a demonstra că sunt receptivi şi luptă aproape zi de zi pentru menţinerea sprijinului public.

În cadrul politicii de transformare, investiţia politică este un proces cu

multe fațete. Pe de o parte, seamănă cu o ofertă publică supervizată de Comisia Electorală (ca o comisie de valori) și garantată de un partid politic (ca o bancă centrală de investiții). Numai cu un program convingător partidul poate câștiga suficienți investitori pentru a-și acoperi punctele. Dar aceasta nu este singura analogie sugestivă care poate fi făcută cu lumea finanțelor. Căci, pe de altă parte, în condiții de reformă caracterizate de un nivel ridicat de nesiguranță, investiția politică pare o bancă de economii fragilă, ai cărei manageri trebuie să îi reasigure pe numeroșii deponenți că investițiile lor sunt sigure, un zvon panicard dovedindu-se la fel de dezastruos pentru bancă și pentru deponenți. Recunoscând că sprijinul public poate fi retras între alegeri, politicianul reformist care are succes se angajează continuu în munca de explicare politică: prin prezentarea sprijinului pentru anumite politici ca dovadă a soliditățiii viziunii strategice mai ample, prin legarea sacrificiilor pe termen scurt de beneficii pe termen lung și prin reasigurarea publicului de gestionarea eficientă a resurselor politice astfel încredințate. Pe scurt, politicianul indică un set diversificat de „dovezi" ale *faptului că este demn de încredere* (*și în prezent, dar și în viitor*).

Dar această alchimie politică nu este suficientă pentru a asigura că investitorii individuali vor simți că depunerile lor sunt în siguranță. Până și cel mai iscusit discurs nu poate asigura publicul că interesele lui sunt protejate și conturile lui sunt bine administrate. De fapt, marșurile, demonstrațiile și proliferarea asociațiilor ierarhice ca dovadă a sprijinului permanent, manipularea deschisă a presei, demagogia populistă care scurt-circuitează lanțurile de asociere dintre prezent și viitor sunt cele care pot duce la o frenezie mobilizatoare. În cazul cel mai rău, mobilizarea riscă să obstrucționeze rolul decisiv al alegerilor. În cele din urmă, deoarece generează în mod tipic o spirală a neîncrederii, mobilizarea amenință în permanență să distrugă încrederea investitorilor și să-i facă să depună cu toții cereri de retragere care să falimenteze banca de credit politic (adică să dezerteze în favoarea partidelor care se opun politicilor de reformă).

Ca o condiție necesară dar nu suficientă, comportamentul politicienilor și partidelor politice orientat către dobândirea încrederii este numai un aspect al răspunderii extinse. Deoarece programul politic nu este ca un titlu de valoare pe termen lung, cu o rată a restituirii amânată dar fixă, el necesită mai mult decât o legătură imediată, personală, între politician și public. Instituțiile intrastatale și extrastatale ale răspunderii extinse sunt cele care îi conving pe deponenții individuali să acorde în continuare credit politicienilor reformatori. Prin controlul public sporit exercitat de instituțiile răspunderii

orizontale (instituții de stat care monitorizează alte instituții de stat), cetățenii dobândesc unele garanții că prin *investiția pe care o fac într-un program de reformă* nu autorizează acțiuni capricioase care pot declanșa dezastre. Prin extinderea răspunderii atât sub aspectul timpului cât și al sferei de cuprindere pentru a include alte reprezentări organizate ale intereselor societale, cetățenii dobândesc garanții că greutățile sociale pe care trebuie să le suporte sunt înregistrate ca niște cecuri care le vor fi achitate cândva în viitor.

Extinderea răspunderii (orizontal, către alte instituții de stat, lateral, către alte instituții de reprezentare politică, temporal, prin monitorizare permanentă) oferă *garanțiile instituționale* prin care deponenții sunt asigurați că brokerii politici nu le irosesc resursele. Și, cu cât aceste garanții sunt mai eficiente, cu atât mai mult deponenții înțeleg că șirurile lungi din fața băncilor nu sunt semne ale falimentului, ci reprezintă operațiuni obișnuite de depunere și retragere (la fel cum programul politic trece prin procesul de pierdere și câștigare de susținători între alegeri). Garanțiile instituționale promovează astfel încrederea investitorilor. Prin intermediul lor publicul acordă credit reformelor. Pe scurt, *răspunderea extinsă lărgește orizonturile temporale ale actorilor societali.*

În opinia standard, cu cât este mai mare intervalul de timp dintre momentele în care trebuie să răspundă pentru acțiunile lui, cu atât este mai lungă pârghia lui Arhimede cu ajutorul căreia politicianul reformist mișcă lumea. Dimpotrivă, *răspunderea extinsă* scurtează perioada dintre momentele în care are loc procesul de *tragere la răspundere*. Cu toate acestea, așa cum am văzut, ea lărgește orizontul temporal al politicienilor și al publicului, sugerând o variantă politică a paradoxului lui Zeno: asemenea modului în care vechii matematicieni din Grecia antică explicau infinitul prin segmentarea continuă a fracțiunilor în submultipli, monitorizarea incrementală oferă bazele politice pentru strategii pe termen lung. În mod obișnuit, cu cât concentrarea autorității este mai mare, cu atât executivul este mai capabil să instrumenteze schimbarea. Prin contrast, *răspunderea extinsă* generează o rețea de autoritate dispersată. Totuși, în mod paradoxal, atunci când autoritatea executivă este inclusă [prinsă] într-un set de instituții autonome care se monitorizează reciproc, această distribuție a autorității întărește coerența și eficacitatea politicilor de reformă prin multiplicarea punctelor de sprijin în întregul spațiu politic. Politica transformării este controlată nu numai prin simpla prezentare a celui mai mare număr de aliați, ci și prin utilizarea opozanților instituționali. Politica transformării construiește credibilitate în rândul publicului și dobândește autorizare pentru

a efectua schimbarea nu printr-o tranziție liniștită, ci prin utilizarea fricțiunii instituționale[13] în multiple puncte-cheie. Neohobbesienii greșesc. Autoritatea și răspunderea nu sunt în mod necesar invers proporționale. Răspunderea extinsă poate lărgi autoritatea pentru a duce la îndeplinire reformele.

RECONSIDERAREA CONCEPTULUI DE COERENȚĂ

Prin acordurile cu caracter obligatoriu rezultate din deliberările extinse, libertatea de acțiune a politicienilor este limitată. Legați astfel, ei sunt liberi să ofere viziunile lor pragmatic-instituționale: „Sunt legat de programul meu și sunt prins într-o rețea de autoritate dispersată. Mă poți autoriza să acționez pentru că nu pot acționa pripit." Această dublă legătură este cea care deschide spațiul pentru politica de transformare, deoarece combinația distinctă de viziune și constrângere, de program și pragmatism este cea care duce la politici reușite de reformă. Politicile de reformă pur pragmatice riscă să se lovească de interesele existente. Politicile de reformă pur programatice riscă să devină prizonierele propriilor iluzii. Legătura dublă pe care o impune *răspunderea extinsă* (legând executivul atât într-o rețea de autoritate dispersată, cât și de raportarea sistematică a unui program de reformă) este cea care generează pragmatismul programatic.

Noțiunea de răspundere extinsă și corolarul său, conceptul de pragmatism programatic, au implicații pentru modul în care înțelegem conceptul de coerență. În opinia tradițională, coerența politicilor este judecată în funcție de consistența internă, de precizia și de caracterul cuprinzător al planului de reformă. Cu cât mai clar, mai precis și mai bine specificat este proiectul unei politici, cu atât mai coerent va fi cursul pe care politica respectivă îl va lua. Unii dintre cei care elaborează politicile economice încep să pună sub semnul întrebării această opinie, cel puțin în măsura evitării noțiunii de înlănțuire fixă de secvențe.[14] În locul metaforei arhitecturale a proiectului, planul reformei se bazează în aceste cazuri pe modele cibernetice care inserează mecanisme de feedback și de corectare. Ca un program sofisticat de calculator cu o serie de secvențe simultane de tipul „dacă ... atunci", proiectantul monitorizează permanent o gamă largă de indicatori economici într-un proces de continuă recalibrare a parametrilor majori ai modelului.

Politica transformării începe de la proiect. Dar, în plus față de utilizarea indicatorilor proceselor economice (nivel de inflație, rate ale salariilor, performanța la export și altele asemenea), ea recunoaște că viabilitatea pe

termen lung a unui program de reformă depinde de factori noneconomici precum nivelurile şi formele sprijinului public, încrederea în afaceri, comportamentul electoral şi altele. Instituţiile răspunderii extinse oferă acest control esenţial. Prin intermediul asocierilor deliberative, politicienii şi publicul recalibrează parametrii schimbării. Ca „instituţionalizare a raţiunii practice" ei pun în aplicare „regula pragmatică" a lui John Dewey, care afirma că „pentru a descoperi înţelesul unei idei, caută-i consecinţele".[15] În cadrul unui astfel de pragmatism programatic, scopurile şi mijloacele sunt într-o relaţie de cauzalitate reciprocă. Scopurile nu dictează mijloacele, căci numai în încercarea de realizare a scopurilor pe care ni le propunem descoperim înţelesul deplin al ideii iniţiale şi, prin acest proces de învăţare a implicaţiilor scopurilor pe care le avem, reuşim să modelăm atât instrumentele viziunii, cât şi uneltele practice necesare unui stadiu mai înalt al experimentării.[16] Politica transformării este experimentală nu datorită faptului că societatea este subiectul unui plan măreţ, ci pentru că deliberările îl educă pe educator, îl transformă pe transformator. Prin pragmatizarea viziunii, nu îi limitează sfera, ci o deschid; ele evidenţiază scopuri şi invită la revizuiri nu ca o privire înapoi, ci ca o întoarcere spre noi percepţii ale posibilului.

Astfel, pragmatismul programatic nu numai că pune sub semnul întrebării secvenţa diferitelor măsuri luate în cadrul unui program de reformă, ci merge mai departe şi contestă secvenţa proiectului reformei şi a punerii în aplicare a politicilor.[17] De aceea, el se aseamănă cu reorganizarea recentă a producţiei într-unul dintre sectoarele cu cea mai rapidă creştere din economiile avansate, caracterizat de rapide cuceriri tehnologice şi de o volatilitate extraordinară a pieţei. După cum le-a identificat Charles Sabel,[18] aceste noi evoluţii au două trăsături distincte. Astfel, datorită avantajelor semnificative pe care le au cei care fac prima mişcare (primul actor ce introduce un produs nou, în special unul care stabileşte un nou standard, captează o mare parte a pieţei, câştigând beneficii mari), firmele care aşteaptă să înceapă producţia până în momentul când proiectul este completat vor fi penalizate în cadrul competiţiei. În acest context, strategiile de succes integrează concepţia şi execuţia, procesul de producţie începând înainte ca proiectul să fie finalizat. În al doilea rând, aceste noi sisteme de producţie sunt caracterizate adeseori de *proiectare simultană*. În timp ce proiectarea convenţională se desfăşoară secvenţial, subsistemele centrale fiind planificate mai întâi în detaliu, urmate de condiţiile limitative pentru structurarea componentelor la nivelurile inferioare, în proiectarea simultană mai multe echipe de proiect dezvoltă toate subsistemele în acelaşi timp. Într-un astfel de proiect simultan, diferitele

echipe care lucrează la un proiect se angajează într-o monitorizare reciprocă continuă, pe măsură ce inovațiile produc propuneri multiple, adesea concurente, de îmbunătățire a proiectului general.[19] Sabel susține că succesul în ingineria simultană depinde de acest proces de „învățare prin monitorizare" și necesită o reflexivitate organizațională acută care susține mai degrabă decât distruge ambiguitatea de-a lungul întregului proces.

Această concepție a proiectului ca proces deliberativ în cadrul sectoarelor de vârf ale economiilor avansate corespunde îndeaproape concepției pe care o avem despre sursele de coerență ale strategiilor de reformă în economiile postsocialiste. Astfel, coerența politicilor nu este o funcție directă a caracterului direct și a preciziei proiectului inițial, ci a caracterului integrativ al fazelor proiectării și aplicării. Și, asemeni proiectării simultane, politica transformării sprijină ambiguitatea pentru a clarifica scopurile prin deliberări. Nici lipsit de scop, nici rigid, însă repetitiv, procesul deliberativ prin intermediul căruia sunt stabilite scopurile și sunt recunoscute implicațiile lor facilitează învățarea din circumstanțele schimbătoare rezultate din eforturile reformatoare. Coerența politicilor este astfel produsul unei proces de învățare reflexivă.

Cu toate acestea, cititorul nu ar trebui să creadă în mod greșit că, prin utilizarea conceptului de învățare, avem în vedere un proces de contemplare filosofică. De fapt, așa cum dezvăluie cazurile analizate, în special cele mai pline de succes, procesul răspunderii extinse este zgomotos și discordant. Acolo unde deliberările sunt reale, interesele nu sunt ușor de armonizat. Ele au armonii proprii și folosesc unități de măsură diferite. Ele fac apel la principii de legitimare distincte. Forumurile deliberative nu sunt spații în care diferențele dispar, ci în care sunt exprimate. Strategia excluderii evită dezacordurile și dizarmoniile dintre principii diferite, dar sacrifică coerența politicilor. Strategia includerii poate părea discordantă, dar promovează reflexivitatea organizațională care stă la baza adaptabilității pe termen lung.[20]

EXTINDEREA RĂSPUNDERII PENTRU A-I CUPRINDE ȘI PE ACTORII ECONOMICI

În acest capitol ne-am referit la problemele legate de autoritatea actorilor statali și la posibilitatea altor actori de a-i trage la răspundere. În aceste ultime pagini, vom discuta pe scurt ce posibilitate există ca și actorii economici să fie răspunzători în fața altor organisme. Conform opiniei tradiționale, în sfera

economică performanța și posibilitatea de a fi tras la răspundere (paralel cu autoritatea și răspunderea din sfera politică) implică un compromis. Mai precis, această opinie susține că performanța și răspunderea nu implică un compromis cu o singură condiție: răspunderea să aibă ca principiu unic de justificare logica maximizării profiturilor. Introducerea altor principii pe baza cărora instituțiile pot fi trase la răspundere va slăbi, poate regretabil dar inevitabil, performanța competitivă. Indicațiile sunt clare. Ca și în sfera politică, unde, pentru a rezolva o criză, este necesară maximizarea autorității prin eliberarea executivului de constrângerile instituționale, în sfera economică, pentru a rezolva o criză este necesară acordarea unei autorități maxime proprietarilor/managerilor proprietății, eliberându-i de orice alt principiu, cu excepția logicii rentabilității.

Cu toate acestea, specialiștii în economia politică nu sunt unanim de acord că stabilirea rentabilității drept scop unic este calea cea mai sigură spre performanța competitivă pe termen lung. Scriind despre economia Germaniei, Wolfgang Streeck, spre exemplu, a fost un susținător fervent al conceptului de *constrângeri benefice*.[21] Similar, observând Japonia, Ronald Dore ne atrage atenția asupra importanței *rigidităților flexibile*.[22] În centrul acestei concepții alternative se află ideea că impunerea constrângerilor (asupra mobilității capitalului, asupra dreptului de a disponibiliza angajații și altele) poate spori performanța competitivă pe termen lung. Studiile lui Dore, Streeck și alții demonstrează, de exemplu, că patronii care sunt constrânși de normele de angajare și/sau de negocierile colective la nivel de ramură industrială să nu concedieze lucrătorii vor tinde în mai mare măsură să ridice nivelul echipei cu care lucrează permanent. În schimb, aceste aptitudini îmbunătățite motivează firmele să concureze pentru porțiunea superioară a segmentelor de piață, unde calitatea este singura care contează. Astfel, constrângerile (introducerea altor logici sociale cu excepția rentabilității) pot îmbunătăți performanța; rigiditățile pot fi o sursă de flexibilitate. Logica eficienței nu este întotdeauna și peste tot opusă integrării sociale; în fapt, ultima poate stabili condiții pentru realizarea primei.

Reprezentând o provocare la adresa opiniei clasice conform căreia raționalitățile de tip nonpiață vor duce în mod inevitabil la erodarea performanței, aceste studii nu sugerează că toate rigiditățile vor contribui la sporirea competitivității sau că proprietarii ori managerii vor adopta întotdeauna o perspectivă limitată a maximizării profitului pe termen scurt, cu excepția cazurilor în care sunt constrânși să procedeze altfel. Problema care se pune pentru economiile postsocialiste este dacă numai conducerea

corporată (în sensul limitat) poate genera strategiile pentru competitivitatea pe termen lung. Mesajul constrângerilor benefice şi al rigidităţilor flexibile pare deosebit de relevant pentru Europa de Est contemporană, confruntată cu presiuni pentru o adaptare rapidă la pieţele mondiale, căci aceste presiuni sunt potenţial periculoase: *adaptarea* reuşită pe termen scurt poate să submineze bazele *adaptabilităţii* pe termen lung.[23] Firmele est-europene ar putea reuşi, de exemplu, să elimine domeniul cercetării şi proiectării, să demită inginerii şi angajaţii calificaţi şi să treacă la operaţii bazate pe calificări minime, care sunt subcontractate unor mari corporaţii multinaţionale, pentru ca în final să descopere că această strategie este o fundătură care nu face decât să le despartă de pieţele internaţionale în următoarea rundă a competiţiei.

În opinia noastră, competitivitatea durabilă depinde de abilitatea de a combina resursele într-un mod flexibil: strategiile de inovare sunt strategii care recunosc interdependenţele complexe şi schimbătoare dintre bunuri şi actori. Tensionarea acestor legături prin acordarea unei autorităţi lipsite de constrângeri proprietarilor promovează „eliberarea" ca ideologie a agenţilor economici care nu pot fi traşi la răspundere (firme izolate sau reţele de întreprinderi) care împiedică forme potenţiale de cooperare între actori interdependenţi ce ar fi putut genera flexibilitate şi adaptabilitate pe termen lung. De aceea, riposta noastră la apelurile neoliberalilor de „a elibera piaţa" şi la cele ale neoetatiştilor de „a elibera statul" nu poate fi „să se elibereze reţelele", ci să se caute aranjamentele instituţionale prin care reţelele să poată fi *trase la răspundere*.

Aşadar, ar trebui oare ca statul să fie agentul care administrează acea *tragere la răspundere*? Ar trebui ca el să impună alte logici sociale decât rentabilitatea, recompensând şi pedepsind reţelele în funcţie de performanţa lor bazată pe principii eterogene? Aceasta ar reproduce eşecurile birocratice ale socialismului, când firmele au fost obligate să producă numeroase rapoarte pentru superiorii lor administrativi, indicând *răspunderea* lor nu numai pentru producţie, ci şi pentru protecţie socială, grădiniţe, cursuri la seral, procentajul membrilor de partid din interiorul lor, şi să-şi demonstreze ritualic loialitatea faţă de internaţionalismul socialist.

Dar, dacă statul nu ar trebui să fie agenţia în faţa căreia reţele sunt răspunzătoare, el are totuşi un rol specific, chiar dacă mai limitat, în *extinderea răspunderii la nivelul actorilor economici*. Fără a interveni direct în problemele întreprinderii, statul poate încuraja instituţii descentralizate care să constrângă reţelele să ia în considerare interdependenţele pe termen

lung. El nu trebuie să reglementeze *conținutul*, dar poate reglementa *contextul* administrării întreprinderilor printr-o legislație care slăbește sau întărește abilitatea actorilor sociali de a negocia interdependențele. Statul poate facilita deliberările care lărgesc orizonturile temporale nu prin emiterea de directive sau prin stabilirea de obiective, ci prin modelarea mediului drepturilor procedurale.

Astfel, deoarece performanța competitivă în sectoarele cu rentabilitate crescută depinde de forța de muncă calificată, statul nu trebuie să administreze conținutul calificărilor pentru locurile de muncă, ci poate încuraja dreptul sindicatelor de a negocia colectiv siguranța locului de muncă care îi motivează pe angajatori să îmbunătățească și să utilizeze aptitudinile angajaților lor. Deoarece competitivitatea depinde de stabilitatea relațiilor din cadrul forței de muncă, statul nu trebuie să administreze contractul de muncă, dar poate ajuta la stabilirea instituțiilor de intermediere a intereselor. Deoarece competitivitatea pe pieţele mondiale depinde de cooperarea dintre firme, statul nu trebuie să administreze în detaliu politica industrială, dar poate încuraja asocierile dintre angajatori la nivel de industrie. Deoarece adaptabilitatea pe termen lung depinde de zonele active care sprijină rețele dense între universități, firme și administrații locale, statul nu trebuie să administreze în detaliu dezvoltarea regională, dar poate promova drepturile regiunilor și administrațiilor locale față de întreprinderi. Extinzând astfel condițiile *tragerii la răspundere*, statul nu determină anumite rezultate; acestea pot doar să derive din procesul de deliberare în care nu numai rețelele de afaceri, ci și reprezentanții muncitorilor și ai regiunilor pot fi ținuți sub control democratic în cadrul instituțiilor răspunderii extinse.

În procesul răspunderii extinse, rețelele nu sunt conduse de stat. În schimb, sistemul de acorduri reciproc obligatorii este cel care le limitează libertatea de acțiune. Nu statul este cel care își extinde responsabilitatea asupra rețelelor, ci mai degrabă instituțiile deliberării asociative extind *răspunderea* și controlul democratic la nivelul economiei. Statul nu este spațiul unei metaraționalități sau purtătorul unei superreflexivități; informațiile sale limitate pot doar să stabilească condițiile prin care informațiile de la nivel local pot lărgi reflexivitatea organizațională care este baza autoorganizării societății.

NOTE

1. Hanna Pitkin prezintă un contrast lucid între *abordarea autorizării* a lui Hobbes şi *abordarea răspunderii* în lucrarea *The Concept of Reprezentation*, University of California Press, Berkeley, 1967, p. 55-59; pentru scrieri mai recente pe aceeaşi tematică, a se vedea March, James G. şi Johan P. Olsen, *Democratic Governance*, Free Press, New York, 1995, p. 141-181.

2. La fel cum Guillermo O'Donnell, aproape parafrazând *The Federalist Papers*, afirmă în apărarea răspunderii orizontale: „Datorită faptului că politicile sunt duse la îndeplinire de o serie de puteri relativ autonome, luarea deciziilor în democraţia reprezentativă tinde să fie înceată, incrementală şi adeseori este în pericol de a se bloca. Dar, din această cauză, politicile în discuţie sunt de obicei *imune faţă de greşeli mari* şi au o şansă bună de a fi puse în practică; mai mult, responsabilitatea pentru greşeli tinde să fie împărţită între mai mulţi actori." O'Donnell, Guillermo, „Delegative Democracy" în *Journal of Democracy*, vol. 5, nr. 1, 1994, p. 62.

3. După cum am văzut în cazul Ungariei şi după cum exemplifică stilul delegativ al lui Elţîn (conducere prin decrete), astfel de eforturi de a utiliza crizele pentru legitimarea unor puteri executive extinse este endemică în societăţile din care lipseşte răspunderea extinsă. Observaţiile lui O'Donnell în legătură cu democraţia delegativă din America Latină ar fi putut fi scrise în legătură cu cazurile postsocialiste: „[O criză socio-economică adâncă] generează un puternic simţ al nevoii de a acţiona rapid şi oferă un teren fertil pentru a elibera tendinţele delegative care ar putea fi prezente într-o anumită ţară. Guvernele lipsite de experienţă se confruntă cu probleme şi cereri şi trebuie să opereze cu o birocraţie slabă şi dezarticulată (dacă nu chiar neloială). Preşedinţii sunt aleşi pe baza promisiunii că, fiind puternici, curajoşi, deasupra partidelor şi intereselor, nişte *machos*, vor salva ţara. Guvernarea lor este «o guvernare a salvatorilor ţării» (*salvadores de la patria*). Aceasta duce la un stil «magic» de formare a politicilor: «mandat» delegativ conferit de majoritate, voinţă politică puternică şi cunoştinţe tehnice – toate ar trebui să fie suficiente pentru a îndeplini misiunea salvatorului – «pachetele de politici» urmează ca un corolar." O'Donnell, „Delegative Democracy", p. 65.

4. „În democraţia delegativă suntem martorii unei frenezii decizionale, pe care în America Latină o numim *decretismo*. Deoarece astfel de ordine executive unilaterale tind să afecteze interese importante care sunt mobilizate politic, este puţin probabil ca ele să fie puse în practică. În toiul unei crize severe şi a nerăbdării tot mai mari a cetăţenilor, rezultatul este emiterea de noi valuri de decizii care, datorită experienţei pe care diferitele sectoare au acumulat-o prin opoziţia faţă de deciziile anterioare, au o şansă şi mai mică de a fi aplicate." O'Donnell, „Delegative Democracy", p. 66-67.

5. „Reexaminarea statului evolutiv înseamnă regândirea autonomiei inculcate în contextul social. Poate această autonomie să fie construită şi în jurul legăturilor cu alte grupuri? Construcţiile alternative sunt mai stabile sau mai instabile din punct de vedere politic, comparativ cu versiunea originală? Argumentul fundamental ... este acela că, extinzând sfera legăturilor stat-societate pentru a include o paletă mai largă de grupuri şi clase, oricât de dificilă ar putea să pară de realizat, ar trebui să genereze o versiune mai robustă din punct de vedere politic şi mai adaptabilă de autonomie inculcată." Evans,

Peter, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1995, p. 228.

6. Spre deosebire, în Ungaria, unde interesele muncitorilor şi localizările fuseseră excluse, politicile s-au transformat în crize cu o viteză direct proporţională cu viteza luării deciziilor. Interesele de afaceri, de asemenea excluse de la participarea publică deschisă, au găsit ulterior portiţa prin care să ducă statul la faliment când acesta şi-a modificat direcţia.

7. Evans, *Embedded Autonomy*, p. 52.

8. Bourdieu, Pierre, „Political Representation: Elements for a Theory of the Political Field", şi „Delegation and Political Fetishism", în Bourdieu, *Language and Symbolic Politics*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1991, p. 171-220. Pentru o analiză a patologiei câmpului politic democratic care corectează relativa neglijare a obiceiurilor şi practicilor politicienilor, a se vedea în special O'Donnell, Guillermo, „On the State, Democratization, and Some Conceptual Problems: A Latin American View with Glances at Some Postcommunist Coutries" în *World Development*, vol. 21, nr. 8, 1993, p. 1355-1369. Herbert Kitschelt prezintă o analiză comparativă a proprietăţilor sferelor politice postcomuniste în „The Formation of Party Cleavages în Post-Communist Democracies" în *Party Politics*, vol. 1, nr. 4, 1995 p. 447-472; a se vedea de asemenea Kitschelt, „Post-Communist Democracies: Do Party Systems Help or Hinder Democratic Consolidation?", lucrare prezentată la Conferinţa „Democracy, Markets and Civil Societies in Post-1989 East Central Europe", organizată de Centrul pentru Studii Europene, Harvard, 17-19 mai 1996; şi László Bruszt aplică conceptele de credit şi capital politic la studiul politiciilor postcomuniste în „Miert tamogatnak a kapitalizmust a Kelet-Europaiak" din *Politikatudományi Szemle*, nr. 3, 1995, p. 81-107.

9. Stark, David, „Recombinant Property in East European Capitalism" în *American Journal of Sociology*, nr. 101, 1996, p. 993-1027.

10. Acei analişti care tind să se concentreze pe *legăturile puternice* dintr-o reţea ideatică, în care elementele de construcţie – ideile – sunt strâns legate şi formează tipare puternice, numesc aceste constructe *ideologii* (pentru lucrarea clasică a se vedea Bendix, Reinhard, *Work and Authority in Industry*, University of California Press, Berkeley, 1956). Acei analişti care accentuează calitatea structurilor de a fi inteligibile, spre deosebire de cuprinzătoare, se concentrează asupra *legăturilor slabe* dintr-o reţea ideatică, după cum se vede din modul în care utilizează conceptul de *naraţiuni* şi din atenţia pe care o acordă structurii narative (White, Harrison C., *Identity and Control*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1992, Sabel, Charles, şi Jonathan Zeitlin, „Stories, Strategies and Stuctures: Rethinking Historical Alternatives to Mass Production" în *Worlds of Possibilities: Flexibility and Mass Production in Western Industrialization*, Sabel şi Zeitlin (ed.), Cambridge University Press, 1997, p. 1-33). Ideologiile sunt asemenea drumurilor principale, arată care sunt conexiunile cuprinzătoare; *naraţiunile* sunt cărările, ele spun cum s-a ajuns dintr-un punct în altul printr-un anumit lanţ al conexiunilor.

11. Haggard, Stepan, şi Robert R. Kaufman, *The Political Economy of Democratic Transitions*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1995, p. 156-159, şi Geddes, Barbara, *Politician's Dilemma: Building State Capacity in Latin America*, University of California Press, Berkeley, 1994, p. 190.

12. Comentând o conversaţie avută cu Leszek Balcerowicz, Vaclav Klaus spune despre

propria lui angajare în politica de zi cu zi: „Când m-a vizitat ultima dată ...l-am întrebat de câte ori pe săptămână călătorea prin Polonia şi vorbea în pieţele oraşelor, în centrele culturale, în sălile de sport pentru a obţine un larg sprijin popular pentru planul său. El mi-a spus că preferă să stea în biroul său şi să pregătească documentele. Eu am întâlniri în medie cam de două ori pe săptămână şi acum, înainte de alegeri, cam de şase ori. Cred că acum Polonia plăteşte mai presus de toate pentru inabilitatea anumitor politicieni de a câştiga sprijinul alegătorilor ca să aibă suficientă putere pentru a continua reformele." Vaclav Klaus citat în Orenstein, Mitchell, „Out of the Red: Building Capitalism and Democracy in Post-Communist Europe", teză de doctorat, Yale University 1996, p. 73.

13. Privitor la noţiunea de fricţiune instituţională ca sursă a inovaţiei, a se vedea Grabher, Gernot, şi David Stark, „Organizing Diversity: Evolutionary Theory, Network Analysis and Postsocialist Transformations" în *Restructuring Networks in Post Socialism: Legacies, Linkages, and Localities*, Grabner şi Stark (ed.), New York şi London, Oxford University Press, 1997, p. 21-22.

14. A se vedea în special Murell, Peter, „The Transition According to Cambridge, Mass." în *Journal of Economic Literature*, vol. 33, 1995, p. 164-178, pentru o discuţie fascinantă a acestor probleme.

15. Dewey, John, *Reconstruction in Philosophy* (1920), în John Dewey, *Middle Works*, vol. 12, Carbondale, Southern Illinois University Press, 1982, p. 173. Conceptul de *instituţionalizare a raţiunii practice* îi aparţine lui Charles Sabel, în lucrarea „Design, Deliberation, and Democracy: On the New Pragmatism of firms and Public Institutions", prezentată la conferinţa „Liberal Institutions, Constitutional Economic Rights, and the Role of Organizations", European University Institute, Florenţa, decembrie 1995.

16. Sabel, „Design, Deliberation, and Democracy", p. 28.

17. Vaclav Klaus: „De asemenea, este important să ne amintim că reforma nu este o problemă teoretică. Ea are loc în condiţii reale, afectează interese reale şi vitale ale anumitor grupuri şi straturi sociale şi acele interese sunt reflectate în politică. Înseamnă că încercările de a aplica un proiect ideal de reformă nu sunt pur şi simplu realizabile în lumea reală. Niciodată nu m-am gândit în termenii de «cea mai bună» politică sau «a doua cea mai bună». Acesta este un construct teoretic, nerealist. Ştiam că nici o strategie de reformă perfectă, nici un set optim de politici nu pot fi inventate înainte şi apoi aplicate." Interviu cu Vaclav Klaus, în Blejer, Mario I. şi Fabrizio Coricelli (ed.), *The Making of Economic Reform in Eastern Europe: Conversations with Reformers in Poland, Hungary and the Czech Republic*, Edward Elgar, Aldershot, U.K., 1996, p. 79, 91.

18. Sabel, Charles F., „Mobius-Strip Organizations and Open Labor Markets: Some Consequences of the Reintegration of Conception and Execution in a Volatile Economy" în *Social Theory for a Changing Society*, Pierre Bourdieu şi James S. Coleman (ed.), Westview Press şi Russell Sage Foundation, Boulder, CO, şi New York, 1990, p. 23-54; Sabel, „Intelligible Differences: On Deliberate Strategy and the Exploration of Possibility in Economic Life", lucrare prezentată la cea de a 36-a întâlnire anuală a Societăţii Italiene a Economiştilor, Florenţa, octombrie 1995; Sabel, Charles şi Jane E. Prokop, „Stabilization Through Reorganization? Some Preliminary Implications of Russia's Entry into World Markets in the Age of Discursive Quality Standards" în *Corporate Governance in Central Europe and Russia*, vol. II: *Insiders and the State*, Roman Frydman, Cheryl W.

Gray şi Andrzej Rapaczynski (ed.), Central European University Press, Budapesta şi Londra, 1994, p. 151-191, şi Sabel, „Design, Deliberation, and Democracy".

19. Sabel, „Design, Deliberation, and Democracy", p. 24.

20. Stark, „Recombinant Property", p. 1021-1022.

21. Streeck, Wolfgang, „Beneficial Constraints: On the Economic Limits of Rational Voluntarism", în *Contemporary Capitalism: the Embeddedness of Institutions*, J. Rogers Hollingsworth şi Robert Boyer (ed.), Cambridge University Press, New York şi Cambridge, 1997.

22. Dore, Ronald, *Flexible Rigidities: Industrial Policy and Structural Adjustement in the Japanese Economy, 1970-80*, Stanford University Press, Stanford, CA, 1986.

23. Grabher şi Stark, „Organizing Diversity", p. 1-3.

Bibliografie

Ábel, István şi John Bonin, „State Desertion and Financial Market Failure: Is the Transition Stalled?" în *Budapest Bank Working Papers*, nr. 5, 1993.

Ágh, Attila, „A demokratikus átmenet feltételrendszere", în *Politikatudományi Szemle*, nr. 4, 1994, p. 139-145.

Akerloff, G.A., A.K. Rose, J.L. Yellen şi H. Hessenius, „East Germany in from the Cold: The Economic Aftermath of Currency Union", în *Brookings Papers for Economic Activity,* vol. I, 1991, p. 1-101.

Albach, Horst, „The Transformation of Firms and Markets: A Network Approach to Economic Transformation Processes in East Germany", în *WZB Discussion Papers* FS IV 93-1, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, Berlin, 1993.

Alesina, Alberto, „Political Models of Macroeconomic Policy and Fiscal Reforms", în *Voting for Reform*, Haggard şi Webb (ed.), Oxford University Press, New York, 1994, p. 37-61.

Altmann, Franz-Lothar, „The Transformation of Property Rights in Czechoslovakia" în *Transforming Economic Systems in East Central Europe*, Roland Schönfeld (ed.), Südosteuropa-Gesellschaft, München, 1993.

Amsden, Alice H., „Can Eastern Europe Compete by ‹‹Getting the Prices Right››? Contrast with East Asian Structural Reforms", în *Rebuilding Capitalism: Alternative Roads after Socialism and Dirigisme*, Andres Solimano, Osvaldo Sunkel şi Mario I. Blejer (ed.), University of Michigan Press, Ann Arbor, 1994, p. 81-107.

Amsden, Alice H., Jacek Kochanowicz şi Lance Taylor, *The Market Meets Its Match: Restructuring the Economies of Eastern Europe,* Harvard University Press, Cambridge, MA, 1994.

Arato, Andrew, „Revolution, Civil Society, and Democracy" în *Cornell Working Papers on Transitions from State Socialism,* nr. 90-95, 1990.

Arato, Andrew, „Constitution and Continuity in the East European Transitions, Part II. The Hungarian Case", în *Constellations*, vol. 1, nr. 2, p. 306-325, 1994.

Arthur, Brian W., „Competing Technologies and Lock-in by Historical Events: The Dynamics of Allocation under Increasing Returns" în *Economic Journal*, nr. 99, 1989, p. 116-131.

Ash, Timothy Garton, *The Magic Lantern: The Revolution of'89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*, Random House, New York, 1990.

Balcerowiz, Leszek, „Understanding Postcommunist Transitions", în *Economic Reform and Democracy,* Larry Diamond şi Marc F. Plattner (ed.), Johns Hopkins University Press, Baltimore, p. 86-100.

Bawn, Kathleen, „The Logic of Institutional Preferences: German Electoral Law as a Social Choice Outcome", în *American Journal of Political Science*, vol. 37, nr. 4, 1993, p. 965-991.

Beissinger, Mark R., „The Persisting Ambiguity of Empire", în *Post-Soviet Affairs*, vol.11, nr. 2, 1995, p. 149-184.

Bendix, Reinhard, *Work and Authority in Industry*, University of California Press, Berkeley, 1956.

Berger, Suzanne şi Ronald Dore (ed.), *National Diversity and Global Capitalism*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1995.

von Beyme, Klaus, „The Effects of Reunification on German Democracy", în *Government and Opposition*, vol. 27, nr. 2, 1992, p. 158-177.

Blanchard, Olivier, Rudiger Dornbusch, Paul Krugman, Richard Layard şi Lawrence Summers, *Reform in Eastern Europe*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1991.

Blejer, Mario I. şi Fabrizio Coricelli (ed.), *The Making of Economic Reform in Eastern Europe: Conversations with Reformers in Poland, Hungary and the Czech Republic*, Edward Elgar, Aldershot, Marea Britanie, 1996, p. 79, 91.

Bokros, Lajos, „Privatization and the Banking System in Hungary", în *Privatization in the Transition Process. Recent Experiences in Eastern Europe*, László Szamuely (ed.), Conferința Națiunilor Unite „Trade and Development" şi KOPINT-DATORG, Geneva, 1994, p. 305-320.

Boltanski, Luc şi Laurent Thevenot, *La justification: les économies de la grandeur*, Gallimard, Paris, 1991.

Böröcz, József, şi Ákos Róna-Tas, „Small Leap Forward: Emergence of New Economic Elites in Hungary, Poland and Russia", în *Theory and Society*, vol. 24, 1995, p. 751-781.

Bourdieu, „The Genesis of the Concepts of Habitus and of Field", în *Sociocriticism*, vol. 2, nr. 2, 1985, p. 11-24.

Bourdieu, Pierre, „Forms of Capital", în *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, John G. Richardson (ed.), Greenwood Press, New York, 1986, p. 241-258.

Bourdieu, Pierre, *Homo Academicus*, Stanford University Press, Stanford, CA, 1988.

Bourdieu, Pierre, *The Logic of Practice*, Stanford University Press, Stanford, CA, 1990.

Bourdieu, Pierre, *Language and Symbolic Power*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1991, p. 171-219.

Bourdieu, Pierre, „Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field", în *Sociological Theory*, vol. 12, nr. 1, 1994, p. 1-18.

Bourdieu, Pierre, şi Loic Wacquant, „The Logic of Fields" în Bourdieu şi Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, University of Chicago Press, Chicago, 1992, p. 115-140.

Bowles, Paul, şi Xiao-yuan, Dong, „Current Successes and Future Challenges in China's Economic Reforms", în *New Left Review*, nr. 208, 1994, p. 49-76.

Boyer, Robert, „Markets within Alternative Coordinating Mechanisms: History, Theory, and Policy in the Light of Nineties", lucrare prezentată la Conferința „Comparative Governance of Sectors", Bigorio, Elveția, 1991.

Breiger, Ronald L., şi Phillipa Pattison, „Cumulated Social Roles: The Duality of Persons and Their Algebras", în *Social Networks*, vol. 8, nr. 3, 1986, p. 215-256.

Bresser, Pereira şi Luiz Carlos, „The Crisis of the State Approach to Latin America", Discussion Paper no.1, Instituto Sul-Norte, Sao Paulo, 1993.

Bresser, Pereira, Luiz Carlos, José Maria Maravall şi Adam Przeworski, *Economic Reforms in New Democracies: A Social-Democratic Approach*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

Brom, Karla, şi Mitchell Orenstein, „The Privatized Sector in the Czech Republic: Government and Bank Control in a Transitional Economy", în *Europe-Asia Studies*, vol. 46, nr. 6, 1994.

Brubaker, Rogers, *Nationalism Reformed: Nationhood and the National Question in the New Europe,* Cambridge University Press, New York, 1996.

Bruszt, László, „A többszólamú politikai renszer felé", în *Valosag*, nr. 5, 1988, p. 87-95.

Bruszt, László, „A centralizáció csapdája és a politikai rendszer reformalternatívái", în *Medvetánc*, nr.1, 1988, p. 171-195.

Bruszt, László, „Hungary's Negociated Revolution" în *Social Research*, vol. 57, nr. 2, 1990, p. 365-387.

Bruszt, László, „Transformative Politics: Social Costs and Social Peace in East Central Europe", în *East European Politics and Societies*, vol. 6, nr. 1, 1992, p. 55-72.

Bruszt, László, „Reforming Alliances: Labor, Management, and State Bureaucracy în Hungary's Economic Transformation", în *Strategic Choice and Path Dependency in Post-Socialism: Institutional Dynamics in the Transformation Process*, Jerzy Hausner, Bob Jessop şi Klaus Nielsen (ed.), Edward Elgar, Londra, 1994, p. 261-187.

Bruszt, László, „Miert tamogatnak a kapitalizmust a Kelet-Europaiak", în *Politikatudományi Szemle*, nr. 3, 1995, p. 81-107.

Bruszt, László, „The Antall Government, the Labor Unions, and the Employers' Associations", în *Lawful Revolution in Hungary, 1989-94*, Bela Kiraly şi Andras Bozoki (ed.), Atlantic Research and Publications Social Science Monographs, Boulder, CO, 1995.

Bruszt, László, şi János Simon, *A Lecsendesített többség*, Társadalomtudományi, Budapesta, 1990, p.33-75.

Bruszt, László, şi János Simon, „The Great Transformation – Theoretical Conceptions and Public Opinion on Democracy and Capitalism in Eastern Europe" în *Flying Blind*, György Szoboszlai (ed.), Institute of Political Science, Budapesta, 1993, p. 37-75.

Bunce, Valerie, „Should Transitologists be Grounded?" în *Slavic Review*, vol. 54, nr. 1, primavara 1995, p. 111-127.

Bunce, Valerie, şi Dennis Chong, „The Party's Over: Mass Protest and the End of Communist Rule in Eastern Europe", lucrare prezentată la întâlnirea anuală a Asociației Americane de Ştiințe Politice, San Francisco, august 1990.

Burawoy, Michael, „Industrial Involution: The Dynamics of Transition to a Market Economy in Russia", lucrare prezentată la Seminarul Consiliului pentru Cercetare în Ştiințele Sociale privind Teoria Alegerii Raționale şi Studii Post-Sovietice, Harriman Institute, New York, decembrie 1994, p. 2-3.

Burawoy, Michael. „The State and Economic Involution: Russia Through a China Lens" în *World Development*, vol. 24, nr. 6, 1996, p. 1105-1117.

Burawoy, Michael, şi Pavel Krotov, „The Soviet Transition from Socialism to Capitalism: Worker Control and Economic Bargaining in the Wood Industry", în *American Sociological Review*, vol. 57, 1992, p. 16-38.

Burt, Ronald, *Structural Holes*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1992.

Buxbaum, Richard M., „Is «Network» a Legal Concept?", în *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, vol. 149, nr. 4, 1993, p. 698-705.

Callaghy, Thomas, „Africa: Back to the Future?", în *Economic Reform and Democracy*, Larry Diamond şi Marc F. Plattner (ed.), Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995, p. 140-152.

Carlin, Wendy, „Privatization and Deindustrialization in East Germany", manuscris nepublicat, Department of Economics, University College, Londra, 1993.

Castles, Francis G., Rolf Gerritsen şi Jack Vowles (ed.), *The Great Experiment: Labour Parties and Public Policy Transformation in Australia and New Zealand*, Auckland University Press, Auckland, 1996.

Clegg, S. R. şi S. G. Redding (ed.), *Capitalism in Contrasting Cultures*, Walter de Gruyter, Berlin, 1990.

Coffee, John, „Institutional Investors in Transitional Economies: Lesson from the Czech Experience", în *Corporate Governance in Central Europe and Russia*: vol. 1: *Banks, Funds and Regime Dynamics in Latin America*, Frydman, Gray şi Rapaczynski (ed.), vol I, p. 146-190.

Collier, Ruth Berins, şi David Collier, *Shaping Political Arena: Critical Junctures, the Labor Movement, and Regime Dynamics in Latin America*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1991.

Comisso, Ellen, „Political Coalitions, Economic Choices", în *Journal of Economic Affairs*, vol. 45, nr.1, vara 1991, p.1-29.

Comisso, Ellen, „The Economic Consequences of Democracy's Ambiguities", lucrare prezentată la Conferința „Ethnographies of Transition: The Political, Social and Cultural Dimensions of Emergent Market Economies in Russia and Eastern Europe", University of California, Berkeley, 22-24 martie 1996.

Comisso, Ellen, Steven Dubb şi Judy McTigue, „The Illusion of Populism in Latin America and East-Central Europe", în *Flying Blind. Emerging Democracies in East-Central Europe*, György Szoboszlai (ed.), Yearbook of the Hungarian Political Science Association, Budapesta, Asociația Ungară de Ştiințe Politice, 1992, p. 27-57.

Conti, Michael A., şi Jan Svejnar, „The Performance Effects of Emplyee Ownership Plans", în *Paying for Productivity: A Look at the Evidence,* Alan S. Blinder (ed.), The Brookings Institution, Washington, DC, 1990, p. 143-181.

Csanádi, Mária, „Függöség, konszenzus és szelekció", Pénzügykutatási Intézet Kiadványai, Budapesta, 1986.

Cui, Zhiyuan, „A Schumpeterian Perspective and Beyond", manuscris nepublicat, Departamentul de Ştiinţe Politice, MIT, 1994.

Cui, Zhiyuan, „Particular, Universal and Infinite: Transcending Western Centrism and Cultural Relativism" în *Progress: Fact or Illusion?*, Leo Marx şi Bruce Mazlish (ed.), University of Michigan Press, Ann Arbor, 1996, p. 141-152.

Dabrowski, Janusz M., Michal Federowicz şi Anthony Levitas, „Polish State Enterprises and the Properties of Performance: Stabilization, Marketization, Privatization", în *Politics and Society*, 1991, vol. 19, nr. 4, p. 403-437.

David, Paul, „Understanding the Economics of QWERTY: The Necessity of History", în *Economic History and the Modern Historian*, W. Parker (ed.), Blackwell, London, 1986, p. 30-49.

Dewey, John, *Reconstruction in Philosophy* (1982) [1920], în *John Dewey: Middle Works*, volumul 12, Southern Illinois University Press, Carbondale, 1982, p. 173.

Diamond, Larry, „Democracy and Economic Reform: Tensions, Compatibilities, and Strategies for Reconciliation", în *Economic Transition in Eastern Europe and Russia: Realities of Reform,* Edward P. Lazear (ed.), Hoover Institution Press, Stanford, CA, 1995, p. 107-158.

Diamond, Larry, „Is the Third Wave Over?", în *Journal of Democracy*, vol.7, nr. 3, 1996, p. 20-37.

Diamond, Larry, şi Marc F. Plattner (ed.), *Economic Reform and Democracy,* Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995.

DiMaggio, Paul, şi Walter Powell, „Introduction", în *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, University Of Chicago Press, Chicago, 1991.

Dore, Ronald, *Flexible Rigidities: Industrial Policy and Structural Adjustement in the Japanese Economy, 1970-80*, Stanford University Press, Stanford, CA, 1986.

Ekiert, Grzegorz, şi Jan Kubik, „Strategies of Collective Protest in Democratizing Societies: Hungary, Poland and Slovakia since 1989", lucrare prezentată la cea de-a zecea Conferinţă Internaţională a Europeniştilor, Chicago, 14-16 martie 1996.

Elster, Jon, „When Communism Dissolves", în *London Review of Books*, nr. 12, 25 ian.1990, p. 3-6.

Evans, Peter, „The State as Problem and as Solution: Predation, Embedded Autonomy and Structural Change" în *The Politics of Economic Adjustment*, Haggard şi Kaufman (ed.), Princeton University Press, Princeton, NJ, 1992, p. 139-181.

Evans, Peter, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation,* Princeton University Press, Princeton, NJ, 1995.

Eyal, Gil, Ivan Szeleny şi Eleanor Townsley, „Making Capitalism without Capitalists: Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe", manuscris nepublicat, Departamentul de Sociologie, UCLA, 1997.

Fehér, Ferenc, „Paternalism as a Mode of Legitimation in Soviet-Type Societies", în *Political Legitimation in Communist States*, T.H. Rigby şi Ferenc Fehér (ed.), St. Martin's Press, New York, 1982, p. 64-81.

Fichter, Michael, „A House Divided: A View of German Unification as It Has Affected Organized Labour", în *German Politics*, vol. 2, nr. 1, 1993, p. 21-39.

Fichter, Michael, „Institutional Transfer and Institutionalization in Unified Germany: The Case of the Unions", lucrare prezentată la Conferința „The Political Economy of the New Germany", Cornell University, octombrie 1994.

Fichter, Michael şi Michael Kurbjuhn, *Spurensicherung: Der DGB und seine Gewerkschaften in den neuen Bundeslandern 1989-91,* Hans-Boeckler-Stiftung, Dusseldorf, 1993.

Fish, Steven, *Democracy from Scratch: Opposition and Regime in the New Russian Revolution*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1995.

Friedland, Roger, şi Robert R. Alford, „Bringing Society Back In: Symbols, Practices, and Institutional Contradictions", în *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Walter W. Powell şi Paul J. DiMaggio (ed.), University of Chicago Press, Chicago, 1991, p. 232-263.

Friedman, Edward, *National Identity and Democratic Prospects in Socialist China*, M. E. Sharpe, Armonk, NY, 1995, p. 188-207.

Friedman, Edward, *The Politics of Democratization: Generalizing the East Asian Experience*, Westview Press, Boulder, CO, 1996.

Friedman, Eric J., şi Johnson, Simon, „Complementarities and Optional Reform", manuscris nepublicat, Duke University, 1995.

Frydman, Roman şi Andrej Rapaczynski, *Privatization in Eastern Europe: Is the State Withering Away?*, Central European University Press, Budapesta şi Londra, 1994.

Gábor, István, „Reformok, második gazdaság, államszocializmus: A 80-as évek tapasztalatainak fejlödéstani és összehasonlitó gazdaságtani tanulságairól", în *Valóság*, vol. 6, 1986, p. 32-48.

Gábor, István, „On the Immediate Prospects for Private Enterpreneurship and Reembourgeoisement in Hungary: A Pessimistic Meditation in the Wake of Ivan Szelenyi's Prognosis of Continuity and Janos Kornai's Program of Discontinuity, în *Cornell Working Papers on Transitions from State Socialism* nr. 90-3, 1986.

Gábor, István, „Modernity or a New Type of Duality?: The Second Economy Today", în *Transition to Capitalism?: the Legacy of Communism in Eastern Europe*, János Mátyás Kovács (ed.), p.3-21, Transaction Books, New Brunswick, NJ, 1994.

Gambetta, Diego, *The Sicilian Mafia: The Business of Private Protection*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1993.

Geddes, Barbara, „Challenging the Conventional Wisdom" în *Economic Reform and Democracy*, Diamond şi Plattner (ed.), 1994, p. 59-73.

Geddes, Barbara, *Politician's Dilemma: Building State Capacity in Latin America*, University of California Press, Berkeley, 1994.

Gereffi, Gary, „The Organization of Buyer-Driven Global Commodity Chains: How U.S. Retailers Shape Overseas Production Networks", în *Commodity Chains and Global Capitalism*, Gary Gereffi and Miguel Kornzeniewicz (ed.), Greenwood, Westport, CT, 1994, p. 95-122.

Gereffi, Gary, „State Policies and Industrial Upgrading in East Asia", în *Revue d'Economie Industrielle*, nr.71, 1995, p. 79-90.

Gerlach, Michael L., *Alliance Capitalism: The Social Organization of Japanese Business*, University of California Press, Berkeley, 1992.

Gerlach, Michael L. „The Japanese Corporate Network: A Blockmodel Analysis", în *Administrative Science Quarterly*, nr. 37, 1992, p. 105-139.

Gerlach, Michael L., şi James R. Lincoln, „The Organization of Business Networks in the United States and Japan", în *Networks and Organizations*, Nitin Nohira şi Robert G. Eccles (ed.), Harvard Business School Press, Cambridge, MA, 1992, p. 491-520.

Gibson, Ronald J. şi Roe, Mark J., „Understanding the Japanese Keiretsu: Overlaps Between Corporate Governance and Industrial Organization", în *The Yale Law Journal*, nr. 102, 1993, p. 871-906.

Grabher, Gernot, „Eastern Conquista. The Truncated Industrialization of East European Regions by Large West European Corporations", în *Regional Development and Contemporary Industrial Response. Extending Flexible Specialization*, H. Ernste şi V. Meier (ed.), Belhaven Press, Londra, 1992, p. 219-233.

Grabher, Gernot, „Rediscovering the Social in the Economics of Interfirm Relations" în *The Embedded Firm: On the Socioeconomics of Industrial Networks,* Grabher (ed.), Routledge, Londra şi New York, 1993, p. 1-31.

Grabher, Gernot, „The Dis-Embedded Economy. Western Investment in Eastern German Regions", în *Holding Down the Global: Posibilities for Local Economic Prosperity*, Ash Amin şi Nigel Thrift (ed.), Oxford University Press, Oxford, 1994, p. 177-196.

Grabher, Gernot, „Adaptation at the Cost of Adaptability? Restructuring the Eastern German Regional Economy", în *Restructuring Networks in Postsocialism,* Grabher şi Stark (ed.), Oxford University Press, Londra şi New York, 1997, p. 126-129.

Grabher, Gernot şi David Stark, „Organizing Diversity: Evolutionary Theory, Network Analysis and Postsocialist Transformations", în *Restructuring Networks in Post socialism: Legacies, Linkages, and Localities*, Grabner şi Stark (ed.), Oxford University Press, New York şi Londra, 1997.

Granovetter, Mark, „Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", în *American Journal of Sociology*, nr. 91, 1985, p. 481-510.

Granovetter, Mark, „Business Groups" în *Handbook of Economic Sociology*, Neil Smelser şi Richard Sweldberg (ed.), Princeton University Press, Princeton, NJ, 1994, p. 453-175.

Gray, John, „From Post-Communism to Civil Society: The Reemergence of History and the Decline of the Western Model", în *Liberalism and the Economic Order*, Frankel Paul, Ellen, Fred D. Miller, Jr. şi Jeffrey Paul (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1993, p. 26-50.

Greskovits, Béla, „Is the East Becoming South? Where Do Threats to Reform Come From?", lucrare prezentată la al XVI-lea Congres Mondial al Asociației Internaționale de Ştiințe Politice, Berlin, 21-25 august 1993.

Greskovits, Béla, „Hungerstrikers, the Unions, the Government and the Parties: A Case-Study of Hungarian Transformation", în *Occasional Papers in European Studies Nr. 6*, Essex University Center for European Studies, Essex, Marea Britanie, 1994.

Greskovits, Béla, „Demagogic Populism in Eastern Europe?", în *Telos*, nr. 102, 1995, p. 91-106.

Gross, Jan T. (ed.), *Poland's Self-Limiting Revolution,* Princeton University Press, Princeton, NJ, 1984, p. 249-277.

Gruszecki, Tomasz, „Privatisation in Poland in 1990", în *Communist Economies and Economic Transformation*, vol. 3, nr. 2, 1991, p. 141-154.

Haggard, Stephan, şi Robert R. Kaufman (ed.), *The Politics of Economic Adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts and the State*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1992.

Haggard, Stephan, şi Robert R. Kaufman, *The Political Economy of Democratic Transitions*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1995.

Haggard, Stephan, şi Steven B. Webb (ed.), *Voting for Reform*, Oxford University Press, New York, 1994.

Ham, John, Jan Svejnar şi Katherine Terrell, „Czech Republic and Slovakia", în *Unemployment, Restructuring, and the Labor Market in Eastern Europe and Russia*, Simon Commander şi Fabrizio Coricelli (ed.), The Worls Bank, New York, 1995, p. 91-146.

Hamilton, Gary G., şi Robert C. Feenstra, „Varieties of Hierarchies and Markets: An Introduction", în *Industrial and Corporate Change*, vol. 4, nr. 1, 1995, p. 51-87.

Hamilton, Gary G., William Zeile şi Wan-Jin Kim, „The Network Structures of East Asian Economies", în *Capitalism in Contrasting Cultures*, S. R. Clegg şi S.G. Redding (ed.), de Gruyter, Berlin, 1990, p. 105-129.

Hankiss, Elemér, *East European Alternatives,* Clarendon Press, Oxford, 1990.

Hannan, Michael T., şi John Freeman, *Organizational Ecology*, Ballinger, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1989.

Hartl, Jan, „Social Policy: An Issue for Today and the Future", în *Czech Sociological Review*, vol. 3, nr. 2, p. 209-219.

Haryi, Aydin, şi Gerald A. McDermott, „Restructuring in the Czech Republic: Beyond Ownership and Bankruptcy", manuscris nepublicat, Praga, Centrul pentru Cercetări Economice şi Învăţământ Superior, 1995.

Hausner, Jerzy, *Populist Threat in Transformation of Socialist Society*, Friedrich Ebert Foundation Series on Economic and Social Policy nr. 29, Varşovia, 1992.

Hausner, Jerzy, „Imperative vs. Interactive Strategy of Systemic Change in Central and Eastern Europe", manuscris nepublicat, Cracow Academy of Economics, 1993.

Hausner, Jerzy, Tadeusz Kudlacz şi Jacek Szlachta, „Regional and Local Factors in the Restructuring of South-Eastern Poland", în *Restructuring Networks in Postsocialism: Legacies, Linkages, and Localities*, Gernot Grabher şi David Stark (ed.), Oxford University Press, Oxford şi New York, 1997, p. 190-208.

Hellman, Joel, „Political Power and Economic Reform in the Post-Communist Transitions", manuscris nepublicat, Harvard University, 1995.

Henderson, Jeffrey, „Against the Economic Orthodoxy: On the Making of the East Asian Miracle", în *Economy and Society*, vol. 22, 1993, p. 200-217.

Henderson, Jeffrey, Richard Whitley şi György Lengyel, „Bureaucracies and Agencies: Contradiction and Chaos in the Hungarian State's Route to Industrial Capitalism", manuscris nepublicat, Manchester School of Business, Manchester, Marea Britanie, 1994.

Herrigel, Gary B., „Power and the Redefinition of Industrial Districts: the Case of Baden-Wurttemberg", în *The Embedded Firm: On the Socioeconomics of Industrial Districts*, Gernot Grabher (ed.), Routledge, Londra şi New York, 1993, p. 227-252.

Hollingsworth, Rogers, şi Robert Boyer (ed.), *Contemporary Capitalism: The Embeddeness of Institutions*, Cambridge University Press, New York şi Cambridge, 1997.

Hollingsworth, Rogers, Philippe Schmitter şi Wolfgang Streeck (ed.), *Governing Capitalist Economies: Performance and Control of Economic Sectors*, Oxford University Press, New York, 1994.

Holmes, Stephen, „The Postcommunist Presidency", în *East European Constitutional Review*, vol. 2, nr. 3, 1993, p. 36-41.

Hoshi, Takeo, „The Economic Rule of Corporate Grouping and the Main Bank System", în *The Japanese Firm: The Sources of Competitive Strength*, Masahiko Aoki şi Ronald Dore (ed.), Oxford University Press, Londra şi New York, 1994, p. 285-309.

Hrncir, Miroslav, „Reform of the Banking Sector in the Czech Republic", în *The Development and Reform of Financial Systems in Central and Eastern Europe*, John P. Bronin şi István P. Székely (ed.), Edward Elgar, Londra, 1994, p. 221-256.

Hutter, Michael şi Günther Teubner, „The Parasitic Role of Hybrids", în *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, vol. 149, nr. 4, 1993, p. 706-715.

Hyman, Richard, „Institutional Transfer: Industrial Relations in Eastern Germany", manuscris nepublicat, University of Warwick, Marea Britanie, 1996.

Ickes, Barry W. şi Ryterman, Randi, „Roadblock to Economic Reform: Inter-Enterprise Debt and the Transition to Markets", în *Post-Soviet Affairs*, vol. 9, nr. 3, 1993, p. 231-252.

Ickes, Barry W. şi Ryterman, Randi, „From Enterprise to Firm: Notes for a Theory of the Enterprise in Transition", în *The Postcommunist Economic Transformation*, Robert W. Campbell (ed.), Westview Press, Boulder, CO, 1994, p. 83-104.

Ickes, Barry W., Randi Ryterman şi Stoyan Tenev, „On Your Marx, Get Set, Go: The Role of Competition in Enterprise Adjustment", manuscris nepublicat, The World Bank, septembrie 1995.

Jowitt, Ken *The New World Disorder: The Leninist Extinction*, University of California Press, Berkeley, 1992.

Karl, Terry şi Philippe C. Schmitter, „Modes of Transition and Types of Democracy in Latin America, Southern and Eastern Europe", în *International Social Science Journal*, vol. 128, 1990, p. 269-284.

Karl, Terry şi Phillipe C. Schmitter, „The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go?", în *Slavic Review*, vol. 53, nr. 1, primavara 1994, p. 173-185.

Karl, Terry şi Phillipe C. Schmitter, „From an Iron Curtain of Coercion to a Paper Curtain of Concepts: Grounding Transitologists or Confining Students of Postcommunism?", în *Slavic Review*, vol. 54, nr. 4, iarna 1995, p. 965-978.

Katzenstein, Peter J., *Policy and Politics in West Germany: The Growth of a Semisovereign State*, Temple University Press, Philadelphia, 1987.

Keane, John (ed.), *Civil Society and the State*, Verso, Londra, 1988.

Kern, Horst şi Charles Sabel, „Between Pillar and Post – Reflections on the Treuhand's Uncertainty About What to Say Next", manuscris nepublicat, MIT, 1991.

Kim, Eun Mee, „The Industrial Organization and Growth of the Korean Chaebol: Integrating Development and Organizational Theories", în *Business Networks and Economic Development in East and Southeast Asia*, Gary Hamilton (ed.), Centre for Asian Studies, Occasional Papers and Monographs, nr. 99, University of Hong Kong, Hong Kong, 1991, p. 272-299.

Kim, Eun Mee, „Contradictions and Limits of a Developmental State: With Illustrations from the South Korean Case", în *Social Problems*, nr. 40, 1993, p. 228-249.

Kis, János, Ferenc Köszeg şi Ottília Solt, *Társadalmi Szerződés*, în *Beszélő*, ediţie specială, iunie 1987.

Kiser, Edgar, şi Michael Hechter, „The Role of General Theory in Comparative-Historical Sociology", în *American Journal of Sociology*, vol. 97, nr. 1, 1991, p. 1-30.

Kitschelt, Herbert, „The Formation of Party Cleavages în Post-Communist Democracies", în *Party Politics*, vol. 1, nr. 4, 1995, p. 447-472.

Kitschelt, Herbert, „Post-Communist Democracies: Do Party Systems Help or Hinder Democratic Consolidation?", lucrare prezentată la conferinţa „Democracy, Markets and Civil Societies in Post-1989 East Central Europe" organizată de Center for European Studies, Harvard, 17-19 mai 1996.

Klaus, Václav, „The Adam Smith Address", discurs pronunţat cu ocazia celei de-a 34-a întâlniri a Asociaţiei Naţionale a Economiştilor din Domeniul Afacerilor, Dallas, Texas, 13 septembrie 1992.

Klaus, Václav, „Adam Smith's Legacy and Economic Reforms in the Czech Republic", în *Business Economics*, vol. 28, nr. 1, 1993, p. 7-9.

Klaus, Václav, „The Ten Commandements Revisited", în *The International Economy*, sep.-oct. 1993, p. 36-39, 70-72.

Klaus, Václav „The Experience with Radical Economic Reforms in the Czech Republic", în *The Brown Journal of World Affairs*, primăvara 1994, p. 123-127.

Kochanowicz, Jacek, „Transition to Market in a Comparative Perspective: A Historian's Point of View", în *Stabilization and Privatization in Poland: An Economic Evaluation of the Shock Therapy*, Kazimierz Poznanski (ed.), Kluwer, Boston, 1993, p. 233-250.

Kochanowicz, Jacek, „Reforming Weak States and Deficient Bureaucracies", în *Intricate Links: Democratization and Market Reforms in Latin America and Eastern Europe*, Joan M. Nelson, Jacek Kochanowicz, Kálmán Mizsei şi Oscar Munoz (ed.), Transaction Books, New Brunswick, NJ, 1994, p. 195-227.

Kogut, Bruce şi Udo Zander, „Knowledge of the Firm, Combinative Capabilities, and the Replication of Technology", în *Organization Science*, vol. 3, nr. 3, 1992, p. 383-397.

Konrad, György şi Ivan Szelenyi, *Intellectuals on the Road to Class Power*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1979.

Kornai, János, *Contradictions and Dilemmas*, MIT Press, Cambridge, MA, 1986.

Kornai, Janos, „The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes, and Reality", în *Remaking the Economic Institutions of Socialism: China and Eastern Europe*, Victor Nee şi David Stark (ed.), Stanford Univesity Press, Stanford, CA, 1989, p. 32-94.

Kornai, Janos, *The Road to a Free Economy: Shifting from a Socialist System, the Example of Hungary*, W.W. Norton, New York, 1990.

Kornai, Janos, „The Post-Socialist Transition and the State: Reflections in the Light of Hungarian Fiscal Problems", în *American Economic Review,* vol. 82, nr. 2, 1992, p. 1-21.

Kornai, Janos, *Highways and Byways: Studies on Reform and Post-Communist Transition*, MIT Press, Cambridge, MA, 1995, p. 107-60.

Kotrba, Josef, „Privatization in the Czech Republic: An Overview", Centrul pentru Cercetări Economice şi Educaţie Postuniversitară, Praga, Discussion Paper, nr. 18, 1993.

Kovács, János Mátyás, „Reform Economics: The Classification Gap", în *Daedalus*, vol. 119, nr. 1, iarna 1990, p. 215-248.

Kwon, Jene, „The East Asia Challenge to Neoclassical Orthodoxy", în *World Development*, vol. 22, nr. 4, 1994, p. 635-644.

Lall, Sanjaya, „The East Asian Miracle: Does the Bell Toll for the Industrial Strategy?", în *World Development*, vol. 22, nr. 4, 1994, p. 645-654.

Lange, Peter, „Unions, Workers and Wage Regulation: The Rational Bases of Consent", în *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, John H. Goldthorpe (ed.), Oxford University Press, Oxford, 1984, p. 98-123.

Lehmbruch, Gerhard, „The Institutional Framework of German Regulation", în *The Politics of German Regulation*, Kenneth Dyson (ed.), Aldershot, Marea Britanie, Dartmouth, 1992.

Levitas, Anthony, „Rethinking Reform: Lessons from Poland", în *Changing Political Economies: Privatization in Post-Communist and Reforming Communist States*, Vedat Milor, Lynne Rienner (ed.), Boulder, CO, 1994, p. 99-144.

Lewandowski, Janusz şi Jan Szomburg, „Uwlaszczenie jako fundament reformy spoleczno-gospodarczej", în *Propozyce Przeksztalcen Polskiej Gospodarki*, Asociaţia Poloneză de Ştiinţe Economice, Varşovia, 1989, p. 63-81.

Lewandowski, Janusz şi Jan Szomburg, „The Strategy of Privatization", Centrul de Cercetări pentru Introducerea Principiilor Pieţei şi a Reformei Proprietăţii, Gdansk, octombrie 1990.

Lijphart, Arend, „Presidentialism and Majoritarian Democracy: Theoretical Observations", în *The Failure of Presidential Democracy*, Juan Linz si Arturo Valenzuela, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989.

Lincoln, James R., Michael L. Gerlach şi Christina L. Ahmadjian, „Keiretsu Networks and Corporate Performance in Japan", în *American Sociological Review*, vol. 61, nr. 1, 1996, p. 67-88.

Linz, Juan, „Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?", în *The Failure of Presidential Democracy*, Juan J. Linz şi Arturo Valenzuela (ed.), Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1994, p. 3-87.

Linz, Juan şi Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe,* Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996.

Lipton, David şi Jeffrey Sachs, „Privatization in Eastern Europe: The Case of Poland", în *Brooking Papers*, nr.2, 1990, p.293-341.

Locke, Richard, *Remaking the Italian Economy*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1995.

Lukács, János, „Organizational Flexibility, Internal Labor Market, and Internal Subcontracting, Hungarian Style", în *Economy and Society in Hungary*, Rodolf Andorka şi László Bertalan (ed.), Karl Marx University of Economics, Budapest, 1986, p. 15-34.

Lukács, János, „Vertical Disaggregation and Privatization in Hungary: Organizational Consequences", lucrare prezentată la Conferinţa „Social Economies of Inter-Firm Cooperation", Social Science Center, Berlin, iunie 1990.

Mainwaring, Scott, Guillermo O'Donnell şi J. Samuel Valenzuela (ed.), *Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective*, University de Notre Dame Press, Notre Dame, IN, 1992.

Majoros, Ferenc, „Ungarische Verfassungsgerichtsbarkeit seit 1990", Bundesinstitut für Ostwissentschaftliche und Internationale Studien, Berlin, 1993.

March, James G. şi Johan P. Olsen, *Democratic Governance*, Free Press, New York, 1995, p. 141-181.

McDermott, Gerald A., „Renegociating the Ties that Bind: The Limits of Privatization in the Czech Republic", în *Restructuring Networks in Postsocialism: Legacies, Linkages, and Localities*, Gernot Grabher şi David Stark (ed.), Oxford University Press, Oxford şi New York, p. 70-106.

McDermott, Gerald şi Michal Mejtrik, „The Role of Small Firms in the Industrial Development and Transformation in Czechoslovakia", în *Small Business Economics*, nr. 4, 1992, p.51-72.

McFaul, Michael, „State Power, Institutional Change, and the Politics of Privatization in Russia", în *World Politics*, vol. 47, nr. 2, 1995, p. 210-243.

McFaul, Michael, „Russia's Rough Ride", în *Consolidating the Third Wave Democracies: Regional Challenges*, Larry Diamond, Marc Plattner, Yun-han Chu şi Hung-mao Tien (ed.), Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1997, p. 64-94.

McShane, Denis, „IG Metal – Ossis Fight Back", în *New Statesman and Society*, vol. 6, nr. 252, 1993, p. 10-12.

Meyer, John W. şi Brian Rowan, „Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony", în *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Walter W. Powell şi Paul J. DiMaggio (ed.), University of Chicago Press, Chicago, 1991, p. 41-62.

Miner, Anne, Terry L. Amburgey şi Timoth M. Stearns, „Interorganizational Linkages and Population Dynamics: Buffering and Transformational Shields", în *Administrative Science Quarterly*, nr. 35, 1990, p. 689-713.

Mizruchi, Mark S. şi Michael Schwartz (ed.), *Intercorporate Relations: The Structural Analysis of Business*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

Montinola, Gabriella, Yingyi Qian şi Barry R. Weingast, „Federalism, Chinese Style: The Political Basis for Economic Success in China", în *World Politics*, vol. 48, nr. 1, 1995, p. 50-81.

Móro, Mária, „Az állami vállalatok (ál)privitizációja", în *Közgazdasági Szemle*, vol. 38, nr. 6, 1991, p. 565-584.

Murrell, Peter, „Conservative Political Philosophy and the Strategy of Economic Transition", în *East European Politics and Society*, vol. 6, nr. 1, 1992, p. 3-16.

Murell, Peter, „The Transition According to Cambridge, Mass.", în *Journal of Economic Literature*, vol. 33, 1995, p. 164-178.

Myrant, Martin, *Transforming Socialist Economies: The Case of Poland and Czechoslovakia*, Edward Elgar, Aldershot, Marea Britanie, şi Brookfield, VT, 1993.

Myrant, Martin, „Czech and Slovaks Trade Unions", în *Parties, Trade Unions and Society in East-Central Europe*, Michael Waller şi Martin Myrant (ed.), Frank Cass, Essex, Marea Britanie, 1994, p. 61.

Nekerman, Peter, „What Went Wrong in Germany After the Unification?", în *East European Quarterly,* vol. 26, nr. 4, 1992, p. 447-470.

Nee, Victor, „Social Inequalities in Reforming State Socialism: Between Redistribution and Markets in China", în *American Sociological Review,* vol. 56, 1991, p. 267-282.

Nee, Victor şi Sijin Su, „Institutions, Social Ties, and Credible Commitment: Local Corporatism in China", în *Reforming Asian Economies: The Growth of Market Institutions,* John MsMillan and Barry Naughton (ed.), University of Michigan Press, Ann Arbor, 1996.

Nelson, Joan M., (ed.), *Fragile Coalitions: The Politics of Economic Adjustment*, Transaction Books, Oxford, 1989.

Nelson, Joan M., „Organized Labor, Politics and Labor Market Flexibility in Developing Countries", în *The World Bank Research Observer*, vol. 6, nr. 1, 1991, p. 37-56.

Nelson, Joan M. „Poverty, Equity, and the Politics of Adjustment", în *The Politics of Economic Adjustment. International Constraints, Distributive Conflicts, and the State*, S. Haggard, Robert Kaufmann (ed.), Princeton University Press, Princeton, NY., 1992.

Nelson, Joan (ed.), *Precarious Balance: Democracy and Economic Reforms in Latin America,* Overseas Department Council, Washington, DC, 1994.

Nelson, Richard R. şi Sidney G. Winter, *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1982.

Neumann, László, „Labour Conflicts of Privatization in Hungary", Working Paper, Institute for Labour Studies, Budapesta, 1991.

Neumann, László, „A Deficiency of the Transition: Lack of Effective Institutionalization of Wage Bargaining and Labor Conflicts in Hungary", lucrare prezentată la cea de-a zecea Conferinţă Internaţională a Europeniştilor, Chicago, martie 1996.

Nohira, Nitin, şi Robert G. Eccles (ed.), *Network and Organizations: Structure, Form, and Action*, Harvard Business School Press, Cambridge, MA, 1992.

Numazaki, Ichiro, „The Role of Personal Networks in the Making of Taiwan's *Guanxiqiye* (Related Enterprises)", în *Business Networks and Economic Development in East and Southeast Asia*, (ed.) Gary Hamilton, p. 77-93, Hong Kong, Centrul pentru Studii Asiatice, Occasional Papers and Monographs, nr. 99, Universitatea Hong Kong, 1991.

O'Donnell, Guillermo, „Transition, Continuities, and Paradoxe", în *Issues in Democratic Consolidation*, Scott Mainwaring, Guillermo O'Donnell şi J. Samuel Valenzuela (ed.), University of Notre Dame Press, Notre Dame, IN, 1992.

O'Donnell, Guillermo, „On the State, Democratization, and Some Conceptual Problems: A Latin American View with Glances at Some Postcommunist Coutries", în *World Development*, vol. 21, nr. 8, 1993, p. 1355-1369.

O'Donnell, Guillermo, „Delegative Democracy", în *Journal of Democracy*, vol. 5, nr. 1, 1994, p. 55-69.

O'Donnell, Guillermo, Phillipe C. Schmitter şi Laurence Whitehead (ed.), *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1986.

Offe, Claus, „Privatisierung der Ökonomie als democratisches Project? Paradoxen des «Politischen Kapitalismus» in Oesteurope", lucrare prezentată la Zentrum für Socialpolitik Universität, Bremen,1991.

Offe, Claus, „Das Dilemma der Gleichzeitigkeit-Democratisierung, Marktwirschaft und Territorialpolitik in Oesteuropa", în *Der Tunnel am Ende des Lichts, Erkundungen der politischen Transformation im neuen Osten*, p. 57-81, Campus Verlag, Hamburg şi New York. 1994.

Olson, David M., „The Sundered State: Federalism and Parliament in Czechoslovakia", lucrare prezentată la Conferința „Comparative Parliamentary Development in Eastern Europe and the Former USSR", organizată la Center for Soviet, Post-Soviet, and East European Studies, Emory University, Atlanta, 9-10 aprilie 1993.

Orenstein, Mitchell, „The Czech Tripartite Council and Its Contribution to Social Peace", manuscris nepublicat, Yale University, noiembrie 1994.

Orenstein, Mitchell, „Out of the Red: Building Capitalism şi Democracy în Post-Communist Europe", teză de doctorat, Yale University, mai 1996.

Orrú, Marco, Nicole Wolsey Biggart şi Gary G. Hamilton, „Organizational Isomorphism in East Asia", în *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Walter W. Powell şi Paul J. DiMaggio (ed.), University of Chicago Press, Chicago, 1991, p.361-389.

Ost, David, „Shaping a New Politics in Poland", lucrare prezentată la conferința „Transition from State Socialism in East Central Europe", Center for European Studies, Harvard University, 15-17 martie 1991.

Padgett, John F., „Learning from (and about) March", în *Contemporary Sociology,* vol. 21, nr. 6, 1992, p. 744-749.

Peck, Merten J. şi Thomas J. Richardson (ed.), *What Is to Be Done?: Proposals for the Soviet Transitoion to the Market,* Yale University Press, New Haven, CT, 1992.

Pei, Minxin, *From Reform to Revolution: The Demise of Communism in China and the Societ Union*, Harvard University Press, Cambridge MA, 1994.

Pei, Minxin, „The Puzzle of East Asian Exceptionalism", în *Economic Reform and Democracy*, L. Diamond, M. Plattner (ed.), p. 112-125, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995.

Piore, Michael, şi Charles F. Sabel, *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, Basic Books, New York, 1984.

Piper, Rosemary Pugh, István Ábel, Júlia Király, „Transformation at a Crossroads: Financial Sector Reform in Hungary", în *Policy Study,* nr. 5, comandat de Joint Hungarian-International Blue Ribbon Commission. 1994.

Pitkin, Hanna Fenichel, *The Concept of Reprezentation*, University of California Press, Berkeley, 1967.

Pokol, Béla, „A politikai rendszer reformjáról", în *Valóság*, nr. 12, 1986, p. 32-45.

Powell, Walter, „Neither Market Nor Hierarchy: Network Forms of Organization", în *Research in Organizational Behavior*, B. Staw şi L.L. Cummings (ed.), JAI Press, Greenwich, CT, 1990, p. 295-336.

Powell, Walter, „Inter-Organizational Collaboration in the Biotechnology Industry", în *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, nr. 152, 1996, p. 197-225.

Przeworski, Adam, „Democracy as a Contingent Outcome of Conflicts", în *Constitutionalism and Democracy*, Jon Elster şi Rune Slagstad (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1988, p. 59-80.

Przeworski, Adam, „The Choice of Institutions in the Transition to Democracy: A Game Theoretical Approach", lucrare prezentată la seminarul „Present and Future Party/State Apparatus in Peaceful Transitions", Budapesta, 1990.

Przeworski, Adam, „Transitions and Reforms: East and South", manuscris nepublicat, Department of Political Science, University of Chicago, 1990.

Przeworski, Adam, *Democracy and the Market*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Przeworski, Adam (ed.), „Sustainable Democracy", manuscris nepublicat, Department of Political Science, University of Chicago, 1992.

Przeworski, Adam, „The Games of Transition", în *Issues in Democratic Consolidation: the New South American Democracies in Comparative Perspective,* Scott Mainwaring, Guillermo O'Donnell şi J. Samuel Valenzuela (ed.), University of Notre Dame Press, Notre Dame, IN, 1992, p. 105-152.

Przeworski, Adam, „Economic Reforms, Public Opinion and Political Institutions: Poland in the Eastern European Perspective", în *Economic Reforms in New Democracies: A Social-Democratic Approach,* Luiz Carlos Bresser Pereira, José Maria Maravall şi Adam Przeworski (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1993, p. 132-198.

Przeworski, Adam, Fernando Limongi, „Political Regimes and Economic Growth", în *Journal of Economic Perspectives*, vol. 7, nr. 3, 1993, p. 51-69.

Przeworski, Adam, Fernando Limongi, „Democracy and Development", lucrare prezentată la Simpozionul Nobel „Democracy's Victory and Crisis", Uppsala University, 27-30 august 1994.

Rácz, Barnabás, „Political Pluralization in Hungary: The 1990 Elections", în *Soviet Studies*, vol. 43, nr. 1, 1991, p. 107-136.

Rawls, John, *A Theory of Justice*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 1971.

Remmer, Karen, „Democracy and Economic Crisis: The Latin American Experience", în *World Politics*, vol. 42, 1990, p. 315-335.

Remmer, Karen, „The Political Economy of Elections in Latin America, 1989-1991", în *American Political Science Review*, vol. 12, 1993, p. 393-407.

Roesler, Jörg, „Privatization in Easten Germany – Experience with the Treuhand", în *Europe-Asia Studies*, vol. 46, nr. 3, 1994, p. 505-517.

Rogers, Daniel, „Transforming the German Party System: The United States and the Origins of Political Moderation", în *Journal of Modern History*, vol. 65, nr. 3, 1993, p. 512-532.

Rutland, Peter, „Thatcherism, Czech-Style: Transition to Capitalism in the Czech Republic", în *Telos*, nr. 94, iarna 1993, p. 103-129.

Rutland, Peter, „Workers' Responses to the Market Transition: The Czech Case", Working Paper, National Council for Soviet and East European Research, Washington DC, 1994.

Rychard, Andrej, „Passive Acceptance or Active Participation? The Ambiguous Legacies of Societal Opposition in Poland" în *Cornell Working Papers on Transitions from Stat Socialism*, nr. 91-93, 1991.

Rychetnik, Ludek, „Can the Czech Republic Develop a Negociated Economy?", în *Strategic Choice and Path Dependency in Post-Socialism: Institutional Dynamics in the Transformation Process*, Jerzy Hausner, Bob Jessop şi Klaus Nielsen (ed.), Edward Elgar, Aldershot, Marea Britanie, 1995, p. 230-258.

Sabel, Charles F., „Ambiguities of Class and the Possibility of Politics", în *The Future of Socialism in Europe*, Andre Liebich (ed.), Interuniversity Centre for European Studies, Montreal, 1979, p.257-279.

Sabel, Charles F., *Work and Politics*, Cambridge University Press, New York, 1982.

Sabel, Charles, „Flexible Specialization and the Reemergence of Regional Economies", în *Reversing Industrial Decline*, Paul Hilst, Jonathan Zeitlin (ed.), St. Martin's Press, New York, p. 17-70.

Sabel, Charles, „Möbius-Strip Organizations and Open Labor Markets: Some Consequences of the Reintegration of Conception and Execution in a Volatile Economy", în *Social Theory for a Changing Society*, Pierre Bourdieu şi James Coleman (ed.), Westview Press şi Russell Sage Foundation, Boulder, CO şi New York, 1990, p. 23-54.

Sabel, Charles, „Studied Trust: Building New Forms of Cooperation in a Volatile Economy", în *Industrial Districts and Local Economic Regeneration*, Frank Pyke şi Werner Sengenberger (ed.), ILO, Geneva, 1992, p. 215-249.

Sabel, Charles, „Constitutional Ordering in Historical Perspective", în *Games in Hierarchies and Networks*, Fritz W. Scharpf (ed.), Westview Press, Boulder, CO, 1993, p. 65-123.

Sabel, Charles, „Learning by Monitoring: The Institutions of Economic Development", în *Handbook of Economic Sociology*, Neil Smelser şi Richard Swedberg (ed.), Russell Sage Foundation şi Princeton University Press, New York şi Princeton, NJ, 1994, p. 137-165.

Sabel, Charles, „Design, Deliberation, and Democracy: On the New Pragmaticism of Firms and Public Institutions", lucrare prezentată la conferința „Liberal Institutions, Constitutional Economic Rights and the Role of Organizations", European University Institute, Florența, decembrie 1995.

Sabel, Charles, „Intelligible Differences: On Deliberate Strategy and the Exploration of Possibility in Economic Life", lucrare prezentată la cea de-a 36-a întâlnire anuală a Societá Italiana degli Economisti, Florența, octombrie 1995.

Sabel, Charles, şi Jane E. Prokop, „Stabilization through Reorganization?: Some Preliminary Implications of Russia's Entry into World Markets in the Age of Discursive Quality Standards", în *Corporate Governance in Central Europe and Russia*, volumul II: *Insiders and the State*, Roman Frydman, Cheryl W. Gray şi Andrzej Rapaczynski (ed.), Central European University Press, Budapesta şi Londra, 1996, p. 151-191.

Sabel, Charles şi Jonathan Zeitlin, „Stories, Strategies, Structures: Rethinking Historical Alternatives to Mass Production", în *Worlds of Possibilities: Flexibility and Mass Production in Western Industrialization*, Sabel şi Zeitlin (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1997, p. 1-33.

Sachs, Jeffrey, „Building a Market Economy in Poland", în *Scientific American*, martie 1992, p. 34-40.

Sachs, Jeffrey, „Life in the Economic Emergency Room", în *The Political Economy of Policy Reform*, John Williams (ed.), Insitute for International Economies, Washington DC, 1994, p. 501-524.

Sachs, Jeffrey şi Andrew M. Warner, „Economic Reform and the Process of Global Intergration", în *Brookings Papers on Economic Activity*, vol.1, 1995, p. 1-118.

Sally, Razeen, şi Webber, Douglas, „The German Solidarity Pact. A Case Study in the Politics of the Unified Germany", în *German Politics*, vol. 3, nr. 1, 1994, p. 18-46.

Saxenian, Anna Lee, *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1994.

Schmitter, Philippe, „Sectors in Modern Capitalism: Modes of Governance and Variations in Performance", manuscris nepublicat, Department of Political Science, Stanford University.

Schmitter, Phillipe, „Modes of Transition in Latin America, Sothern Europe and Eastern Europe", în *International Social Science Journal*, nr. 128, 1991, p. 269-284.

Schönfeld, Roland, „Transformation and Privatization in East Germany: Strategies and Experience", în *Transforming Economic Systems in East-Central Europe*, Roland Schönfeld (ed.), Südosteuropa-Gesellschaft, München, 1993, p. 159-170.

Schöpflin, George, Rudolf Tőkés şi Iván Völgyes, „Leadership Change and Crisis in Hungary", în *Problems of Communism*, sep.-oct. 1988, p. 23-46.

Schumpeter, Joseph A., *The Theory of Economic Development*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1934.

Schwartz, Herman, „The New East Eurpean Constitutional Courts", în *Constitution-Making in Eastern Europe*, A.E. Dick Howard (ed.), Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1993, p. 163-207.

Seibel, Wolfgang, „Necessary Illusions: the Transformation of Governance Structures in the New Germany", în *La Revue Tocqueville/The Tocqueville Review*, nr. 13, 1992, p. 178-197.

Seibel, Wolfgang, „Strategische Fehler oder erfolgreiches Scheitern? Zur Entwicklungslogik der Treuhandanstalt", în *Politische Vierteljahresschift*, nr. 35, 1994, p. 3-39.

Seibel, Wolfgang, „Nicht-intendiert wirtschaftliche Folgen politischen Handelns. Die Transformations politik des Bundes in Ostdeutschland seit 1990", în *Regierungs system und Verwaltungspolitik*, Arthur Benz şi Wolfgang Seibel (ed.), Westdeutscher Verlag, Opladen, 1995, p. 214-249.

Seibel, Wolfgang, „The Organizational Development of Treuhandstalt", în *Treuhandstalt. The Impossible Challenge*, W. Fischer, H. Hax, H. Schneider (ed.), p. 112-147, Akademie Verlag, Berlin, 1996.

Seibel, Wolfgang, „Privatization by Means of State Bureaucracy?: The Treuhand Phenomenon in Eastern Germany", în *Restructuring Networks în Postsocialism: Legacies, Linkages, and Localities*, Gernot Grabher şi David Stark (ed.), Oxford University Press, Londra şi New York, 1997, p. 284-304.

Sewell, William H. Jr., „A Theory of Structure: Duality, Agency, and Transformation", în *American Journal of Sociology*, vol. 98, 1992, p. 1-29.

Sewell, William H. Jr., „Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology", în *The Historic Turn in the Human Sciences*, Terence J. McDonald (ed.), University of Michigan Press, 1996, p. 245-280.

Sklar, Richard L., „Developmental Democracy", în *Comparative Studies in Society and History*, vol. 29, 1987, p. 686-714.

Sklar, Richard L., „Towards a Theory of Developmental Democracy", în *Democracy and Development: Theory and Practice,* Adrian Leftwich (ed.), Polity Press, Cambridge, 1996, p. 25-44.

Skocpol, Theda, *States and Social Revolutions,* Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

Slay, Ben, „Privatization and De-Monopolization in Poland", manuscris nepublicat, Research Institute, Radio Free Europe/Radio Liberty, noiembrie 1991.

Staniszkis, Jadwiga, „Dilemmata der Demokratie in Osteuropa", în *Demokratischer Umbruch in Osteuropa*, Deppe, Robert şi Honel Dubiel (ed.), Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1990, p. 326-347.

Staniszkis, Jadwiga, *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe: The Polish Case,* University of California Press, Berkeley, 1991.

Stark, David, „Rethinking Internal Labor Markets: New Insights from a Comparative Perspective", în *American Sociological Review*, vol. 51, nr. 4, 1986, p. 492-504.

Stark, David, „Coexisting Organizational Forms in Hungary's Emerging Mixed Economy", în *Remaking the Economic Institutions of Socialism: China and Eastern Europe*, Victor Nee şi David Stark (ed.), Stanford University Press, Stanford, CA, 1989, p. 137-168.

Stark, David „Bending the Bars of the Iron Cage: Bureaucratization and Informalization under Capitalism and Socialism", în *Sociological Forum*, vol. 4, nr. 4, 1990, p. 637-664.

Stark, David, „Work, Worth, and Justice in Hungarian Mixed Economy", în *Working Papers on Central and Eastern Europe*, Center for European Studies, Harvard University, nr. 5, 1990.

Stark, David, „From System Identity to Organizational Diversity: Analyzing Social Change in Eastern Europe", în *Contemporary Sociology*, nr. 21, 1992, p. 299-304.

Stark, David, „Networks of Assets, Chains of Debt: Recombinant Property in Hungary", în *Corporate Governance in Central Europe and Russia:* Volumul II: *Insiders and the State*, Roman Frydman, Cheryl W. Gray şi Andrej Rapaczynski (ed.), Central European University Press, Budapesta şi Londra, 1996, p. 114-126.

Stark, David, „Recombinant Property in East European Capitalism", în *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr.4, 1996, p. 993-1027.

Stark, David şi László Bruszt, „Negociating the Institutions of Democracy: Strategic Interactions and Contingent Choices in the Hungarian and Polish Transitions", în *Cornell Working Papers on Transitions fron State Socialism,* nr. 90-5, 1990.

Stewart, John (ed.), *A Documentary History of the French Revolution*, Macmillan, New York, 1951.

Strang, David şi John W. Meyer, „Institutional Conditions for Diffusion", în *Theory and Society*, vol. 22, 1993, p. 487-511.

Streeck, Wolfgang, *Social Institutions and Economic Performance: Syudies of Industrial relations in Advanced Capitalist Economies*, Sage, Londra, 1992.

Streeck, Wolfgang, „Beneficial Constraints: On the Economic Limits of Rational Voluntarism", în *Contemporary Capitalism: the Embeddedness of Institutions*, J. Rogers Hollingsworth şi Robert Boyer (ed.), Cambridge University Press, New York şi Cambridge, 1997.

Streeck, Wolfgang şi Phillipe C. Schmitter, „Community, Market, State - and Associations?: The Prospective Contribution of Interest Governance to Social Order", în *Private Interest Government: Beyond Market and State*, Streeck şi Schmitter (ed.), Sage, Beverly Hills, CA, 1985, p. 1-29.

Szabó, Máté, „A társadalmi mozgalmak szektora és a tiltakozás kultúrája Magyarországon", în *Politikatudományi Szemle*, nr. 3, 1993, p. 45-70.

Szalai, Erzsébet, *Gazdasági mechanismus, reformtörkvések és nagyvállalati érdekek*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapesta, 1989.

Szalai, Erzsébet, „Integration of Special Interests in the Hungarian Economy", în *Journal of Comparative Economics*, vol. 15, 1990, p. 284-303.

Szalai, Erzsébet, „A hatalom metamorfózisa?", în *Valóság*, nr. 6, 1991, p. 1-26.

Szelenyi, Ivan, „Social Inequalities in State Socialist Redistributive Economies", în *Theory and Society*, vol.1-2, 1978, p. 63-87.

Szelenyi, Ivan, „Eastern Europe in an Epoch of Transition: Toward a Socialist Mixed Economy?", în *Remaking the Economic Institutions of Socialism*, Victor Nee şi David Stark (ed.), p. 208-232.

Szelenyi, Ivan, *Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisement in Rural Hungary*, University of Winsconsin Press, Madison, 1988.

Szelenyi, Ivan, „Alternative Futures for Eastern Europe: The Case of Hungary", în *East European Politics and Society*, vol. 4, nr.2, 1990, p. 231-254.

Szelényi, Sonja, Szelényi, Iván şi Poster, Winifred R., „Interests and Symbols in Post-Communist Political Culture: The Case of Hungary", în *American Sociological Review*, vol. 61, nr. 3, 1996, p. 466-477.

Szomburg, Jan, „Poland's Privatization Strategy", lucrare prezentată la conferința „Transforming Economic Systems in East Central Europe", München, iunie 1990.

Tamás, Pál, „Innovációs teljesítmények és vállalati stratégiák", în *Working Paper*, Budapesta, Institute for Social Conflicts, 1993.

Tardos, Márton, „A tulajdon", în *Közgazdasági Szemle*, vol. 35, nr. 12, 1988, p. 1405-1422.

Teubner, Günther, „Beyond Contract and Organization?: The External Liability of Franchising Systems in German Law", în *Franchising and the Law: Theoretical and Comparative Approaches in Europe and the United States*, Christian Joerges (ed.), Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1991, p. 105-132.

Teubner, Günther, „The Many-Headed Hydra: Networks as Higher-Order Collective Actors", în *Corporate Control and Accountability: Changing Structures and the Dynamics of Regulation*, Joseph McCahery, Sol Picciotto şi Colin Scott (ed.), Clarendon Press, Oxford, 1993, p. 41-51.

Tóth, András, „Great Expectations and Fading Hopes, Trade Unions and System Change in Hungary", în *Parties, Trade Unions and Society in East-Central Europe*, Michael Waller şi Martin Myant (ed.), Frank Cass, Ilford, Marea Britanie, 1994, p. 176-197.

Tóth, András, „Workers, Trade Unions and Political Parties: Prisoners of the Past", în *Transitions to Democratic Rule and the Role of Organized Labor*, Samuel Valenzuela (ed.) University of Notre Dame Press, Notre Dame, IN, 1994, p. 24-34.

Voszka, Éva, „Ropewalking: Granz Danubius Ship and Crane Factory Transformed into a Company", în *Acta Oeconomica*, vol. 43, nr. 1-2, 1990, p. 285-302.

Voszka, Éva, „Homalybol homalyba. A tulajdonosi szerkezet a nagyiparban", în *Tarsadalmi Szemle* nr. 5, 1991, p. 3-12.

Voszka, Éva, *Tulajdon-reform*, Budapesta, Institutul de Cercetări Financiare, 1991.

Voszka, Éva, „Az ellenkezője sem igaz: a központosítás és a decentralizáció színeváltozásai", în *Kulgazdasag*, vol. 36, nr. 6, 1992, p. 4-16.

Voszka, Éva, „Escaping from the State, Escaping to the State", lucrare prezentată la Arne Ryde Symposium „Transition Problem", Rungsted, Danemarca, 1992.

Walder, Andrew, „Local Governments as Industrial Firms: An Organizational Analysis of China's Transitional Economy", în *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 1, 1995, p. 263-301.

Weber, Max, *Politics as a Vocation*, Fortress Press, New York, 1965.

Weingast, Barry, „The Economic Role of Political Institutions: Market-Preserving Federalism and Economic Growth", în *Journal of Law, Economics, and Organization*, vol. 11, 1994, p. 1-31.

Wheaton, Bernard şi Zdenek Kavan, *The Velvet Revolution: Czechoslovakia, 1988-1991*, Westview Press, Boulder, CO, 1992, p. 95-98.

White, Harrison C., *Identity and Control: A Structural Theory of Social Action*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1992.

White, Harrison C., „Values Come in Styles, Which Mate to Change", în *The Origins of Values*, Michael Hechter, Lynn Nadel şi Richard E. Michod, Aldine de Gruyter (ed.), New York, 1993, p. 63-91.

Whitley, Richard D., „The Social Construction of Business Systems in East Asia", în *Organizational Studies*, vol. 12, nr. 1, 1991, p. 1-28.

Wilfried, Ettl şi Helmut Wiesentahl, „Tarifautonomie in deindustrialisierten Gelande. Analyse eines institutionentransfers in Prozess der deutschen Einheit", în *Kolner Zeitschrift fir Soziologie und Sozialpsychologie*, vol. 40, nr. 3, 1994, p. 425-452.

Williamson, John, „Democracy and the «Washington Consensus»" în *World Development*, vol. 21, nr. 8, 1993, p. 329-336.

Williamson, John, „In Search of a Manual for Techopols", în *The Political Economy of Policy Reform*, John Williamson (ed.), Institute for International Economics, Washington, DC, 1994, p. 11-28.

Williamson, Oliver, *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, and Relational Contracting*, Free Press, New York, 1985.

The World Bank, 1992, *Governance and Development*, Washington, DC, The World Bank.

Zysman, John, *Government, Markets, and Growth*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1983.

Zysman, John, „How Institutions Create Historically Rooted Trajectories of Growth", în *Industrial and Corporate Change*, vol. 2, nr. 1, 1994, p. 243-283.

COMENTARIU LA:

„Postsocialist Pathways:
Transforming Politics and Property in East Central Europe",
David Stark and László Bruszt, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

SUSȚINUT DE:

David Stark, *Columbia University*
László Bruszt, *Central European University*
„One Way or Multiple Paths:
For a Comparative Sociology of East European Capitalism"

PUBLICAT ÎN:

American Journal of Sociology, vol. 106, nr. 4, ian. 2001,
p. 1129–1137.
© 2001 by The University of Chicago.

O SINGURĂ CALE SAU CĂI MULTIPLE? PENTRU O SOCIOLOGIE COMPARATIVĂ A CAPITALISMULUI EST-EUROPEAN[1]

David Stark
Columbia University
László Bruszt
Central European University

O singură cale?

Pe la mijlocul anilor '90, în timp ce elaboram lucrarea *Postsocialist Pathways* (*Traiectorii postsocialiste*), un prieten din Budapesta ne-a povestit despre un joc pe care, copil fiind, îl jucase în perioada socialistă. Înainte de cel de-al doilea război mondial, maghiarii jucau *Monopoly*, pe care îl cunoşteau sub denumirea de *Kapitaly*. Autorităţile comuniste au interzis acest joc competitiv capitalist, pe care l-au înlocuit cu jocul *Gazdálkodj Okosan!*, care se traduce cu *Bunul gospodar*. În această versiune, obiectivele jocului erau obţinerea unui loc de muncă, deschiderea unui cont de economii precum şi achiziţionarea şi mobilarea unui apartament. Prietenul nostru era prea tânăr ca să cunoască jocul *Kapitaly*, dar verii săi mai în vârstă, din altă parte a ţării, ştiau de jocul interzis şi l-au învăţat regulile acestuia. La nouă ani nu trebuie să fii disident pentru a constata că *Monopoly* este mai interesant. Aşa că ei au întors tabla de joc şi au desenat pe spate traseul jocului *Kapitaly* de la *Start* la *Broadwalk* şi au început să joace *Monopoly*, folosind cărţile şi piesele jocului *Bunul gospodar*. Dar, cum verii mai mari stabileau doar parţial regulile, jocul improvizat şi-a dezvoltat propria dinamică, stimulat de cărţile şi piesele jocului „de pe faţa cealaltă". De ce să te mulţumeşti cu case şi hoteluri când ai putea foarte bine să le şi mobilezi? Şi în ce condiţii Ordinul Muncii Socialiste ar contribui la eliberarea din închisoare sau ar împiedica intrarea în închisoare?

Ideea jocului de-a capitalismul cu piese necapitaliste ne-a sugerat o metaforă bună pentru condiţiile postcomuniste. Revoltele politice din 1989 din Europa de Est şi din 1991 din Rusia au întors lumea cu capul în jos. Pe baza ideii că „pornesc de la zero", consilierii occidentali ai Fondului Monetar Internaţional (FMI) şi ai unor instituţii universitare au întocmit instrucţiuni pentru noile „reguli ale jocului". Dar ruinele comunismului nu erau *tabula rasa* şi prin urmare noul joc hibrid era jucat cu instituţii încropite parţial din rămăşiţele trecutului, care, limitând unele mişcări şi facilitând alte strategii, au produs o construcţie improvizată, formată din multiple logici sociale. Dacă ei construiesc un capitalism postcomunist distinct pe baza acestor principii coexistente şi suprapuse parţial, ei împărtăşesc cu toate societăţile moderne o caracteristică comună: trama socială este ţesută din multiple sisteme de valori discrepante.

Neoliberalii, a căror doctrină a pieţii libere orientează FMI, nu vor fi încântaţi de această metaforă. Pentru ei, căderea comunismului nu reprezintă altceva decât triumful relaţiilor de piaţă. Capitalismul are, pentru ei, o singură logică, care se răspândeşte acum pe întreg mapamondul, pătrunzând în fiecare sferă a societăţii. Pentru ei, ideea că cetăţenii din ţări mai sărace ar putea încerca să schiţeze o cale de dezvoltare diferită este, în cel mai bun caz, o nebunie. Pentru ei nu există nici o „a treia cale", cu atât mai puţin o a patra sau a cincea, ci doar o singură cale, calea cea mai bună.

Eseul lui Michael Burawoy sugerează că nici lui nu i-ar plăcea această metaforă şi că disconfortul resimţit de el ar fi împărtăşit într-o mare măsură şi de omologii săi neoliberali. Ca şi pentru neoliberali, pentru Burawoy capitalismul este o „ordine unică", iar afirmaţia sa că „originile multiple se dizolvă cu uşurinţă într-un capitalism mondial unic" ar fi putut fi foarte bine utilizată într-o luare de poziţie oficială a FMI (vezi comentariul lui M. Burawoy din *Capitalism fără capitalişti. Noua elită conducătoare din Europa de Est*, Editura Omega, Bucureşti, 2001, p. 309 – n.trad.). În timp ce neoliberalii cunosc calea cea bună, Burawoy ştie că accesul la piaţă înseamnă blocarea pe un drum cu o singură bandă de circulaţie, cu sens unic, care duce la degradare, deoarece împărtăşeşte cu ei opinia că existenţa mai multor căi posibile nu reprezintă decât o amăgire. Fiind foarte încrezător că el cunoaşte „realitatea fundamentală", înlătură eforturile de a înţelege configuraţia şi dinamica instituţiilor politice pe considerentul că nu sunt decât „zgomot" – o simplă „suprastructură", în limbajul său tehnic – unde chiar şi diferenţele dintre cazuri pot fi explicate ca fiind „rezultatul proceselor economice de bază". În timp ce neoliberalii afirmă că nu există nici o alternativă, Burawoy susţine că aceasta există, dar că este una singură, şi anume socialismul. Desigur, nu este vorba de „socialismul existent în prezent", care a dat greş, ci de un socialism care nu a existat niciodată, „o poziţie externă" transcedentală, aflată în afara istoriei.

Am scris *Traiectorii postsocialiste* şi ca o critică adusă ortodoxiei neoliberale, care se află în punctul maxim al influenţei pe care o exercită asupra cercurilor academice şi politice. Am afirmat că neoliberalismul reprezenta o sursă slabă pentru politici, deoarece, prin faptul că respinge diferitele tipuri de capitalism, ameninţa să împiedice explorarea socială, aproape imediat ce se deschiseseră câteva oportunităţi. Misiunea noastră a fost să dezvoltăm concepte intermediare, capabile să descifreze acest experiment social, să permită înţelegerea problemelor şi perspectivelor sale şi să cartografieze diversitatea de modele de interacţiune a instituţiilor politice şi economice în ţările din Europa Centrală şi de Est. Date fiind similitudinile dintre ortodoxia neoliberală şi ortodoxia marxistă a lui Burawoy, nu suntem surprinşi atunci când el afirmă că aceste eforturi au fost greşit amplasate din punct de vedere teoretic şi îndrumate greşit din punct de vedere politic.

Nu s-a schimbat nimic?

Deoarece premisele de la care pleacă Burawoy sunt atât de diferite de ale noastre, vom aborda critica sa specifică numai după ce vom sublinia două domenii majore de dezacord.

Cum realizăm analiza comparativă a capitalismului după căderea socialismului? Timp de decenii, capitalismul a fost definit prin intermediul socialismului şi invers. Compararea lor sistematică a îmbogăţit cunoaşterea ambelor sisteme. Dar lumea s-a schimbat, iar dispariţia socialismului reprezintă o provocare pentru analiza instituţională comparativă. Burawoy crede altfel. El insistă asupra comparaţiei dintre un socialism inexistent şi un model unitar al capitalismului, afirmând că numai dintr-un punct de vedere exterior capitalismului pot fi acţionate pârghiile analitice pentru înţelegerea dinamicii sale.

Spre deosebire de el, noi studiem capitalismele care există cu adevărat. Ca sociologi, cu o dispoziţie disciplinară spre exploatarea diversităţii, considerăm că adevăratele pârghii analitice constau în transformarea diversităţii capitalismelor în obiect de studiu şi în compararea acestora între ele. Luând ca punct de plecare experienţa privind liberalizarea economică şi politică din Asia de Est şi America Latină, am identificat faptul că punctul iniţial distinctiv al transformărilor est-europene constă în extinderea simultană a drepturilor de proprietate şi a drepturilor cetăţeneşti. Ceea ce diferenţiază transformările postsocialiste este că au creat o clasă de proprietari dar, în acelaşi timp, au extins drepturile politice şi la cei lipsiţi de proprietăţi. Pentru a studia dacă şi cum aceste dinamici au dus la o variantă distinctă de capitalism est-european, ne-am asumat sarcina de a explica variaţiile *din interiorul* Europei de Est.

Ce este o sociologie critică a capitalismului după căderea socialismului? Timp de decenii, capitalismul a fost criticat din punctul de vedere al socialismului, iar marxismul (într-o variantă sau alta) a fost sinonim cu sociologia critică.

Eşecurile economice şi trăsăturile autoritare ale socialismului real, împreună cu criticile aduse capitalismului din punctul de vedere al rasei, sexului, sexualităţii, ecologiei, precum şi din alte perspective, au spart acel monopol. Căderea socialismului oferă o oportunitate pentru atitudinea critică eliberată de vechile dihotomii. Burawoy este de altă părere. Nimic nu s-a schimbat înainte, în timpul şi după socialism: el insistă asupra faptului că punctul de vedere al clasei, definită prin criteriile marxiste, este singura cale de a face sociologie critică. Şi marxiştii pot juca *Monopoly*.

În cartea noastră nu am pus problema unei sociologii critice, dar se pare că, dacă „sociologia critică" trebuie să aibă un înţeles, atunci acesta trebuie să fie o critică faţă de orice eforturi de a respinge *a priori* discuţiile despre ce, cine şi cum să fie critic. Noi criticăm de asemenea şi „ştiinţa lui nu încă" (prezentată în cartea noastră), fie că se referă la capitalismul de proiect al celor din avangarda neoliberală sau la socialismul imaginat de avangarda neomarxistă. În timp ce fiecare dintre aceştia consideră că ştiinţa confirmă certitudinile despre adevărurile prefabricate, noi privim ştiinţa drept un mijloc de cercetare, care generează incertitudini prin investigarea modului în care actorii sociali explorează posibilităţile (vezi Latour, 1998). Problema centrală a societăţilor postsocialiste nu este cum să adopte „cea mai bună" politică, ci cum să dezvolte instituţii capabile să înveţe, o problemă exclusă de ideologii de stânga sau de dreapta, deoarece ei cunosc deja răspunsurile şi întrebările. O sarcină crucială pentru sociologie constă în examinarea modului în care diferitele configuraţii instituţionale politice, economice şi sociale variază sub aspectul capacităţii de a facilita sau a inhiba învăţarea descentralizată şi reflexivitatea socială.

De la răzbunarea trecutului la *dependenţa de cale*

Revenim la criticile specifice: Burawoy afirmă că atenţia concentrată asupra perioadei de cădere a comunismului, în care se reconstruiesc instituţiile politice şi economice, reprezintă „un punct de plecare prea arbitrar". Însă aşa trebuie să fie dacă misiunea teoreticienilor este „recunoaşterea constrângerilor impuse de trecutul istoric şi de prezentul global". Noi însă am pornit de la o premisă diferită, admiţând că istoria este produsul actorilor sociali. Noţiunea lui Burawoy de „răzbunare a trecutului" a fost tocmai acel tip de fatalism contra căruia am pledat în *Traiectorii postsocialiste*. Aşa cum nu am presupus că actorii politici, pe care îi studiam, erau condamnaţi să urmeze orbeşte reţetele, formulele şi terapiile consilierilor lor occidentali neinformaţi, nu am presupus nici că ei erau

condamnați să urmeze o traiectorie involutivă, determinată de greutatea copleşitoare a trecutului. În schimb, noi am ales să urmărim actorii, observând alegerile pe care le fac în fața incertitudinilor extraordinare şi demonstrând modelele de conflicte şi alianțe care au remodelat instituțiile.

Am considerat că termenul *dependență de cale* este util nu numai pentru că el semnalează în general că „istoria contează", ci şi pentru că ne-a obligat să fim riguroşi în identificarea contextelor critice în care temporalitatea şi succesiunea unor *evenimente* particulare sunt în relație de tip cauză-efect (Abbott, 1995, Sewell, 1996). Însă eram preocupați şi de faptul că o interpretare îngustă a conceptului de *dependență de cale*, după modelul de acum faimos QWERTY aplicat la tastaturi, ar putea exagera caracterul contingent al evenimentelor pornind de la presupunerea că schimbările politice au loc pe un teren virgin (pentru o discuție utilă vezi Thelen, 1999). În opinia noastră, inovațiile, în special cele organizaționale şi instituționale, nu apar *de novo*, ci în contextul unei **abundențe** de resurse. În *Traiectorii postsocialiste* am arătat: „Actorii care încearcă să introducă schimbarea necesită resurse pentru a depăşi obstacolele din calea schimbării. Această exploatare a resurselor instituționalizate existente este o componentă principală a paradoxului că instanțele transformării sunt ele însele marcate de calea pe care au evoluat până în momentul schimbării." În opinia noastră, *dependența de cale* nu este o teorie a determinării şi nici a indeterminării, ci o metodă de înțelegere a caracterului recombinatoriu al înnoirii sociale.

Dat fiind scopul nostru de a descoperi calea pe care au evoluat instituțiile politice şi economice postsocialiste, alegerea perioadei de destrămare şi reconstrucție ca „punct de plecare" nu este deloc arbitrară. Dar, chiar dacă această perioadă ocupă un loc important în analiza noastră, nu eliminăm, aşa cum sugerează Burawoy, discuțiile privind instituțiile şi evenimentele de dinainte de 1989. Dimpotrivă, discuția noastră detaliată asupra evenimentelor din Ungaria ne întoarce în perioada lui János Kádár, tocmai pentru a înțelege de ce actorii implicați considerau compromisul drept un fapt inevitabil, în timp ce în Polonia confruntările erau cele care apăreau drept inevitabile. Numai aşa am putut înțelege cât de remarcabil a fost faptul că în Polonia s-a realizat compromisul, în timp ce Ungaria a urmat calea confruntării. În acest scop, o parte a analizei asupra alianțelor şi conflictelor s-a orientat spre semnificația disputată a anului „1956" – nu pentru că ar fi fost vorba despre „răzbunarea trecutului" ci tocmai pentru că actorii pe care îi intervievam utilizau reconstrucții stilizate ale evenimentelor din 1956 pentru a modela evenimentele din 1989, pe măsură ce acestea aveau loc. Tot aşa, comparația pe care o realizăm între procesele de schimbare a regimurilor proprietății din Germania, Ungaria şi Republica Cehă a demonstrat cum diferite modele de rețele de proprietăți erau modelate de tiparele instituționale din perioada de dinainte de 1989. În ceea ce priveşte acest aspect am fost metodici –

atât în termeni de *metodă*, cât şi de rigoare şi atenţie pentru detalii. Prin eliminarea referirilor la un trecut generalizat, metoda noastră ne-a permis invocarea evenimentelor istorice sau instituţiilor existente numai în măsura în care demonstram modul în care acestea erau folosite ca resurse în timpul perioadei de reconstrucţie. Prin urmare, contrar aserţiunii lui Burawoy, în accepţiunea noastră *dependenţa de cale* nu este dependenţa de *trecut* – deoarece actorii nu refac, nu recunosc, nu redefinesc şi nu recombină resursele pornind de la un „trecut" generalizat (prin urmare aistoric, datorită lipsei de evenimente).

De la teoria dependenţei la teoria democraţiei

A doua obiecţie majoră a lui Burawoy este că, atunci când analizăm forme multiple de capitalism, punem un accent prea mare pe „manifestările suprastructurale", precum „democraţia politică". În timp ce neoliberalii afirmă cu tărie că problemele economice au un statut prepolitic care nu ar trebui expus deliberărilor politice, Burawoy susţine că instituţiile politice nu sunt importante. Intrarea în capitalismul mondial unic reprezintă calea spre subdezvoltare. Prin combinarea ideii sale de răzbunare a trecutului cu teoria dependenţei din anii '70 („constrângerile trecutului istoric şi ale prezentului global care generează slăbiciunea actorilor"), Burawoy creează un nou hibrid teoretic: adeptul teoriei dependenţei de trecut (*past dependista*).

Miza este însă serioasă. Burawoy susţine că tipurile de structuri şi procese pe care se axează cartea noastră – prezenţa sau absenţa responsabilităţii democratice, formele lor distincte şi interacţiunile lor cu instituţiile economice – sunt efemere. Ele se evaporă în marea schemă dirijată de legile istoriei. Şi când te gândeşti că noi am îndrăznit să le acordăm un statut egal cu cel al logicii realităţii fundamentale!

Contează instituţiile democratice? Burawoy cere dovezi. Poate că cel mai bun punct de plecare ar fi paragraful de încheiere al recenziei sale. Burawoy scrie că, spre deosebire de capitalism, care a avut ocazia să limiteze (sau să exporte) tendinţele barbare, „socialismul nu a avut şansa – mai curând din motive istorice mondiale decât datorită propriilor sale limite – de a se reînnoi înainte de a fi înlăturat". Dar, după ce înregistrăm disperarea aproape amară care se degajă din acest pasaj (socialismul *ar fi putut avea* un viitor luminos), trebuie să punem întrebarea: cum se explică diferenţa? De ce socialismul nu a putut fi restructurat, iar diferite capitalisme au apărut peste tot? Explicaţia lui Burawoy, bazată pe „motive istorice mondiale", evocă aceeaşi logică a globalizării pe care o împărtăşeşte cu neoliberalii, iar afirmaţia lui conform căreia capitalismul reuşeşte „să-şi rezolve contradicţiile prin reconstituire permanentă" nu este surprinzătoare pentru economiştii încrezători în pieţele care se autoreglează.

Există şi o altă explicaţie. Ea implică robusteţea acelor instituţii pe care Burawoy le înlătură: spre deosebire de instituţiile economice ale capitalismului, socialismul nu a coexistat niciodată cu instituţiile politice ale democraţiei. Capitalismul (concurenţa de piaţă, motivaţia profiturilor, acumularea de capital, proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie, orice alte elemente) nu s-a reconstituit pe sine însuşi. Tendinţele sale barbare au fost înfrânate de constrângerile democratice (Streeck, 1997). Capitalismele (accentuăm pluralul) prosperă nu numai pentru că pieţele descentralizate se autoreglează într-o măsură mai mare decât structurile ierarhice centralizate, ci şi deoarece conflictul dintre logicile incompatibile ale pieţei şi democraţiei este o sursă permanentă de vitalitate. Socialismul a eşuat, în parte, pentru că i-a lipsit diversitatea organizaţiilor; capitalismele s-au adaptat pentru că instituţiile democrate au facilitat organizarea diversităţii. Nu a fost logica pieţei cea care a triumfat, ci eterogenitatea principiilor de organizare.

Au vreo importanţă instituţiile democratice în postsocialism? Pentru o vreme, punctul de vedere predominant a fost acela că organele executive politice puternice, nesupuse constrângerilor, izolate, tind să genereze reforme economice eficiente. Noi susţinem că, dimpotrivă, constrângerile instituţionale asupra organelor executive politice pot spori capacitatea acestora şi am numit acest proces răspundere extinsă. Pe lângă răspunderea pe verticală pe care o implică alegerile, am accentuat răspunderea pe orizontală în interiorul statului: reformiştii constrânşi de partenerii de coaliţie, parlamente şi curţi de justiţie au tins să adopte politici moderate. Răspunderea ar putea fi extinsă şi mai mult când politicienii reformişti ar trebui să ia în calcul largi interese societale reprezentate de sindicate şi de alte asociaţii. Răspunderea extinsă lărgeşte orizontul temporal al reformatorilor (deoarece ei trebuie să anticipeze şi să ia în calcul *ex ante* impactul social al politicilor de reformă); ea lărgeşte şi orizontul temporal al cetăţenilor (deoarece măsurile de ajutor social şi alte măsuri instituţionale de protecţie sporesc probabilitatea ca ei să acorde mai multă credibilitate politicienilor reformatori). Pe baza studiilor de caz comparative realizate în Europa de Est şi Centrală am constatat că răspunderea şi autoritatea nu se contrabalansau reciproc: organele executive constrânse pe cale instituţională erau mai capabile să realizeze o reformă durabilă.[2]

Dar de ce ar trebui să ne preocupe problema răspunderii, când mizeria datorată sărăciei este foarte răspândită în regiune? Postsocialismul a sărăcit populaţia, dar nu în mod uniform. În zece ani, unele societăţi au pierdut 60% din avuţia naţională, inegalităţile atingând niveluri comparabile cu acelea din America Latină; altele se îndreaptă hotărât în direcţia opusă. Problema răspunderii este importantă deoarece variaţiile sale generează aceste diferenţe. Rezultatele studiului de caz pe care l-am realizat au fost doar preliminare, dar un

studiu recent (BERD, 1999), bazat pe sondaje realizate în 24 de țări postsocialiste din Europa de Est și fosta Uniune Sovietică, arată robustețea conceptului de răspundere extinsă. Utilizând variabile corespunzătoare conceptelor noastre, acest studiu constată o corelație inversă între puterea executivelor politice și progresul reformelor economice. Nivelul de democrație, guvernele de coaliție și gradul de concurență politică se corelează pozitiv cu reformele economice (BERD, 1999, p. 104–113). Mai mult, inegalitatea a crescut mult mai rapid în țările ale căror autorități executive pot fi trase la răspundere într-o măsură mai mică. De exemplu, din 1988 până în 1994, modificarea coeficientului Gini (un standard de măsurare a inegalităților) a fost de 10% în Ungaria reformatoare, dar de aproape 100% în Rusia (BERD, 1999, p. 111, Hellman 1998). Dacă sunteți interesați de tiparele sărăciei și inegalității, nu trebuie să ignorați instituțiile politice.

Concluzie

Poate fi considerat postsocialismul un laborator? Burawoy arată cu claritate că el consideră postsocialismul un laborator pentru testarea teoriilor *existente*, și este categoric când afirmă că terenul teoretic este bine cartografiat. De fapt, el fusese cartografiat deja cu un secol în urmă – singurele locuri care au primit un nume pe hartă au fost Marx, Weber și Durkheim. Da, am ajuns în secolul 21, dar încă mai trebuie urmați numai teoreticienii sociali „clasici".[3]

Însă transformările sociale produse după căderea comunismului sunt atât de importante încât este improbabil să lase intacte teoriile existente pentru o simplă testare. Postsocialismul este un laborator pentru dezvoltarea unor *noi* concepte și teorii.[4] În locul unui joc în care atuul meu Durkheim îl taie pe Weber al tău sau atuul meu Marx îl taie pe Durkheim al tău, avem nevoie de noi hibrizi, în care combinațiile teoretice să nu se limiteze la cei trei. De exemplu, în lucrarea noastră conceptul de *răspundere extinsă* combină noțiunea de includere extinsă al lui Peter Evans (1995) cu noțiunea de răspundere pe orizontală a lui Guillermo O'Donnell (1994).

Similar, combinăm idei din teoria drepturilor de proprietate cu analiza de rețea pentru a aduce argumente în favoarea ideii că structura proprietății are *proprietăți de rețea*, în care unitatea de proprietate (de tipul pământurilor, capitalului sau acțiunilor) reprezintă o rețea cu caracteristici analitice variabile specifice (topologie, conectivitate, densitate, extensivitate etc.). Bazându-ne pe teoria ecologică organizațională și pe teoria complexității organizaționale afirmăm că adaptabilitatea este o funcție a *organizării diversității*, o capacitate de a întreține diverse principii de evaluare. Într-o firmă, ca și într-un stat, adevărata provocare a postsocialismului o reprezintă coordonarea intereselor eterogene, în care

sectorul public se amestecă cu cel privat, limitele firmelor sunt neclare, iar principiile de legitimare nu sunt legate de domenii distincte. Acestea sunt problemele economiilor în curs de transformare, aceleaşi atât pentru sectoarele caracterizate de volatilitate de piaţă şi de schimbări tehnologice rapide din Occidentul dezvoltat, cât şi pentru ordinea socială rudimentară din Europa de Est şi din fosta Uniune Sovietică.

Dacă un manager de succes din Ungaria trebuie să fie la fel de priceput în domeniul negocierii ştergerii datoriilor ca şi în cel al negocierilor cu un viitor partener multinaţional, directorul general al unei firme din domeniul biotehnologiei recent înfiinţate va putea supravieţui numai dacă este la fel de priceput în a redacta proiecte pentru a le trimite agenţiilor federale şi în a discuta afaceri cu posibili capitalişti interesaţi să intre într-o colaborare. Nu trebuie să călătorim până în Europa de Est pentru a observa dificultăţile care intervin la evaluarea firmelor, căci prima pagină a ziarelor noastre este plină de dezbateri privind principiile de evaluare a pachetelor de acţiuni ale „noii economii". Pentru probleme de răspundere pe orizontală putem studia procesele de răspundere laterală din structurile de colaborare în curs de apariţie în firmele americane mari şi mici. Nu ne sunt străine problemele legate de analiza sectorului public şi a celui privat, căci nu trebuie să privim mai departe de aranjamentele complexe de proprietate dintre firmele private şi universităţile publice în domenii precum ştiinţa calculatoarelor, biotehnologia, mass-media sau ingineria. Iar căutarea unui limbaj reciproc inteligibil de diversele culturi ale ştiinţei, politicii şi afacerilor în cadrul proiectului genomului uman ridică probleme la fel de acute privind răspunderea publică şi privată. Postsocialismul este un laborator, însă nu un loc în care facem experimente, ci unul în care, în această epocă de transformări organizaţionale, experimentările sociale au ca rezultat învăţăminte care se aplică la provocările noastre.

NOTE

1. Corespondenţă directă adresată lui David Stark, Department of Sociology, Columbia University, 1180 Amsterdam Avenue, New York, New York 10027.

2. Deoarece Burawoy ignoră discuţiile noastre privind responsabilitatea extinsă, caricatura pe care o face modului în care ar trebui să comparăm Ungaria cu Rusia este de-a dreptul derutantă (vezi articolul lui Bruszt, apărut în presă, care tratează pe scurt cazul Rusiei).

3. Din fericire, ne-am dovedit oarecum influenţaţi de Durkheim, altfel nici nu am fi meritat eticheta improprie de „neoclasici"! Deşi nu negăm această influenţă durkheimiană (de exemplu importanţa asociaţiilor deliberative şi caracterul benefic al constrângerilor), dacă ar trebui să ne căutăm rădăcinile intelectuale la începutul secolului trecut, probabil că am avea mai multe în comun cu Weber şi cu pragmaticii americani. Ca şi ei, nu adoptăm

etica scopurilor absolute şi finale, ci una a responsabilităţii în care acţiunile sunt judecate pe baza consecinţelor lor (iată deci importanţa responsabilităţii în analiza noastră). Pentru recombinări similare, vezi în special lucrările noilor pragmatici francezi, ca Bruno Latour, Luc Boltanski şi Laurent Thevenot.

4. Mult prea multe lucrări aparţinând disciplinei noastre se ocupă de reglementarea limitelor şi de judecarea pretenţiilor. De exemplu, în domeniul sociologiei economice vom găsi cinci articole care judecă între alegere raţională, instituţionalism şi ecologie organizaţională (spune în care tabără te găseşti!) pentru un articol bun, care preia diferite teorii şi metode pentru a dezvolta o nouă conceptualizare a problemelor apărute.

Bibliografie

Abbott, Andrew, „Sequence Analysis: New Methods for Old Ideas", în *Annual Review of Sociology*, nr. 21, 1995, p.93–113.

Bruszt, László, „Market Making as State Making: Constitutions and Economic Development in Postcommunist Eastern Europe", în *Brazilian Journal of Political Economy,* în curs de apariţie.

BERD, *Transition Report 1999,* BERD, Londra, 1999.

Evans, Peter, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation,* Princeton University Press, Princeton, N.J.,1995.

Hellman, Joel, „Winner Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunism Transitions" în *World Politics*, nr. 50, 1998, p. 203–234.

Latour, Bruno, „From the World of Science to That of Research?", în *Science* 280, nr. 10, apr., 1998, p. 208–209.

O'Donnell, Guillermo, „Delegative Democracy" în *Journal of Democracy*, vol. 5, nr. 1, 1994, p. 55–69.

Sewell, William, Jr., „Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology", p. 245–280, în *The Historic Turn in the Human Sciences*, Terence J. McDonald (ed.), Ann Arbor, University of Michigan Press, 1996.

Stark, David, „Recombinant Property in East European Capitalism" în *American Journal of Sociology*, vol. 101, nr. 4, ian., 1996, p. 993–1027.

Stark, David, „For a Sociology of Worth", comunicare ştiinţifică prezentată la *Conference on Heterarchies: Distributed Intelligence and the Organization of Diversity*, Santa Fe Institute, oct. 2000.

Streeck, Wolfgang, „Beneficial Constraints: On the Economic Limits of Rational Voluntarism" p. 197–219, în *Contemporary Capitalism: The Embeddedness of Institutions*, J. Rogers Hollingsworth şi Robert Boyer (ed.), Cambridge University Press, New York, 1997.

Thelen, Kathleen, „Historical Institutionalism in Comparative Politics" în *Annual Review of Political Science*, nr. 2, 1999, p. 369–404.

Tiparul executat la Regia Autonomă „Monitorul Oficial"

„Societatea nu este pregătită să se supună ascultătoare unui alt salt experimental. Eşecul leninismului s-a datorat faptului că a stabilit nişte interese istorice abstracte şi le-a legat de o anumită clasă. Însă, datorită faptului că acea clasă, proletariatul, nu exista încă în ţările din Est, statul a fost nevoit să o creeze, în timp ce partidul a condus în numele acestor interese abstracte. Nu ar trebui să repetăm acea greşeală prin stabilirea proprietăţii private drept interes abstract, înainte ca o burghezie numeroasă şi bogată să existe cu adevărat în societatea noastră. O clasă de mijloc bogată nu este un copil care poate fi creat artificial. În cel mai bun caz, putem adopta politici care încurajează o creştere sănătoasă sau, alternativ, ca în cazul planurilor de pseudoprivatizare, putem alege politici care să o oprească. Dar pe calea spre o economie de piaţă va merge o clasă de mijloc înstărită sau nu va merge nimeni."

D. Stark, L. Bruszt

ISBN 973-85614-0-X